

Azərbaycanda inzibati məhkəmə icraatı

Anya Köniqsmann

Anya Köniqsmann

Azərbaycanda inzibati məhkəmə icraatı

giz

german
Cooperation
DEUTSCHE ZUSAMMENARBEIT

giz Deutsche Gesellschaft
für Internationale
Zusammenarbeit (GIZ) GmbH

ANYA KÖNIQSMANN

**AZƏRBAYCANDA
İNZİBATI MƏHKƏMƏ
İCRAATI**

«Hüquq ədəbiyyatı» nəşriyyatı
Bakı – 2013

HAQQIMIZDA

Bizim qurum

Davamlı inkişafa yardım məqsədi ilə qlobal səviyyədə beynəlxalq əməkdaşlığı həyata keçirən bir federal qurum kimi Almaniya Beynəlxalq Əməkdaşlıq Cəmiyyəti (GIZ) Almaniya Federal Hökumətinin inkişaf etməkdə olan ölkələrlə bağlı siyasətinin həyata keçirilməsində ona dəstək verir. O, qloballaşmış dünyada siyasi, iqtisadi, ekoloji və sosial inkişafa nail olmaq üçün həll variantları təklif edir və mürəkkəb islahatları, transformasiya proseslərini (çətin şərtlər daxilində də) dəstəkləyir. Qurumun məqsədi insanların həyat şəraitini davamlı şəkildə yaxşılaşdırmaqdır.

Bizim sifarişçilər

GIZ mənzil-qəragahı Eşbornda (Frankfurt am Mayn şəhərinin yaxınlığında) yerləşən federal qurumdur. O, 1975-ci ildə özəl hüquqi şəxs qismində təsis edilmişdir. GIZ-in əsas sifarişçisi Federal İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Nazirliyidir (BMZ). Eyni zamanda GIZ başqa federal orqanların, xarici ölkələrin hökumətlərinin, Avropa Komissiyası, BMT, yaxud Dünya Bankı kimi beynəlxalq qurumların, eləcə də özəl biznes müəssisələrinin sifərişi əsasında fəaliyyət göstərir. GIZ öz vəzifələrini gəlir əldə etmək məqsədi olmadan həyata keçirir. Artıq qalan vəsaitlər müstəsna olaraq yenidən davamlı inkişafa yönələn beynəlxalq əməkdaşlıq çərçivəsindəki layihələrin icrasına sərf edilir.

Qlobal səviyyədə fəaliyyət

GIZ Afrikanın, Asiyanın, Latin Amerikasının 120-dən artıq ölkəsində, Aralıq dənizi və Yaxın Şərq bölgələrində, Avropada, Qafqazda və Orta Asiyada fəaliyyət göstərir. 92 ölkədə onun ayrıca nümayəndəlikləri vardır. Qurumun bu ölkələrdə çalışan əməkdaşlarının sayı təxminən 12.000 nəfər təşkil edir ki, bunların da 9.000-dən çoxu yerli işçilərdir. GIZ-nin Eşborndakı mərkəzi idarəsində və Almaniyanın başqa yerlərində olan bölmələrində isə 1.500 şəxs çalışır.

Cənubi Qafqaz ölkələrində GIZ Federal İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Nazirliyinin (BMZ) tapşırığı əsasında məhkəmə və hüquq islahatlarının dəstəklənməsi məqsədi ilə bir sıra layihələr həyata keçirir. Bu layihələr çərçivəsində qanunvericiliklə bağlı məsləhətçi qismində fəaliyyət göstərən, təkmilləşdirmə tədbirləri həyata keçirən və peşə konfranslarında məruzələrlə çıxış edən uzun və qısa müddətli ekspertlər cəlb edilir. Material külliyyatlarının hazırlanması çərçivəsində layihələrin məruzələri və materialları çap olunur. Bununla yanaşı, müntəzəm olaraq müxtəlif sahəvi mövzulara dair məqalələr də dərc edilir.

A (80) 2013

giz Deutsche Gesellschaft
für Internationale
Zusammenarbeit (GIZ) GmbH

- © Almaniya Beynəlxalq
Əməkdaşlıq Cəmiyyəti
(GIZ) GmbH, 2013
© Anya Köniqsmann, 2013

Kitabın elektron versiyası bizim veb-saytımızdan pulsuz əldə
oluna bilər: www.giz.de/law-caucasus

Nəşir:

GIZ-in «Cənubi Qafqazda hüquq və məhkəmə
islahatlarına dəstək» regional proqramı
Gənclər meydanı 1
AZ 1005 Azərbaycan
Konstitusiyə Məhkəməsi
T +994 12 497 15 88
F +994 12 497 49 63
İ www.giz.de/law-caucasus

A (80) 2013 **Anya Köniqsmann. «Azərbaycanda inzibati
məhkəmə icraatı». «Hüquq ədəbiyyatı» nəşriyya-
tı, Bakı, 2013-cü il, 400 səh.**

ISBN 978-9952-8182-9-1

«Hüquq ədəbiyyatı» nəşriyyatı, 2013

NAŞIRIN ÖN SÖZÜ

Bu kitab Almaniya Beynəlxalq Əməkdaşlıq Cəmiyyətinin (GIZ) Azərbaycanda inzibati hüquq sahəsindəki intensiv fəaliyyətinin növbəti nəticəsidir. 2011-ci ildə qüvvəyə minmiş «İnzibati icraat haqqında» Qanunun və İnzibati Prosesual Məcəllənin işlənib hazırlanması prosesində alman ekspertləri, ilk növbədə, Almaniyanın Baden-Vürtemberg Federal Torpağının Ali İnzibati Məhkəməsinin sədri cənab Folker Ellenberqer müvafiq işçi qrupunu altı il ərzində yaxından dəstəkləmişlər. Bundan başqa, cənab Dr. Peter Yakob, cənab Karl-Hayns Şenk, cənab Klaus-Yürqen Ştumpfe və cənab Dr. Aksel Şrayer kimi fəaliyyətdə və təqaüddə olan almaniyalı inzibati məhkəmə hakimləri azərbaycanlı həmkarları ilə keçirilmiş çoxsaylı birgə seminarlarda inzibati hüququn tətbiqi ilə bağlı əvvəlcə ümumi prinsipləri, daha sonra isə incəlikləri izah və müzakirə etmişlər. GIZ əvvəllər də inzibati hüquqa dair kitabların (məsələn, S.Kərimov/G.Vəliyeva, Azərbaycan Respublikasının İnzibati icraat haqqında Qanununun kommentariyası, Bakı, 2006-cı il; S.Kərimov/G.Vəliyeva, Azərbaycan Respublikasının İnzibati Prosesual Məcəlləsinin kommentariyası, Bakı, 2011-ci il; F.Mehdiyev, İnzibati hüquq (Ali təhsil müəssisələri üçün dərs vəsaiti), Bakı, 2010-cu il) çapını dəstəkləmiş, 2011-ci ilin iyun ayında Bakı şəhərində postsovet ölkələrində inzibati hüquqa dair mühüm beynəlxalq konfrans keçirmiş, «Bərabər səviyyəyə doğru yolda: Azərbaycanda vətəndaş və dövlət» adlı sənədli film hazırlamış, Azərbaycan Hüquqşünaslar Konfederasiyasının maarifləndirmə fəaliyyətini qəzet əlavələri və televiziya çarxları vasitəsilə dəstəkləmiş, jurnalistlər üçün mövzuya dair seminarlar və məqalə müsabiqələri

təşkil etmiş və həm hüququ tətbiq edənlər, həm də hüquqlarını müdafiə edənlər üçün inzibati hüquqa dair məlumatların əksini tapdığı www.inzibati.az internet səhifəsini yaratmışdır. Nəhayət, 2013-cü ilin sentyabr ayında Bakı Dövlət Universitetinin hüquq fakültəsində GIZ-in dəstəyi ilə Hamburqdan olan, inzibati hüquq üzrə dosent Pavel Usvatov fəaliyyətə başlamışdır.

GIZ-in bu sahədəki intensiv fəaliyyəti bütün hüquq sahələri içərisində inzibati hüququn Azərbaycanın hüquqi dövlət prinsiplərinə uyğun daha da inkişafında oynadığı mühüm rolla bağlıdır. Uzun illər davam edən fəaliyyətləri çərçivəsində GIZ-in əməkdaşları Azərbaycan vətəndaşlarını öz ölkələrini sevmə və dəstəkləyən vətənpərvərlər kimi tanıyıblar. Gündəlik həyatda dövlətə və onun inzibati orqanlar sistemində münasibətdə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və qanunlarında təsbit edilmiş hüquqların təmin edilməsi üçün inzibati hüququn və mübahisələr yaranan hallarda, müstəqil və peşəkar inzibati məhkəmələrin mövcudluğu vacibdir.

Məndən əvvəl «Azərbaycanda məhkəmə və hüquq islahatlarının dəstəklənməsi» layihəsinin rəhbəri vəzifəsində çalışmış, xanım Anya Köniqsmann tərəfindən hazırlanmış və Azərbaycanın İnzibati Prosesual Məcəlləsinin tətbiqi məsələlərinə toxunan bu kitab hüququn tədrisi və tətbiqi baxımından faydalı bir mənbə rolunu oynayacaqdır.

Bu kitabın ərsəyə gəlməsində dəyərli əməyinə görə hər kəsə təşəkkürümü bildirirəm.

Dr. Tomas Melser

GIZ-in «Azərbaycanda məhkəmə və hüquq islahatlarının dəstəklənməsi»

layihəsinin rəhbəri

Bakı, 2013-cü il, sentyabr

MÜƏLLİFİN ÖN SÖZÜ

2011-ci ilin yanvar ayında «İnzibati icraat haqqında» Qanunun və İnzibati Prosesual Məcəllənin qüvvəyə minməsi Azərbaycan Respublikasının icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarını böyük bir çağırışla üzləşdirdi. Bu iki qanunun tətbiqinə başlanılması Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 60-cı maddəsinin II abzasında təsbit edilmiş dövlət orqanlarının və vəzifəli şəxslərin qərar və hərəkətlərindən (hərəkətsizliyindən) şikayət vermək hüququnun hüquqi dövlət qaydalarına uyğun şəkildə implementasiyasını əks etdirir.

İnzibati hüquq sahəsində hələ yeni olan bu qanunlar inzibati orqanları əvvəlkindən fərqli baxış bucağından nəzərdən keçirməyə imkan verir. Sözügedən qanunların sovet hüquq sisteminin təsiri altında formalaşmış inzibati hüquqla, yəni İnzibati Xətalər Məcəlləsi ilə heç bir oxşarlığı yoxdur. Belə ki, əgər əvvəlki inzibati hüquq daha çox inzibati orqanların vətəndaşlara münasibətdə güclü və cəzalandıran obrazlı münasibəti ilə səciyyələnirdisə, yeni inzibati hüquq vətəndaşın inzibati orqanların qanunsuz fəaliyyətindən müdafiəsini və onun inzibati orqanlardan qanunauyğun fəaliyyət göstərməsini tələb etmək hüququnu ön plana çəkir.

«İnzibati icraat haqqında» Qanun və İnzibati Prosesual Məcəllədən irəli gələn və tamamilə yeni olan bu baxış bucağı inzibati orqanların əməkdaşları, habelə inzibati-iqtisadi məhkəmələrin hakimləri üçün böyük dəyişiklik deməkdir. Bu dəyişikliyə ən asan şəkildə köhnə strukturları və düşüncə tərzini unutmaq və yeni hüquq əsasında istiqamətlənməklə uyğunlaşmaq olar. Lakin bu uyğunlaşma, heç də sadə görünməməlidir. Çünki həm «İnzibati icraat haqqında» Qanunda, həm də İnzibati Prosesual Məcəllədə öyrəşmə tələb edən yeni prinsiplər

nəzərdə tutulmuşdur. Həmin prinsiplər hər iki qanunun tətbiqi zamanı məhkəmələrdən, onların bu vaxta qədər öyrəşmədikləri yardım etmə və araşdırma vəzifələrinin yerinə yetirilməsini tələb edir.

Bununla belə, yeni qaydalar Azərbaycanda hüquqi dövlətçiliyin inkişafını bir həlledici addım da irəli aparmaq üçün böyük şansıdır. Əlbəttə, qanunların icrası ilk əvvəl problemsiz ötürülməyəcəkdir. Belə ki, hər iki qanunda istifadə olunan anlayışlar, eləcə də normaların konkret hallarda tətbiqi ilə bağlı yəqin ki, çoxlu suallar meydana çıxacaqdır. Xüsusi inzibati hüquq sahəsində yeni inzibati qanunlara uyğunlaşdırılmış bir sıra qanunların (məsələn, ətraf mühit, sosial hüquq və s. sahələrdə) mövcud olmaması da hüququn əminliklə tətbiqini müəyyən qədər çətinləşdirir.

Azərbaycan Respublikasının «İnzibati icraat haqqında» Qanunu və İnzibati Prosesual Məcəlləsi onlarda təsbit olunmuş mühüm prinsiplər və məzmun baxımından Almaniyanın müvafiq qaydalarına çox bənzəyir. Orada fəaliyyət göstərən inzibati orqanlar və inzibati məhkəmələr son onilliklər ərzində inzibati hüquqa dair müddəaların təcrübəli və davamlı şəkildə tətbiqini inkişaf etdirmək üçün çoxlu fürsətlərə malik olmuşlar. Almaniyanın İnzibati Prosesual Məcəlləsi artıq 1960-cı ildən qüvvədədir. Həmin vaxt inzibati icraatla bağlı qaydalar hələ mövcud deyildi. İnzibati məhkəmə icraatının tətbiqinə başlanıldığı ilk illər ərzində inkişaf etdirilmiş prinsiplərdən sonralar Almaniyanın «İnzibati icraat haqqında» Qanunu ərsəyə gəldi və 1972-ci ildə qüvvəyə mindi. Həmin Qanunun tətbiqinə başlanıldığı ilk dövrdə, heç də hər şey yaxşı və asan deyildi. Yalnız bir müddət sonra, sayı minlərlə ölçülən çoxsaylı inzibati hüquq mübahisələri nəticəsində bir məhkəmə təcrübəsi formalaşmışdır ki, bu da daim təkmilləşdirilməklə inkişaf etməkdədir.

Bu kitabın məqsədi Azərbaycan inzibati hüququnun inkişafına töhfə vermək və hakimlər, vəkillər, inzibati orqanların işçiləri, eləcə də tələbələr üçün yeni qanunlardan istifadəni asanlaşdırmaqdır. Belə ki, kitab yeni inzibati qanunlarda təsbit edilmiş anlayışları, habelə ayrı-ayrı icraatların gedişini başa düşmək üçün yardımçı vəsait qismində çıxış edə bilər. Əlbəttə, kitabda əksini tapmış fikirlər bir alman hüquqşünasının yanaşma tərzidir. Başqa sözlərlə desək, bu kitab Almaniyanın inzibati qanunlarını bilən bir alman hüquqşünasının müvafiq qaydaları necə başa düşməsinin və onları necə tətbiq edəcəyinin təsviridir. Bununla da oxuculara təqdim olunan bu kitab, Azərbaycanın yeni inzibati qanunlarında əksini tapmış qaydaların necə başa düşülməsi və tətbiq oluna bilməsi ilə bağlı yalnız təklifləri əks etdirir. O, eyni zamanda, bu vaxta qədər keçirilmiş seminarlarda alman ekspertləri və Azərbaycanın inzibati hakimləri arasında maraqlı müzakirələrə səbəb olmuş sualların işıqlandırılmasına və cavablandırılmasına cəhd göstərir.

Qanun hərəkətsiz bir şey deyil. O, bir alətdir və bu baxımdan, obrazlı şəkildə desək, ən müxtəlif həyati situasiyalarda tətbiq olunaraq hüquqi sülhü bərqərar etməklə içərisi doldurulan bir qəlibdir. Qanun məhkəmə təcrübəsində tətbiq və təfsir edilməklə canlı bir vasitə sayılır. Buna uyğun olaraq, müvafiq sahəyə dair hüquq ədəbiyyatı da inkişaf etdirilməlidir.

Oxuculara təqdim olunan bu kitab 2010-cu ildə o vaxtkı Almaniya Texniki Əməkdaşlıq Cəmiyyəti (GTZ) (indiki Almaniya Beynəlxalq Əməkdaşlıq Cəmiyyəti (GIZ)) MMC-nin «Azərbaycanda məhkəmə və hüquq islahatlarının dəstəklənməsi» layihəsində fəaliyyətim zamanı hazırladığım əlyazmanın əsaslı şəkildə qısaldılmış variantıdır. Kitabda, yalnız o vaxtlar hələ tətbiqinə başlanılmamış İnzibati Prosesual Məcəllədən istifadə olunmuşdur. Başqa sözlərlə desək, kitabda Mülki Prosesual Məcəllənin analogiya qaydasında tətbiq oluna bilən

normalarına toxunulmur. İnzibati hüququn tətbiqi ilə hüquqi gerçəkliyin necə inkişaf edəcəyinə dair maraqlı suala cavabı hələ gözləmək lazımdır. Bu baxımdan inzibati məhkəmə hakimlərinin ayrı-ayrı məsələlərə dair qəbul edəcəkləri qərarlar vasitəsilə hüquq tətbiqetməni və məhkəmə təcrübəsini formalaşdırmaq üçün böyük şansları var. Hüquqi müzakirələrdə eyni dərəcədə yaxşı əsaslandırıla bilən müxtəlif fikirlər daim olacaqdır. Bu zaman həlledici əhəmiyyət kəsb edən məsələ, hüququn öyrənilməsi və onun sistemə tətbiqi, eləcə də yeni bir hüquq sahəsi üzrə hakim rolunda birgə yetişən bütün məhkəmə instansiyalarının hakimləri arasında sıx fikir mübadiləsinin aparılması və dözümlülüyün nümayiş etdirilməsidir.

Bu kitab bir çox insanın dəstəyi ilə ərsəyə gəlmişdir. Mən xüsusilə, Azərbaycanda inzibati hüquqa dair çoxsaylı seminarlar keçirmiş və kitaba düzəlişlər edilməsinə və ideyalar verməsinə böyük vaxt sərf etmiş cənab Dr. Peter Yakoba təşəkkür edirəm. Hər iki Qanunun işlənilib hazırlanmasında əhəmiyyətli rol oynamış cənab Səyyad Kərimov da kitabın ərsəyə gəlməsində mənə çox kömək etmişdir. Tərcüməçilər xanım Günəş Vəliyevaya və cənab İbrahim Əhmədova da təşəkkürümü bildirirəm. Xüsusi təşəkkürümü kitabın azərbaycan dilinə tərcümə edilmiş mətnini yüksək keyfiyyətlə redaktə etmiş cənab İlqar Hüseynova və cənab Dr. Müşfiq Məmmədova bildirirəm. Nəhayət, həmkarım Elçin Usuba dəyərli məsləhətləri və yardımı üçün təşəkkür edirəm.

Anya Köniqsmann

Almaniyanın Potsdam Torpaq Məhkəməsinin hakimi

2012-ci il, may

GİRİŞ

Prinsipial məsələlər: Publik (ümumi) və xüsusi hüquq arasında fərqləndirilmənin aparılması

Azərbaycan Respublikasının İnzibati-Prosessual Məcəlləsinin (bundan sonra İPM adlandırılacaq) və İnzibati icraat haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun (bundan sonra İİQ adlandırılacaq) tətbiq edilməsi üçün əsas publik və xüsusi hüquq arasında fərqləndirilmənin aparılmasıdır. Xüsusi hüquq xüsusi şəxslər (burada «xüsusi şəxslər» dedikdə, xüsusi hüququn subyektləri olan fiziki və hüquqi şəxslər nəzərdə tutulur) arasında olan hüquq münasibətlərini, publik hüquq isə publik hakimiyyət daşıyıcıları (dövlət, inzibati orqanlar) ilə xüsusi şəxslər arasında olan münasibətləri tənzimləyir. Buna müvafiq olaraq, həmin münasibətləri tənzimləyən prosessual qaydalar da fərqləndirilir. Xüsusi hüquqla bağlı məhkəmə icraatında Azərbaycan Respublikasının Mülki-Prosessual Məcəlləsi (bundan sonra MPM adlandırılacaq), publik (ümumi) hüquqla bağlı məhkəmə icraatında isə İPM tətbiq edilir.

Mülki və inzibati hüquq münasibətlərinin fərqləndirilməsi üçün dəqiq düstur olmasa da, bu fərqləndirilməni asanlaşdıran bir sıra meyarlar mövcuddur:

I. İştirakçılar

İlk növbədə, sözügedən münasibətlərin iştirakçılarının kimlər olması barədə sual meydana çıxır. Əgər iştirakçılar yalnız xüsusi şəxslədirsə, onda söhbət **demək olar ki, həmişə** xüsusi hüquq münasibətlərindən gedir. Xüsusi şəxslərin müstəsna hallarda publik-hüquqi fəaliyyət göstərmək, yəni inzibati orqan kimi çıxış etmək səlahiyyəti vardır. Buna misal olaraq, Almaniyada fəaliyyət göstərən Texniki Baxış Birliyini (minik vasitələrinin texniki sazlığını yoxlamaq səlahiyyəti olan xüsusi, amma inzibati akt qəbul etmək səlahiyyəti olan hüquqi şəxs), həmçinin attestat vermək səlahiyyətinə malik özəl məktəbləri göstərmək olar.

Yox, əgər hüquq münasibətinin iştirakçılarından ən azı biri inzibati orqandırsa, burada söhbət publik-hüquqi (inzibati-hüquqi) münasibətdən gedir. Lakin buna baxmayaraq, inzibati orqanlar da xüsusi-hüquqi müqavilələr bağlaya, yəni xüsusi hüquq münasibətlərinin subyekti ola bilərlər.

Dövlətin xüsusi şəxslərə hakimiyyət səlahiyyətləri verdiyi (məs: Azərbaycanda xüsusi notariuslara verildiyi kimi) azsaylı hallar istisna olmaqla, inzibati hüquq münasibətlərində tərəflərdən ən azı biri İİQ-nin 2.0.1 və 3.1-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş mənada inzibati orqan olmalıdır.

Elektrik enerjisi və təbii qaz təchizatını həyata keçirən səhmdar cəmiyyətlərində səhmlərin 100 faizinin dövlətə məxsus olmasına və həmin müəssisə rəhbərlərinin dövlət tərəfindən təyin olunmalarına baxmayaraq, bu müəssisələr inzibati orqan sayılmırlar. Sözügedən səhmdar cəmiyyətləri mülki-hüquqi müqavilələr bağlayır və onlara qarşı iddialara mülki məhkəmə icraatı qaydasında baxılır. Hətta həmin

hüquqi şəxslərin bazarda inhisarçı statusa malik olmaları belə, onların hakimiyyət tədbirləri həyata keçirmək mövqeyindən çıxış etmələri üçün yetərli deyil.

Vəkillər Kollegiyası kimi peşə birliklərində vəkilin Kollegiyanın üzvlüyündən çıxarılmasının mülki, yaxud inzibati hüquq müstəvisinə aid edilməsi çətinlik doğura bilər. Bu sualın cavabı dövlətin bu cür birliklərin və ya kollegiyaların səlahiyyətlərini qanunla necə müəyyən etməsindən asılıdır. Belə ki, onlar həm də publik hüququn subyektləri kimi hakimiyyət tədbirləri həyata keçirə bilərlər. Bu isə, yuxarıda qeyd olunan mübahisənin inzibati məhkəmələrə aid olması demək olacaqdır.

II. Spesifik inzibati orqan hərəkəti

İnzibati orqanın iştirak etdiyi hüquq münasibətinin inzibati-hüquqi münasibət olub-olmadığını müəyyənləşdirərkən sözügedən inzibati orqanın həmin münasibətdə xüsusi şəxs kimi hərəkət edib-etmədiyini (yəni eyni hərəkəti inzibati orqanın əvəzinə edə biləcək hər hansı bir xüsusi şəxs təsəvvür etməyin mümkün olub-olmadığını), yaxud inzibati orqanın yalnız ona xas olan fəaliyyəti həyata keçirib-keçirmədiyini yoxlamaq lazımdır. Əgər yaranan münasibəti eynilə xüsusi şəxslər arasında təsəvvür etmək mümkündürsə, söhbət publik hüquqdan getməyəcəkdir. Bu halda, inzibati orqanın mülki-hüquqi hərəkəti mövcud olur və bu hala mülki (xüsusi) hüquq (və məhkəmə icraatında MPM) tətbiq olunur. Yox, əgər müvafiq münasibət xüsusi şəxslər arasında yarana bilməzsə, bu halda yaranmış münasibətə İİQ və İPM şamil olunacaqdır.

III. Hakimiyyət yönümlülüğü

Yuxarıdakı qeydlərdən sonra hansı hərəkətlərin ancaq inzibati orqana xas olması sualı meydana çıxır. Bununla əlaqədar növbəti meyar müraziət olunmalıdır: inzibati orqanın hərəkətlərinin və digər publik fəaliyyətin özünəməxsus cəhəti onların hakimiyyəti həyata keçirmək yönümlülüğündə ifadə olunur. Başqa sözlə, inzibati orqanlar (qanuni əsaslarla) əmrlər, sərəncamlar verə, qaydalar və ya qadağalar müəyyən edə və onları özləri icra edə bilər. Bunun əksinə olaraq, xüsusi şəxslər hüquqi dövriyyədə, prinsip etibarilə eyni pillədə dayanır. Beləliklə, inzibati orqanın müvafiq hakimiyyət göstərişi verdiyi bütün hallarda, söhbət publik hüquqdan gedir.

IV. Maraqlar və məqsədlər

Köməkçi meyar kimi həm də inzibati orqanın hansı maraqla (məqsədlə) hərəkət etdiyinə nəzər yetirmək olar. Publik hüquqda söhbət həmişə müəyyən ictimai maraqlardan gedir. Məsələn, ictimai rifah, ictimai təhlükənin qarşısının alınması və ya vətəndaşların sosial təminatı və s. Mülki hüquqda isə, ön planda, bir qayda olaraq, ancaq iqtisadi maraqlar dayanır. Lakin bu meyar yalnız köməkçi vasitədir, digər meyarlar daha tutarlıdır.

Misallar:

- İnzibati orqan olan Bakı şəhər İcra Hakimiyyətində planlaşdırma üzrə yeni mütəxəssis işə təyin olunur. Bu halda inzibati orqan hakimiyyət tədbiri həyata keçirir. Çünki

inzibati orqanın işçilərinin müəyyən edilməsi qanuna əsasən baş verir. Ona görə də bu məsələlərlə bağlı yaranan mübahisələrə inzibati hüquq tətbiq olunur. Eyni qayda tikintiyə nəzarət orqanının planlaşdırma üzrə mütəxəssisi işdən azad edildiyi hala da şamil olunur. Çünki bu halda da hakimiyyət münasibətləri çərçivəsində birbaşa olaraq vəzifəli şəxsin hüquqi vəziyyətinə toxunulur. Həmin şəxsin məhkəmə qaydasında müdafiəsi hüququna təminat verilir. Deyilənlər, bilavasitə İPM-in hakimlər, vəzifəli şəxslər/dövlət qulluqçuları və hərbi qulluqçuları nəzərdə tutan 8.1.3-cü maddəsindən irəli gəlir.

- Səhiyyə naziri televiziya kanallarının birində əhalinin müəyyən növ quru süd tozundan istifadə etməməsi barədə xəbərdarlıq edir və buna səbəb kimi bildirir ki, həmin məhsulun tərkibindəki kimyəvi qatqılar onun istehlakını qeyri-mümkün edir. Nəzəri olaraq, səhiyyə naziri bu məlumatı (xəbərdarlığı) xüsusi şəxs qismində də verə bilərdi. Lakin həmin qismində o, bunu yəqin ki, etməzdi. Bundan başqa, xüsusi şəxs olaraq verilən məlumat öz təsiri baxımından bir nazir tərəfindən verilən məlumatla müqayisə oluna bilməz. Çünki o, əhalini müvafiq sahəyə məsul olan hakimiyyət təmsilçisi kimi öz səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsi çərçivəsində xəbərdar edir. Qeyd olunan səbəblərdən, sözügedən hala publik hüquq tətbiq edilməlidir (əgər nazir bağ qonşusu ilə hasarın yanında etdiyi söhbət əsnasında müəyyən bir quru süd tozu istehsalçısına etibar etməyin mümkün ol-

maması səbəbindən onun istehsal etdiyi quru südün alma-
mağı məsləhət görmüş olsaydı, bu zaman məsələyə ayrı
cür yanaşılardı).

- Dövlətə məxsus olan hüquqi şəxslərin fəaliyyəti ilə bağlı həmin hüquqi şəxslərin qanunla birtərəfli qaydalar (inzibati akt anlamında) qəbul etmək hüququna malik olub-olmaması, yaxud onların öz fəaliyyətini qarşılıqlı razılaşmalar əsasında həyata keçirib-keçirməməsinə diqqət yetirmək lazımdır. Birinci halda hüquqi şəxs publik-hüquqi, ikinci halda isə mülki-hüquqi qaydada fəaliyyət göstərir.
- Dövlət nazirliklərdən birinin yerləşdirilməsi üçün yeni binanın tikintisinə başlayır və bununla bağlı müvafiq sifarişlər verir. Eyni zamanda o, binanın gələcək istifadəçiləri üçün kompüterlər alır. Həm binanın tikintisi ilə bağlı sifarişlər, həm də kompüterlərin alınması mülki-hüquqi əqdlərdir, çünki bu cür müqavilələri istənilən şəxs bağlaya bilər.

Publik və xüsusi hüququn fərqləndirilməsi bəzən mürəkkəb ola bilər. Məsələn, aşağıda təsvir edilən iki halda bu fərqləndirməni necə aparmaq olar?

Dövlət sənaye obyektlərinin yerləşdirilməsi üçün öz bankı vasitəsi ilə həmin sənaye müəssisələrinə güzəştli kreditlər verilməsi yolu ilə maliyyə dəstəyi göstərir. «A» sənaye müəssisəsi maliyyələşdirilənlər sırasında olmamasından xəbər

tutur və əsas kimi ona bildirilir ki, «A» korrupsiyaya uğramada şübhəli hesab olunan müəssisələrin qara siyahısındadır. Buna baxmayaraq, «A» sözügedən maliyyələşdirməni əldə etmək istəyir. Bunun üçün onun hansı hüquqi imkanları mövcuddur?

Yaxud, başqa bir hala müraciət edək. Dövlətə məxsus olan hava yolları şirkəti yüklərin və sərnişinlərin nəzarət yoxlanılmasının həyata keçirilməsi üçün bir özəl təhlükəsizlik firmasının xidmətlərindən istifadə edir. Təhlükəsizliklə bağlı şübhələrin olması səbəbindən yoxlama zamanı sərnişinlərdən biri təyyarəyə buraxılmır. Sərnişin bunun nəticəsində ona dəymiş zərərin əvəzinin ödənilməsini istəyir. Bunun üçün onun hansı hüquqi imkanları mövcuddur?

Birinci misalla bağlı, Almaniyada kimlərin dəstəkləyici maliyyələşdirmədən yararlanmaq hüququna malik olması publik hüquqla, konkret kreditin verilməsi isə mülki hüquqla tənzimlənir. Azərbaycan Respublikasında kredit publik hüquqa aid məsələ ola bilməz, çünki İİQ publik-hüquqi müqavilələr institutunu tanımır. Başqa sözlə, İİQ yalnız birtərəfli qaydada qəbul edilmiş inzibati aktları və faktiki xarakterli hərəkətləri tənzimləyir (bax: İİQ-nin 1-ci maddəsi).

İkinci misalda daşımanın həyata keçirilməməsi mülki-hüquqi məsələ kimi qiymətləndirilə bilər, çünki yalnız hava limanı polisi və gömrük xidməti əməkdaşları publik hüquqa əsasən fəaliyyət göstərirlər. Prinsip etibarilə hava yolu ilə daşımanı təkcə dövlət deyil, hər kəs həyata keçirə bilər.

Birinci fəsil

İPM – PRİNSİPIAL MƏSƏLƏLƏR (tətbiq dairəsi və prosesual prinsiplər)

Bu kitab hakimlərin inzibati mübahisələri həll edən zaman daim istifadə etdikləri İPM-in tətbiqinə həsr olunmuşdur. Kitabda toxunulan mövzuların ardıcılığının müəyyən edilməsində prosesual prinsiplərlə başlayan və sonradan məhkəmə icraatının gedişatını onun meydana çıxan özəllikləri ilə müşayiət edən iddia icraatı əsas götürülmüşdür. Kitabın son iki fəslində inzibati mübahisələrə dair məhkəmə qərarının nəticə hissəsində rast gəlinə bilən klassik formaların müzakirəsi və iddiaların yoxlama sxemlərinin qısa məzmunu yer alır.

A. İnzibati Prosesual Məcəllənin tətbiq dairəsi

I. Ümumi məsələlər: Publik, yoxsa mülki hüquq?

İİQ-nin 3-cü maddəsindən fərqli olaraq, İPM-də Məcəllənin tətbiqi dairəsini müəyyənləşdirən paralel bir qayda nəzərdə tutulmamışdır. İİQ-nin 3-cü maddəsinin məntiqinə əsasən, eləcə də hər iki Qanunun bir-birinə münasibətini nəzərə alıqda, belə nəticəyə gəlmək olar ki, İPM İİQ-nin 3-cü maddəsində verilən anlayışa əsasən, həmin Qanunun normalarına görə inzibati orqanın hərəkətlərinin nəticələrinə aid olan bütün hüquqi mübahisələrə tətbiq olunur. Bu o deməkdir ki, İİQ-nin tətbiq dairəsi mövcud olduqda, İPM-in də tətbiq dairəsi mövcud olur.

Həm İİQ-də, həm də İPM-də nəzərdə tutulmuş mənada inzibati-hüquqi mübahisələr üçün klassik nümunə qismində inzibati aktın anlayışı göstərilə bilər. İİQ-nin 2.0.2-ci maddəsinə əsasən, inzibati akt inzibati orqan tərəfindən ümumi (publik) hüquq sahəsinə aid olan müəyyən (konkret) məsələni nizama salmaq və ya həll etmək məqsədilə qəbul edilmiş və ünvanlandığı hüquqi və ya fiziki şəxs (şəxslər) üçün müəyyən hüquqi nəticələr yaradan qərar, sərəncam və ya digər növ hakimiyyət tədbiridir. Başqa sözlə, inzibati akt **inzibati orqanın publik hüquq sahəsində konkret halın tənzimlənməsi üçün qəbul etdiyi, xaricə (üçüncü şəxslərə) münasibətdə qüvvəsi olan hakimiyyət tədbiridir**. İnzibati orqanın inzibati akt formasında hərəkət edib-etmədiyi (bu cür hərəkət etməyə icazəsinin olub-olmadığı deyil!) sualı mühüm xarakter daşıyır. Bu sual düzgün iddia növünün və məhkəmə qərarının növünün müəyyənləşdirilməsində həlledici rol oynayır.

Qeyd olunanlarla əlaqədar **əsas qayda** belə olacaqdır: inzibati məhkəmələr inzibati icraat baxımından İİQ-nin şamil olunduğu, yəni həmin Qanunun 1.1 və 1.2-ci maddələrinin tətbiqi dairəsinə aid bütün işlər üzrə səlahiyyətlidir. Bu o deməkdir ki, bu zaman söhbət **ya** İİQ-nin 1.1-ci maddəsində (İİQ-nin 2.0.2 və 57-ci maddələri ilə birlikdə) nəzərdə tutulmuş mənada **inzibati aktlardan, ya da** İİQ-nin 1.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş mənada **«faktiki» xarakterli hərəkətlərdən** getməlidir. İİQ-nin şamil olunmadığı hallara dair (məsələn, İİQ-nin 3.2-ci maddəsinə əsasən, cinayət prosessual fəaliyyət və inzibati xətlər üzrə icraatla bağlı) inzibati məhkəmə icraatı qaydasında məhkəmə müdafiəsi

mövcud deyil. Yeri gəlmişkən, hər hansı bir publik reyestrdə edilən və ola bilsin ki, xüsusi hüquqa aid olan (məsələn, mülkiyyət hüququ) qeydlər də inzibati akt qismində çıxış edə bilər. Bununla bağlı, fərqləndirmə baxımından (mülki və ya inzibati hüquq) problemlərin yaranması mümkündür.

MÜHÜM QEYD: İnzibati aktlarla yanaşı, inzibati orqanların İİQ-nin 1.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş faktiki xarakterli hərəkətləri də inzibati məhkəmədə mübahisə icraatının predmeti ola bilər. Bu kimi hallarda mübahisələndirmə və məcburetmə haqqında iddialar deyil, müəyyən etmə və ya öhdəliyin icrası haqqında, yaxud müəyyən hərəkətləri etməkdən çəkinməyə dair iddialar qaldırılmalıdır. Faktiki xarakterli hərəkətlər inzibati orqanın inzibati akt olmayan bütün digər hakimiyyət hərəkətlərini/tədbirlərini əhatə edir. Belə ki, inzibati orqanlar təkcə inzibati aktlar qəbul etmirlər. Onlar həm də İİQ-nin 1.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş mənada «yalnız» faktiki xarakterli hərəkətlər də edə bilirlər (məsələn, yol tikintisi, dövlətə məxsus olan qurğulardan ətraf mühiti çirkləndirən tullantıların buraxılması və s.).

II. «Köhnə» işlərlə bağlı keçid müddəaları

İPM əvvəllər MPM əsasında baxılan, hazırda isə inzibati mübahisəyə çevrilən və cari icraatda olan işlərə dair keçid müddəaları nəzərdə tutmur. Xüsusilə, artıq icraatda olan inzibati mübahisələrə baxılmasını yeni prosessual qaydalara əsasən davam etdirmək və sona çatdırmaq barədə İPM-də heç bir qayda əksini tapmamışdır. Əslində burada söhbət ümumi olaraq qəbul edilmiş bir prinsipdən gedir. Həmin

prinsipə əsasən, məhkəmə icraatı işə baxılan zaman qüvvədə olan prosessual qanunvericiliyə uyğun aparılmalıdır. Yalnız əvvəlki prosessual qanunvericiliyə müvafiq olaraq edilmiş və artıq başa çatmış prosessual hərəkətlər (məsələn, iddianın qaldırılması, sübutların araşdırılması və s.) öz etibarlılığını saxlayır.

Eynilə, İPM-in qüvvəyə minməsindən əvvəl qəbul edilmiş inzibati aktlar da öz etibarlılığını saxlayır. Həmin inzibati aktların «mübahisələndirilməsi» üçün əvvəlki qanunla müəyyən edilmiş müddət 01.01.2011-ci il tarixədək ötürülmüşdürsə, onlar yeni qanuna əsasən də mübahisələndirilə bilməzlər. Lakin əgər 01.01.2011-ci il tarixində bu cür inzibati aktlara qarşı iddia müddətinin axımı hələ davam etmişsə, onda İPM-ə əsasən, həmin «köhnə inzibati aktlara» qarşı iddia qaldırılması mümkün olmalıdır. Bu (yeni) iddia müddətinin nə zaman başa çatması aydın deyil. Əvvəllər, İPM-də olduğu kimi hüquqi müdafiə vasitələri barədə məlumatlandırma tələbi mövcud olmadığından sözügedən hallarla bağlı iddia müddəti qismində ən azı 6 ay müddət qəbul edilməlidir (müqayisə et: İİQ-nin 73.2-ci maddəsi).

Əvvəlki qanunvericilik əsasında qəbul edilmiş inzibati aktın əsaslılığının yoxlanması zamanı hansı qanunvericiliyin tətbiq edilməli olması konkret işin hallarından asılıdır. Əlverişsiz inzibati aktlara qarşı mübahisələndirmə haqqında iddialara, bir qayda olaraq, inzibati aktın qəbul edildiyi, öhdəliyin icrası və məcburetmə haqqında iddialara isə, məhkəmə qərarının qəbul edildiyi vaxt qüvvədə olan qanunvericilik tətbiq olunur.

B. İPM-ə əsasən inzibati məhkəmə icraatının prinsipləri

İPM-ə əsasən təsbit edilmiş icraat prinsipləri MPM-də olan icraat prinsipləri ilə yalnız qismən üst-üstə düşür. İnzibati məhkəmə icraatının əsas prinsiplərinin mülki məhkəmə icraatının prinsiplərindən fərqlənməsinin səbəbi bu iki məhkəmə icraatı növünün xüsusiyyətləri ilə əlaqədardır. Belə ki, əgər inzibati prosesdə tərəflər qismində vətəndaş və inzibati orqan qarşı-qarşıya dururlarsa, mülki prosesdə iki bərabər tərəf iştirak edir.

Aşağıda müvafiq normalar əsas götürülməklə yalnız əsas prinsiplər işıqlandırılacaqdır. Əksər hallarda həmin prinsiplər özlərini qanunun ayrı-ayrı normalarında büruzə verir. Qalan prinsiplərə digər fəsillərdə toxunulacaqdır.

I. İşin hallarının araşdırılması prinsipi (İPM-in 12-ci maddəsi)

İnzibati prosesi mülki prosesdən fərqləndirən ən mühüm cəhət ondan ibarətdir ki, inzibati prosesdə çəkişmə prinsipi deyil, işin hallarının araşdırılması prinsipi tətbiq olunur. Bu prinsip İPM-in 12-ci maddəsində ətraflı surətdə tənzimlənir və məzmun baxımından inzibati orqanların fəaliyyətinə dair İİQ-nin 24-cü maddəsi ilə uyğunluq təşkil edir. İşin hallarının araşdırılması prinsipinə əsasən, məhkəmə işin hallarını xidməti vəzifəsinə görə araşdırmalı və bu zaman tərəflərin izahatları və ya onların təqdim etdikləri sübutlarla kifayətlənməməlidir. Bu prinsipin məqsədi inzibati məhkəmə icraatının tərəfləri arasında tarazlıq yaratmaqdır. Belə ki, inzibati

hüquqda tərəflərdən biri daim (və ya əksər hallarda) dövlət olur. Ona görə də inzibati prosesdə vətəndaş mülki prosesdə qüvvədə olan çəkişmə prinsipinə əsasən barəsində bəlkə də inzibati orqanın məlumatı olduğu və ya bu orqanın cavabdehlik daşdığı faktları təqdim etməli və onları sübut etməli olsaydı, bu, onu əlverişsiz vəziyyətə salmış olardı. Bundan başqa, bu prinsip inzibati orqanların qanunauyğun fəaliyyət göstərməsini də nəzərə alır. Məhkəmə prosesin gedişində yalnız tərəflərin bəyanatları və bir çox hallarda natamam xarakter daşıyan izahatları ilə kifayətlənsəydi və bununla da inzibati orqanın mübahisələndirilən hərəkətinin qanuni olub-olmaması barədə obyektiv təsəvvür əldə edə bilməsəydi, onda o, inzibati orqanın öz fəaliyyətində qanunçuluğa nə dərəcədə riayət edib-etmədiyini səmərəli şəkildə yoxlaya bilməzdi. Başqa sözlə, məhkəmə özü inzibati orqanın qanuna riayət edib-etmədiyini yoxlamaq iqtidarında olmalıdır.

İşin hallarının araşdırılması prinsipinin tətbiqinə başlanılması və onun mümkünliyü yalnız iddiaçının nəyə nail olmaq istədiyini aydın ifadə etməsindən asılıdır. Bu baxımdan İPM-in 46.1.3-cü maddəsi iddia ərizəsində iddiaçının tələbinin **nədən ibarət olduğunun** göstərilməsini imperativ (məcburi) olaraq tələb edir. İddia ərizəsinin məzmununa dair İPM-in 46.2-ci maddəsində göstərilmiş digər tələblər isə fakültativ xarakter daşdığından məcburi deyillər.

Əlbəttə, İPM-in 12.1-ci maddəsinə əsasən, məhkəmə işin hallarının araşdırılması zamanı tərəflərin izahatları, ərizə və təklifləri ilə kifayətlənməməlidir. Lakin bu heç də o demək deyildir ki, proses iştirakçıları işin hallarının araşdırılmasına yardım etməməli, məhkəmə isə iştirakçıların verdikləri iza-

hatlara əhəmiyyət verməməlidir. Belə ki, İPM-in 12.3-cü maddəsinə müvafiq olaraq, məhkəmə prosesinin iştirakçıları mübahisə ilə bağlı faktiki halların araşdırılmasında və sübutların toplanılmasında məhkəməyə yardım etməyə borcludurlar. Bu isə o deməkdir ki, İPM-in 12.3-cü maddəsi proses iştirakçıları tərəfindən hər hansı sübutun məhv edilməsini və ya gizlədilməsini qadağan edir. Bu qadağaya riayət edilməməsi İPM-in 12.4-cü maddəsinə uyğun olaraq sübut etmə vəzifəsinin dönüşü ilə nəticələnə bilər (bununla bağlı bax: sübut etmə ilə bağlı bölmə). Sözügedən məsələ ilə bağlı qanunda vətəndaş üçün sübut etmə vəzifəsinin dönüşündən başqa nəticələr nəzərdə tutulmamışdır.

Xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, işin hallarının araşdırılması və dinlənilmə hüququnun təmin edilməsi prinsiplərinin (dinlənilmə hüququnun təmin edilməsi prinsipinə aşağıda toxunulacaqdır) tələblərinə görə məhkəmə tərəflərin verdikləri izahatların və ya ümumiyyətlə, izahat verməmələrinin üzərindən sükutla keçə bilməz. Tərəflər sübutlarla bağlı vəsatətlər təqdim edə bilərlər. Eyni zamanda, məhkəmə qiyabi məhkəmə icraatı qaydasında da qərar qəbul edə bilməz.

Məhkəmə işin hallarının araşdırılması zamanı yalnız mübahisə predmeti barəsində qərarın qəbulu üçün zəruri olan hallarla kifayətlənməlidir. O, lüzumsuz və işə aidliyyəti olmayan halları araşdırma bilməz. Bu tələb məhkəmə baxışının hədlərini müəyyən edən İPM-in 52-ci maddəsindən, habelə prosesə qənaət prinsipindən irəli gəlir.

İşin hallarının araşdırılması prinsipi məhkəmənin istənilən halda geniş və ağılagələn bütün istiqamətlərdə araşdırmalar

aparmalı olması demək deyil. İşin hallarının araşdırılması prinsipinin tətbiqi üçün əsas o halda mövcud olur ki, məhkəmənin nöqteyi-nəzərincə işin həlli üçün əhəmiyyət kəsb edən, lakin məhkəməyə məlum olmayan faktlar mövcud olsun. Buna misal olaraq, tərəflər arasında işin faktiki hallarına dair mübahisənin olması göstərilə bilər. Əgər onların arasında mübahisə yoxdursa, deməli, işin bütün faktiki halları mübahisəsizdir. Amma bu, heç də o demək deyil ki, bütün faktiki hallar özü-özlüyündə aydındır. Əgər tərəflərin biri-biri ilə üst-üstə düşən izahatlarının həqiqətə uyğun olmadığına dair konkret əsaslar varsa, onda məhkəmə araşdırmalara başlamalı və işin həqiqi hallarını aydınlaşdırmalıdır.

İşin hallarının araşdırılması prinsipindən istifadə edilməsinə dair bir **misal**:

Fərz edək ki, prosesin hər iki tərəfi tullantıların atılması qurğusunun tikintisinin hüquqi cəhətdən yol verilən olub-olmamasına dair mübahisədə eyni fikirdədirlər və hesab edirlər ki, həmin qurğunun istismarı əhalinin sağlamlığı üçün təhlükə törətmir. Lakin məhkəmə işin materialları əsasında qurğudan istifadə zamanı əhalinin sağlamlığına ziyan vuracaq maddələrin havaya buraxılacağı qənaətinə gələrsə, onda o, həmin qurğunun tikintisinə icazə verilməsinin qarşısını ala biləcək, sağlamlığa təhlükə ilə bağlı sübutları öz təşəbbüsü ilə araşdırmalıdır.

Araşdırmaların həcmi konkret işin tələblərindən asılı olaraq müəyyən edilir. Bu zaman məhkəmə ondan gözlənilən araşdırma həddini aşan heç bir tədbir görməməlidir. İşin hallarının araşdırılması vəzifəsinə **əməl olunmaması** ciddi

prosesual pozuntu sayılır və yuxarı məhkəmə instansiyasında icraat zamanı nəzərə alınır.

II. Dispozitivlik və prosesin gedişinə sərəncam vermək prinsipi (İPM-in 15-ci maddəsi)

Dispozitivlik prinsipinə əsasən, icraatın başlanması, onun məzmununun müəyyənləşdirilməsi və başa çatdırılması tərəflərin işidir. Əksinə, məsələn, cinayət hüququna şamil olunan rəsmilik prinsipinə müvafiq olaraq dövlət cinayət təqibi orqanı kimi xidməti vəzifəsinə görə özü cinayət icraatına başlayır. İPM-in 15.1-ci maddəsi inzibati məhkəmə icraatının çəkişmə (kontradiktor) prinsipi əsasında həyata keçirilməsini müəyyən edir. Bu o deməkdir ki, hüquqi mübahisədə iki bir-birinə qarşı dayanan tərəf iştirak edir.

Əlbəttə, dispoziisiya imkanı birinci olaraq «icraatın ağası» olan və mübahisə predmetini «əлиндə saxlayan» iddiaçıya məxsusdur.

Ümumiyyətlə, iddianın qaldırılıb-qaldırılmayacağı (bax: İPM-in 45-ci, eləcə də ayrı-ayrı iddia növləri ilə bağlı 32-ci və ondan sonrakı maddələri) və iddia ərizəsinin hansı məzmununa malik olacağı barədə (bax: İPM-in 46.1.3-cü maddəsi) qərarı iddiaçı verir. Ayrı-ayrı hallarda və müəyyən şərtlər mövcud olduqda, iddiaçının dispoziisiya səlahiyyəti cavabdehin razılığından asılı olur. (müqayisə et: İPM-in 54.1, 54.2 və 55.2-ci maddələri). Bu cür qaydaların müəyyən edilməsində məqsəd odur ki, cavabdeh müəyyən prosesual vəziyyətlərdə iddiaçının hər prosesual «gedişinə» «hə» demək məcburiyyətində qalmasın. İPM-in 15.2-ci maddəsinə əsasən, icraatın nə zaman və necə başa çatması barədə qərarı

da, prinsip etibarilə iddiaçı verir. O, qanunla müəyyən edilmiş çərçivələr daxilində İPM-in 55-ci maddəsinə müvafiq olaraq, iddiadan imtina edər, qarşı tərəflə barışıq sazişi bağlaya (bax: İPM-in 66-cı maddəsi) və ya yekun məhkəmə qərarına nail olmaq üçün hüquqi mübahisəni sona qədər davam etdirər bilər.

Dispozitivlik prinsipinin tətbiqi zamanı istisnalara yol verilməsi mümkündür. Başqa sözlə, elə qərarlar vardır ki, onlar ilk əvvəldən iddiaçının iradəsindən asılı olmur (məsələn, prosesual xərclər barədə qərarlar (bax: İPM-in 109-cü maddəsi)).

III. Məhkəmə baxışının şifahiliyi prinsipi (İPM-in 16-cı maddəsi)

İPM-in 16.1-ci maddəsində hüquqi mübahisəyə şifahi qaydada baxılması prinsipi təsbit olunmuşdur. Tərəflərin təqdim etdiyi ərizələr yalnız şifahi məhkəmə baxışına hazırlıq məqsədi daşıyır. Bu qayda, hər halda mübahisə predmeti barəsində, yəni işin mahiyyəti üzrə qəbul edilən məhkəmə qərarlarına (qəraradlarına və yekun məhkəmə qərarlarına) aiddir. Digər məzmunu malik məhkəmə qərarları (məsələn, müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirləri ilə bağlı məhkəmə icraatında qəbul edilən qərarlar) İPM-in 16.3-cü maddəsinə əsasən, şifahi məhkəmə baxışı keçirilmədən də qəbul edilə bilər (lakin bu, o demək deyil ki, belə hallarda şifahi məhkəmə baxışı ümumiyyətlə keçirilməməlidir). Bu kimi hallara həmçinin İPM-in 110.6-cı maddəsinə müvafiq olaraq tərəflərin qarşılıqlı razılıq əsasında müştərək bəyanatla icraata xitam verdikləri zaman məhkəmə tərəfindən xərclər barədə,

eləcə də İPM-in 55.5-ci maddəsi əsasında iddiadan imtina edildikdə icraata xitam verilməsi barədə qərar qəbul edilməsini göstərmək olar. Əksinə, İPM-in barışıq sazişinin təsdiqini tənzimləyən 66.4-cü maddəsinə uyğun olaraq, məhkəmə qərarının qəbulu qeyd olunan misallar sırasına aid deyil. Çünki Məcəllənin 66.1-ci maddəsində barışıq sazişinin məzmununun məhkəmə iclasının protokoluna qeyd edilməsi birbaşa olaraq göstərilmişdir.

Digər prinsiplər kimi, şifahilik prinsipinin də tətbiqi zamanı istisnalar mümkündür. Məsələn, bu cür istisna İPM-in 16.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuşdur. Həmin maddəyə əsasən, tərəflərin razılığı olduğu hallarda, məhkəmə qərarı şifahi məhkəmə baxışı keçirilmədən də qəbul oluna bilər. Bu, o halda baş verə bilər ki, tərəflər və ya onların nümayəndələri uzaq yerdə yaşasınlar və/və ya şifahi məhkəmə baxışının keçirilməsini zəruri edəcək hər hansı bir araşdırmaya və ya izahatlara ehtiyac olmasın (belə hallarda tərəflər arasında yalnız hüquqi məsələlərə dair mübahisə mövcud olur).

IV. Məhkəmə baxışının aşkarlığı prinsipi (İPM-in 17-ci maddəsi)

İPM-in 17-ci və Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 127-ci maddələrində tənzimlənmiş aşkarlıq prinsipi cəmiyyətin ədalət mühakiməsi üzərində nəzarət imkanının və bununla da ictimaiyyətin məhkəmələrin obyektivliyinə etibar etməsinin təmin olunmasına xidmət edir. Məhkəmə baxışının aşkarlığı o deməkdir ki, prinsipə, hər bir kəs, o cümlədən icraatın iştirakçısı olmayan şəxs də məhkəmə iclasında iştirak edə

bilər. Bütün mümkün iştirakçılar, lazım gələrsə, məhkəmə iclas zalında asılmış baxılacaq işlərin siyahısı vasitəsilə işə baxılmasının yeri və vaxtı barədə məlumat almaq imkanına malik olmalıdırlar. Aşkarlıq heç də o demək deyil ki, icraatın iştirakçısı olmayan şəxslər icraata müdaxilə də edə bilərlər. Əksinə, bu şəxslər məhkəmə prosesində sırf tamaşaçı və ya dinləyici statusuna malikdirlər. Bundan başqa, aşkarlıq prinsipi məhkəmə iclası zalının sahəsi ilə məhdudlaşır. Yəni əgər məhkəmə iclası zalında cəmi 10 oturacaq yeri varsa, lakin iştirak etməkdə maraqlı olan insanların sayı 20 nəfərdirsə, onda yalnız mövcud oturacaq yerləri kimin əvvəl gəlməsi əsasında və ya püşkatma yolu ilə bölüşdürülməlidir.

İPM-in 17.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş müstəsna hallarda məhkəmə iclası qapalı keçirilə bilər. Belə ki, dövlət sirrinin qorunması və ya şəxsi, yaxud ailə həyatının toxunulmazlığının təmin edilməsi, yaxud yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin maraqlarının qorunması zəruri olduqda və ya proses iştirakçılarının, yaxud digər şəxslərin həyatı, sağlamlığı və azadlığı üçün təhlükə mövcud olduqda məhkəmə iclasının qapalı keçirilməsi mümkündür.

Məhkəmə iclasının qapalı keçirilməsi barədə məhkəmə əsaslandırılmış qərardad qəbul etməlidir. Məhkəmə baxışının aşkarlığı prinsipi vasitəsilə nail olunması istənilən şəffaflıq məqsədinin təmin edilməsi üçün həmin qərardad İPM-in 17.3-cü maddəsinin 3-cü cümləsinə əsasən, açıq məhkəmə iclasında elan edilməlidir. Məhkəmə iclası qapalı keçirildikdə, ictimaiyyət məhkəmə iclası zalına buraxılmır. Tərəflər, onların nümayəndələri, eləcə də zəruri olduqda, şahidlər və ekspertlər təbii ki, icraatda iştirak edə bilərlər (bax: İPM-in 17.4-cü

maddəsi). Məhkəmə sadəcə həmin şəxsləri iclasın gedişində onlara məlum olan informasiyanı yaymamaları barədə xəbərdar etməlidir. Qeyd olunanlardan əlavə, İPM-də təsbit olunmuş prinsiplərin tətbiqi ilə bağlı başqa istisnalar yoxdur (bax: İPM-in 17.5-ci maddəsi).

Həlledici məsələ ondan ibarətdir ki, mübahisə ilə bağlı işə qapalı məhkəmə iclasında baxıldığı hallarda da məhkəmə aşkarlığı yenidən bərpa etməli və öz yekun qərarını (qərar-dadını) açıq məhkəmə iclasında elan etməlidir.

V. Bilavasitəlik prinsipi (İPM-in 58-ci maddəsi)

Məhkəmə baxışının şifahiliyi prinsipi ilə sıx bağlı olan bilavasitəlik prinsipi şifahi məhkəmə baxışına və sübutların araşdırılması hallarına şamil olunur. Həmin prinsipə müvafiq olaraq, sübutlar məhkəmə tərəfindən şifahi məhkəmə baxışının gedişində araşdırıla (bax: İPM-in 58.1-ci maddəsi) və məhkəmə qərarı yalnız mübahisə ilə bağlı iş üzrə şifahi məhkəmə baxışında iştirak etmiş hakim (hakimlər) tərəfindən qəbul edilə bilər (bax: İPM-in 68.3-cü maddəsi). Əgər eyni hüquqi mübahisə üzrə bir neçə iclas keçirilmişdirsə, bu zaman müvafiq hakim (hakimlər) qismində axırıncı məhkəmə iclasında iştirak etmiş hakim (hakimlər) nəzərə alınır. Sübutların araşdırılması ilə bağlı istisnalar İPM-in 58.4-cü və 58.5-ci maddələrində əksini tapmışdır. Prosesə qənaətlə bağlı nadir səbəblərlə bağlı olaraq, sədrlik edən hakim sübutların araşdırılması səlahiyyətini hakim qismində məhkəmə tərkibinin üzvlərindən birinə həvalə edə və ya bununla bağlı başqa hakimə müraciət edə bilər (məsələn, şahid xəstəlik

səbəbindən məhkəməyə gələ bilmirsə, yaxud çox uzaq bir yerdə yaşayırsa). Lakin bu istisna yalnız o hallarda tətbiq olunur ki, mübahisə üzrə işə baxan məhkəmə tərkibinin bütün üzvlərinin sübutların araşdırılmasında iştirak etməsi məcburi olmasın (məsələn, söhbət şahidə inanıb-inanmaqdan getdikdə).

VI. Dinlənilmə hüququnun təmin edilməsi

Dinlənilmə hüququnun təmin edilməsi tələbi çox mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu tələb Almaniya Federativ Respublikasının Əsas Qanununun 103-cü maddəsinin 1-ci abzasında təsbit edilməklə yanaşı, Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 6-cı maddəsinin 1-ci abzasından da irəli gəlir.

Məhkəmə icraatının iştirakçılara mübahisənin həlli ilə bağlı əhəmiyyət kəsb edən bütün iş materiallarına dair öz mövqələrini ifadə etmək üçün imkan yaradılmalıdır. Bunun üçün məhkəmə proses iştirakçılarını icraatın mərhələləri, işin faktiki və hüquqi hallarına dair öz mövqeyi barədə elə bir şəkildə məlumatlandırılmalıdır ki, onlar bununla bağlı məzmun baxımdan münasibət bildirə bilsinlər.

Dinlənilmə hüququnun təmin edilməsi prinsipi İPM-in bir çox müddəalarında əksini tapır (məsələn, 11.2, 47.2, 49.2, 62.2, 64.1, 87.1-ci maddələr). Lakin təcili hallarda, xüsusilə, müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirləri ilə bağlı məhkəmə icraatında bu prinsipin tətbiqi məhdudlaşdırılır. Belə ki, sözügedən hallarda qərar, lazım gələrsə, tərəflərin əvvəlcədən dinlənilmə hüququ təmin edilmədən qəbul edilməlidir. Lakin bu halda, öz mövqeyini bildirməsi üçün qarşı tərəfə ən qısa bir zamanda məlumat verilməlidir.

Bu prinsipə riayət edilməməsi İPM-in 92.0.3-cü maddəsinə əsasən, kassasiya instansiyasında məhkəmə qərarının ləğv edilməsi üçün mütləq əsas kimi çıxış edir. Yalnız bir tərəfə mövqə bildirməyə imkan yaradılması hakimə etirazın əsaslandırılması üçün kifayətdir.

VII. Sübutların sərbəst qiymətləndirilməsi prinsipi (İPM-in 68-ci maddəsi)

Bu hissədə sübutların sərbəst qiymətləndirilməsi prinsipinə (bax: İPM-in 68.1-ci maddəsi) qısa toxunmaq tövsiyə olunur. Bununla bağlı MPM-də nəzərdə tutulmuş prinsiplər şamil olunur. Lakin İPM-in 14-cü maddəsində sübutetmə vəzifəsi ilə bağlı xüsusi qayda nəzərdə tutulmuşdur. Həmin müddədə sadalanan hallarda söhbət, əgər belə demək mümkünsə, daim maddi sübutetmə vəzifəsindən, yəni məhkəmənin işin faktiki hallarını araşdırmasından və sübutları qiymətləndirməsindən sonra hər-hansı bir nəticəyə gələ bilmədiyi hallarda mübahisə üzrə işi necə həll etməli olmasından gedir. İnzibati məhkəmə icraatında formal sübutetmə vəzifəsi (sübutları təqdim etmək vəzifəsi) problemi meydana çıxır, çünki məhkəmə işin hallarının araşdırılması ilə bağlı vəzifə daşdığı üçün iddiaçı sübutları özü təqdim etmək məcburiyyətində deyil.

VIII. Konsentrasiya prinsipi və icraat müddəti

Mülki məhkəmə icraatından (bax: MPM-in 172.1-ci maddəsi) və inzibati icraatdan (bax: İİQ-nin 52.5-ci maddəsi) fərqli olaraq, İPM-də işlərə baxılması və onlar üzrə qərar qəbul edilməsi üçün müddətlər nəzərdə tutulmamışdır. İPM-

in 22.2-ci maddəsində müddətlərlə bağlı MPM-ə göndəriş nəzərdə tutulmasına baxmayaraq, nəzərə almaq lazımdır ki, bu göndəriş yalnız müddətlərin hesablanmasına dair normalara aiddir. Başqa sözlə, həmin müddəa, ümumiyyətlə hər hansı işə baxma müddətinin olub-olmaması məsələsini tənzimləmir. İPM-in 22.2-ci maddəsi, həmçinin müəyyən edir ki, MPM-in normaları ancaq «bu» müddətlərə, yəni artıq qanunla müəyyənləşdirilmiş müddətlərə şamil olunur. İPM-in 1.2-ci maddəsinin özündə də işə baxma müddəti təsbit olunmamışdır. Sözügedən normaya müvafiq olaraq, MPM-in müddəaları yalnız o halda tətbiq edilir ki, İPM-in özündə başqa qayda müəyyən edilməsin və MPM-in həmin normaları İPM-də əksini tapmış prosesual prinsiplərə zidd olmasın. Bu iki şərtin heç birindən inzibati məhkəmə icraatında ümumi işə baxma müddətinin (3 aylıq) tətbiq oluna bilməsi nəticəsi hasil olmur. Belə ki, bir tərəfdən İPM-in özündə müddətin axımını, daha doğrusu həcmi tənzimləyən çoxsaylı normalar təsbit olunmuşdur (məsələn, İPM-in 21.8, 38 və 85.1-ci maddələri). İPM-də bir sıra hallar üçün, həmçinin işə baxma müddətləri də müəyyən edilmişdir (bax: İPM-in 126.4 və 127.4-cü maddələri). Bundan başqa, misal üçün, İPM-in 33.4-cü maddəsində (hərəkətsizliyə qarşı iddia) müvafiq hallarda prosesin məcburi olaraq 3 aydan çox davam edəcəyi göstərilmişdir. Əgər qanunverici işə baxma müddətinə dair başqa müddətlər müəyyən etmək istəsəydi, o, bunu edərdi. Digər tərəfdən, inzibati məhkəmə icraatına münasibətdə qanunla MPM-dəki kimi işə baxma müddətinin müəyyən edilməsi işin hallarının araşdırılması prinsipinin tərəflərin ziyanına məhdudlaşdırılması demək olardı. Qərarın qəbulu

məqsədilə zəruri halların araşdırılması üçün tələb olunan vaxtdan məhkəmənin istifadə etməsinə maneə yaradıla bilməz. Məlum olduğu kimi, mülki prosesdə həlledici əhəmiyyət kəsb edən çəkişmə prinsipinə əsasən, məhkəmə yalnız tərəflərin təqdim etdikləri sübutları araşdırmalı və onlardan istifadə etməlidir, yəni özü sübut toplamalı deyil. Tərəflər işin faktiki halları ilə bağlı izahatlarını müddət başa çatanadək təqdim etmədikdə, məhkəmə sübut etmə vəzifəsi daşıyan tərəfin zərərinə qərar çıxara bilər. Bu qayda, hətta o hallarda tətbiq olunur ki, sübut etmə vəzifəsi daşıyan tərəfin sərəncamında daha çox vaxtı olacağı təqdirdə qərarın onun xeyrinə çıxarılaçağına təsir edə biləcək sübutlar təqdim etmək imkanı olsun. Çünki mülki prosesdə məhkəmə sözügedən hallarda müddətin bitməsinə əsas götürərək qərar qəbul etməyə məcbur qalacaqdır. İşin hallarının araşdırılması prinsipinə gəldikdə isə, onun tətbiqi ilə bağlı vəziyyət başqa cürdür. Əgər məhkəmə 3 ay müddətində zəruri olan bütün araşdırmaları həyata keçirə bilməmişdirsə, onda o, obyektiv baxımdan düzgün qərar qəbul edə bilməyəcək. Çünki sübut etmə vəzifəsi barədə qərarın qəbulu yalnız çox məhdud hədlər daxilində (sübutların araşdırılması nəticəsiz qaldıqda) mümkündür. Ona görə də müddət məhdudluğu müəyyən edildiyi halda, məhkəmə necə qərar qəbul etməli olduğunu bilməyəcəkdir. Bundan başqa, inzibati məhkəmə icraatının aparılması üçün müvafiq vaxt tələb olunur. İddianın verilməsi, onun əsaslandırılması, iddiaya etirazın bildirilməsi, inzibati orqandan iş materiallarının tələb edilməsi, həmin materiallarla tanış olma, araşdırma, iclas vaxtlarının təyin edilməsi, şifahi məhkəmə baxışı, sübutların araşdırılması və s.-ni hüquqi

dövlət prinsiplərinə uyğun surətdə 3 ay ərzində həyata keçirmək mümkün deyil. Bununla yanaşı, bəzi hallarda icraatın 3 aydan da tez müddət ərzində başa çatması mümkündür. Belə ki, İPM-in 55.3-cü maddəsinə əsasən, iddiaçı 30 gündən çox müddət ərzində iş üzrə məhkəmə icraatından yayındıqda, iddia geri götürülmüş sayıla və iş üzrə icraata xitam verilə bilər.

Beləliklə, inzibati məhkəmə icraatında qərarın tez qəbul edilməsi deyil, düzgün qərarın qəbulu daha həlledici əhəmiyyət kəsb edir.

Yuxarıda qeyd olunanlara baxmayaraq, işə baxma müddəti qanunla birbaşa müəyyən edilmədiyi hallarda belə, məhkəmə iş üzrə icraatı tezləşdirmək vəzifəsi daşır. Bu, icraatın konsentrasiyası prinsipindən irəli gəlir. Həmin prinsip əsasən, inzibati məhkəmə qərar qəbul etmə mərhələsinə mümkün qədər (ağlabatan həddə) tez gəlib çatmalıdır. İşin mümkün qədər tez həll olunması fikri İPM-in bir sıra maddələrində də özünü büruzə verir. Belə ki, İPM-in 48.2-ci maddəsinə uyğun olaraq, sədrlik edən hakim (icraatı tezləşdirmək üçün) müddətlər müəyyən edə bilər. Eyni zamanda, İPM-in 49.1-ci maddəsinə müvafiq olaraq, sədrlik edən hakim şifahi məhkəmə baxışı başlayana qədər, hüquqi mübahisənin bir şifahi məhkəmə iclası çərçivəsində həll olunması üçün lazım olan bütün tədbirləri görməlidir (bununla əlaqədar həmçinin bax: İPM-in 51.2 və 55.3-cü maddələri).

İcraatın həddən artıq davam etməsi (icraatın əsassız olaraq illərlə uzadılması) Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 6-cı maddəsinin 1-ci abzasının pozulması ilə nəticələnə bilər.

IX. Məhkəmənin yardım etmək vəzifəsi (İPM-in 13 və 48-ci maddələri)

Məhkəmənin İPM-in 13 və 48-ci maddəsində təsbit edilmiş yardım etmək vəzifəsi məhkəmənin hüquqi mübahisənin həlli zamanı tərəfləri dəstəkləməli olduğunu nəzərdə tutur. İnzibati-hüquqi mübahisələrdə vəkilin iştirakı ilə bağlı məcburiyyət müəyyən edilmədiyindən hakimın tərəflərə yardım etmək vəzifəsinə riayət etməsi və hüquqi mübahisəni formal baxımdan lazımi qaydada və faktiki cəhətdən tam həll etməkdə hər iki tərəfi eyni qaydada dəstəkləməsi xüsusilə vacibdir. Lakin bu, məhkəmənin tərəflərə münasibətdə açıq olmasını tələb edir. Bu açıqlıq, əgər o, tərəflərin hər birinə münasibətdə göstərilərsə, qərəzliliyə görə hakimə etirazın uğurlu əsası qismində çıxış edə bilməz. Məhkəmənin aydınlaşdırma və yardım etmə vəzifəsi heç də o demək deyildir ki, məhkəmə tərəflərin əvəzinə onların işini görməli, məsələlərini həll etməli və bununla da onları proses iştirakçısı rolundan və prosesdə iştirak etmək vəzifələrindən azad etməlidir. Əksinə, sözügedən prinsipə uyğun olaraq, məhkəmə yalnız tərəfləri sıxışdırmamaq və onların prosesini müvafiq şəkildə aparmalarına diqqət yetirmək öhdəliyi daşıyır. Tərəflərdən hər hansı biri məhkəmənin təyin etdiyi əğlabatan müddət ərzində onun xəbərdarlıqlarına/göstərişlərinə riayət etmirsə, bu, həmin tərəf üçün mənfi nəticələyə bilər. Məsələn, əgər iddia ərizəsi məhkəmənin xəbərdarlığından sonra da İPM-in 46.3-cü maddəsində nəzərdə tutulan minimal tələblərə cavab verməzsə, iddia mümkün sayılmayacaqdır.

X. Hakimlərin müstəqilliyi prinsipi (İPM-in 10-cu maddəsi)

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 127-ci maddəsinin I abzasının davamı olaraq İPM-in 10-cu maddəsində inzibati məhkəmə icraatını həyata keçirərkən hakimlərin müstəqil olması və yalnız Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına təbə olması təsbit edilmişdir. Tərəflərin, həmkarların və məhkəmə instansiyalarının riayət etməli olduqları bu prinsip ədalətin, bərabərliyin, hüquqi dövlətçiliyin və güclü ədalət mühakiməsinin təməlini təşkil edir. Bu təməlin daha da möhkəmləndirilməsi üçün İPM-in 10.2-ci maddəsində inzibati mübahisəyə baxılması və onun həll edilməsi ilə əlaqədar proses iştirakçılarının və üçüncü şəxslərin hakimə hər hansı təsir göstərməsi qadağan olunmuşdur. İPM-in 10.3-cü maddəsinə əsasən isə, hakimə göstərişlərin verilməsi yolverilməzdir. Bir mühüm məsələni də nəzərə almaq lazımdır ki, müstəqillik özbaşınalıq kimi başa düşülməməlidir. Belə ki, hakim yalnız qanunla müəyyən edilmiş hədlər daxilində hərəkət edə bilər.

Hakimlərin müstəqilliyi prinsipi hakimin inzibati fəaliyyətinə şamil olunmur. Məhkəmənin sədri hər hansı bir hakimi məhkəmə daxilində inzibati işlərin görülməsinə cəlb edə bilər. Bu işlərə büdcə məsələləri, tikinti işləri və intizam icraatının hazırlanması aid ola bilər. Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi ilə bağlı olmayan bu kimi məsələlərdə müvafiq hakim məhkəmə sədrinin göstərişlərinə tabedir.

XI. Qanun və məhkəmə qarşısında bərabərlik prinsipi (İPM-in 11-ci maddəsi)

İPM-in 11-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş qanun və məhkəmə qarşısında bərabərlik prinsipi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25-ci maddəsində təsbit edilmiş bərabərlik hüququnun konkretləşdirilmiş ifadəsidir. Bu prinsipə əsasən, məhkəmə özbaşına fəaliyyət göstərə bilməz. Məhkəmə, bunun üçün əsaslar olmadan eyni hallar barəsində müxtəlif cür və müxtəlif hallar barəsində eyni cür qərarlar qəbul edə bilməz. Tərəflər irqinə, mənşəyinə, cinsinə, dilinə, əmlak vəziyyətinə, qulluq mövqeyinə və ictimai birliklərə mənsub olmalarına görə ayrışdırılıya məruz qala bilməzlər. Qeyd olunanlardan məhkəmənin icraatı ədalətlə idarə etmək vəzifəsi irəli gəlir. O, xüsusilə, proses iştirakçılarından hər birinə öz mövqeyini ifadə etmək, prosesual hüquqlarını və vəzifələrini həyata keçirmək üçün tam və bərabər imkanlar yaratmağa borcludur. Lakin bərabərlik prinsipi haqsızlıq baş verən hallara şamil edilmir. Yəni vətəndaşın inzibati orqandan (hətta bu, iddiaçının xeyrinə olsa belə) eyni səhvə dəfələrlə yol verməyi tələb etmək hüququ yoxdur. Məsələn, əgər hər hansı bir vətəndaş əvvəllər qanunsuz tikintiyə icazə alıbsa, başqa bir vətəndaş bu fakta əsaslanaraq ona eyni məzmunə malik, qanunsuz tikintiyə icazə verilməsini tələb edə bilməz.

İkinci fəsil
**İDDİA İCRAATI VƏ
ONUN GEDİŞATI**

A. İddia ərizəsi

İddia İPM-in 45.1-ci maddəsinə əsasən, iddia ərizəsinin aidiyyəti üzrə səlahiyyətli məhkəməyə təqdim olunması ilə qaldırılır. İPM-in 45.2-ci maddəsinə müvafiq olaraq, iddiaçı iddia ərizəsinin və digər sənədlərin surətlərini iddia ərizəsinə əlavə edir ki, qarşı tərəf daim iddiaçının müvafiq izahatının məzmununu ilə tanış olmaq imkanına malik olsun. İddiaçı iddia ərizəsinin məhkəməyə çatmasına cavabdeh olan tərəf qismində çıxış edir. Poçt rəhbərliyində baş verə bilən və qabaqcadan görünməsi mümkün olan ləngimələrə görə o cavabdehdir. Lakin poçt xidmətinin normal çatdırılma vaxtlarına uyğun olmayan iş tərzini ilə əlaqədar meydana çıxan ləngimələrə görə iddiaçı hər hansı bir məsuliyyət daşımır. Belə hallarda İPM-in 24-cü maddəsinə əsasən, prosesual müddətlərin bərpası imkanı nəzərdən keçirilir. Müddətlərə riayət edilməsi xüsusilə o hallarda vacibdir ki, iddianın qaldırılması tələblərin irəli sürülməsi üçün qanunla nəzərdə tutulmuş müddətlərin keçməsinin qarşısını alsın. İddianın məhkəməyə daxil olması vaxtı barəsində mübahisə mövcuddursa, onda iddiaçı iddia ərizəsinin vaxtında məhkəməyə daxil olduğunu sübut etmək vəzifəsi daşıyan tərəf qismində çıxış edir.

İPM-in 45.4-cü maddəsinə əsasən, iş məhkəməyə daxil olduğu gündən icraata qəbul edilmiş hesab edilir. **İcraata qəbul edilmə** əhəmiyyətli nəticələr doğurur. Belə ki, iş icraatda olduğu müddətdə tərəflərdən heç biri eyni iddia ilə başqa məhkəməyə müraciət edə bilməz (bax: İPM-in 45.5.1-ci maddəsi). Bundan başqa, iş icraatında olan məhkəmə aidiyyətlə əlaqədar şərtlərin sonradan dəyişməsi səbəbindən həmin mübahisəyə baxmaq səlahiyyəti olmayan məhkəməyə çevrilsə də, başqa sözlə, həmin mübahisəyə baxmaqda digər məhkəmənin səlahiyyətli olduğu müəyyən edilsə belə, iş həmin məhkəmənin icraatında qalır. Bu, məsələn, o hallarda baş verə bilər ki, cavabdeh prosesin gedişi ərzində başqa məhkəmənin yerləşdiyi əraziyə köçsün və ya ərazi aidiyyəti başqa bir səbəblə əlaqədar dəyişsin. İcraata qəbul edilmə hüquqi mübahisə barəsində qanuni qüvvəyə minmiş qərarla, iddiadan imtina edilməsi ilə və ya mübahisənin nizamlanması barədə müştərək bəyanatla sona yetir.

İddia ərizəsində göstərməli olan **zəruri məlumatlar** İPM-in 46.1-ci maddəsində təsbit edilmişdir. Həmin məlumatlar arasında məhkəmənin adının, tərəflərin, eləcə də mübahisə predmetinin, yəni iddiaçının tələbinin (bax: İPM-in 46.1.3-cü maddəsi) dəqiq göstərilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Yeri gəlmişkən, İPM-də iddiaçının iddia ərizəsində cavabdehi göstərməsi tələb olunsada, Məcəllədə cavabdeh qismində kimlərin çıxış edə bilməsi məsələsi (inzibati orqan, dövlət orqanı, yoxsa dövlət hüquqi şəxsləri?) tənzimlənmişdir. Lakin sözügedən müddədə yalnız əleyhinə iddia qaldırılan inzibati orqanın adının göstərilməsi nəzərdə tutula bilər.

Bundan başqa, icraatın tezləşdirilməsi məqsədilə iddia ərizəsində digər məlumatların da göstərilməsi mümkündür. Məsələn: iddiaçının öz tələbini əsaslandırıdığı faktlar və sübutetmə vasitələri, o cümlədən sənədlər, arzu edilən inzibati aktın layihəsi. İddia ərizəsinin bu kimi hissələrinin əlavə edilməsinin məcburi olmaması işin hallarının araşdırılması (qərarın qəbul edilməsi üçün əhəmiyyətli olan halların məhkəmə tərəfindən araşdırılması) prinsipinə əsaslanan inzibati-prosessual hüquqla çəkişmə (icraatın bütün materiallarının tərəflərin təqdim etməli olması) prinsipinə əsaslanan mülki-prosessual hüquq arasındakı fərqi göstərir. İddia ərizəsi İPM-in 46.1-ci maddəsində sadalanan zəruri minimal tələblərə cavab verməzsə, məhkəmə həmin qüsurları iddiaçının nəzərinə çatdırmalı və onların aradan qaldırılması üçün əgəlabatan müddət təyin etməlidir (bax: İPM-in 46.3-cü maddəsi). Həmin müddət ərzində müvafiq qüsurların aradan qaldırılmasının hansı hüquqi nəticələr doğurması məsələsini qanun tənzimləmir. Belə hallarda İPM-in 35.3-cü maddəsinə uyğun olaraq iddianın mümkün sayılmaması barədə qərardad çıxarıla (Almaniyada hüquqi nəticə bu cür olardı), yaxud Azərbaycan Respublikası MPM-də nəzərdə tutulduğu kimi iddia ərizəsi baxılmamış saxlanıla bilər. Lakin məsələ ilə bağlı arqumentlərin çoxu formal tələblərə cavab verməyən iddianın mümkün sayılmaması nəticəsinə gəlməyə əsas verir. Hər halda, bu məsələni Azərbaycan məhkəmələri həll etməli olacaqlar.

B. İddia ərizəsinin daxil olmasından sonrakı addımlar

I. Məhkəmənin səlahiyyətli olmasının yoxlanılması

İnzibati mübahisələrə birinci instansiya məhkəməsi qismində, prinsip etibarilə inzibati-iqtisadi məhkəmələr baxır (bax: İPM-in 3.1-ci maddəsi). Yalnız normativ xarakterli aktların qanunauyğunluğunun mübahisələndirilməsinə, siyasi partiyalar və kütləvi informasiya vasitələri ilə bağlı mübahisələrə dair işlərə birinci instansiya məhkəməsi qismində apellyasiya məhkəmələrinin inzibati-iqtisadi kollegiyaları tərəfindən baxılır (bax: İPM-in 3.2-ci maddəsi).¹ Məcəllədə belə bir tənzimləmənin təsbit edilməsinin səbəbi, çox güman ki, onunla əlaqədardır ki, apellyasiya məhkəməsində işlərə üç hakimdən (bir sədrlik edən və iki hakim) ibarət tərkibdə (bax: İPM-in 3.6-cı maddəsi) baxılır və həmin tərkib, bir qayda olaraq, yuxarıda sadalanan mürəkkəb və ictimai baxımdan əhəmiyyət kəsb edən hüquqi mübahisələrə dair qərar qəbul etməlidir. Belə bir qayda vasitəsilə tərəflər də qorunur, çünki müvafiq məhkəmə tərkiblərinin bu xüsusi icraat növləri üzrə geniş peşəkar biliklərə malik olması təmin edilmiş olur.

Bunun əksinə olaraq, inzibati-iqtisadi məhkəmələrdə işlərə İPM-in 3.5-ci maddəsinə əsasən, hakim tərəfindən təkbaşına

¹ **QEYD:** Azərbaycan Respublikasının 20 aprel 2012-ci il tarixli 328-IVQD nömrəli Qanununa («Azərbaycan» qəzeti, 12 may 2012-ci il, № 103; Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2012-ci il, № 5, maddə 410) əsasən, seçki (referendumda iştirak) hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı işlərə də birinci instansiya məhkəməsi qismində apellyasiya məhkəmələrinin inzibati-iqtisadi kollegiyaları tərəfindən baxılır.

baxılır və o, yuxarıda adları çəkilən və elə də tez-tez baş verməyən xüsusi icraatlar vasitəsilə yüklənməməlidir.

Aidiyyəti üzrə məhkəməyə daxil olduqdan sonra iddia ərizələri İPM-in 6-cı maddəsində nəzərdə tutulmuş **iş bölgüsü planına** uyğun olaraq hakimlər arasında bölüşdürülür.¹ Ümumiyyətlə, məhkəmələrin inzibati qurumları (Ali Məhkəmənin Plenumu, apellyasiya məhkəmələrinin rəyasət heyəti, habelə inzibati-iqtisadi məhkəmələrin sədrləri) daxil olan işlərə baxan məhkəmə tərkiblərini (təkbəşinə hakimlər, yaxud kollegiyalar) müəyyən edir və hakimlərin və ya məhkəmə tərkibinə daxil olan hakimlərdən hər hansı birinin olmadığı hallarda onun digər hakimlərlə əvəz edilməsi məsələsini həll edirlər (bax: İPM-in 6.1 və 6.2-ci maddələri). Bir neçə məhkəmə hakiminin inzibati mübahisələrə baxmaq səlahiyyəti yarandıqda, məhkəmələrin inzibati qurumları inzibati mübahisələrə dair işlərin bölüşdürülməsinin ümumi meyarlarını işləyib hazırlayırlar və bu meyarlar əsasında iş bölgüsü planı tərtib olunur.

İş bölgüsü planının hazırlanması qanuni hakim prinsipinə riayət olunmasına xidmət edir. Hakimlər baxacaqları işləri özbaşına seçmək imkanına malik olmamalıdırlar. Başqa sözlə, işin baxılmaq üçün müvafiq hakimə verilməsi zamanı

¹ **QEYD:** İPM-in 6-cı maddəsinə dəyişiklik kitabın əlyazması hazır olduqdan sonra edilmişdir. Bu səbəbdən kitabda həmin müddəaya dair əksini tapmış məsələlər onun əvvəlki redaksiyasına əsaslanır. Qeyd olunan maddə Azərbaycan Respublikasının 10 iyun 2011-ci il tarixli 152-IVQD nömrəli Qanunu («Azərbaycan» qəzeti, 30 iyun 2011-ci il, № 139, Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2011-ci il, №06, maddə 485) ilə aşağıdakı redaksiyada verilmişdir: «*İnzibati-iqtisadi məhkəmələrdə və kollegiyalarda işlərin bölüşdürülməsi kargüzarlıq qaydalarına uyğun aparılır.*»

ümumi-müərrəd obyektivlik təmin edilməlidir. Obyektiv bölüşdürmə meyarları kimi iş materiallarının say ardıcılığı və ya tərəflərin soyadlarının baş hərfləri, yaxud ərazi aidiyyəti (o cümlədən, ikinci instansiya məhkəmələrində məhkəmə əraziləri üzrə aidiyyət) çıxış edə bilər. Bundan başqa, işləri onların məhkəməyə daxil olma ardıcılığı əsasında da hakimlər arasında bölüşdürmək mümkündür. Məhkəmə tərkiblərinin səlahiyyətinin sabitliyini təmin etmək üçün İPM-in 6.5 və 6.6-cı maddələrində nəzərdə tutulmuşdur ki, iş bölgüsü planı hər il əvvəlcədən tərtib olunmalıdır və həmin planın dəyişdirilməsinə yalnız məhkəmənin fəaliyyətinin pozulması təhlükəsi mövcud olduqda yol verilir. İşlərin bölgüsü elə baş verməlidir ki, bütün hakimlərin bərabər yüklənməsi təmin edilmiş olsun.

İPM-in 6.4-cü maddəsi təcrübəyə müvafiq olaraq bir-biri ilə predmet bağlılığı olan iddiaların birləşdirilməsini müəyyən edir. Predmet bağlılığı o zaman mövcud olur ki, eyni tərəflər arasında oxşar olan bir neçə icraat və ya müxtəlif tərəflər arasında eyni hal barəsində icraatlar açılmış olsun.

VACİB QEYD: İddia və onunla birlikdə İPM-in 40-cı və ondan sonrakı maddələrinə əsasən təqdim edilmiş müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirlərinə dair ərizə arasında **daim** predmet əlaqəsi mövcud olur. Bu cür müvəqqəti məhkəmə müdafiəsi icraatlarına həmişə ayrıca iş nömrəsi verilir, çünki onların prosessual baxımdan taleyi tamamilə fərqli ola bilər. Müvəqqəti məhkəmə müdafiəsi icraatı üzrə işlər müvəqqəti xarakterli müdafiə barədə ərizənin iddia ərizəsindən sonra məhkəməyə daxil olduğu hallarda da iddia üzrə işə baxan hakimə verilir.

İnzibati mübahisələrin ərazi aidiyyəti İPM-in 8-ci maddəsi əsasında müəyyən edilir. İPM-in 8.1.1-ci maddəsinə əsasən, daşınmaz əmlakla, yaxud müəyyən ərazi ilə bağlı hüquq və ya hüquq münasibəti ilə əlaqədar inzibati mübahisələrə həmin əmlakın və ya ərazinin aid olduğu yerin məhkəməsi tərəfindən baxılır. Bu qayda ərazi ilə bağlı olan mübahisə predmetinin və məhkəmənin ərazi baxımdan zəruri olan yaxınlığını təmin edir.

Eyni fikir mübahisələndirmə haqqında iddiaların ərazi aidiyyəti üzrə bölüşdürülməsinə də şamil olunur. İPM-in 8.1.2-ci maddəsinə müvafiq olaraq, bu halda mübahisələndirilən inzibati aktı qəbul etmiş inzibati orqanın yerləşdiyi yerin məhkəməsi səlahiyyətli məhkəmə qismində çıxış edir. İnzibati akt səlahiyyəti birdən çox məhkəmənin yurisdiksiyasına aid olan ərazini əhatə edən inzibati orqan tərəfindən qəbul edildiyi hallarda, belə inzibati aktlara qarşı iddialara hüquqlarına (qanunla qorunan maraqlarına) müdaxilə edilən şəxsin yaşayış yerinin və ya olduğu yerin məhkəməsi tərəfindən baxılır. Qalan digər hallarda isə (qanunda sadalanan azsaylı istisnalardan başqa), cavabdehin yerləşdiyi yerin və ya yaşayış yerinin məhkəməsi səlahiyyətli məhkəmə hesab edilir (bax: İPM-in 8.1.4-cü maddəsi).

Mübahisəyə baxılmasının bir neçə məhkəmənin səlahiyyətinə aid olduğu hallarda iddiaçının işə baxacaq məhkəməni seçmək imkanı vardır. Bu, əslində İPM-in məhkəmənin ərazi və predmet aidiyyəti üzrə səlahiyyətli olmadığı halları nəzərdə tutan 8.3-cü maddəsinin 1-ci cümləsindən irəli gəlir. Bununla əlaqədar olaraq, İPM-in 8.3-cü maddəsinin 2-ci cümləsinə əsasən, iddiaçının və ya ərizəçinin belə seçim et-

mədiyi hallarda məhkəmənin mübahisə ilə bağlı işi aidiyyət qaydalarına uyğun olaraq müvafiq səlahiyyətli məhkəməyə göndərməsinə dair qayda bir qədər çəşdiricidir.

II. İşin digər məhkəməyə göndərilməsi ilə bağlı məsələlər

Əgər bir neçə tərkibdən (və ya hakimdən) ibarət olan məhkəmənin bir tərkibi (və ya hakimi) müraciət edilən məhkəmənin predmet və ərazi aidiyyəti üzrə səlahiyyətli məhkəmə olduğunu, lakin iş bölgüsü planına əsasən, işə başqa tərkib (və ya hakim) tərəfindən baxılmalı olmasını müəyyən edərsə, onda işin formal qaydada göndərilməsi zəruri deyil. Belə ki, sözügedən hallarda hüquqi mübahisənin hər hansı bir formallığa riayət etmədən məhkəmənin daxilində səlahiyyətli tərkibə (və ya hakimə) təhvil verilməsi kifayətdir.

Əgər hakim bu vaxta qədər iqtisadi mübahisə kimi baxdığı işi indi inzibati mübahisə kimi qiymətləndirərsə, bu «əsl» göndərmə hesab olunmur. Çünki iqtisadi və inzibati məhkəmələr vahid məhkəmələrdir. Bununla belə, o, proses iştirakçılarına məhkəmənin artıq MPM-i deyil, İPM-i tətbiq edəcəyi barədə məlumat verməlidir. Yox, əgər inzibati və iqtisadi məhkəmələr formal olaraq ayrı olsaydılar, onda məsələ başqa cür qiymətləndirilməli olardı.

Müraciət edilən məhkəmə predmet və ya ərazi aidiyyəti üzrə səlahiyyətli olmadıqda, xidməti vəzifəsinə görə mübahisənin aidiyyətini müəyyənləşdirir və işi aidiyyəti üzrə müvafiq səlahiyyətli məhkəməyə göndərir. Bu cür **göndərmə** hər bir halda, hər iki tərəf dinlənildikdən sonra, cavabdehə hələ təqdim edilməmiş iddia ərizələrinə münasibətdə

isə, iddiaçının dinlənilməsindən sonra həyata keçirilməlidir (bax: İPM-in 8.2-ci maddəsi). Dinlənilmə hüququ prinsipi hakimin tərəflərə aid ola biləcək bütün fəaliyyətini əhatə edir. Aidiyyət qaydalarına görə səlahiyyətli olmama hallarında işin göndərilməsi məhkəmənin qərarı əsasında həyata keçirilir (bax: İPM-in 8.5-ci maddəsi). Qərar əsaslandırılmaldır, çünki bu qərarı qarşı şikayət verilməsi mümkündür. İPM-in 8.5-ci maddəsinə əsasən, göndərmə barədə qərardan onun təqdim olduğu gündən 10 gün müddətində yuxarı instansiya məhkəməsinə şikayət verilməzsə, həmin qərar İPM-in 8.6-cı maddəsinə müvafiq olaraq, işin göndərildiyi məhkəmə üçün məcburidir. Bu məcburiliyi nəzərdə tutmaqla qanunverici işin göndərildiyi məhkəmə tərəfindən iş üzrə qərarın qəbul olunması, bununla da hüquqi sülhün bərqərar edilməsinin təmin olunması məqsədini güdür. Qanunverici bununla, həmçinin mübahisənin bir məhkəmədən digərinə göndərilməsinin, beləliklə də vaxt itkisinə yol verilməsinin qarşısının alınmalı olduğunu bildirir. Çünki məhkəmələrin belə davranışı, xüsusilə təcili xarakter daşıyan işlərdə problemlər yarada bilər.

İPM-in 8.6-cı maddəsi baxımından Məcəllənin 9.1.3-cü maddəsinin tətbiqi dairəsi suallar doğurur. Belə ki, İPM-in 9.1.3-cü maddəsinə əsasən, mübahisə ilə bağlı işin göndərildiyi məhkəmə (qərardadın, əslində onun üçün məcburi olmasına baxmayaraq) özünü səlahiyyətli saymadıqda, müvafiq yuxarı instansiya məhkəməsinə müraciət edə və səlahiyyətli məhkəmə yuxarı instansiya məhkəməsi tərəfindən müəyyən oluna bilər. Bu hal İPM-in 8.6-cı maddəsi ilə yanaşı, yalnız çox məhdud halda, yəni göndərmə kobud qanun pozuntusu ilə

həyata keçirildikdə, yarana bilər. Lakin belə bir halın yaranması çox nadir hallarda mümkündür (məsələn, göndərmə haqqında qərardad sadəcə başa düşülmədikdə, yaxud işi göndərən məhkəmə göndərmədən əvvəl tərəflərin dinlənilmə hüququnu təmin etmədikdə). Bu cür hallarda Almaniyada da məhkəmə təcrübəsinə əsasən, işin göndərildiyi məhkəmə üçün, prinsip etibarilə məcburi olan qərardadların yuxarı instansiya məhkəməsi tərəfindən yoxlanılması mümkündür. İşin kobud qanun pozuntusu ilə digər məhkəməyə göndərildiyi hallarda məcburi qüvvə əldə etmiş göndərmə haqqında qərardadın yoxlanılması Almaniyanın inzibati prosessual qanunvericiliyində nəzərdə tutulmadığı üçün bu zaman analogiya qaydasında Almaniya MPM-nin müddəalarına istinad olunur. Azərbaycan İPM-nin 8.6-cı və 9.1.3-cü maddələri arasındakı münasibətin yekunda necə təfsir olunacağı Azərbaycanın inzibati məhkəmələri tərəfindən həll edilməli olan məsələdir. Bu zaman, həmçinin nəzərə almaq lazımdır ki, İPM-in 8-ci maddəsi həm ərazi, həm də predmet baxımından səlahiyyətin mövcud olmadığı halları tənzimlədiyi halda, İPM-in 9-cu maddəsində söhbət yalnız ərazi aidiyyətindən gedir.

İPM-in 8.2-ci maddəsinə əsasən, göndərmə haqqında qərardad təxminən aşağıdakı kimi tərtib edilə bilər:

A B-yə qarşı hüquqi mübahisəsinə dair iş üzrə

Sumqayıt İnzibati-İqtisadi Məhkəməsi özünü ərazi aidiyyəti üzrə səlahiyyətli olmayan məhkəmə hesab edir və işi xidməti vəzifəsinə görə İPM-in 8.2-ci maddəsinə müvafiq olaraq ərazi aidiyyəti üzrə səlahiyyətli 1 saylı Bakı İnzibati-İqtisadi Məhkəməsinə göndərir.

Əsaslandırıcı hissə:

Ərazi aidiyyəti üzrə bu işə baxılması 1 sayılı Bakı İnzibati-İqtisadi Məhkəməsinin səlahiyyətinə aiddir. İddiaçı cavabdehin (Bakı şəhər ictimai qaydaya nəzarət idarəsi) onun restoranının fəaliyyətinin dayandırılması haqqında qərarından şikayət edir. İPM-in 8.1.2-ci maddəsinə əsasən, mübahisələndirmə haqqında iddialara mübahisələndirilən inzibati aktı qəbul etmiş inzibati orqanın yerləşdiyi yerin məhkəməsi tərəfindən baxılır. Mübahisələndirilən inzibati akt Bakı şəhər ictimai qaydaya nəzarət idarəsi tərəfindən qəbul olunmuşdur.

Sumqayıt şəhəri, 30 mart 2012-ci il

Hakimin imzası

İPM-in 9-cu maddəsi müxtəlif məhkəmələr arasında predmet və ya ərazi aidiyyəti ilə bağlı fikir ayrılığı olduğu, o cümlədən tərəflərdən birinin aidiyyəti mübahisələndirdiyi hallarda, səlahiyyətli məhkəmənin müvafiq yuxarı instansiya məhkəməsi tərəfindən müəyyən edilməsini tənzimləyir. Bu cür qərarın qəbul edilməsi üçün şifahi məhkəmə baxışı keçirilməsinə ehtiyac yoxdur. Eyni qayda, səlahiyyətli məhkəmənin konkret halda faktiki və ya hüquqi səbəblərdən icraatı həyata keçirə bilmədiyi hallara da şamil olunur (bax: İPM-in 9.1.1-ci maddəsi). Birinci hal (faktiki səbəblər), məsələn, o zaman yarana bilər ki, bütün hakimlər davamlı olaraq işə çıxma bilməsinlər, yaxud məhkəmə binası təbii

fəlakət nəticəsində istifadəyə yararsız hala düşsün. İkinci hal (hüquqi səbəblər) o zaman baş verə bilər ki, səlahiyyətli məhkəmənin bütün hakimləri qərəzlilik şübhələrinin mövcud olmasına görə icraatı həyata keçirə bilməsinlər. Amma hər iki hal çox nadir hallarda meydana çıxar bilər.

Vacib qeyd: İddia ərizəsinin və ya müvəqqəti xarakterli müdafiə ilə bağlı ərizənin icraata qəbul edilməsindən sonra məhkəmənin səlahiyyətli olmasına dair vəziyyətin dəyişməsi (məsələn, İPM-in 8.1.3-cü maddəsində nəzərdə tutulan mənada iddiaçının yaşayış yerinin dəyişməsi) artıq məhkəmənin icraatına qəbul edilmiş prosesə təsir etmir, çünki həmin məhkəmə müvafiq iş üzrə səlahiyyətli olaraq qalmaqda davam edir. Qeyd olunanlar həm də Konstitusiyanın 62-ci maddəsində təsbit edilmiş ümumi prinsiplərdən irəli gəlir.

III. Xüsusi problem: Qərəzlilik

Qanunverici İPM-in 18-ci və ondan sonrakı maddələrində hakimin qərəzliliyi ilə bağlı aydın prinsiplər müəyyən etmişdir. Bu qaydalar hüquqi dövlət prinsipindən irəli gəlir. Həmin prinsip əsasən, tərəflər arasındakı hüquqi mübahisə bitərəf məhkəmə tərəfindən həll edilməlidir. Məhkəmənin işi tərəflərin heç birində haqlı etimadsızlıq doğurmamalıdır.

Bu qaydaları başa düşə bilmək üçün əvvəlcə konkret kontekstdə qərəzlilik şübhəsinin nə demək olduğunu təsəvvür etmək lazımdır.

Qərəzlilik şübhəsi qərəzliliyin özündən fərqləndirilməlidir. Qərəzlilik hakimin obyektiv qərar qəbul etmək qabiliyyətinin olmaması deməkdir. Qərəzlilik şübhəsi isə, kənar şəxslərin obyektiv meyarlar əsasında hakimin obyektiv qərar qəbul

etməyəcəyi barədə haqlı qorxuları olduğu hallarda mövcud olur. Təkbəşinə hakimə və ya tam tərkibə müsbət nəticələyə bilən etirazın edilməsi üçün qərəzlilik şübhəsinin mövcudluğu əsasdır. Əksinə, hakimın bitərəfliyinin həqiqətən də məhdudlaşdırılıb-məhdudlaşdırılmaması həlledici əhəmiyyət kəsb etmir. Həm də məhkəməyə bunu sübut etmək çox çətin olardı.

İPM-in 18-ci maddəsində tərəflərdən biri ilə qohumluq əlaqələri olduğu üçün hakimın maraqları ilə mümkün toqquşma halları tənzimlənmişdir. Bu zaman müvafiq hakimın iddiaçı qismində çıxış edən anası ilə münasibətlərinin ola bilsin ki, pis olması vacib deyil. Başqa sözlə, sözügedən hallarda qohumluq əlaqələrinin mövcud olmasına görə qərəzlilik görüntüsünün yaranması kifayət edir. Bu cür hallarda hakimın işə baxılmasında iştirakına qanun əsasında yol verilmir və bunun üçün tərəflərin ayrıca ərizə ilə müraciət etməsinə lüzum yoxdur.

İPM-in 19-cu maddəsində isə, məhkəmənin qərəzliliyi ilə bağlı şübhələnməyin mümkün olduğu hallar əksini tapmışdır. Həmin müddədə sadalanmış situasiyalarda hakimın obyektivliyinə dair məhdudiyyətlərin mövcudluğu yalnız iş üzrə tərəfin ərizəsi əsasında yoxlanılır. Bu, hakimın mübahisə predmeti olan inzibati aktın qəbul edilməsində iştirak etdiyi, onun – bundan o, həmişə çəkinməlidir – işin nəticəsi barədə məhkəmə baxışından kənar mövqe bildirdiyi, işin nəticəsində işgüzar və ya şəxsi maraqlarının olduğu hallarda, habelə hakimın qərəzsizliyinə şübhə doğuran sair hallar mövcud olduqda baş verə bilər. Sonuncu adı çəkilən hala təcrübədə daha tez-tez rast gəlinir. Tərəflərin qərəzliliklə bağlı etiraz

haqqında vəsatət verməsi üçün müxtəlif səbəblər olur. Əgər hakim icraatın gedişində yalnız tərəflərdən biri ilə ünsiyyət saxlayarsa və bununla da digər tərəfin dinlənilmə hüququnu pozarsa, hakimin şübhə doğuran davranışı həqiqətən də mövcud ola bilər. Bundan başqa, qeyd edilən hala oxşar olan başqa bir vəziyyət (lakin yalnız nəzəri olaraq) o zaman yarana bilər ki, hakim iddiaçıya ondan heç vaxt xoşu gəlmədiyini və bu səbəbdən də iddiaçının iddia tələbinin təmin ediləcəyini ağına belə gətirməməsini açıq şəkildə bildirsin. Digər hallarda (statistikaya əsasən, Almaniyada belə hallar çox tez-tez baş verir) tərəf hakimə qərəzlilik şübhəsinin olması səbəbindən ona görə etiraz edə bilər ki, həmin hakimin işə baxacağı təqdirdə uğur qazana bilməyəcəyini hiss etsin və ya etiraz vasitəsilə məhkəmə qərarının qəbul edilməsinin yubadılmasına nail olmaq istəsin. Bu cür hallarda etiraz təbii ki, uğurla nəticələnməyəcəkdir.

Lakin nəzərə almaq və xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, məhkəmənin yardım etmək vəzifəsini tarazlaşdırılmış şəkildə həyata keçirməsi **heç bir halda** etiraz haqqında vəsatətin verilməsi üçün əsas kimi çıxış edə bilməz. Əksinə, hakimin hüquqi mübahisə üzrə icraatı qabaqcadan görünə bilməyən və ya açıq müzakirələrin həyata keçirilmədiyi bir şəraitdə aparması ona qərəzliliklə bağlı şübhə olması səbəbindən etiraz edilməsi üçün münasib əsas qismində çıxış edə bilər. Hakimin yardım etmək vəzifəsinə gəlincə, bu, hakimin qanunla müəyyən edilmiş və yerinə yetirilməsi iş üzrə icraat zamanı tərəflərə yalnız faydası ola biləcək öhdəliyidir. Bu səbəbdən həmin vəzifənin müvafiq şəkildə həyata keçirilməsinin etirazın əsası qismində çıxış etməsi yolverilməzdir.

Əlbəttə, mübahisəli qərarın qəbulu ilə nəticələnən əksər hallarda, tərəflərdən biri bu qərardan razı qalmır. Məhkəmənin tərəflərdən birinin xoşuna gəlməyən qərar qəbul etməli olduğu hüquqi mübahisənin məna və mahiyyəti məhz budur. Bununla belə, əgər **hər iki tərəf** məhkəmə qərarının qəbulundan öncə işin faktiki və hüquqi halları barədə fikirlərini məhkəmə ilə müzakirə etmək fürsətinə malik olmuş və məhkəmənin mövqeyi barədə məlumatlandırılmışlarsa, onda məhkəmənin əksər hallarda birtərəfli xarakter daşıyan qərarı onun subyektiv davranışının deyil, əksinə, tərəflərə münasibətdə həyata keçirdiyi yardım etmə vəzifəsinin nəticəsi kimi qiymətləndirilməlidir.

Qeyd: İPM-in 40-cı və ondan sonrakı maddələrinə əsasən, müvəqqəti məhkəmə müdafiəsi qaydasında qərar qəbul edən hakim heç bir məhdudiyət olmadan iddia icraatında da işə baxa bilər. Hakimin hüquqi mübahisənin təxmini nəticəsi barədə proqnozunu tələb edən (bax: İPM-in 41.2-ci maddəsi) işlə əvvəlcədən məşğul olma heç bir halda hakimin müvafiq işdə qərəzli olması anlamına gəlməməlidir. Bu baxımdan, göstərilən məsələnin İPM-in 19-cu maddəsində əksini tapmaması səbəbsiz deyil. Əksinə, eyni hakimin həm ilkin, həm də əsas icraat üzrə işə baxması nə tərəflər, nə də hakim üçün pis deyil. Hakim, artıq bir dəfə işlə tanış olmuş və fərz edək ki, müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbiri haqqında ərizə barəsində də obyektiv qərar vermişdir. Onun eyni işin hallarına növbəti iddia icraatında da qiymət verməsi icraatın konsentrasiyası prinsipinə xidmət edir. Bundan başqa, müvəqqəti xarakterli məhkəmə müdafiəsi icraatında söhbət ümumi yoxlamadan və proqnozdan gedir, əsas icraatda isə vəziyyət tamamilə başqa cür ola bilər.

İPM-in 19.3-cü maddəsinə müvafiq olaraq, etiraz haqqında vəsatət etiraz etmək üçün əsasın proses iştirakçısına məlum olduğu andan dərhal, bunun mümkün olmadığı hallarda isə 3 gün müddətində verilməlidir. Vəsatət yazılı formada, məhkəmə baxışının gedişində isə, şifahi qaydada da verilə bilər. Etiraz haqqında vəsatət verən tərəf vəsatətini – məhkəmənin onu yoxlamasını asanlaşdırmaq üçün – yazılı şəkildə əsaslandırılmalıdır. Vəsatətin dərhal verilməsi zərurəti ondan irəli gəlir ki, tərəf uzun müddət gözləməklə hüquqi mübahisənin onun üçün hansı istiqamətdə inkişaf etdiyini gözləyə və müşahidə edə bilməz. Bundan başqa, etiraz üçün əsasın məlum olma anı və vəsatətin təqdim olunması vaxtı arasında yaxınlıq həmin vəsatətlə bağlı halların daha yaxşı qiymətləndirilməsini təmin edir.

Etiraz haqqında vəsatətin həlli ilə bağlı İPM-də heç bir qayda nəzərdə tutulmamışdır. İPM-in 1.2-ci maddəsinə əsasən, MPM-in etirazla bağlı müddəaları analogiya qaydasında tətbiq edilir.

İPM-in 83.3.5-ci maddəsinə müvafiq olaraq, hakimlərə və ya məhkəmə tərkiblərinə etirazlarla bağlı qəraradlardan şikayət verilə bilməz. Bu, həm təcrübədə daha tez-tez rast gəlinən etirazın təmin olunmaması haqqında, həm də etirazın təmin olunması haqqında qəraradlara aiddir. Barəsində şikayət verilə bilməyən qəraradların əsaslandırılmasına əslində ehtiyac yoxdur. Bununla belə, etirazın təmin edilməməsi haqqında qəraradların əsaslandırılması məqsədəuyğun olardı ki, tərəflər məhkəmənin gəlidiyi nəticəni başa düşə bilsinlər.

İPM qərəzliliyə görə ekspertlərə etiraz edilməsinə dair xüsusi qaydalar nəzərdə tutmur. Lakin bu halın tənzimlənməli

olması sual doğurmadığı üçün, göstərilən halda İPM-in 1.2-ci maddəsinə əsasən, MPM-in müddəaları müvafiq olaraq tətbiq edilir. Yuxarıda qeyd olunanlardan fərqli olaraq, ekspertə etiraz edildiyi hallarda vəsatət barəsində işə baxan hakim qərar qəbul edir (bax: MPM-in 22.4-cü maddəsi).

C. Şifahi məhkəmə baxışına qədər icraat

I. Ümumi məsələlər

Hakim iddiaya baxmaq səlahiyyətinə malik olduğunu müəyyən edərsə, iddia ərizəsinin və ona əlavə edilmiş sənədlərin surətlərinin cavabdehə **təqdim olunmasına** dair sərəncam verir (bax: İPM-in 47.1-ci maddəsi). Eyni zamanda, cavabdehdən iddiaya qarşı öz münasibətini (etirazını) yazılı şəkildə məhkəməyə bildirmək tələb olunur. Məhkəmə bu məqsədlə ağılabatan müddət təyin edir (bax: İPM-in 47.2-ci maddəsi). Bundan başqa, məhkəmə inzibati icraatın gedişatı barədə təsəvvür yarada bilmək üçün inzibati orqandan işin materiallarının təqdim olunmasını tələb edir. Əlbəttə, işin materiallarının tələb olunması, əslində qanunda birbaşa nəzərdə tutulmayıb. Lakin bu, onsuz da məsələnin mahiyyətindən irəli gəlir. Həmçinin məhkəmə artıq bu mərhələdə üçüncü şəxslərin (və ya hansı üçüncü şəxslərin) İPM-in 28-ci maddəsinə müvafiq olaraq hüquqi mübahisəyə cəlb edilməli olub-olmamalarını yoxlayır (bununla bağlı ətraflı məlumat almaq üçün üçüncü şəxslərin hüquqi mübahisə üzrə icraatda iştirakına dair fəslə bax).

Sədrlik edən hakim şifahi məhkəmə baxışı başlayana qədər hüquqi mübahisənin bir şifahi məhkəmə iclası

çərçivəsində həll olunması üçün bütün zəruri **tədbirləri** görməlidir (bax: İPM-in 49.1-ci maddəsi). Bu norma inzibati hüquqda qüvvədə olan konsentrasiya və sürətləndirmə prinsipinin ifadəsidir. Həmin prinsipə əsasən, hüquqi mübahisə üzrə icraat lüzumsuz ləngimələrə yol verilmədən başa çatdırılmalıdır.

İPM-in 48, 49 və 50-ci maddələrində hakimnin icraatı sürətləndirmək məqsədilə istifadə edə biləcəyi bir sıra praktiki davranış qaydaları nəzərdə tutulmuşdur. Bu qaydalar məhkəmənin onsuz da qanunun prinsiplərindən və digər müddəalarından irəli gələn fəaliyyət imkanlarının və prosessual vəzifələrinin nümunə qismində çıxış edə bilən ümumiləşdirilmiş formasıdır. Yuxarıda sadalanan normalar yalnız davranışla bağlı nümunələri əks etdirir. Müvafiq imkanlardan istifadə etmək məhkəmənin məcburi xarakter daşıyan diskresion səlahiyyətini təşkil edir. Qeyd olunan normalar hüquqi mübahisə üzrə məhkəmə baxışının artıq keçirildiyi və növbəti məhkəmə baxışlarının nəzərdə tutulduğu hallara da şamil olunur.

İPM-in 83.3.1-ci maddəsinə əsasən, məhkəmə prosesinin aparılması qaydaları haqqında məhkəmə qəraradlarından müstəqil qaydada şikayət verilə bilməz.

Bu hissədə xüsusilə qeyd edilməli olan və İPM-in 13-cü, 48-ci maddələrində təsbit edilmiş məhkəmənin **yardım etmək vəzifəsi** məcburi əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, məhkəmənin «sakit kollegiyalar»da özü üçün işləməməsi və bu cür şəraitdə qərarlar qəbul etməməsi vacibdir. Başqa sözlə, məhkəmə tərəflər üçün fəaliyyət göstərir. Ona görə də o, işin faktiki hallarının aydın şəkildə ifadə olunmasına, bu

halların müəyyənləşdirilməsi və qiymətləndirilməsi baxımından əhəmiyyət kəsb edən izahatların təqdim edilməsinə yardım etməyə və öz fikirləri barədə tərəflərə məlumat verməyə borcludur. Yalnız belə olan təqdirdə tərəflər prosesdə məqsədəuyğun davrana bilirlər. Məhkəmə heç bir halda tərəflər üçün təəccüb doğuracaq, gözlənilməz qərarların qəbul edilməsinə yol verməməlidir. Bu o deməkdir ki, məhkəmə öz qərarını bu vaxta qədər tərəflərə bəlli olmayan hüquqi hallarla əsaslandırma bilməz. Çünki hər hansı bir hal tərəflərə məlum olmayıbsa, deməli, onların məhkəmənin hüquqi mövqeyinə reaksiya vermək imkanı da olmayıb. Yəni qərar çıxarılan qədər tərəflər tamamilə başqa hüquqi problemlər haqqında mübahisə apardıqları üçün yad bir aspektə söykənən məhkəmə qərarı tərəfləri çaşdırma bilər. Yuxarıda qeyd olunanlar, xüsusilə, işin hallarının araşdırılması prinsipinin qüvvədə olduğu (yəni məhkəmənin müstəqil araşdırma apara bildiyi və aparmalı olduğu) inzibati məhkəmə icraatına şamil olunur. Göstərilən hallarda dinlənilmə hüququnun təmin edilməsi vəzifəsinin yerinə yetirilməsinə xüsusi diqqət verilməlidir. Bunun edilməməsi İPM-in 92.0.3-cü maddəsinə əsasən, məhkəmə qərarının kassasiya qaydasında ləğv olunması üçün mütləq əsasdır.

II. İşin mahiyyətinə xidmət edən vəsatətlər (İPM-in 48-ci maddəsi)

Qərəzlilik məsələsi ilə bağlı hissədə artıq qeyd edildiyi kimi, İPM-in 48-ci maddəsi hakimin tərəflərə münasibətdə yerinə yetirilməli olduğu geniş vəzifələri nəzərdə tutur. Bununla bağlı onun çox mühüm əhəmiyyət kəsb edən vəz-

ifələrindən biri münasib vəsatətin verilməsinə diqqət yetirməkdir. Hakim işin mahiyyətinə xidmət edən vəsatətlərin (ərizələrin) verilməsində tərəflərə **yardım göstərməlidir**. Vəsatət prosesin məqsədinə və icraatın aparılmasına kömək etdikdə və mübahisəli məsələnin həqiqətən də həll olunması ilə nəticələndikdə, işin mahiyyətinə xidmət edən vəsatət hesab olunur. Vəsatətlərin bu keyfiyyətə malik olub-olmaması tərəflərin istəyindən asılı olan bir məsələdir. Onların təqdim edilməsi üçün əsas, şifahi məhkəmə baxışında işin faktiki və hüquqi hallarının araşdırılması və məhkəmənin bununla bağlı qiymətləndirməsidir. Məhkəmənin sözügedən vəzifəsi təkcə iddia ərizəsinə deyil, eləcə də hüquqi mübahisənin münasib həllini təmin edəcək bütün mümkün vəsatətlərə şamil olunur (məsələn, sübutların araşdırılması, prosessual müddətlərin bərpa olunması və ya icraatın dayandırılması haqqında vəsatətlər). Konsentrasiya prinsipinə əsasən, zəruri yardım etmə vəzifəsi məhkəmə tərəfindən mümkün qədər tez bir zamanda yerinə yetirilməlidir. Bundan başqa, tərəflər məhkəmənin bununla bağlı dediklərinə münasibət bildirmək imkanına malik olmalıdırlar.

Artıq qeyd olunduğu kimi, bu vəzifə o demək deyil ki, hakim tərəflərin işini özü görməli və bununla bağlı məsələləri onların əlindən almalıdır. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, məhkəməyə müraciət edənlər, bir qayda olaraq, hüquqi cəhətdən təcrübəsiz və iddiaları vasitəsilə istədikləri məqsədə necə nail olmağı izah edə bilməyən şəxslərdir. Onlar ayrı-ayrı iddia növlərini və onların şərtlərini tanımırlar. Yəni tərəflərin yardıma ehtiyacı nə qədər çox olarsa, məhkəmənin yardım etmək vəzifəsi də bir o qədər olmalıdır. Burada həlledici əhəmiyyət kəsb edən məqamlardan biri də hakimin

öz bitərəfliyini qorumasıdır. Yəni o, yardım edərkən yalnız tərəflərdən birinin xeyrinə fəaliyyət göstərdiyi təəssüratını yaratmamalıdır. Eyni zamanda, məhkəmə təqdim edilmiş bir neçə alternativ qərar variantlarından birini seçmək imkanını tərəflərin əlindən almamalıdır. Çünki dispozitivlik prinsipi tərəfləri «prosesin ağaları» elan edir. Əlbəttə, tərəflərin təqdim etdiyi ərizələrin ifadə tərzini məhkəmə üçün məcburi olmasa da, məhkəmə iddia tələbinin həcmi aşmağa bilməz (bax: İPM-in 52-ci maddəsi).

İPM-in 48-ci maddəsi imperativ normadır. Bu, o deməkdir ki, həmin müddədə əksini tapmış vəzifələr məhkəmənin diskresion səlahiyyətinə aid deyil. Məhkəmə bu vəzifələri icra etməzsə, dinlənilmə hüququnun pozulması kimi prosesual pozuntuya yol verilə bilər. Hər halda, belə bir pozuntu o vaxt baş verir ki, tərəfin öz prosesual hüquqlarını müdafiə etmək üçün məhkəmənin yardımına ehtiyacının olduğu məhkəməyə məlum olsun.

Vəsətətlərin quruluşu və vəsatət təqdim edilməsi ilə bağlı müxtəlif variantlara dair özəlliklər cüzi xarakter daşıyır.

Tərəflərin vəsatətlərini ümumi şəkildə **iddiyanın mahiyyəti və prosesin aparılması** ilə bağlı vəsatətlərə bölmək olar.

İddiyanın **iddiyanın mahiyyəti üzrə vəsatəti** və ya vəsatətləri məzmun baxımından iddiyanı təmin edən məhkəmə qərarının nəticə hissəsinə uyğun gəlir. Bununla bağlı qeyri-məhdud şəkildə məhkəmə qərarının nəticə hissəsi barədə bu kitabda qeyd olunanlara göndəriş edilə bilər.

Cavabdehin iddiyanın rədd edilməsi haqqında vəsatətində isə, təbii ki, iddiyanın ərizəsinə istinad edilir.

Tərəflərin vəkillərinin təqdim etdikləri sənədlərdə tez-tez məhkəmə qərarında xərclər barədə məsələnin həllinə göndəriş edilir. Qarşı tərəfin üzərinə hüquqi mübahisə ilə əlaqədar yaranmış xərclərin qoyulmasına dair vəsatət, belə demək mümkünsə, lüzumsuzdur. Çünki məhkəmə İPM-in 69.5-ci və 109-cu maddələrinə uyğun olaraq, xidməti vəzifəsinə görə xərclərin kimin tərəfindən ödənilməsi məsələsini onsuz da həll etməlidir. Bu məsələnin məhkəmənin xidməti vəzifəsinə görə həll edilməsinin səbəbi onunla bağlıdır ki, əks təqdirdə, yəni xərclər məsələsinin həll edilməsinə dair tərəflərin vəsatəti olmadıqda, xərclər məsələsi həll edilməyə və bununla da məhkəmə heç bir rüsum tutmaya bilər.

Aşağıda qeyd olunacaq məsələlər iddiaçının iddianın mahiyyəti üzrə təqdim etdiyi vəsatətlərə aiddir, çünki cavabdeh tərəfin vəsatəti müntəzəm olaraq iddianın rədd edilməsi ilə məhdudlaşır.

Aydın və icra oluna biləcək qərarın qəbul edilməsi üçün tərəflər onların dəqiq nə istədiklərini həm qarşı tərəfə, həm də məhkəməyə izah edən müəyyən vəsatətlər təqdim etməlidirlər. Bununla bağlı olaraq İPM-in 46.1.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuşdur ki, iddiaçı iddia ərizəsində iddia tələbinin predmetini göstərməlidir. Bu, sonradan İPM-in 48-ci maddəsinə müvafiq olaraq məhkəmənin etdiyi yardım vasitəsilə konkretləşdirilir. İddia ərizəsində qaldırılan tələb məzmun və həcm baxımından konkret göstərilməlidir ki, hakim düzgün faktiki halları necə müəyyənləşdirəcəyini bilsin. Bundan başqa, məhkəmə qərarından sonra icra icraatında (mübahisə davam etdirilmədən) icra mümkün olmalıdır.

Struktur baxımından ən sadə halda, iddiaçının bir tələbi olur.

III. Bir neçə tələbin bir iddiada birləşdirilməsi.

Yardımcı tələblər

Bununla belə, iddiaçının iddianın mahiyyəti üzrə bir neçə tələb irəli sürməsi də mümkündür (məsələn, o, bir neçə inzibati aktdan qorunmaq istədikdə). Bu zaman aşağıdakılar fərqləndirilməlidir.

İddiaçı bir neçə tələbi «bərabər hüquqlu şəkildə» yanaşı irəli sürə bilər. Məsələn, belə bir hal o zaman yarana bilər ki, iddiaçı eyni zamanda ev və qaraj tikmək üçün icazə almaq istəsin. Bu zaman İPM-in 37-ci maddəsinə uyğun olaraq, **bir neçə tələbin kumulyativ olaraq bir iddiada birləşdirilməsi** baş verəcəkdir ki, bu da prosessual baxımdan xüsusi çətinliklər yaratmır.

Əgər təfsir nəticəsində bir neçə tələbin yalnız zahirən bir iddiada birləşdirilməsinin mümkünlüyü müəyyən edilərsə, məsələn bir qədər mürəkkəbləşəcəkdir. Bu cür hallarda, iddiaçı onun əsas hüquqi məqsədini təsvir edən ərizə təqdim etməklə eyni vaxtda bir neçə başqa məqsəd də güdə bilər. O, bu məqsədlərə eyni səviyyəyə malik tələblər irəli sürməklə nail olmağa səy göstərə bilər. Yaxud o, müəyyən edə bilər ki, növbəti (yardımcı) məqsədlərə dair qərar yalnız onun əsas məqsədi (əsas tələbi) uğursuz olacağı təqdirdə qəbul olunsun. Beləliklə, yardımcı tələb, bir qayda olaraq, əsas tələbin uğursuzluğa düçar ola biləcəyi hal üçün verilir.

Misal:

İddiaçı beş mərtəbəli yaşayış evi üçün tikintiyə icazə almaq istəyir. İnzibati orqan onun ərizəsini rədd etmiş və bunu onunla əsaslandırılmışdır ki, beşmərtəbəli ev çox

hündürdür və ona görə də onun tikintisinə icazə verilməsi mümkün deyil. Belə olan halda iddiaçı iddia ərizəsi ilə məhkəməyə müraciət edərkən əsas tələblə (beşmərtəbəli evin tikintisinə icazə verilməsi) yanaşı, yardımçı qisimdə inzibati orqanın üzərinə üç mərtəbəli evin tikintisinə icazə vermək vəzifəsinin qoyulmasına dair tələb də irəli sürə bilər.

Yardımçı tələblər sadəcə **yardımçı xarakter daşıyan izahatlardan** (yardımçı xarakterli əsaslandırılmadan) fərqləndirilməlidir. Yardımçı xarakterli izahat bir neçə tələbin bir iddiada birləşdirilməsi deyil, çünki bu halda mübahisə predmeti dəyişməz qalır. Bu cür izahatlarda söhbət ondan gedir ki, iddiaçı ilkin olaraq öz iddia tələbini bir faktiki halla əsaslandırır və yardımçı olaraq, yəni məhkəmənin müvafiq halın mövcudluğunu qəbul etmədiyi halda, yardımçı qisimdə başqa halı əsas kimi göstərir.

Əgər əsas tələb təmin olunarsa, yardımçı tələb üzrə qərar qəbul edilməsinə yol verilmir. Əsas tələb uğursuz olarsa (iddiyanın mümkün sayılmaması və ya əsaslı olmaması səbəbindən), onda, hakim yardımçı tələbə də dair qərar qəbul etməlidir. Əgər yardımçı tələb də təmin olunmazsa, bu zaman iddia bütövlükdə rədd edilir. Belə hallarda hüquqi mübahisə üzrə icraatın xərcləri İPM-in 110.1-ci maddəsinə müvafiq olaraq iddiaçının üzərinə qoyulur.

Yox, əgər yardımçı tələb uğurlu olarsa, məhkəmə qərarının nəticə hissəsi də müvafiq şəkildə tərtib edilir. Lakin iddiaçı, yalnız özünün yardımçı tələbi ilə qalib gəldiyi və əsas istəyini həyata keçirə bilmədiyi halda, iddia qismən uğursuz sayılmalı və müvafiq hissədə rədd edilməlidir.

İPM-in 37-ci maddəsi eyni iddiaçı tərəfindən bir neçə iddianın qaldırılmasına və bu iddialara vahid icraat çərçivəsində baxılmasına yol verir (İPM-in 40-cı və ondan sonrakı maddələrində nəzərdə tutulmuş müvəqqəti xarakterli müdafiə üzrə icraat buraya aid deyil, çünki müvəqqəti xarakterli müdafiə icraatı iddia icraatı sayılmır). Bununla belə, şərt ondan ibarətdir ki, inzibati məhkəmə bu müxtəlif iddia tələblərinə də baxmaq səlahiyyətinə malik olsun. Amma məhkəmə bu iddiaları və ya tələbləri ayıra da bilər (bax: İPM-in 56-cı maddəsi). Əgər iddia tələblərindən biri həmin məhkəməyə aid deyilsə, məhkəmə icraatın müvafiq hissəsini ayıraraq səlahiyyətli məhkəməyə göndərəcəkdir (bax: İPM-in 8.2-ci maddəsi).

IV. İddiadan imtina edilməsi

İddiaçı məhkəmə qərarının qanuni qüvvəyə minməsinə qədər iddiadan imtina edə bilər (bax: İPM-in 55.1-ci maddəsi). Əgər şifahi məhkəmə baxışında tərəflərin çıxışları olubsa, bu zaman iddiadan imtinaya yalnız cavabdehin razılığı ilə yol verilir (bax: İPM-in 55.2-ci maddəsi). Azərbaycan Respublikasının İPM-ində (Almaniyadan fərqli olaraq) iddiadan imtina və iddianın geri götürülməsi arasında fərqləndirmə aparılmır. İddiadan imtinanın təsiri iddianın sadəcə olaraq geri götürülməsindən daha güclüdür. Hər halda, iddiadan imtinanın nəticələri həlledici əhəmiyyətə malikdir. Başqa sözlə, iddiadan imtina edilməsi eyni tərəflər arasında, eyni predmet barəsində və eyni əsaslar üzrə yenidən iddia qaldırılmasını istisna edir (bax: İPM-in 55.4-cü maddəsi). İPM-in 55-ci maddəsində iddianın geri götürülmüş sayılması da

nəzərdə tutulub (buna aşağıda bir qədər ətraflı toxunulacaqdır). Bu cür hallarda, iddiadan imtina edilməsində olduğu kimi icraata xitam verilməsi barədə qərardad qəbul edilir (bax: İPM-in 55.5-ci maddəsi). Bununla da, əvvəllər çıxarılmış qərar və ya qərardad (qərardad icraatı üçün də görünür, eyni prinsiplər şamil olunur) qüvvədən düşür. Məcəllədə istifadə olunan anlayışlar, yəni geri götürmə və imtina qarışıq şəkildə istifadə olunduğundan qanunvericinin iddiadan imtina halının əvəzinə (yalnız) iddianın geri götürüldüyü hallarda, yeni iddia qaldırılmasının mümkün olmamasını istəyib-istəməməsinin aydınlaşdırılması məqsədəuyğun olardı. Təcrübədə problemin gərginliyi onunla aradan qalxır ki, iddianın geri götürüldüyü hallarda yenidən iddia qaldırılması mümkün olmayacaq (hər halda, bunu mübahisələndirmə və məcburetmə haqqında iddialara münasibətdə söyləmək mümkündür, çünki bu kimi hallarda, bir qayda olaraq, iddia qaldırmaq müddəti keçmiş olacaqdır). İddia qaldırmaq müddətinin nəzərdə tutulmadığı öhdəliyin icrası və müəyyən etmə haqqında iddialarda isə, vəziyyət başqa cürdür.

Məhkəmənin tələbinə baxmayaraq, iddiaçı 30 gündən çox müddət ərzində ardıcıl olaraq iş üzrə məhkəmə icraatından yayındıqda, iddia geri götürülmüş sayılır (bax: İPM-in 55.3-cü maddəsi). Bu zaman «əsl» geri götürmə və ya «əsl» imtina halında olduğu kimi, eyni nəticələr meydana gəlir. Ciddi nəticələrin baş verə bilməsi səbəbindən «yayınma» sözü ilə bağlı ciddi tələblər müəyyən olunmalıdır. Hər halda, bunun üçün məhkəmə iclasına gəlməmə kifayət deyil. «Yayınma»nın mövcudluğunu müəyyən edə bilmək üçün məhkəmə iddiaçının «mane olması», yəni hər hansı bir qərarı istəməməsi

təəssüratına malik olmalıdır. İddiaçıdan məhkəmə icraatını aparmağı tələb etmək daim zəruridir (bu zaman icraatdan yayınmanın hansı nəticələr doğurduğunu onun nəzərinə çatdırmaq tövsiyə edilir). Bu nəzərə çatdırma sonradan sübut edilə bilmək üçün iş materiallarında da qeyd edilməlidir. İcraatdan yayınmanın mövcud olub-olmaması ilə, yəni iddianın geri götürülmüş sayılıb-sayılmaması ilə bağlı mübahisə olduqda icraat davam etdirilir. Başqa sözlə, sözügedən halda yeni iddia icraatı yaranmır. Sadəcə əvvəlki icraat İPM-in 55.3-cü maddəsindəki şərtlərə dair mübahisənin olması səbəbindən «uzadılır».

V. Tərəflərin müştərək bəyanatına əsasən icraata xitam verilməsi

İPM-in 110.6-cı maddəsinə uyğun olaraq, tərəflərin müştərək bəyanatına əsasən icraata xitam verildiyi hallarda, məhkəmə tərəfindən yalnız xərclər barədə qərardad qəbul edilir. Bu o deməkdir ki, belə hallarda icraata (deklarativ olaraq) xitam verilməlidir. Qeyd olunan müddəa hüquqi mübahisənin aradan qalxdığı barədə (məsələn, binanın sökülməsi ilə bağlı bir işdə mübahisə o zaman aradan qalxır ki, bina öz-özünə uçsun) tərəflərin müştərək bəyanatla çıxış etməsini tələb edir. Belə olan halda, xərclər məsələsi qərardadla həll olunur (İPM-in 80.2-ci maddəsinə əsasən, belə bir qərardad əsaslandırılmalıdır!). Xərclər məsələsi həll edilərkən mübahisəni aradan qaldıran hadisənin baş verməyəcəyi təqdirdə təxmini olaraq kimin qalib gələcəyi və ya tərəflərdən hansının qarşı tərəflə mübahisəni aradan qaldıran hərəkət edib-etmədiyini (məsələn, inzibati orqan mübahisələndirilən inzibati aktı özü ləğv edir) əsas götürülür.

Məcəllədə mübahisənin aradan qalxması barədə **birtərəfli** bəyanat halları (yəni iddiaçı mübahisənin aradan qalxdığını bəyan edir, cavabdeh isə bununla razılaşmır) nəzərdə tutulmamışdır. Almaniyada bu kimi hallarda məsələyə aşağıdakı qaydada yanaşmaq qəbul olunmuşdur. Belə vəziyyətlərdə yeganə mübahisəli məsələ hüquqi mübahisənin aradan qalxıb-qalxmadığı məsələsi hesab olunur (yəni ilkin iddia müəyyən etmə haqqında iddiaya çevrilir). Bununla da nəticə, qərarla müvafiq halın müəyyən edilməsindən, yaxud iddianın rədd edilməsindən ibarət olur.

Mübahisə **qismən** aradan qalxdıqda, qərarla və onun nəticə hissəsində mübahisə predmetinin həll edilmiş hissəsi və aradan qalxmış hissəsi ayrı-ayrılıqda göstərilməlidir. Xərclər barədə qərar iddianın uğurlu olacağı ehtimalı əsas götürülməklə qəbul edilir. Bundan başqa, Almaniyada (iddianın uğurlu olacağı ehtimalı qeyri-müəyyən olduqda, yaxud tərəflərdən biri mübahisənin aradan qalxmasına səbəb olan hərəkət etdikdə) qərarın ədalətlik mövqeyi əsas götürülməklə qəbul edilməsi də mümkündür.

VI. Xüsusi hal: İcraatın dayandırılması

İPM-in 7-ci maddəsində əksini tapmış **icraatın dayandırılması** haqqındakı normalar bir qədər çəşqınlıq yaradır. İcraatın dayandırılması, prinsip etibarilə iki fərqli subyektin predmet baxımından iki fərqli qərar qəbul etmələrinin qarşısının alınmasına xidmət edir. Ona görə də bu kimi hallarda icraatlardan birinin dayandırılması və başqa inzibati orqan, yaxud məhkəmədəki digər icraat çərçivəsində həlledici qərarın qəbul edilməsi ilə məsələnin aydınlaşdırılması nəzərdə tu-

tulmuşdur. İPM-in 7.1-ci maddəsinə əsasən, icraatın dayandırılması məhkəmənin diskresion səlahiyyətinə aid olduğu halda («dayandıra bilər»), İPM-in 7.2-ci maddəsi dayandırmanı məcburi şəkildə nəzərdə tutur («dayandırmalıdır»). Başqa sözlə, bu müddələrin tənzimlədiyi hallar arasındakı fərq ondan ibarətdir ki, İPM-in 7.1-ci maddəsində inzibati məhkəmənin qərarının çıxarılması üçün digər bir inzibati məhkəmə və ya inzibati orqan tərəfindən baxılan məsələ üzrə qərarın gözlənilə bilməsi nəzərdə tutulduğu halda, İPM-in 7.2-ci maddəsi mülki və ya cinayət işləri üzrə məhkəmə qərarının çıxarılmasının gözlənilməli olmasını nəzərdə tutur.

İPM-in 7.1-ci maddəsinə əsasən, mübahisənin həlli tamamilə və ya qismən həmin dövrdə baxılan digər inzibati mübahisənin predmetini təşkil edən və ya inzibati orqan tərəfindən baxılmalı olan hüquq münasibətinin mövcud olmasından və ya olmamasından asılı olduğu hallarda (bununla bağlı ətraflı məlumat almaq üçün müəyyən etmə haqqında iddiaya dair fəsilə bax) məhkəmə iş üzrə icraatı dayandıra bilər. İş paralel gedən mübahisə həll edilənə və ya inzibati orqan tərəfindən müvafiq qərar qəbul edilənə kimi dayandırılır ki, məhkəmə onun baxdığı hüquqi mübahisəyə dair qərarın qəbulunda ilkin məsələ barədə qərarı nəzərə ala bilsin.

İPM-in 7.1-ci maddəsinə əsasən, icraatın dayandırılması istənilən vaxt mümkündür. Bunun üçün şərt ondan ibarətdir ki, digər inzibati məhkəmə və ya inzibati orqan tərəfindən çıxarılaçaq qərar baxılan iş üzrə çıxarılaçaq qərara münasibətdə preyudisial əhəmiyyətə malik olsun.

Sözügedən müddəaya əsasən, icraatın dayandırılıla bilməsi üçün iştirakçıların eyni olması və ya ilkin məsələnin məhkəmə

üçün məcburi xarakter daşması zəruri deyil. Başqa sözlə, həmin məsələnin icraatı dayandırılmış hüquqi mübahisəyə təsir imkanının olması kifayətdir. Bununla belə, təkcə bir hüquqi məsələnin məhkəmənin qərarına yardımçı ola biləcəyi də yetərli sayılmır. Preyudisiallıq, məsələn, hər hansı bir evin tikintisinə verilmiş icazənin etibarlılığının yoxlanılmasına dair bir icraat və həmin evin sökülməsinin qanuniliyinin yoxlanılması haqqında digər bir icraat mövcud olduqda yarana bilər. Birinci mübahisədə söhbət tikintiyə icazənin etibarlı şəkildə verilib-verilmədiyindən, yaxud (sonradan) verilə bilməsinin mümkünlüyündən gedir. İkinci mübahisədə isə, söhbət artıq mövcud olan evin sökülməli olub-olmamasından gedir. İkinci mübahisə üçün barəsində söhbət gedən evlə bağlı etibarlı tikinti icazəsinin olub-olmadığı və ya belə bir tikinti icazəsinin (sonradan) verilə bilməsinin mümkünlüyü həlledici məsələdir (yaxud həlledici məsələ ola bilər). Bu kimi hallarda birinci mübahisə üzrə tikintiyə icazənin etibarlı olub-olmaması, yaxud tikintiyə (sonradan) icazənin verilə bilməsinin mümkünlüyünə dair məsələ həll edilənə qədər ikinci mübahisə üzrə icraatı dayandırmaq olar.

Başqa bir misal: iddiaçı bir mübahisə çərçivəsində dotasiya haqqında qərara əsaslanaraq ona dotasiya ödənilməsini tələb edir. Digər bir mübahisə üzrə isə, o, həmin qərarın ləğv edilməsini mübahisələndirir. Bu kimi hallarda dotasiya haqqında qərarın ləğvinin qanuniliyi məsələsi həll olunana qədər birinci icraat dayandırıla bilər. Əgər məhkəmə həmin qərarın ləğvinin qanuni olduğu nəticəsinə gələrsə, iddiaçının dayandırılmış icraatda dotasiya tələb etmək hüququ aradan qalxacaqdır. Yox, əgər dotasiya haqqında qərarın ləğvinin

qeyri-qanuniliyi aşkar olunarsa, iddiaçının prinsip etibarilə icraatı dayandırılmış hüquqi mübahisədə uğur qazanması mümkündür.

Yuxarıda qeyd olunanlardan başqa, icraatın dayandırılma bilməsi üçün digər bir şərt, əlaqəli işin icraata qəbul edilmiş olmasıdır.

Məhkəmənin icraatı dayandırma-dayandırmaması onun diskresion səlahiyyətindən asılıdır. O, preyardisial əhəmiyyət kəsb edən məsələni özü də cavablandırma bilər. Diskresion səlahiyyətin həyata keçirilməsi üçün həlledici məsələ prosesə qənaətlə yanaşma və eyni məsələyə dair müxtəlif qərarların qəbul edilməsinin qarşısının alınmasıdır. Lakin burada məqsəd, sualın cavablandırılması üçün icraatın həm inzibati orqan, həm də məhkəmə tərəfindən dayandırılması deyil. Çünki bu, məhkəmənin öz üzərinə düşən vəzifələrin icrasından vətəndaşın zərərinə imtina etməsi demək olardı.

Məhkəmə icraatın nə vaxta qədər dayandırılması məsələsində də diskresion səlahiyyətə malikdir. Yəni inzibati məhkəmə və ya inzibati orqan tərəfindən müvafiq qərarın qəbul olunmasına qədər məcburi riayət edilməli olan vaxt göstərişi mütləq deyil.

İcraatın dayandırılmasına tərəflərin razılıq verməsi tələb olunmur. Bununla belə, planlaşdırılan dayandırmanın tərəflərin nəzərinə çatdırılması tövsiyə olunur ki, buna münasibət bildirmək imkanı yaradılmaqla onların dinlənilmə hüquqları təmin edilsin.

İcraatın dayandırılması haqqında əsaslandırılmış qərardad çıxarılır və bu qərardaddan şikayət verilə bilər.

Prejudisial əhəmiyyət kəsb edən qərar çıxarılmışsa, dayandırılmış icraat dərhal davam etdirilməlidir. Bu zaman digər icraat üzrə çıxarılmış qərar icraatı davam etdirən məhkəmə üçün məcburi qüvvə kəsb etmir. Eyni qayda əlaqəli iş üzrə icraata xitam verildiyi hallara da aiddir.

İPM-in 7.2-ci maddəsində təsbit olunmuş dayandırmaya da eyni qaydalar şamil olunur. Yuxarıda artıq qeyd olunduğu kimi, İPM-in 7.1 və 7.2-ci maddələri arasında əsas fərq ondan ibarətdir ki, 7.2-ci maddəyə əsasən, dayandırma məhkəmənin diskresion səlahiyyətindən asılı deyil, yəni onun üçün məcburidir. Məsələn, şəxsin hər hansı bir evin mülkiyyətçisi olub-olmamasına dair mülki məhkəmə icraatı gedirsə və həmin şəxs eyni zamanda bu evin sökülməsinə dair inzibati orqanın qərarını inzibati məhkəmə icraatı qaydasında mübahisələndirirsə, bu zaman onun mülkiyyətçi statusuna malik olub-olmaması sökülmə haqqında qərara münasibətdə prejudisial əhəmiyyətə malik olacaqdır. Buna görə də şəxsin evin mülkiyyətçisi olub-olmamasına dair mülki iş üzrə icraat başa çatana qədər inzibati məhkəmə icraatı dayandırılmalıdır.

Başqa bir misal: Bir həkim qanunsuz olaraq abort etməsi əsas gətirilməklə lisenziyasından məhrum edilir. O, bu qərardan inzibati məhkəməyə şikayət verir. Bu halda, abortun qanunsuz olub-olmadığına dair cinayət işi üzrə məhkəmənin hökmü çıxarılan qədər lisenziyadan məhrum olunmaya dair inzibati məhkəmə icraatı dayandırılmalıdır.

İş üzrə icraatın dayandırılması (halları) İPM-də nəzərdə tutulmuş qaydalarla məhdudlaşır. İPM-in 7-ci maddəsi ilə yanaşı, 39.2-ci maddəsində də icraatın dayandırılması imkanı

əksini tapmışdır. Nəzərə çarpacaq tənzimləmə boşluğunun olmaması səbəbi ilə analogiya qaydasında, MPM-ə istinadən icraatın digər əsaslara görə dayandırmasına ehtiyac yoxdur. Məsələn üçün, əgər şəxs prosesual müddətin bərpa olunmasına dair vəsatətin təmin edilməməsi haqqında qərardan şikayət verərsə, hüquqi mübahisə üzrə icraatın formal baxımdan dayandırılması zəruri deyil. Belə olan hallarda məhkəmə şikayətə baxılması üçün iş materiallarının yuxarı instansiya məhkəməsində olduğu müddətdə hüquqi mübahisə üzrə icraatı davam etdirmir. İcraatın dayandırılması ehtiyacı ona görə aradan qalxır ki, şikayətə baxmaq üçün müddətlər nəzərdə tutulmayıb və belə hallara yalnız konsentrasiya prinsipi şamil olunur.

VII. İşin hallarını və mübahisənin vəziyyətini müzakirə etmək üçün tərəflərlə görüş və hazırlıq tədbirləri

İPM-in 49.1.1-ci maddəsinə müvafiq olaraq, məhkəmə işin hallarını və mübahisənin vəziyyətini müzakirə (izah) etmək, habelə hüquqi mübahisəni barışıq yolu ilə **nizama salmaq (həll etmək) və barışıq sazişinin bağlanmasına** yardım etmək məqsədilə proses iştirakçılarını dəvət edə bilər. Lakin barışıq sazişinin bağlanmasına yardım etmək məqsədilə görüş keçirilməsi, yalnız cüzi hallarda məqsədəuyğun sayılır (məsələn, razılaşmanın mümkün olduğu faktiki olaraq qabaqcadan göründükdə, lakin danışıqlar mühiti üçün formal baxımdan şifahi məhkəmə baxışının təyin edilməsi deyil, əksinə, mübahisəli qərar qəbul etmədən və sübutlar araşdırılmadan işin hallarının və mübahisənin

vəziyyətinin müzakirə edilməsi (izahı) daha münasib olduqda). Tərəflər arasında razılaşma imkanının mövcud olub-olmamasından asılı olmayaraq, onların arasında izahedici görüşün keçirilməsi o vaxt mümkün sayılır ki, işin hallarının və mübahisə vəziyyətinin mürəkkəb olması baxımından şifahi məhkəmə icraatının yalnız tərəflərin təqdim etdiyi yazılı sənədlər əsasında hazırlanması məqsədəuyğun hesab edilməsin. Belə görüş məhkəməyə hazırlıq xarakterli qeydlər etmək (məsələn, bu vaxta qədər izah edilməmiş məsələlərə dair) imkanı verir. Lakin məhkəmə müvafiq olaraq maraqlarına toxunulan digər proses iştirakçılarını gördüyü tədbirlər barədə vaxtında məlumatlandırılmalıdır (bax: İPM-in 49.2-ci maddəsi).

İPM-in 49.1.2-ci maddəsi, eyni zamanda məhkəmənin **araşdırma vəzifəsinin** təzahürüdür. İşin araşdırılmalı olan faktiki halları barədə ətraflı məlumat əldə edə bilmək üçün məhkəmə tərəflərə hazırlıq materiallarını, məhkəmənin fikrincə zəruri olan sənədlərlə tamamlamağı təklif etməlidir. Müvafiq işlərin görülməsini sürətləndirmək məqsədilə məhkəmə tərəflərə ağılabatan müddət təyin edə bilər. Bu zaman həmin sənədlərin bütün proses iştirakçılarına çatdırılması vacib əhəmiyyət kəsb edir.

İşin hallarının araşdırılması vəzifəsindən irəli gələn həmin səbəbə görə məhkəmə bir sıra hallarda işin hallarının araşdırılması məqsədilə məlumatlar və sənədlər əldə edə bilər və etməlidir. Barəsində söhbət gedən norma, həmçinin o halları əhatə edir ki, tərəflərdən birinin işin mahiyyəti üzrə izahat vermək imkanı olmasın. Məlumatların və sənədlərin təqdim edilməsi, xüsusilə inzibati orqanlardan tələb oluna bilər.

Bununla əlaqədar qeyd olunmalıdır ki, İPM-in 60-cı maddəsinə müvafiq olaraq, inzibati orqanlar məhkəmənin tələb etdiyi sənədləri və ya aktları, habelə zəruri məlumatları təqdim etməyə borcludurlar. Bu qayda, istifadəsi publik qaydada qorunan maraqlara xələl gətirə və tərkibində sirlər ola biləcək sənədlərə və materiallara da şamil olunur. Sözügedən hallarla bağlı Məcəllədə, yalnız məhkəmənin bu cür sənədləri və ya aktları, habelə məlumatları qapalı məhkəmə iclasında araşdır- malı olması nəzərdə tutulmuşdur.

İPM-in 49.1.5-ci maddəsinə müvafiq olaraq, **proses iştirakçılarının şəxsən məhkəməyə gəlmələrinə** dair sərəncam vermək imkanı işin hallarının məqsədəuyğun şəkildə araşdırılması üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Proses iştirakçıları məhkəmə ilə yanaşı, hüquqi mübahisənin əsas «oyunçuları» sayılırlar. Məhkəmədən və xidmətlərindən istifadə edilən vəkillərdən fərqli olaraq, tərəflər mübahisənin vəziyyəti ilə özlərinin bu mübahisəni bilavasitə yaşamaları əsasında tanış olurlar. Onların iştirakı maarifləndirici xarakterə malik olmaqla yanaşı, tərəflərin mövqeyinin məhkəmədə bilavasitə təəssürat yaratması üçün vacibdir. İPM-in 57.1-ci maddəsinin 2-ci cümləsinə müvafiq olaraq, proses iştirakçılarının məhkəmə iclasına şəxsən gəlmələri onların gəlməyəcəkləri təqdirdə cərimə olunacaqları barədə xəbərdarlıq vasitəsilə tələb olunmalıdır. Həmin müddəaya əsasən, məhkəmə bu tələbə əməl etməyən proses iştirakçısına 50 manatdan 100 manatadək məbləğdə cərimə olunacağı barədə xəbərdarlıq edə və üzrsüz səbəbdən gəlmədiyi hallarda proses iştirakçısını cərimə edə bilər (bax: İPM-in 57.2-ci maddəsi). Yəni məhkəmə proses iştirakçısına üzrlü səbəbdən

iştirak etməmək imkanı yaratmalıdır. Ümumiyyətlə, cərimə yalnız o zaman məqsədəuyğun hesab edilir ki, məhkəmə işin hallarının araşdırılması üçün tərəfin iştirakını zəruri hesab etsin və tərəf müəyyən mənada prosesin gedişatını əngəlləsin. Lakin bir məsələni xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, tərəfin prosesə gəlməməsi məhkəməyə qiyabi qərar çıxarmaq üçün heç bir əsas vermir. İnzibati məhkəmə icraatında belə bir qərar imkanı yoxdur. Həmçinin, yuxarıda artıq qeyd olunduğu kimi, iddiaçının prosesə gəlməməsi özü-özlüyündə İPM-in 55.3-cü maddəsinə əsasən, onun məhkəmə icraatından yayınmasını güman etmək və iddianın geri götürülmüş sayılmasına görə icraata xitam vermək üçün əsas deyil.

Mübahisənin sübutlar araşdırılmadan barışıq yolu ilə həlli mümkün hesab edilmədikdə, icraatın sürətləndirilməsi üçün İPM-in 49.1.6-cı maddəsinə müvafiq olaraq şahidlərin və ekspertlərin hazırlıq icraatına dəvət edilməsi məqsədəuyğun hesab edilir. İş materiallarının vəziyyətinə əsasən, sadə izahedici görüşdən sonra tərəflərin razılığa gəlməsi mümkün sayılarsa, şahidlərin və ekspertlərin dəvət edilməsi icraat üçün faydalılıq baxımından deyil, yalnız vaxt və xərclər baxımından əlavə məsrəflərin yaranması demək olardı.

Müəyyən hallarda hazırlıq tədbiri qismində iddiaçıdan İPM-in 55.3-cü maddəsinə əsasən icraatı davam etdirməsinin tələb olunması da məqsədəuyğun hesab edilə bilər (məhkəmə iddiaçının qərarın çıxarılmasında kifayət qədər marağı olmadığı və ya onun icraatda iştirak etməsindən imtina edə biləcəyi təəssüratına malik olduqda). Hər halda, iddiaçıdan bunun tələb edilməsinin iş materiallarında qeyd olunması tövsiyə edilir ki, bununla bağlı mübahisə yaranan təqdirdə sübut etmək mümkün olsun.

Məhkəmənin İPM-in 49-cu maddəsində sadalanmış hazırlıq tədbirlərindən müstəqil qaydada şikayət verilə bilməz. Hüquqi mübahisə üzrə icraatın aralıq hüquqi müdafiə vasitələri ilə ləngiməsinin qarşısını almaq üçün hakimin diskresion səlahiyyəti barədə qaydaların pozulmasından hər halda məhkəmənin yekun qərarı ilə birlikdə şikayət verilə bilər.

Mühüm qeyd: İPM-in 49-cu maddəsinə əsasən, məhkəmənin həyata keçirdiyi bütün tədbirlərin iş materiallarında sənədləşdirilməsi tövsiyə olunur.

İPM-in 50-ci maddəsində bir daha aydın şəkildə nəzərdə tutulur ki, məhkəmə bu müddəada sadalanmış hallarda şifahi məhkəmə baxışından əvvəl hüquqi mübahisənin başa çatması və digər həlledici məsələlər barədə qərardad qəbul edə bilər.

VIII. Məhkəmə iclasının vaxtının təyin edilməsi

İcraatın aparılması haqqında sərəncamların icrasından sonra hüquqi mübahisə hələ bitməsə, məhkəmə **şifahi məhkəmə baxışının keçirilməsi üçün vaxt** təyin edir. Hər iki tərəf işin faktiki halları və mübahisənin vəziyyəti barədə fikirlərini ifadə etdikdə və hüquqi mübahisə şifahi məhkəmə baxışının keçirilməsi üçün kifayət qədər hazırlanmış olduqda, şifahi məhkəmə baxışının keçirilməsi üçün vaxt təyin edilməsi məqsəduyğun sayılır.

Artıq qeyd olunduğu kimi, tərəflərin məhkəmə baxışına çağırılması ilə eyni zamanda şahidlər və ekspertlər də məhkəmə iclasına dəvət edilə, habelə proses iştirakçılarının məhkəmə iclasına şəxsən gəlmələri tələb oluna bilər (bax: İPM-in 49.1.5-ci, 49.1.6-cı maddələri və 57.1.-ci maddəsinin 1-ci cümləsi).

Təbii ki, məhkəmə proses iştirakçılarını şifahi məhkəmə baxışının vaxtı və yeri haqqında məlumatlandırmalıdır (bax: İPM-in 62.1-ci maddəsi). (Müddətlər və bildirişlərə dair növbəti müddəalarla bağlı bu mövzuya aid olan aşağıdakı bölməyə bax). Məhkəmə iclasının vaxtı təyin edilərkən işin hərtərəfli şəkildə müzakirə edilməsi üçün nə qədər vaxtın yetərli olmasının nəzərə alınması tövsiyə edilir.

1. Təqdimetmə

Təqdimetmə qanunla nəzərdə tutulmuş formada tərtib edilən və həyata keçirilən bir hərəkətdir ki, bunun vasitəsilə ünvanlanan şəxsə hər hansı bir sənədlə bağlı münasibət bildirmək imkanı yaradılır. Məhkəmə sənədləri xidməti vəzifəyə görə təqdim edilir.

İPM-də təqdimetmə məsələsi yalnız onun 20-ci və 21-ci maddələrində tənzimlənmişdir. Eyni zamanda, təqdimetmə ilə bağlı tamamlayıcı müddəalar qismində İPM-in 20.3-cü maddəsinə əsasən, Mülki Prosesual Məcəllədə müəyyən edilmiş qaydalar (bax: MPM-in 134-cü və ondan sonrakı maddələri) tətbiq olunur.

İPM-in 20.1-ci maddəsi hansı sənədlərin rəsmi qaydada təqdim edilməli olmasını tənzimləyir. Buraya, hər halda müəyyən bir müddətin (məsələn, şikayət vermə müddətinin) axımının başlamasına səbəb olan məhkəmə aktları (qərarlar, qəraradclar) və məhkəmə bildirişləri aiddir. Zərurət olduqda, məhkəmə başqa sənədlərin də rəsmi qaydada təqdim olunması barədə sərəncam verə bilər (məsələn, İPM-in 55.3-cü maddəsinə əsasən icraatın aparılması tələb edildikdə, yaxud İPM-in 33.3-cü maddəsinə müvafiq olaraq, hərəkətsizliyə

qarşı iddia çərçivəsində icraatın davam etdirilməsi vəzifəsi ilə bağlı). Rəsmi təqdimetmə onunla səciyyələndir ki, təqdim edən tərəf bir sənəd tərtib edir və bu sənəddə onun verilmə vaxtı və halları barədə müəyyən məlumatlar nəzərdə tutulur. Təqdimetmə müvafiq sənədin onun ünvanlandığı şəxs tərəfindən alınmasının təsdiq olunmasına və müddətlərin hesablanmasına xidmət edir. İPM-in 20.1-ci maddəsinin 2-ci cümləsinə müvafiq olaraq, təqdimetmənin təsdiqi barədə müvafiq qeydlər və ya sənədlər iş üzrə materiallara əlavə olunmalıdır.

MPM-in 135.1-ci maddəsinə əsasən, məhkəmə sənədləri, prinsip etibarilə «Poçt rabitəsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununda nəzərdə tutulmuş sifarişli poçt göndərişi (məktubu) ilə çatdırıla, yaxud zəruri hallarda məhkəmə sənədinin çatdırılması hakim tərəfindən məhkəmə işçisinə tapşırıla və ya işdə iştirak edən şəxsin razılığı ilə həmin şəxsə həvalə edilə bilər. Nəhayət, məhkəmə sənədlərinin rəsmi qaydada verilməsi tərəflərin razılığı ilə məhkəmədə də həyata keçirilə bilər.

Məhkəmə sənədləri onların alındıqları tarixdən sonra gələn gündən gec olmayaraq təqdim edilməli və bu barədə bir gün müddətində məhkəməyə xəbər verilməlidir (bax: MPM-in 135.4-cü maddəsi).

Təqdim etmə qəbzinin zəruri məzmunu barədə məlumatlar MPM-in 136-cı maddəsində əksini tapmışdır. İPM-in 20.2-ci maddəsinin 2-ci cümləsi və İPM-in 21-ci maddəsi müxtəlif situasiyalar üçün **kütləvi təqdimetmə** imkanını nəzərdə tutur.

İPM-in 20.2-ci maddəsinin 1-ci cümləsində nəzərdə tutulmuş şərtlər mövcud olduqda, məhkəmənin rəsmi təqdimetmə qaydalarına riayət etmək vəzifəsi aradan qalxır (əgər xarici ölkədə yaşayan və ya Azərbaycan Respublikasının ərazisində olduğu yeri olmayan proses iştirakçısı İPM-in 20.2-ci maddəsində müəyyən edilmiş öhdəliyə baxmayaraq, məhkəmə sənədlərini almaq üçün müvəkkil təyin etməmişdirsə). Belə olan hallarda, məhkəmə təqdim edilməli olan sənədləri məhkəmə binasının elanlar lövhəsində asmaqla kifayətlənə bilər (lakin o bunu etmək vəzifəsi daşımır). Məcəllədə bununla bağlı fərqli qayda nəzərdə tutulmadığı üçün «bilər» sözü elə başa düşülməlidir ki, məhkəmə binasının elanlar lövhəsinə asılma minimal şərt kimi yerinə yetirilməlidir.

Prosesə qənaət səbəbindən İPM-in 21-ci maddəsi məhkəmə aktının 40 nəfərdən çox şəxsə elan edilməsinin tələb olunduğu hallarda **sadələşdirilmiş təqdimetmə** imkanını nəzərdə tutur. Bu halda, məhkəmə müvafiq məhkəmə aktının kütləvi informasiya vasitələrində (gündəlik qəzetlərdə) dərc olunma yolu ilə elan edilməsi haqqında qərardad qəbul edə bilər. Qərardadda məhkəmə aktının nə vaxt və hansı (hüquqi mübahisə ilə bağlılığı olan ərazi üzrə) gündəlik qəzetdə dərc olunacağı göstərilməlidir. Eyni zamanda, qərardadda məhkəmə aktları və sənədlərinin gündəlik qəzetdə dərc olunduğu vaxtdan 2 həftə sonra təqdim olunmuş sayılması (bax: İPM-in 21.8-ci maddəsi) və proses iştirakçılarının İPM-in 21.9-cu maddəsinə müvafiq olaraq dərc olunmuş məhkəmə aktının bir nüsxəsinin onlara verilməsini tələb etmək hüququna malik olduqları göstərilməlidir. Məhkəmə bu qərardadı kütləvi informasiya vasitələrində dərc etmə qaydasında və

ya məhkəmənin elanlar lövhəsində asmaqla təqdim edə bilməz. Əksinə, həmin qərardad bütün proses iştirakçlarına bilavasitə təqdim olunmalıdır (bax: İPM-in 21.3-cü maddəsi). Məhkəmənin dərc olunma haqqında qərardadından şikayət verilə bilməz (bax: İPM-in 21.5-ci maddəsi). Bununla belə, kütləvi informasiya vasitələrində dərc olunma yolu ilə elan etmə üçün İPM-in 21.1-ci maddəsində sadalanmış şərt aradan qalxarsa, yəni 41 nəfər proses iştirakçısından biri iddiadan imtina edərsə, məhkəmə həmin qərardadı ləğv etməlidir.

Qalan hallarda qərardadın ləğvi məhkəmənin diskresion səlahiyyətindən asılı olur (bax: İPM-in 21.4-cü maddəsi).

Məhkəmə müvafiq məhkəmə aktını kütləvi informasiya vasitələrində dərc etdirməklə eyni zamanda aktın özünü və ya həmin aktın tam mətni ilə harada və necə tanış olmaq barədə məlumatı məhkəmənin elanlar lövhəsindən asmalıdır (bax: İPM-in 21.6-cı maddəsinin 1-ci və 3-cü cümlələri). Əgər məhkəmə qərarları gündəlik mətbuatda dərc olunarsa, onların tam formada asılması və ya dərc olunması zəruri deyil. Belə olan hallarda, elanlar lövhəsində məhkəmə aktının nəticə hissəsini və ondan şikayət qaydası haqqında məlumatı asmaqla kifayətdir (bax: İPM-in 21.6-cı maddəsinin 2-ci və 3-cü cümlələri). Məhkəmə iclasının vaxtı və məhkəməyə çağırış haqqında qərardadlar isə tam şəkildə elanlar lövhəsindən asılmalı və dərc olunmalıdır (bax: İPM-in 21.7-ci maddəsi). Məhkəmə aktının kütləvi informasiya vasitələrində dərc olunmasına baxmayaraq, proses iştirakçıları həmin aktın bir nüsxəsinin onlara verilməsini tələb etmək hüququna malikdirlər (bax: İPM-in 21.9-cü maddəsi). Bu hüquq və İPM-in 21.8-ci maddəsində əksini tapmış təqdim etmə fiksiyası (təqdimet-

mənin baş tutmuş hesab olunması) barədə proses iştirakçıları İPM-in 21.10-cu maddəsinə müvafiq olaraq, dərc etmə çərçivəsində, eləcə də məhkəmənin elanlar lövhəsindən asılma zamanı məlumatlandırılmalıdırlar.

Təqdimmə barədə müddələrin pozulması, prinsip etibarilə təqdimmənin etibarsızlığı ilə nəticələnir. Lakin bu qayda, təqdimmə zamanı yol verilmiş qeyri-dəqiqliklərə, yaxud qüsurlu qeydlərə şamil olunmur, bir şərtlə ki, müvafiq sənədin ünvanlandığı şəxs təqdimmənin kimə və nəyə aid olduğunu müəyyən edə bilsin. İPM-də və MPM-də **təqdimmə ilə bağlı yol verilmiş digər qüsurların aradan qaldırılması** nəzərdə tutulmamışdır. Ona görə də məsələn, MPM-in 135.3-cü maddəsində təsbit edilmiş qaydanın əksinə olaraq, məhkəmə sənədinin yetkinlik yaşına çatmamış şəxsə verilməsi təqdimmənin etibarsızlığı ilə nəticələncəkdir (sənədin ünvanlandığı şəxs onu vaxt itkisinə yol vermədən əldə etdikdə belə). Təqdimmənin etibarsızlığı isə, onun səbəb olduğu müddət axımının başlanmaması deməkdir. Yəni ünvanlanan şəxs bu zaman sənədləri almamış şəxs qismində nəzərdən keçirilməlidir. Əlbəttə, məhkəmə təqdimməni yenidən həyata keçirə bilər, lakin onun qüvvəsi geriyə şamil olunmur.

2. Müddətlər

İPM-də müxtəlif növ müddətlər nəzərdə tutulmuşdur. Bir tərəfdən, Məcəllədə məhkəməyə aid olan müddətlər (məsələn, məhkəmə qərarının hazır formada dəftərxanaya təqdim edilməsi müddəti (bax: İPM-in 69.7-ci maddəsi), məhkəmə bildirişləri ilə bağlı müddətlər (bax: İPM-in 62-ci maddəsi)), digər tərəfdən isə, tərəflərə aid olan müddətlər (məsələn,

İPM-in 51-ci maddəsi, etiraz və izahatların təqdim edilməsi üçün müddətlər (bax: İPM-in 47.2 və 48.2-ci maddələri), iddia qaldırma müddətləri (bax: İPM-in 38-ci maddəsi) nəzərdə tutulmuşdur. Tərəflərə aid olan müddətləri qanunla nəzərdə tutulmuş müddətlərə və hakim tərəfindən təyin olunan müddətlərə bölmək olar. Qanunla nəzərdə tutulmuş müddətlər müddətin başlanması və davamının qanunla müəyyən edilməsi ilə səciyyələnir. Buraya, xüsusilə, iddia qaldırma müddətləri (bax: İPM-in 38-ci maddəsi) və şikayət vermə müddətləri (bax: İPM-in 85.1-ci maddəsi) aiddir. Hakim tərəfindən təyin olunmuş müddətlərdən fərqli olaraq (bax: MPM-in 132-ci maddəsi), qanunla müəyyən olunmuş müddətlər uzadıla bilməzlər. Tərəfin qanunla nəzərdə tutulmuş müddəti buraxması hüquqi nəticələr doğurur (məsələn, iddianın və şikayətin mümkün sayılmaması). Qanunla müəyyən edilmiş müddətin buraxılması zamanı tərəfin yeganə imkanı İPM-in 24-cü maddəsinə uyğun olaraq prosessual müddətin bərpasına dair ərizə verməkdir.

Məhkəmə tərəfindən təyin olunan müddətlərin uzadılmasına isə yol verilir, çünki bu halda, müddətin nə vaxtdan və hansı müddətə verilməsini hakim özü müəyyən edir. Bu cür müddətin buraxılması qanunla nəzərdə tutulmuş hüquqi nəticələr yaratmır. Bununla belə, hakim tərəfindən təyin olunmuş müddətlərin buraxılması son nəticədə tərəfin hüquqi mübahisəni uduzmasına (vaxtında kifayət qədər izahat təqdim etməməsi səbəbindən) gətirib çıxara bilər. Belə hallarda, prosessual müddətlərin bərpa olunması mümkün deyil, çünki İPM-in 24.1-ci maddəsi açıq-aşkar yalnız «bu Məcəllə ilə» müəyyən olunmuş, yəni qanunla nəzərdə tutulmuş müddətlərə şamil edilir.

Qanunla müəyyən edilmiş müddətin axımı müvafiq qanundakı göstərişlər əsas götürülməklə başlayır. Məhkəmə tərəfindən müəyyən olunan müddətin axımı isə, onun hakim tərəfindən təyin olunmasından sonra başlayır. Məhkəmə tərəfindən təyin olunan müddətlərin axımı bir qədər gec də (məsələn, tərəflərin bu müddətlər barədə məlumat alması ilə və ya məlumat almasından sonra) başlaya bilər. Bu, ya təqdim edilmə anı, ya şifahi məhkəmə baxışında tərəflərin iştirakı ilə elan etmə, ya da rəsmi təqdim etmə olmadan elan etmə anı olacaqdır (bax: İPM-in 22.1-ci maddəsi). Bütün proses iştirakçıları üçün dəqiq yoxlama imkanını və aydın olmanı təmin etmək məqsədilə müddətin sona çatması ilə əlaqədar dəqiq vaxtların müəyyən edilməsi tövsiyə olunur.

Proses iştirakçılarına məhkəmə qərarları müxtəlif günlərdə təqdim edilərsə, onlar üçün müddət axımının başlanma anı müxtəlif ola bilər.

Müddətlərin **hesablanması** ilə bağlı İPM-in 22.2-ci maddəsi MPM-in müəyyən etdiyi qaydalara (bax: MPM-in 128-133-cü maddələri) göndəriş edir. Bu qayda İPM-lə müəyyən edilmiş müddətlərə şamil olunmur. Xüsusilə, artıq qeyd edildiyi kimi, MPM-in 172-ci maddəsində təsbit edilmiş **işə baxılması və həll edilməsi müddətləri** inzibati məhkəmə icraatına şamil edilmir. Bu nəticə, elə İPM-in 125.4 və 127.4-cü maddələrindən irəli gəlir. Həmin müddəalara əsasən, siyasi partiyalar və kütləvi informasiya vasitələri ilə bağlı işlər üzrə iddia ərizələrinə onların məhkəməyə daxil olduqları vaxtdan 15 gün müddətində baxılmalı və iddianın mahiyyəti üzrə qərar qəbul edilməlidir. İnzibati mübahisələrlə bağlı digər bir işə baxma müddəti İPM-in 33.4-cü maddəsində

əksini tapmışdır. Sözügedən maddədə nəzərdə tutulan və məhkəmənin bir neçə dəfə hərəkət etməsindən sonra axımı başlayan 3 aylıq müddət aydın şəkildə göstərir ki, başqa icraatlara 3 aylıq işə baxma müddəti şamil olunmur. Qeyd edilən işə baxma müddətlərindən başqa, İPM-də işlərə baxılması ilə əlaqədar müddətlər nəzərdə tutulmamışdır. Bununla əlaqədar qanunun analogiya qaydasında tətbiqinin arzu olunması da görünür, çünki nəzərdə tutulmamış tənzimləmə boşluğu mövcud deyil. Beləliklə, qanunverici tənzimləmək istədiyi işə baxma müddətləri hallarını Məcəllədə nəzərdə tutub. Digər hallarla bağlı işə baxma müddətlərini o, unutmayıb, sadəcə tənzimləmək istəməyib (bununla bağlı həmçinin konsentrasiya prinsipinə dair fəsildəki qeydlərə bax).

Hər halda, MPM-in 129.3-cü maddəsində aydın şəkildə qeyd olunmuşdur ki, proses iştirakçıları onlar üçün müəyyən edilmiş müddətlərdən tam şəkildə istifadə edə bilirlər. Onların prosesual hərəkəti müddətin son günü saat 24.00-a qədər yerinə yetirilə bilər. Bu baxımdan, məhkəmənin bağlı olması əhəmiyyət kəsb etmir. Ona görə də məhkəmə hər hansı bir sənədin saat 24.00-dan əvvəl, yaxud 00.00-dan sonra məhkəməyə daxil olub-olmadığını müəyyənləşdirməyi təmin edəcək qəbul yerləri və poçt qutuları quraşdırmaq vəzifəsi daşıyır. Sənədləri göndərən şəxs müvafiq sənədləri müddətin son günü saat 24.00-a qədər rabitə orqanlarına verdikdə də, müddətə riayət edilmiş hesab olunur (bax: MPM-in 129.3-cü maddəsinin 2-ci cümləsi). Prosesual hərəkət bilavasitə məhkəmədə və ya digər təşkilatda edilməli olduqda, müddət həmin məhkəmədə və ya təşkilatlarda

müəyyən edilmiş qaydalar üzrə işin qurtardıǵı və ya müvafiq əməliyyatların kəsildiyi saatda qurtarır (bax: MPM-in 129.4-cü maddəsi).

Müddət buraxıldıqda və prosessual müddətin bərpa olunması haqqında ərizə verilmədikdə və ya belə bir ərizə təmin olunmadıqda, proses iştirakçısı müddətə riayət olunmasından asılı olan hüquqi imkanları itirir (lakin öz prosessual vəzifələrini yerinə yetirməkdən azad olmadan). Bu kimi hallarda, məhkəmə gecikmiş müraciətə baxmır və onu geri qaytarır (bax: MPM-in 130-cu maddəsi).

İş üzrə icraat dayandırıldıqda, prosessual müddətlərin axımı da müvafiq olaraq dayandırılır. Məhkəmə iş üzrə icraatı təzələyən kimi müddətlərin axımı davam edir (bax: MPM-in 131-ci maddəsi).

Müddətə riayət olunmasını sübut etmək vəzifəsi ona riayət etməli olan şəxsin üzərinə düşür. Məhkəmə qərarına (qəraradına) qarşı **şikayət verilməsi müddətinin** axımı, yalnız o halda qərarın (qəraradın) təqdim edilmə anından başlayır ki, həmin qərar (qəraradada) yazılı formada hüquqi müdafiə vasitələri barədə tam və düzgün məlumat olsun, eləcə də bu məlumatda həm mümkün hüquqi müdafiə vasitəsi, həm də şikayətin verilə biləcəyi məhkəmə və onun ünvanı barədə məlumatlar əksini tapmış olsun (bax: İPM-in 23.1-ci maddəsi). Məhkəmə qərarında hüquqi müdafiə vasitələri barədə belə bir məlumatlandırma nəzərdə tutulmazsa, məhkəmə qərarına (qəraradına) qarşı onun təqdim və ya elan olunduğu gündən 1 il müddətində şikayət verilə bilər (bax: İPM-in 23.2-ci maddəsinin 1-ci cümləsi). Əgər proses iştirakçısı təbii fəlakət və ya digər qarşısızalmaz hadisə ilə

əlaqədar 1 illik şikayət vermə müddətini buraxıbsa və məhkəmə bu müddət buraxılmasına görə onun şikayətini rədd edərsə, onda müvafiq şəxs şikayət verə bilməməsinin səbəblərini sübut etməklə hüquqi müdafiə vasitələrindən istifadəyə mane olmuş hallar aradan qalxdığı gündən 15 gün ərzində şikayət verə bilər (bax: İPM-in 23.2-ci maddəsinin 2-ci cümləsi). Bu baxımdan təqsir olmadan müddət buraxılmasının aradan qaldırılması prosessual müddətin bərpa olunmasına bənzəyir.

3. Məhkəmə bildirişləri

Məhkəmə bildirişi məhkəmə iclasına gəlməni tələb edən sənəddir. İclas vaxtının dəyişdirilməsi və ləğv edilməsi də məhkəmə bildirişi sayılır və həmin bildirişlər də qanunla nəzərdə tutulmuş formada tərtib olunmalıdır. Məhkəmə bildirişlərinə dair məsələlər İPM-in 62-ci maddəsində tənzimlənmişdir. Məhkəmə bildirişləri məhkəmənin xidməti vəzifəsinə görə tərtib edilir və göndərilir. Şifahi məhkəmə baxışı haqqında məhkəmə bildirişində minimal şərtlər qismində məhkəmə, hüquqi mübahisə, məhkəmə iclasının vaxtı və yeri, iclasın keçiriləcəyi zal, habelə məhkəmə baxışının məqsədi göstərilməlidir ki, proses iştirakçılarının şifahi məhkəmə baxışında iştirakı mümkün olsun. Bu şərtlərdən yalnız bəziləri İPM-in 62.1-ci maddəsində əksini tapmışdır. Digər şərtlər özü-özlüyündə başa düşüləndir, çünki hüquqi mübahisənin və məhkəmənin qeyd olunmadığı məhkəmə bildirişi proses iştirakçılarının həmin bildirişi başa düşməsini çətinləşdirərdi.

İPM-in 20.1-ci maddəsinin 1-ci cümləsinin tələbinə görə məhkəmə bildirişləri rəsmi qaydada təqdim olunmalıdır.

Məhkəmə bildirişləri qanunla müəyyən olunmuş müddətlərlə bağlıdır. Həmin müddətlərin axımı məhkəmə bildirişinin təqdim edilməsi ilə başlayır. Buna müvafiq olaraq, **məhkəmə bildirişinin təqdim edilmə müddəti** dedikdə, bildirişin təqdim olunduğu və şifahi məhkəmə baxışının təyin olunduğu günlər arasındakı vaxt başa düşülür. Müddətin hesablanması zamanı bu iki gün nəzərə alınmır. İPM-in 62.2-ci maddəsinə əsasən, məhkəmə bildirişi şifahi məhkəmə baxışı ilə bağlı iclasın təyin edildiyi günə ən azı 10 gün qalmış proses iştirakçılarında təqdim edilməlidir. Yəni əgər şifahi məhkəmə baxışı ilə bağlı iclas çərşənbə axşamı gününə təyin olunubsa, onda məhkəmə bildirişi ən gec ötən həftədən əvvəlki həftənin cümə günü təqdim edilmiş olmalıdır. Müddətə riayət edilməməsi məhkəmə bildirişinin qüsurlu olması ilə nəticələnir və belə halda şifahi məhkəmə baxışı keçirilə bilməz. Məhkəmə bildirişinin təqdim olunması ilə bağlı 10 günlük müddət minimal müddətdir. Aşağıda qeyd olunan müstəsna hallardan başqa, onun qısaldılmasına yol verilmir. Lakin həmin müddət uzun ola bilər.

İPM-in 62.3-cü maddəsinə müvafiq olaraq, məhkəmə bildirişində məhkəməyə çağırılan şəxsin şifahi məhkəmə baxışı ilə bağlı iclasa gəlmədiyini halda da onun iştirakı olmadan işə baxılmasının və iş üzrə qərar qəbul edilməsinin mümkünlüyü barədə xəbərdarlıq olmalıdır. Əks təqdirdə, məhkəmə bildirişi qüsurlu sayılacaqdır və bu cür şifahi məhkəmə baxışında qəbul edilmiş məhkəmə qərarının prosesual pozuntuya yol verilməsi səbəbindən yuxarı instansiya məhkəməsi tərəfindən potensial ləğvi mümkün olacaqdır.

Lakin məhkəmə qərarı proses iştirakçısının şifahi məhkəmə baxışı ilə bağlı iclasa gəlməməsinə görə çıxarıla bilməz. Belə ki, inzibati hüquq qiyabi qərar institutunu tanıyır. Yəganə istisnaya o halda yol verilir ki, hüquqi mübahisə qərarın qəbulu üçün bir növ «yetişmiş» olsun. Məhkəmə icraatının iştirakçısı, hətta üzrlü səbəbdən məhkəmə iclasında iştirak edə bilmədikdə belə, İPM-in 24-cü maddəsinə istinadən prosesual müddətin bərpasını tələb edə bilməz. Çünki məhkəmə iclasında iştirak etməmiş tərəf (üçüncü şəxs) bu cür hallarda prosesual müddəti deyil (İPM-in 24-cü maddəsi açıq-aşkar yalnız müddətlərə şamil olunur), məhkəmə baxışını buraxmış olur. Başqa sözlə, müddətin bərpasına dair İPM-in 24-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydalar tərəfin məhkəmə iclasına gəlmədiyi hallara şamil olunmur. Həmin şəxs(lər) yalnız qərardan yuxarı instansiya məhkəməsinə şikayət edə bilərlər. Beləliklə, məhkəmə iclasını buraxma (yəni məhkəmə iclasına gəlməmə) müddətlərin buraxılması ilə eyniləşdirilməməlidir.

İPM-in 62-ci maddəsi müstəsna olaraq proses iştirakçılarna şamil olunur, yəni bu müddəə şahidlərə, ekspertlərə və tərəfçülərə münasibətdə tətbiq olunmur.

Yalnız xüsusilə təcili hallarda (məsələn, müvəqqəti xarakterli müdafiə üzrə icraatda) sədrlik edən hakim məhkəmə bildirişinin təqdim edilmə müddətini qısalda bilər (bax: İPM-in 62.2-ci maddəsinin 2-ci cümləsi). Məhkəmə bildirişinin təqdim olunması ilə bağlı yeni müddət və müddətin qısaltdılmasının əsaslandırılması məhkəmə bildirişində əks olunmalıdır. Məhkəmə bildirişinin təqdim edilmə müddətinin qısaltdılmasından eyni məhkəmə instansiyasına (yəni müddəti

qısaltmış məhkəmənin özünə) şikayət verilə bilməz. Başqa sözlə, belə bir şikayət müddətin qısaltılmasının haqsız olaraq dinlənilmə hüququnun təmin edilməməsi ilə nəticələnməsinə (bu sübut olunmalıdır) dair əsaslandırılma ilə birlikdə yalnız yuxarı instansiya məhkəməsinə ünvanlanmalıdır. Lakin müddətin qısaltılmasından yalnız hüquqi mübahisənin faktiki şərtləri bunu tələb etdikdə istifadə olunur. Sədrlik edən hakimin gətirdiyi şəxsi əsaslar əsaslandırma məqsədilə istifadə oluna bilməz.

Proses iştirakçıları məhkəmə bildirişinin təqdim edilməsi üçün İPM-in 62.2-ci maddəsi ilə müəyyən edilmiş 10 günlük müddətə riayət olunmasından imtina edə bilirlər. Yəni tərəflər şifahi məhkəmə iclasının 5 gün sonra da keçirilə bilməsini bəyan edə bilirlər. Lakin bu imtina, ən azı işin materiallarında əks olunmalıdır. Əgər proses iştirakçıları eyni hüquqi mübahisə üzrə ilk məhkəmə baxışında iştirak ediblərsə və yeni məhkəmə iclasının vaxtı şifahi məhkəmə baxışının gedişində təyin olunarsa, rəsmi məhkəmə bildirişinin göndərilməsinə ehtiyac qalmır. Çünki tərəflər artıq şifahi məhkəmə baxışında bu barədə məlumat əldə edirlər.

İPM-in 62-ci maddəsində qeyd olunmuş məhkəmə bildirişinin təqdim olunma müddəti yalnız sübutları araşdıran məhkəmədə keçirilən şifahi məhkəmə baxışlarına şamil olunur. İPM-in 58.4-cü və 58.5-ci maddələrinə müvafiq olaraq, müraciət edilmiş başqa məhkəmə və ya sübutların araşdırılması həvalə edilmiş məhkəmə tərkibi üzvlərindən biri tərəfindən (şifahi məhkəmə baxışının tərkib hissəsi olmayan) sübutların araşdırılması zamanı sübutların araşdırılması ilə bağlı məhkəmə iclasının yeri və vaxtı barədə proses işi-

rakçılarının məlumatlandırılması ilə əlaqədar İPM-in 59.1-ci maddəsinin 2-ci cümləsində müəyyən edilmiş müddət şamil olunur.

4. Prosesual müddətlərin bərpa olunması

İPM-in 24-cü maddəsində qanunla nəzərdə tutulmuş müddətin üzrlü səbəbdən buraxılması hallarında prosesual müddətin bərpası imkanı nəzərdə tutulmuşdur. Bu, İPM-in 38-ci maddəsinə əsasən iddia qaldırmaq müddətinə də aiddir. Sözügedən norma ümumi olaraq MPM-in 133-cü maddəsində müəyyən edilmiş qaydaya bənzəyir.

Prosesual müddətin, yəni prosesual hərəkətin buraxılmasından əvvəlki prosesual vəziyyətin bərpa olunmasının xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, buraxılmış və sonradan edilən prosesual hərəkət müəyyən şərtlər daxilində vaxtında edilmiş hərəkət qismində nəzərdən keçirilir. Prinsip etibarilə İPM-in 130.1-ci maddəsinə əsasən, prosesual hərəkətləri etmək hüququnun keçməsi, yəni bu hərəkətlər üçün qüvvədə olan müddətlər və ya bunun üçün nəzərdə tutulmuş icraat mərhələsi ərzində prosesual hərəkətin edilməməsi tərəf üçün prosesin başa çatması ilə nəticələnir.

Prosesual müddətin bərpası proses iştirakçısının qanunla müəyyən edilmiş hər hansı bir müddəti buraxması ilə şərtləndirilir. Bu mənada müddətin buraxılması yalnız o zaman mövcud olur ki, tərəf öz iradəsindən asılı olmayaraq hərəkətsizlik etsin (məsələn, müddət axımı barədə məlumata malik olmaması və ya başqa halların tərəfin müddətə riayət edə bilməməsinə gətirib çıxarması səbəbindən). Əgər tərəf

bilərəkdən hərəkətsizlik edibsə, bu o deməkdir ki, müddətə riayət olunmasına maneə mövcud olmamışdır.

Müxtəlif əsaslar mövcud olduqda, prosessual müddətin bərpası yalnız o halda mümkündür ki, müddətin buraxılması əsası ilə müddət buraxılması arasında səbəbli əlaqə olsun. Bu o deməkdir ki, prosessual hərəkətin edilməsinə maneə olmuş əsasın yaranmayacağı təqdirdə, tərəf, əslində həmin hərəkəti vaxtında edə bilərdi. Səbəbli əlaqənin mövcud olmadığı halda, prosessual müddətin bərpası üçün şərtlər də mövcud olmayacaqdır.

Müddətin bərpa edilə bilməsi üçün onun təqsir olmadan buraxılmış olması lazımdır. Təqsir qəsd və ehtiyatsızlığı əhatə edir. Təqsir o zaman mövcud olmur ki, müddətə riayət olunmasını təmin etmək üçün tərəf zəruri və gözlənilən ehtiyat tədbirlər görməsinə baxmayaraq, müddət yenə də buraxılmış olsun. Bununla belə, tərəfin müddətə riayət edilməsini unutmaması və onun hüquqi biliklərinin olmaması təqsirin olmamasını söyləmək üçün kifayət deyil. Əgər tərəf təqdim etmə anında qısa müddətə (o, uzun müddət yaşadığı və ya olduğu yerdə olmadıqda, rəsmi poçt sənədlərini qəbul etmək üçün müvəkkil təyin etməlidir) səfərdə olmuş və hüquqi sənədlərin təqdim ediləcəyini heç güman belə etməmişdirsə, bu halda da müddətin buraxılmasına görə tərəfin təqsiri olmayacaqdır. Eyni qayda, tərəfin xəstələndiyi və öz hüquqi məsələləri ilə məşğul ola bilmədiyi, yaxud bu işi başqasına həvalə etməyə imkanı olmadığı hallara da şamil olunur.

Tərəf təkcə öz təqsirinə görə deyil, MM-nin 1099-cu maddəsindəki ümumi qaydalara əsasən, üçüncü şəxslərin

təqsirinə görə müddətin buraxılması üçün də məsuliyyət daşıyır. Vəkilin (əgər o, müddəti unudara və ya öz vəkil bürosunda axımı başlamış müddətlərə nəzarət etmək üçün işlərin kifayət qədər təşkilinin qayğısına qalmazsa) təqsirinə görə tərəfin məsuliyyət daşıyıb-daşımaması məsələsi isə qanunvericilikdə aşkar şəkildə tənzimlənməmişdir.

Prosessual müddətlər yalnız maraqlarına toxunulmuş proses iştirakçılarının ərizəsinə əsasən bərpa olunur. Ərizədə tərəfin müddəti nə üçün buraxdığı əsaslandırılmalıdır. Başqa sözlə, tərəf müddət buraxılmasının nəyə görə ondan asılı olmadığını əsaslandırılmış şəkildə izah etməlidir. Buraxılmış prosesual müddətin bərpa edilməsi barədə ərizə müddətə əməl olunmasına mane olan hallar aradan qalxdığı gündən 15 gün ərzində verilməlidir. Mane olan hal o zaman mövcud olmur ki, o, faktiki olaraq aradan qalxmış olsun və ya maneənin mövcudluğunun davam etməsi, artıq tərəfin təqsirindən asılı olmayan qisimdə nəzərdən keçirilə bilməsin (ən gec, tərəfin müddətin axımı ilə bağlı şübhəsi yarandıqda və ya o, müddətin buraxılması haqqında özü məlumat aldıqda). Bu o deməkdir ki, məhkəmənin burada da müəyyən şərtlər daxilində xüsusi yardım etmək vəzifəsi var. Prosesual müddətin bərpa olunması haqqında ərizə əsaslandırılmalıdır ki, məhkəmə müddətin buraxılmasına səbəb olmuş halları yoxlamaq imkanı əldə etsin (bax: İPM-in 24.2-ci maddəsi). Lakin müddətin bərpası müddətin axımını dayandırmır. Əksinə, ərizəçi ərizənin verilməsi ilə eyni vaxtda müddəti buraxılmış prosesual hərəkəti də etmək öhdəliyi daşıyır (bax: İPM-in 24.3-cü maddəsi). İPM-in 24.4-cü maddəsinə müvafiq olaraq, təbii fəlakət və ya digər qarşısını alınmaz

hallar, eləcə də hüquqi müdafiə vasitələrindən istifadəyə yol verilməməsi barədə yazılı xəbərdarlıqla bağlı olan hallar istisna olmaqla, müddətin buraxılmasından 1 il keçdikdən sonra həmin müddətin bərpasına dair ərizənin verilməsinə yol verilmir.

Tərəf prosesual müddətin bərpa olunması üçün nəzərdə tutulmuş müddəti buraxarsa, bu müddətin özünün bərpası üçün müddət nəzərdə tutulmamışdır.

Əlbəttə, məhkəmə, xüsusilə vəkillə təmsil olunmayan tərəfin prosesual müddətlərin bərpası haqqındakı normaları bilməsini gözləyə bilməz. Bu məsələyə münasibətdə də məhkəmənin ümumi yardım etmək vəzifəsi qüvvədədir. Əgər məhkəmə tərəfin müddəti buraxıldığını müəyyən edərsə, bu zaman gecikmiş prosesual hərəkəti sadəcə rədd edə bilməz. Əksinə, o, müddətin buraxıldığını və müəyyən, adları çəkilməli olan şərtlər daxilində prosesual müddətin bərpasının mümkünlüyünü proses iştirakçısının nəzərinə çatdırmalıdır.

Prosesual müddətin bərpası ilə bağlı qərar qəbul etmək səlahiyyəti, buraxılmış prosesual hərəkətə dair məsələni həll etmək səlahiyyətinə malik olan məhkəməyə məxsusdur. Məhkəmə şifahi məhkəmə baxışından sonra ərizəyə dair qərar qəbul edir. Buraxılmış prosesual müddətin bərpa edilməsi haqqında qərardad qəbul edən məhkəmə, eyni vaxtda buraxılmış prosesual hərəkətlərə dair məsələni də (lazım gələrsə, yekun qərar da) həll etməlidir (bax: İPM-in 24.6-cı maddəsi).

Buraxılmış prosesual müddətin bərpa edilməsi haqqında məhkəmə qərardadından şikayət verilə bilməz (bax: İPM-in

24.7-ci maddəsi). Barəsində şikayət verilməsi mümkün olmayan bütün qərarlarda olduğu kimi, bu qayda yalnız o halda tətbiq olunur ki, qərardad kobud qanun pozuntusuna yol verilmədən qəbul edilmiş olsun. Qərardad o halda kobud qanun pozuntusu ilə qəbul edilmiş sayılır ki, onun qəbulu üçün heç bir hüquqi və (və ya) predmet əsası mövcud olmasın. Məsələn, məhkəmə buraxılmış prosessual müddəti İPM-in 24.4-cü maddəsi ilə müəyyən edilmiş 1 illik müddətin keçməsinə baxmayaraq, yaxud dinlənilmə hüququ prinsipinə riayət etmədən bərpa etdikdə, qarşı tərəf müddətin bərpasına dair qərardaddan şikayət verə bilər.

Buraxılmış prosessual müddətin bərpa edilməməsi haqqında məhkəmə qərardadından şikayət verilə bilər.

Ç. Şifahi məhkəmə baxışı

İPM-in 63-cü və 64-cü maddələrindən başqa, Məcəllədə şifahi məhkəmə baxışının keçirilməsini tənzimləyən müddəaların sayı cüzdür. Ona görə də ilkin olaraq, İPM-in 1.2-ci maddəsinə əsasən, bu məsələ ilə bağlı MPM-in müddəaları tətbiq olunur.

I. Protokolla bağlı məsələlər

MPM-in 270-274-cü maddələrinə əsasən, məhkəmə baxışı (bununla yalnız şifahi məhkəmə baxışı nəzərdə tutulmuşdur!) barədə protokol tərtib edilməlidir. Protokol şifahi məhkəmə baxışının məzmununun şəffaflaşdırılmasına xidmət edir. O, tez-tez (məsələn, şahid ifadələrinin məzmunu barədə) yaddaşa

yardımçı vasitə qismində çıxış etməklə, təkcə protokolu tərtib edən hakim üçün deyil, eləcə də artıq başlanılmış hüquqi mübahisəyə baxılmasını üzərinə götürən hakimlər üçün də vacib əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, onlar bu yolla məhkəmə prosesinin əvvəlki gedişatı və bu vaxta qədər məhkəmə (hakim) tərəfindən ifadə edilmiş hüquqi mövqelər barədə məlumat almaq imkanı əldə edirlər. Nəhayət, protokol birinci instansiya məhkəməsinin özünün yardım etmək vəzifəsini kifayət qədər yerinə yetirib-yetirmədiyini və qərarın qəbulu üçün bütün hüquqi imkanlardan istifadə edib-etmədiyini müəyyən edə bilmək üçün yuxarı instansiya məhkəməsinə də yardımçı qismində xidmət edir. Protokolda məhkəmə iclasının bütün məzmununu qeyd etmək zəruri deyil. Əksinə, prosesi müəyyən edən, aparıcı xarakterli detalları göstərmək kifayətdir.

II. Məhkəmə iclasına rəhbərliyin həyata keçirilməsi

Məhkəmə iclasına rəhbərliyi İPM-in 63.1-ci maddəsinə müvafiq olaraq, sədrlik edən hakim (tərkib sədri, yaxud təkbaşına hakim) həyata keçirir. O, MPM-in 177-ci maddəsinə əsasən, məhkəmə iclasında qaydanı pozan şəxslər barəsində tədbirlər görə, həmin şəxslərin cərimələnməsi, yaxud onların məhkəmə iclas zalından çıxarılması barədə qərardad qəbul edə bilər.

Sədrlik edən hakim məhkəmənin hansı işə baxmalı olduğunu elan edir ki, bütün iştirakçılar məhkəmə baxışının başlanmasına dair məlumat əldə edə bilsinlər (bax: MPM-in 178-ci maddəsi). O, İPM-in 17.1-ci maddəsinin 1-ci cümləsinə

müvafiq olaraq, açıq keçirilməli olan (əgər İPM-in 17.3-cü maddəsinə əsasən, qanunla qorunan hər hansı maraqlar gizli saxlanılmalı deyilsə və ya proses iştirakçısının şəxsi, yaxud ailə həyatının toxunulmazlığının təmin edilməsi tələb olunmursa) məhkəmə iclasını açır. Lakin qanunda qapalı məhkəmə iclaslarının keçirilməsi ilə bağlı istisna halların nəzərdə tutulması onu öz yekun qərarını açıq məhkəmə iclasında elan etmək vəzifəsindən azad etmir.

Sədrlik edən hakim məhkəmə tərkibini elan etdikdən və işdə iştirak edən şəxslərin onlara etiraz etmək hüququnu izah etdikdən (bax: MPM-in 182.1-ci maddəsi) sonra prosesə gələn iştirakçıların şəxsiyyətini müəyyən edir (bax: İPM-in 179.2-ci maddəsi) və bu, protokola qeyd edilir. Əgər məhkəmə baxışında sübutlar araşdırılmalıdırsa, bunun hansı qaydada həyata keçirilməsi ilə bağlı sübutların araşdırılmasına dair edilmiş qeydlərə istinad olunur.

Sədrlik edən hakim işdə iştirak edən şəxslərə onların prosesual hüquq və vəzifələrini izah edir, habelə tərəflərə, mübahisəni həll etmək üçün onların münisflər məhkəməsinə müraciət etmək hüquqlarını və bu cür hərəkətin nəticələrini izah edir (bax: MPM-in 183-cü maddəsi). Daha sonra sədrlik edən və ya məruzəçi hakim mübahisənin mahiyyətini ümumi şəkildə izah (şərh) edir (bax: İPM-in 63.2-ci maddəsi). Yəni məhkəmə iş materiallarının mühüm məzmununa dair öz baxışını təqdim edir. Bu yanaşma bütün proses iştirakçılarının eyni faktiki hallardan və mübahisəli məsələlərdən çıxış etməsinin təmin olunmasına xidmət edir. Eyni zamanda, sədrlik edən hakimin bu təqdimatı tez-tez anlaşılmazlıqların aradan qaldırılmasına və proses iştirakçılarından heç birinin bu

vaxta qədər görmədiyi məsələlərin izah olunmasına töhfə verir.

İPM-in 63.3-cü maddəsinə müvafiq olaraq, mübahisənin mahiyyətinin izah olunmasından sonra hakim proses iştirakçılarına **vəsətətlər** vermək və onları əsaslandırmaq üçün söz verir. Almaniya qanunvericiliyində də eynilə nəzərdə tutulmuş bu qayda uğursuz hesab olunur. Çünki əvvəlcə məhkəmənin mübahisə ilə bağlı hüquqi mövqeyini bildirməsi və tərəflərin buna uyğun olaraq öz vəsətətlərini dəyişmək imkanına malik olması, prinsip etibarilə daha ədalətli olardı. Ona görə də məhz işin hüquqi hallarının şərhindən sonra vəsətətlərin təqdim edilməsi üçün tərəflərə söz verilməsi daha məqsədəuyğun hesab olunur və bu, Almaniyanın özündə də geniş yayılmış təcrübədir.

III. İşin faktiki və hüquqi tərəflərinin müzakirəsi

İPM-in 64.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş işin faktiki və hüquqi tərəflərinin proses iştirakçıları ilə **müzakirəsi şifahi məhkəmə baxışının özülünü** təşkil edir. Artıq qeyd edildiyi kimi, tərəflər məhkəmənin hüquqi mövqeyini öyrənmək və (dinlənilmə hüququ prinsipinin tələb etdiyi kimi) buna dair münasibətlərini bildirmək hüququna malikdirlər. İPM-in 64.2-ci maddəsində məhkəmə tərkibinin hər bir üzvünün, təbii olaraq, sual vermək imkanına malik olması təsbit edilmişdir.

Mübahisə ilə bağlı işin müzakirəsi başa çatdıqdan sonra sədrlik edən hakim şifahi məhkəmə baxışını bağlı elan edir. **Şifahi məhkəmə baxışının qurtarması** işin hallarının

araşdırılması üçün yekun nöqtənin yaxınlaşdığını bildirir. Bu andan sonra işin faktiki halları ilə bağlı bildirilən izahatları məhkəmə qərar çıxaran zaman artıq nəzərə ala bilməz. Tərəflərin sonradan bildirdikləri hüquqi izahatlarda isə, vəziyyət fərqlidir. Belə ki, hakim hüququn tətbiqi üçün özü səlahiyyətə malik olduğundan tərəflər icraatın istənilən mərhələsində hüquqi baxışlarını ifadə edə bilərlər. İPM-in 75.1-ci maddəsində tənzimlənmiş qaydaya müvafiq olaraq, məhkəmə qərarının nəticə hissəsi, bir qayda olaraq, şifahi məhkəmə baxışının sona çatdığı gün elan edilir. Bununla əlaqədar MPM-in 213-cü maddəsi isə, məhkəmənin (yəqin ki, bu əksər hallarda işə kollegial qaydada baxıldıqda baş verir) qətnamə çıxarmaq üçün müşavirə otağına getməsinə nəzərdə tutur. Mürəkkəb faktiki və hüquqi tərəflərə malik olan hüquqi mübahisələrdə məhkəmə qərarın elan olunması üçün vaxt təyin edə bilər ki, bu da şifahi məhkəmə baxışının başa çatmasından sonra 10 gündən gec olmayaraq baş verməlidir. Bu zaman qərarın özü təbii ki, qəbul edilmiş, işlərə kollegial qaydada baxıldıqda isə, məhkəmə tərkibinin hər bir üzvü ilə lazımı qaydada razılaşdırılmış olmalıdır.

İPM-in 4.2-ci maddəsinə əsasən, inzibati mübahisəyə kollegial qaydada baxıldıqda, qərar çıxarılan zaman səsvermə keçirilir və sədrlik edən hakim sonuncu olaraq səs verir. Səsvermə zamanı hakimlərdən hər hansı birinin bitərəf qalmasına yol verilmir. Azlıqda qalan hakim yazılı şəkildə **xüsusi rəy** tərtib edə bilər, həmin rəy işə əlavə edilir (bax: İPM-in 4.3-cü maddəsi). Bununla o, digər iki hakimdən fərqli fikirdə olduğunu bəyan etmiş olur. Ona görə də xüsusi rəyi tərtib edən hakim onu əsaslandırılmalı olacaqdır.

Şifahi məhkəmə baxışının qurtarmasından sonra qərarın qəbulu səhvlərə yol verilə bilinməsi səbəbindən faktiki olaraq yalnız sadə xarakterli işlərdə mümkündür. Qərarın nəticə hissəsi yazılı formada tərtib olunmalı və işə baxan hakim, işə kollegial qaydada baxıldıqda isə, məhkəmə tərkibinə daxil olan hakimlərdən hər biri tərəfindən imzalanmalıdır (bax: İPM-in 75.1-ci maddəsinin 3-cü cümləsi).

Qərarın İPM-in 69-cu maddəsində sadalanmış digər tərkib hissələri İPM-in 69.7 və 75.2-ci maddələrinə əsasən, ən geci 15 gün müddətində yazılı şəkildə və imzalanmış formada (bax: İPM-in 4.1-ci maddəsi) məhkəmənin dəftərxanasına verilməlidir (məhkəmə qərarının strukturu və məzmunu barədə ətraflı məlumat almaq üçün müvafiq fəslə bax).

Əlbəttə, şifahi məhkəmə baxışı mütləq mübahisəli qərarla başa çatmalı deyil. Belə ki, hüquqi mübahisənin iddiadan imtina edilməsi, cavabdeh tərəfindən iddianın qəbul edilməsi, İPM-in 66-cı maddəsinə əsasən barışıq sazişinin bağlanması və ya tərəflərin müştərək bəyanatla çıxış etməsi ilə sona yetməsi də mümkündür (bax: İPM-in 15.2-ci maddəsi). Bu məsələlərə aşağıda toxunulacaqdır.

Şifahi məhkəmə baxışının sonunda hüquqi mübahisə qərar qəbul olunması üçün hələ «yetişmədikdə» (işin faktiki hallarının araşdırılmasının davam etdirilməsi səbəbindən), hakim növbəti hərəkətlərin nədən ibarət olması barədə qərardad qəbul edə bilər. Bu hərəkətlər, misal üçün, şifahi məhkəmə iclası ilə bağlı yeni iclas vaxtının təyin edilməsi, digər izahatların təqdim edilməsinin təklif olunması və ya sübutların araşdırılmasına dair sərəncam verilməsi formasında baş verə bilər.

Nəhayət, məhkəmə baxışı hüquqi mübahisənin digər bir mübahisə ilə eyni icraatda birləşdirilməsi (bax: İPM-in 56-cı maddəsi) və ya icraatın dayandırılması (bax: İPM-in 7-ci maddəsi) vasitəsilə də başa çata bilər.

IV. Şifahi məhkəmə baxışının təzələnməsi

İPM-in 64.4-cü maddəsinə müvafiq olaraq, qərar qəbul ediləndə məhkəmə öz təşəbbüsü ilə şifahi məhkəmə baxışının təzələnməsi barədə qərardad qəbul edə bilər. Şifahi məhkəmə baxışı o zaman təzələnməlidir ki, şifahi məhkəmə baxışının sona çatmasından sonra tərəf işin faktiki halları ilə bağlı onun təqsiri olmadan əvvəllər təqdim edə bilmədiyi yeni və qərarın qəbulu üçün həlledici əhəmiyyət kəsb edən izahat təqdim etmiş olsun. Belə hallarda məhkəmənin diskresion səlahiyyəti sıfıra endirilir. Bununla əlaqədar, misal üçün, məhkəmənin şifahi məhkəmə baxışının bitməsindən sonra qərarın elan edilməsi üçün vaxt təyin etdiyi halı təsəvvür etmək olar. Fərz edək ki, iddiaçı bu işdə mübahisəli bir faktı sübut etmək üçün sübut qismində ağır xəstə olan bir şahidin dindirilməsini məhkəmədən xahiş etmiş və həmin şahidin sağlamlıq durumu şifahi məhkəmə baxışının başa çatması zamanı ona şahid qismində ifadə vermək imkanı verməmişdir. Lakin şifahi məhkəmə baxışının başa çatmasından sonra məlum olmuşdur ki, şahidin sağlamlıq durumu o dərəcədə yaxşılaşmışdır ki, artıq o, ifadə verə bilər. Belə bir vəziyyətdə məhkəmə şifahi məhkəmə baxışını təzələməli və qərar qəbul edərkən işin bütün hallarını nəzərə ala bilmək üçün sözügedən şahidi dindirməlidir.

D. Xüsusi prosesual məsələlər

I. Barışıq sazişi

İnzibati məhkəmə icraatının iştirakçıları hüquqi mübahisəni barışıq sazişi ilə tam və ya qismən həll etmək imkanına malikdirlər (bax: İPM-in 66-cı maddəsi). Məhkəmə daim həm məhkəmə baxışı çərçivəsində, həm də məhkəmə baxışından kənar barışıq sazişinin əldə olunmasına səy göstərməlidir. Burada məqsəd, təkcə qərarın yazılması işinə qənaət olunması deyil, eləcə də tərəflər arasında hüquqi sülhün bərqərar edilməsidir. Azərbaycan Respublikasının İPM-ində barışıq sazişinin bağlanması imkanı nəzərdə tutulsa da, onun məzmunu və formasına dair konkret məsələlər Məcəllədə əksini tapmamışdır. Buna baxmayaraq, həmin məsələlərin cavabını tapmaq üçün barışıq sazişinin hüquqi təbiətinə nəzər yetirmək lazımdır. Bu saziş hər iki tərəfin müvafiq olaraq razılaşıdırılmış həcmdə biri-birinə qarşılıqlı güzəşt etməsi ilə səciyyələnir və onun bağlanması bir çox səbəblərdən zəruri ola bilər. Həmin səbəblərə misal qismində böyük xərclər yarada bilən və nəticəsi qeyri-müəyyən olan sübutetmə icraatının qarşısının alınması, yaxud barışıq sazişinin bütün tərəflərə üstünlüklər də verə bilməsini göstərmək olar.

İPM-in 117.1.3-cü maddəsinə əsasən, məhkəmə qərardadı ilə təsdiq edilmiş barışıq sazişi **icra sənədi** sayılır. Ona görə də müvafiq qərardadda İPM-in 69.2-ci maddəsinə uyğun olaraq giriş hissəsi tam nəzərdə tutulmalıdır.

Hüquqi təbiətinə görə barışıq sazişi fərqli xüsusiyyətə malik **publik-hüquqi prosesual** müqavilədir. Almaniyadan fərqli olaraq Azərbaycanın İİQ-də publik-hüquqi müqavilə

institutu təsbit edilməyib (lakin İİQ-də belə bir müqavilənin bağlanmasına dair qadağa da yoxdur. Almaniyada da publik-hüquqi müqavilə institutu əvvəlcə qanunda nəzərdə tutulmadan inkişaf etmişdir). Əslində, Azərbaycan Respublikası İPM-i barışıq sazişi bağlanması imkanını təsbit etməklə, publik-hüquqi müqavilələri açıq-aşkar nəzərdə tutur. Barışıq sazişi, bir tərəfdən, müvafiq publik-hüquqi normaların olmaması səbəbindən tərəflər arasında Mülki Məcəllənin normalarına (bax: Mülki Məcəllənin 881-ci və başqa maddələri) istinad edilməklə bağlana bilən bir müqavilədir. İİQ-nin bununla bağlı heç bir qayda nəzərdə tutmasına baxmayaraq, sözügedən hüquqi institutun təcrübədə təşəkkül tapıb-tapmayacağını hələ gözləmək lazımdır. Barışıq sazişi ilə əlaqədar tərəflər arasında mübahisələr yaranacağı təqdirdə prosessual baxımdan müqavilə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi, dəymiş zərərin əvəzinin ödənilməsi və ya oxşar öhdəliklərin yerinə yetirilməsi üzrə öhdəliyin icrası haqqında iddia qaldırıla bilər. Çünki tərəflərin hüquq bərabərliyinə söykənən müqavilə münasibətlərində inzibati aktların qəbuluna yol verilmir.

Əlbəttə, bu cür barışıq sazişləri yalnız o halda bağlana bilər ki, tərəflər mübahisə predmeti barədə sərəncam vermək hüququna malik olsunlar (bax: İPM-in 66.1-ci maddəsinin 1-ci cümləsi).

Digər tərəfdən, barışıq sazişi hüquqi mübahisəni bilavasitə sona çatdıran prosessual hərəkətdir. Ona görə də şifahi məhkəmə baxışında barışıq sazişinin bağlanmasında ya tərəflər şəxsən iştirak etməli, ya da nümayəndələri vasitəsilə təmsil olunmalıdırlar. Barışıq sazişinin məzmunu qüvvədə olan qanunvericiliyə zidd olmamalıdır. Məsələn, barışıq

sazişi tərəflərdən hər hansı birinin üzərinə inzibati orqanın məsələni tez həll etməsi üçün pul ödəmək öhdəliyi qoya bilməz. İnzibati orqanın üzərinə yalnız onun yol verilən şəkildə yerinə yetirə biləcəyi vəzifələr qoyula bilər.

İPM-in 66.2-ci maddəsinə müvafiq olaraq, barışıq sazişinin bağlanması ictimai təhlükəsizliyin və ictimai qaydanın qorunması ilə bağlı qanunvericiliyə zidd olduğu, eləcə də **mübahisənin həllinin xüsusi ictimai maraq** kəsb etdiyi hallarda məhkəmə barışıq sazişini təsdiqləməkdən imtina edə bilər. Lakin hər iki hal təcrübədə nadir hallarda yaranır. Prinsip etibarilə hüquqi sülh və tərəflərin mübahisə predmeti üzərində sərəncam vermək səlahiyyəti hər hansı bir mübahisə üzrə barışıq sazişinin bağlanması zamanı ön planda dayanır. Barışıq sazişinin təsdiqlənməsindən imtina edildiyi hallarda məhkəmə hüquqi mübahisə üzrə icraatı davam etdirir. Bununla belə, tərəflər məhkəmədən kənar razılığa gəlməklə və hüquqi mübahisənin həll olunmasına dair müştərək bəyanatla çıxış etməklə mübahisəni sona çatdırı bilərlər.

Barışıq sazişinin məzmunu məhkəmənin iclas protokoluna qeyd edilməlidir (bax: İPM-in 66.1-ci maddəsinin 2-ci cümləsi).

Barışıq sazişinin məhkəmə iclas protokoluna qeyd edilməsi zamanı onun **icra oluna bilən məzmunu** malik olmasına diqqət yetirmək vacibdir.

Barışıq sazişinin ləğvi tərəflər arasında müqavilə razılaşmasıdır. Buna əsasən, müqavilənin bağlanmasında iştirak etmiş bir neçə tərəf və ya bütün tərəflər müəyyən bir müddət ərzində barışıq sazişindən imtina edə bilərlər. Bu, bir sıra səbəblərdən məntiqli, yaxud, hətta zəruri ola bilər (məsələn, tərəflərdən biri bir müddət düşündükdən sonra hüquqi

mübahisəni davam etdirmək barədə qərar qəbul etdikdə, yaxud tərəflər arasında əldə olunmuş müəyyən razılaşmalara əməl edilmədikdə və ya inzibati orqanın rəhbəri inzibati orqanı təmsil edən nümayəndəyə barışıq sazişi bağlaması üçün razılıq vermədikdə). Barışıq sazişində onun ləğv edilməsi imkanına dair qeyd-şərtin nəzərdə tutulması müqavilə azadlığının təzahürüdür. Tərəflərdən biri bağlanmış barışıq sazişini ləğv edərsə, o, **qüvvəsi geriyə şamil edilməklə** bağlanmamış sayılır. Yəni belə hallarda hüquqi mübahisə davam etdirilir (sanki tərəflər barışıq sazişi barədə heç razılaşmamışlar kimi). Əgər barışıq sazişində onun ləğv edilməsi üçün müddət nəzərdə tutulmayıbsa, oradakı razılaşmaların ləğvi mümkündür deyil. Nəzərdə tutulmuş müddətin buraxılması hallarında isə, İPM-in 24-cü maddəsində təsbit edilmiş prosessual müddətin bərpasına yol verilmir. Çünki burada söhbət qanunla deyil, müqavilə ilə müəyyən edilmiş müddətdən gedir.

Prinsipcə, barışıq sazişinin bağlanmasında hüquqi mübahisənin yalnız əsas tərəfləri iştirak edirlər. Bununla belə, üçüncü şəxslərin də barışıq sazişinin bağlanmasına cəlb edilməsi mümkündür.

Tərəflər əksər hallarda barışıq sazişində **xərclər** məsələsini də tənzimləyirlər. Həmin xərclər tərəflərin müvafiq olaraq biri-birinə hansı həcmdə güzəştə getməsinə uyğun olaraq müəyyən edilir. İPM-in 113-cü maddəsinə əsasən, tərəflərin xərclərin bölüşdürülməsi barədə digər razılaşması olmadığı hallarda, barışıq sazişinin tərəfləri məhkəmə xərclərini bərabər şəkildə ödəyirlər, zəruri xərclər isə hər bir iştirakçı tərəfindən müstəqil şəkildə ödənilir.

Tərəflər arasında barışıq sazişinin **etibarlılığına dair mübahisə** (məsələn, barışıq sazişinin vaxtında ləğv olunub-olunmamasına dair) yaranarsa, buna ilkin hüquqi mübahisəyə dair icraat çərçivəsində baxılmalıdır. Burada, söhbət (yuxarıda artıq qeyd edildiyi kimi) barışıq sazişlərinin ləğv edilmə imkanına dair qeyd-şərtədən gedir. Bu cür hallarda, barışıq sazişinin ləğv edilməsi imkanı müəyyən bir müddətlə məhdudlaşdırılır. Çünki barışıq sazişinin bağlanması hüquqi sülhün bərqərar olunmasına xidmət edir. Tərəfin barışıq sazişini ləğv etmə barədə məlumatı məhkəməyə vaxtında təqdim edib-etmədiyinə dair tərəflər arasında mübahisə heç də nadir hallarda yaranmır (hər halda Almaniyada). Bu kimi hallarda, ilkin hüquqi mübahisə davam etdirilir. Lakin digər tərəf hüquqi mübahisənin barışıq sazişinin bağlanması ilə sona çatması mövqeyindən çıxış etdiyi üçün o, daha əvvəlki tələbi ilə çıxış edə bilmir, çünki bu tələb barışıq sazişinin bağlanması ilə, bir növ aradan qalxmış olur. Ona görə də həmin tərəfin tələbi hüquqi mübahisənin etibarlı barışıq sazişinin bağlanması ilə başa çatdığı üçün müəyyən edilməsinə dair iddiaya çevrilir.

Beləliklə, burada vəziyyət İPM-in 55.3-cü maddəsindəki şərtlərin mövcud olub-olmamasına dair yarana bilən mübahisə ilə tam oxşardır. Yəni barışıq sazişinin etibarsızlığına (barışıq sazişinin baş tutmadığına) istinad edən tərəf, ilkin iddia tələbi ilə çıxış edir. Sazişin etibarlı olması mövqeyindən çıxış edən qarşı tərəf isə, hüquqi mübahisənin barışıq sazişi ilə sona çatdırılmış olmasının müəyyən edilməsi haqqında tələb irəli sürür. Hüquqi mübahisənin etibarlı barışıq sazişi ilə bitdiyi müəyyən edilərsə, məhkəmə bu barədə müəyyən

etmə haqqında, yəni barışıq sazişinin etibarlılığına dair qərar qəbul edir. Sazişin etibarsız olduğu müəyyən edildikdə isə, ilkin hüquqi mübahisə predmeti barədə yekun qərar qəbul edilir.

İPM-in 55.3-cü maddəsinə əsasən, iddianın geri götürülmüş sayılmasının etibarlı olub-olmaması haqqında mübahisələrdə də yanaşma eynidir.

Əgər tərəflər arasında barışıq sazişində razılaşdırılmış öhdəliklərin yerinə yetirilib-yetirilməməsi barədə mübahisə mövcud olarsa, müvafiq fikir ayrılıqları yeni hüquqi mübahisə çərçivəsində həll edilməlidir. Məsələn, əgər iddiaçı 10 m hündürlükdə olan hasarın hündürlüyünü 8 m-dək endirməyə dair öhdəlik götürübsə və cavabdeh bunun müqabilində hasarın sökülməsi barədə qərarını ləğv edəcəyini vəd edibsə, onda, belə qarşılıqlı tələblərə yeni hüquqi mübahisə çərçivəsində baxılmalıdır.

Barışıq sazişinin bağlanması **yazılı məhkəmə icraatı zamanı da** mümkündür. Bu, İPM-in 66.3-cü maddəsində də nəzərdə tutulmuşdur. Həmin maddəyə əsasən, məhkəmə tərəflərə yazılı şəkildə barışıq sazişi bağlamağı təklif edə bilər. Bu təklifi tərəflər yazılı şəkildə qəbul edirlər və məhkəmə İPM-in 66.4-cü maddəsinə uyğun olaraq barışıq sazişini qərardadla (bu, icra sənədidir) təsdiq edir. Lakin əksər hallarda tərəflər yəqin ki, özləri razılığa gəlmələri barədə məhkəməyə müraciət edərək məhkəmədən əvvəlcədən hazırlanmış barışıq sazişini onlara təklif etməsini və həmin sazişi tərəflər qəbul etdikdə, bunun təsdiq edilməsini xahiş edəcəklər. Qeyd olunan yanaşmanın üstünlüyü ondan ibarətdir ki, bu hüquqi mübahisədə ayrıca şifahi məhkəmə icraatının

(barışıq sazişi bağlamaq üçün) keçirilməsi zəruri deyil və bu da vaxta və xərclərə qənaət edilməsi ilə nəticələnir. Hakim üçün isə, şifahi məhkəmə icraatının hazırlanması məsələsi aradan qalxır. Almaniyanın prosessual hüququna belə bir müddəa bir neçə il bundan əvvəl daxil edilib və məhkəmə, eləcə də tərəflər bundan tez-tez istifadə edirlər.

Bir çox hallarda (hər halda Almaniyada) tərəflər məhkəmədən kənar razılığa gəlirlər. Qanunda tənzimlənməyən və publik-hüquqi müqavilə olan belə bir **məhkəmədən kənar barışıq sazişi** hüquqi mübahisənin başa çatması ilə nəticələnir. Xüsusilə, bu cür barışıq sazişi icra sənədi sayılır. Əksinə, tərəflər hüquqi mübahisəyə münasibətdə nə etmək istədiklərini də özləri razılaşdırmalıdırlar. İddiaçı iddiasından imtina etmək, cavabdeh isə iddianı qəbul etmək barədə öhdəlik götürə bilər. Bundan başqa, tərəflər hüquqi mübahisəni davam etdirməyə və beləliklə, İPM-in 55.3-cü maddəsindəki şərtlərin mövcud olması səbəbindən iddia geri götürülmüş sayıla bilər. Nəhayət, tərəflər hüquqi mübahisənin nizamlanması barədə müştərək bəyanatla çıxış etməklə də hüquqi mübahisəni sona çatdırı bilərlər (bax: İPM-in 110.6-cı maddəsi).

II. İddianın dəyişdirilməsi

İddiaçı iddianın icraata qəbul edilməsindən sonra (yəni iddia ərizəsinin məhkəməyə daxil olmasından sonra, bax: İPM-in 45.4-cü maddəsi) tələbini başqa faktiki hallarla əsaslandırarsa, yaxud ərizəsini dəyişərsə və ya bunların hər ikisini edərsə, burada söhbət iddianın dəyişdirilməsindən gedəcəkdir. Faktiki baxımdan yuxarıda göstərilən mənada

dəyişikliyin baş verib-verməməsini müəyyən etmək heç də həmişə asan olmur. Xüsusilə, başqa bir müstəqil faktiki hala əsaslanıb-əsaslanmama, yaxud yalnız ilkin faktiki halın yeni faktiki hallarla tamamlanıb-tamamlanmaması və ya ona düzəliş edilib-edilməməsi ilə bağlı çətinlik yarana bilər. Qiymətləndirmə zamanı adi müşahidə ilə hansı faktların prosesual tələbin əsasında dayanan faktiki halın özəyini təşkil etməsi əsas götürülür. İddianın dəyişdirilməsi, məsələn, o zaman baş verir ki, inzibati orqan öz əvvəlki qərarını həmin qərarla bağlı hüquqi mübahisənin həll edilməsi səbəbindən yenisi ilə əvəz etsin.

İddianın dəyişdirilməsi dispoitivlik prinsipinin təzahürüdür. İPM-in 54.1-ci maddəsinə əsasən, yalnız xüsusi **şərtlər** mövcud olduqda, yəni məhkəmə icraatının başqa iştirakçılarının razılığı olduqda və ya məhkəmə iddianın dəyişdirilməsini məqsədəuyğun hesab etdikdə, iddiaçı iddianı dəyişdirə bilər.

Cavabdehin **razılığı** aşkar şəkildə verilə bilər. İPM-in 54.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş şərtlər mövcud olduqda, belə bir razılığın verilməsi ehtimal da edilə bilər. Başqa sözlə, cavabdehin iddianın dəyişdirilməsinə etiraz etmədiyi və ya yazılı sənəddə, yaxud şifahi məhkəmə baxışında artıq dəyişdirilmiş iddia barədə mövqeyini bildirdiyi hallarda məhkəmə cavabdehin iddianın dəyişdirilməsi ilə razılaşdığını hesab edir.

Razılıq alınması tələbi bir tərəfdən cavabdehin qorunmasına xidmət edir, çünki o, heç də hər bir halda iddiaçı tərəfindən irəli sürülən bütün dəyişikliklərlə razılaşmaq vəzifəsi daşımamalıdır. Digər tərəfdən, iddianın dəyişdirilməsinə edilən **etiraz (bunun əsasları göstərilməsə də)** uzun müddət cav-

abdehin razılığını gözləmək öhdəliyi olmayan iddiaçının qorunması məqsədi daşıyır. Əgər cavabdeh dəyişdirilmiş iddiaya dair mövqeyini bildirirsə, bu, onun iddianın dəyişdirilməsinə etiraz etməsi deməkdir. Bunun üçün ərizə verilməsi zəruri deyil. Həllədiçi olan odur ki, cavabdeh hüquqi mübahisənin dəyişilmiş şərtlər çərçivəsində davam etdirilməsinə qarşı etiraz etmədiyini bildirsin.

Normada nəzərdə tutulmuş **məqsədəuyğunluğun** mövcudluğu konkret haldan, xüsusilə, prosesin obyektiv vəziyyətindən asılıdır. Prinsipcə, yalnız onu demək mümkündür ki, iddianın dəyişdirilməsi ilə tərəflər arasında mövcud olan mübahisəli məqamlar da həll olunarsa və bununla növbəti prosesin qarşısı alınarsa, bu halda iddianın dəyişdirilməsini məqsədəuyğun saymaq olar. İddiaçı eyni faktiki hallar çərçivəsində yalnız iddia tələbinin həcmi artırıldıqda və ya azaldıldıqda da iddianın dəyişdirilməsi məqsədəuyğun hesab olunacaqdır. Bu zaman nəzərə almaq lazımdır ki, iddia tələbinin həcmi azaldılması eyni zamanda iddiadan qismən imtina edilməsi (müvafiq hüquqi nəticələrlə birlikdə) deməkdir. İddia tələbinin həcmi azaldılmasını nəzərdə tutan iddia dəyişikliyi o halda mövcud olur ki, iddiaçı, misal üçün, ilkin olaraq tələb etdiyi 700 manatın əvəzinə yalnız 500 manat ödənilməsinə tələb etsin. İddia tələbinin həcmi artırılmasına misal olaraq yuxarıda göstərilən misalın əksini (iddia tələbinin 500 manatdan 700 manata qaldırılmasını) göstərmək olar. Bir qayda olaraq, yeni tələbin irəli sürülməsi ilə tamamilə təzə bir hüquqi mübahisənin yarandığı (prosesin bu vaxta qədərki nəticələrinin istifadə oluna bilmədiyi) hallarda iddianın dəyişdirilməsi məqsədəuyğun sayılmayacaqdır.

1. İddianın obyektiv dəyişdirilməsi

İPM-in 54.1-ci maddəsinə uyğun olaraq, iddianın dəyişdirilməsi dar mənada aşağıdakı hallarda mövcud olur:

- iddianın əsasının dəyişdirilməsi;
- bir neçə tələbin obyektiv olaraq bir iddiada birləşdirilməsi.

Misal:

İddiaçı inzibati akta qarşı mübahisələndirmə haqqında iddia qaldırır. Proses gedişində inzibati orqan əvvəl qəbul etdiyi inzibati aktı yenisi ilə əvəzləyir və əvvəlki inzibati aktı ləğv edir. İddiaçı ikinci inzibati akta qarşı iddia qaldırmaq istəyir. Belə olan halda, iddianın dəyişdirilməsi məqsədəuyğun sayılır.

İddia həmçinin elə bir şəkildə dəyişdirilə bilər ki, iddiaçı ilkin olaraq təsvir etdiyi faktiki halların əvəzinə tamamilə başqa bir faktiki hal təsvir etsin və öz iddiasını bundan sonra (yalnız) həmin faktiki halla əsaslandırсын.

- Piyada yolunda stol və stullar qoyulmaqla həmin yolun qanunsuz istifadəsinə görə qəbul edilmiş cərimə barədə qərarın ləğv edilməsinə dair iddia əvvəlcə həmin əşyaların artıq yoldan götürülməsi ilə əsaslandırılır. Sonradan əsaslandırma qismində həmçinin o da bildirilir ki, stollar və stullar iddiaçıya deyil, qonşuya məxsus olmuşdur.

İddiaçı başqa bir ərizə verdikdə də söhbət iddianın dəyişdirilməsindən gedir.

- Misal üçün, əvvəlcə müəyyən hərəkətləri etməkdən çəkinmə tələbinə dair iddia sonradan, dəymiş ziyanın əvəzinin ödənilməsinə yönəldilə bilər.

İddianın dəyişdirilməsi üçün İPM-in 54-cü maddəsində təsbit edilmiş mümkünlük şərtlərinin mövcudluğu onunla nəticələnir ki, hüquqi mübahisənin predmeti yalnız yeni tələbdən ibarət olur və bu zaman iddianın dəyişdirilməsi məsələsindən başqa, onun mümkünlüyü və əsaslı olub-olmaması məsələsinə baxılmalıdır. İddianın ilkin olaraq başqa bir predmetə əsaslanması hər halda prosessual xərclərlə bağlı qərarın qəbul olunması zamanı əhəmiyyət daşıya bilər. Bu o deməkdir ki, məsələn, müstəsna olaraq əvvəlki mübahisə predmeti ilə bağlı yaranmış prosessual xərcləri ödəmək vəzifəsi İPM-in 111.5-ci maddəsinin analogiya qaydasında tətbiqi əsasında iddiaçının üzərinə qoyula bilər.

İddianın dəyişdirilməsi üçün İPM-in 54-cü maddəsində təsbit edilmiş mümkünlük şərtləri mövcud olmazsa, bu, yeni iddianın İPM-in 35.3-cü maddəsinə müvafiq olaraq mümkün sayılmaması ilə nəticələnməkdir. Burada söhbət, ümumi olaraq, o situasiyalardan gedir ki, iddiaçı başqa mübahisə predmeti ilə çıxış etsin, yəni iddianın dəyişdirilməsinə səy göstərsin. Bu zaman İPM-in 54-cü maddəsinin şərtləri yoxlanılmalıdır. Belə ki, İPM-in 54.1-ci maddəsinə əsasən, inzibati məhkəmə icraatının başqa iştirakçılarının razılığı olduqda və ya məhkəmə iddianın dəyişdirilməsini məqsədəuyğun hesab etdikdə, iddianın dəyişdirilməsi mümkündür. Əgər digər proses iştirakçıları iddianın dəyişdirilməsi ilə razı olarlarsa və (və ya) məhkəmə iddianın dəyişdirilməsini məqsədəuyğun hesab edərsə, hüquqi mübahisə yeni (dəyişdirilmiş) iddia tələbi ilə davam etdirilir.

Bununla belə, ilkin olaraq irəli sürülmüş tələbin prosessual taleyi barədə sual meydana çıxı bilər. Bu suala təfsir vasitəsilə

cavab vermək lazımdır. İddiaçının yeni tələblə yanaşı, əvvəllər irəli sürdüyü tələbi (yardımçı qisimdə) saxlamaq istəməsi mümkündür. Belə olan halda söhbət, həm bir neçə tələbin obyektiv olaraq bir iddiada birləşdirilməsindən (bax: İPM-in 37-ci maddəsi), həm də bu tələblərin yalnız zahirən bir iddiada birləşdirilməsinin mümkünlüyündən gedə bilər. İddiaçı öz ilkin tələbini yeni, genişləndirilmiş tələblə yanaşı irəli sürə bilər. Lakin o, öz ilkin tələbini yeni iddia tələbinə yardımçı qisimdə də irəli sürə bilər. Birinci halda, məhkəmə hər iki tələb üzrə mümkünlük şərtlərini yoxlamalıdır. İkinci halda, yardımçı tələbin mümkünlüyü yalnız o zaman yoxlanılır ki, iddiaçının irəli sürdüyü yardımçı tələbin xidmət etdiyi «mümkün halın» (əsas/yeni tələbin uğursuzluğa düşər olması) baş vermə ehtimalı mövcud olsun.

Bu zaman bir neçə tələbin obyektiv olaraq bir iddiada birləşdirilməsi ilə bağlı Məcəllədə əksini tapmış mümkünlük şərtləri, habelə ilkin olaraq irəli sürülmüş tələbin mümkünlük və əsaslılıq şərtləri yoxlanılmalıdır. Lakin elə hallar ola bilər ki, yeni tələblə çıxış etmə, eyni zamanda, əvvəlki iddiadan imtina kimi başa düşülsün. Bu, iddiaçının iddiadan birtərəfli qaydada imtina edə bilməsindən, yaxud cavabdehin iddiadan imtina edilməsinə razılıq verməsindən asılıdır (bax: İPM-in 55-ci maddəsi). Əgər belə olarsa, onda İPM-in 111.3-cü maddəsi əsas götürülməklə yalnız məhkəmə xərcləri barədə qərar qəbul edilir. Yox, əgər iddiadan imtina mümkün sayılmazsa, əvvəlki tələblə bağlı işə mahiyyəti üzrə baxılaraq qərar çıxarılmalıdır.

Ona görə də **məhkəmə qərarındakı təsviretmə** üçün aşağıdakı məsələlər biri-birindən fərqləndirilməlidir:

1. Əgər iddiaçı əvvəlki tələbini saxlamazsa və ondan yol verilən şəkildə imtina edərsə, məhkəmə qərarının təsviri hissəsində iddianın əsasının dəyişdirilməsi mümkün qədər iddiaçının izahatlarından əvvəl qısaca təsvir olunmalıdır. Əsaslandırıcı hissədə yalnız iddianın əsasının dəyişdirilməsinin mümkün sayılmaması əsaslandırılmalı və xərclər məsələsi İPM-in 110.1 və 111.3-cü maddələri əsasında həll edilməlidir. Bu halda İPM-in 35.3-cü maddəsinə əsasən qərardadın nəticə hissəsi belə olacaqdır: «İddia mümkün sayılmasın».

2. Əgər iddiaçı yeni iddia tələbi ilə çıxış edərkən əvvəlki iddia tələbini də yardımçı qisimdə saxlayarsa və ya əvvəlki iddiadan imtina edilməsi (bax: İPM-in 55.2-ci maddəsi) mümkün sayılmazsa, onda qərarın təsviri hissəsində həm yeni, həm də əvvəlki iddia ilə bağlı hallar biri-birinin ardınca təsvir edilməlidir. Qərarın əsaslandırıcı hissəsində isə, məhkəmə yeni iddianın mümkünlüyünü, yeni iddia mümkün sayılmadıqda, əvvəlki iddianın mümkünlüyünü və əsaslılığını yoxlamalıdır. Yalnız bu cür hallarda yardımçı tələb əhəmiyyət kəsb edə bilər. Çünki dəyişdirilmiş yeni iddia mümkün və əsaslandırılmış olsaydı, məhkəmənin yardımçı tələbi yoxlamasına ehtiyac qalmazdı. Beləliklə, yuxarıda təsvir olunan misal o halları əhatə edir ki, yeni iddia hər hansı səbəbdən mümkün sayılmasın və yardımçı tələbə baxmaq lazım gəlsin. Bu cür hallarda məhkəmə, yalnız əvvəlki iddianın mahiyyəti üzrə qərar qəbul edir.

İPM-in 37-ci maddəsinə müvafiq olaraq, sonradan **bir neçə tələbin obyektiv olaraq bir iddiada birləşdirilməsi** formasında iddia dəyişikliyi o halda baş verir ki, iddiaçı əvvəlcə irəli sürdüyü tələbə əlavə olaraq başqa faktiki hala

istinad etsin və bununla da (bu, müntəzəm olaraq belə olur) tələbini genişləndirmiş olsun. Belə bir dəyişikliyin mümkün sayılması üçün də İPM-in 54 və 37-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş şərtlər mövcud olmalıdır.

Misal:

İddiaçı ona 2009-cu ilin yanvar-aprel ayları üçün pensiya ödənilməsini tələb edir. Prosesin gedişində o, iddiasını 2009-cu ilin aprel-dekabr aylarına görə pensiya ödənilməsi tələbi ilə genişləndirir.

Məhkəmə qərarındakı təsviretmə üçün bununla bağlı xüsusi qaydalar yoxdur.

2. İddiyanın subyektə görə dəyişdirilməsi

İddiyanın subyektə görə dəyişdirilməsi dedikdə, prosesdə **tərəfin dəyişməsi** və ya prosesə **tərəfin daxil olması** başa düşülür. Yəni burada söhbət obyektiv olaraq prosesdə iştirak edən tərəfin başqa bir tərəflə əvəz olunması, yaxud artıq mövcud olan hüquqi mübahisəyə yeni tərəfin daxil olmasından gedir.

Bu zaman tərəfin qanunla nəzərdə tutulmuş dəyişmə imkanları ilə tərəfin özünün təşəbbüs göstərdiyi dəyişmə imkanları biri-birindən fərqləndirilməlidir. Birinci halda yeni tərəf hüquqi mübahisəyə olduğu kimi daxil olmalıdır. Belə hallarda proses təkrarlanmır.

Tərəfin qanunla nəzərdə tutulmuş dəyişməsi növləri MPM-in 54-cü və 58-ci maddələrində əksini tapmışdır. Bu qaydaların

İPM-də də tənzimlənmə zərurətinin və İPM-in 1.2-ci maddəsinə əsasən oxşar hüquqi vəziyyətin mövcudluğu səbəbindən tətbiqi mümkündür. Lakin MPM-in 54-cü maddəsinin analogiya qaydasında tətbiq edilə bilməsi inzibati məhkəmə icraatında dispoitivlik prinsipinin qüvvədə olmasına görə sual doğurur. MPM-in 58-ci maddəsinin tətbiqi isə mümkün hesab olunur. Həmin müddəaya əsasən, mübahisə edilən hüquq münasibətində tərəflərdən biri sıradan çıxdıqda (məsələn, inzibati orqan başqa bir inzibati orqanla birləşdiyinə görə ləğv edildikdə və ya iddiaçı öldükdə) **tərəfin qanunla nəzərdə tutulmuş dəyişməsi** halı meydana çıxır. Bu halda, hüquqi varis əvvəlki tərəfin yerinə prosesə daxil olur. MPM-in 58.2-ci maddəsi aydın şəkildə nəzərdə tutur ki, hüquqi varis hüquqi mübahisəni olduğu kimi qəbul etməlidir.

Tərəfin öz istəyi ilə baş verən tərəf dəyişməsi qanunla tənzimlənməmişdir. Belə dəyişiklik birinci instansiya məhkəməsində iddianın dəyişdirilməsi kimi nəzərdən keçirilə bilər ki, bunun üçün də İPM-in 54-cü maddəsinin şərtləri mövcud olmalıdır.

İddiaçının dəyişməsinə nadir hallarda rast gəlinir. Çünki iddiaçı deyil, hər hansı bir üçüncü şəxs irəli sürülən tələblə çıxış edə bilərsə, bu zaman əksər hallarda tələbin güzəştə gedilməsi kifayət edəcəkdir. Buna misal qismində iddiaçının öldüyü və ya tikinti hüququna dair mübahisədə müvafiq torpaq sahəsinin üçüncü şəxsə satıldığı halları göstərmək olar. İddiaçının dəyişməsi üçün əvvəlki və yeni iddiaçının razılığı tələb olunur. Şifahi məhkəmə baxışının başlanmasından sonra isə, iddiaçının dəyişməsinə cavabdeh də razılıq verməlidir. Cavabdeh əvvəlki iddiaçıya qarşı iddianın rədd

edilməsinə dair məhkəmə qərarının çıxarılmasına nail olmaq imkanına malik olmalıdır. O, iddiaçının dəyişməsinə razılıq vermədikdə, məhkəmənin iddiaçının dəyişməsinə məqsədüyükün hesab etməsi ilə (İPM-in 54.1-ci maddəsinə əsasən) iddiaçının dəyişməsinə yol verilməməlidir. Çünki burada, söhbət əvvəlki iddiaçının cavabdehə qarşı iddiasından bir növ imtina etməsindən gədir. Beləliklə, təsvir olunan vəziyyətdə faktiki olaraq, İPM-in 55-ci maddəsinə əsasən iddiadan imtina edilir və bu zaman cavabdehin buna razılıq verməsi tələbinin məhkəmənin məqsədüyükün hesab etməsi tələbi ilə əvəz etmək olmaz. Başqa sözlə, belə situasiyalarda cavabdeh bir növ qorunmalıdır. O, daim dəyişən iddiaçılar tərəfindən ona qarşı iddialar qaldırılmasının qarşısını almaq və iddiaçının dəyişməsinə razılıq verməməklə ona qarşı yanlış iddia qaldırıldığıının məhkəmə qərarında əks olunması imkanına malik olmalıdır.

Birinci instansiyada **cavabdehin dəyişməsi** zamanı bir çox problemlər meydana çıxır. Bununla bağlı birinci problem ondan ibarətdir ki, Almaniya dan fərqli olaraq, Azərbaycanda inzibati hüquq mübahisələrində kimin (doğru) cavabdeh olması barədə qanunda heç bir aşkar qayda nəzərdə tutulmamışdır. Almaniya da mübahisələndirmə və məcburetmə haqqında iddialarda mübahisələndirilən inzibati aktı qəbul etmiş və ya arzu olunan inzibati aktı qəbul etməli olan inzibati orqan doğru cavabdeh hesab olunur. Beləliklə, kimin «doğru» cavabdeh olması ilə əlaqədar çətinliklərin yaranması mümkündür. Bundan başqa, cavabdeh dəyişərkən yeni cavabdeh prosesə düzgün daxil edilməli və əvvəlki cavabdeh prosesdən çıxmalıdır. Bununla belə, birinci instansiya

məhkəməsində şifahi məhkəmə baxışınadək **cavabdeh dəy-işdikdə**, əvvəlki və ya yeni cavabdehin razılığı tələb olunmur. Bunun səbəbi onunla bağlıdır ki, iddianın verilməsi üçün cavabdehin razılığı tələb olunmur. İddiyanın məhkəməyə təqdim etdiyi sənədlər və məhkəmənin icraatın aparılmasına dair qəraradları yeni cavabdehə təqdim edilir ki, o, iş materiallarının məzmunu haqqında məlumat əldə etsin. Bunu dinlənilmə hüququ prinsipi tələb edir.

İcraatın bu vaxta qədərki nəticələrinin yeni cavabdeh üçün məcburi xarakter daşıyıb-daşmadığı müxtəlif cür qiymətləndirilə bilər. Əgər yeni cavabdeh bu vaxta qədərki icraat materiallarının istifadəsinə razılıq verərsə, bu zaman heç bir problem yaranmır. Bundan başqa, əgər yeni cavabdeh icraatın bu vaxta qədərki gedişatı barədə məlumata malik olubsa, hüquqi mübahisə üzrə icraatın yeni cavabdeh üçün də bu vaxta qədərki vəziyyətdə davam etdirilməsi tövsiyə edilir. Prosesi tərk etmiş cavabdehin məhkəmədən kənar **xərclərini** iddiaçı daşıyacaqdır (İPM-in 111.3-cü maddəsinin analogiya qaydasında tətbiqi əsasında). Bu xərclərin iddiaçı tərəfindən ödənilməsi ayrıca bir qərarad, yaxud məhkəmənin yekun qərarı vasitəsilə müəyyən oluna bilər.

Şifahi məhkəmə icraatı başladıqdan sonra cavabdehin dəyişməsinə ilkin cavabdehin razılığının alınması tələb olunur.

III. Prosesual həmiştirakçılıq

İPM-in 30-cu maddəsinə əsasən, prosesual həmiştirakçılıq və ya bir neçə tələbin subyektiv cəhətdən bir iddiada birləşdirilməsi (İPM-in 37-ci maddəsinə əsasən bir neçə tələbin

obyektiv cəhətdən bir iddiada birləşdirilməsindən fərqli olaraq) o vaxt mövcud olur ki, iddiaçı və/və ya cavabdeh tərəfdə bir neçə şəxs çıxış etsin, xüsusilə, müvafiq şəxslər eyni əsaslarla hüquqlara malik olsunlar, yaxud vəzifələr daşısınlar. Prosesual həmişəliklik ilk növbədə prosesə qənaət edilməsinə, yəni oxşar faktiki hal üzrə bir neçə hüquqi mübahisə yaranmasının qarşısının alınmasına xidmət edir. Prosesual həmişəliklik sonradan da, yəni işin məhkəmə icraatına qəbul edilməsindən sonra da yarana bilər.

Prosesual həmişəliklik İPM-in 28-ci maddəsinə uyğun olaraq prosesə **üçüncü şəxsin cəlb edilməsindən** fərqləndirilməlidir. Belə ki, prosesual həmişəlikliklər eyni tərəfdə eyni hüquqi nəticənin əldə olunması üçün mübarizə apardıqları halda, tərəflər və üçüncü şəxs qismində cəlb edilmiş şəxslər, bir qayda olaraq, hüquqi mübahisənin necə nəticələncəyi ilə bağlı fərqli maraqlara malik olurlar.

Bundan başqa, **adi və zəruri prosesual həmişəliklik** arasında da fərqləndirmə aparmaq lazımdır.

a) Adi prosesual həmişəliklik

Adi prosesual həmişəliklik bir prosesdə bir neçə müstəqil iddia birləşdirildikdə yaranır. Bu zaman proseslə bağlı hər bir hüquq münasibəti müstəqil olaraq qalır və hər bir həmişəliklik prosesi digərlərindən asılı olmadan müstəqil qaydada apara bilər. Hüquqi mübahisənin prosesual həmişəlikliklər üçün müxtəlif sonluqlarla başa çatması mümkündür (məsələn, 1-ci cavabdeh prosesi uduza, ikinci cavabdehlə

bağlı işə, iddianın təmin edilməməsi haqqında qərar çıxarıla bilər). Prosesual həmişəlikçilər arasında qarşılıqlı olaraq avtomatik təmsilçilik münasibəti yaranmır (bax: İPM-in 30.3-cü maddəsi).

Prosesual həmişəlikçilik o zaman mümkündür ki, tərəflər mübahisə predmeti üzrə **eyni hüquqi maraqlara** malik olsunlar və ya **eyni faktiki və hüquqi hallara söykənən hüquq və vəzifələrə** malik olduqlarını bildirsinlər (bax: İPM-in 30.1-ci maddəsi). İPM-in 30-cu maddəsində əksini tapmış şərtlərə əlavə olaraq, onun 37-ci maddəsində təsbit edilmiş şərtlər də mövcud olmalıdır, çünki təcrübədə daim bir neçə tələb irəli sürülür. Beləliklə, iddia tələbləri arasında bağlılıq və eyni məhkəmənin səlahiyyəti mövcud olmalıdır.

Birgə mülkiyyətçilər və ya vərəsələr də İPM-in 30.1-ci maddəsinə əsasən, müştərək hüquqi maraqlar əsasında prosesual həmişəlikçilər kimi çıxış edə bilərlər.

Prosesual həmişəlikçilərin oxşar tələblərlə çıxış etmələri də zəruri deyil. Qeyd olunan normaya əsasən, prosesual həmişəlikçiliyə yol verilməsi üçün həlledici meyar həmin tələblərə birlikdə baxılması və buna dair birgə qərarın qəbulunun məqsədəuyğun olmasıdır. Buna misal olaraq, bir neçə restoran sahibinin restoranların bağlanması haqqında mətn baxımından oxşar olan qərarlardan şikayət vermələrini göstərmək olar.

İPM-in 30-cu maddəsi **prosesual həmişəlikçiliğin mahiyyətini** təsvir edir. Bu mahiyyət onunla səciyyələnir ki, prosesual həmişəlikçilik çərçivəsində müxtəlif prosesual-hüquq münasibətləri yanaşı, lakin bir-birindən asılı ol-

mayaraq həyata keçirilir. Bu münasibətlər üzrə icraatlar yalnız zahirən biri-biri ilə bağlıdırlar.

b) Zəruri prosessual həmişirakçılıq

İPM-in 30.4-cü maddəsinə uyğun olaraq, **zəruri prosessual həmişirakçılıq** maddi-hüquqi və prosessual səbəblərdən mövcud ola bilər. Zəruri prosessual həmişirakçılığın xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, burada bütün prosessual həmişirakçılar haqqında vahid qərarın qəbulu zəruri olsun.

Zəruri prosessual həmişirakçılığın prosessual nəticələri aşağıdakılardır:

- Prosesual hərəkətlər yalnız bütün həmişirakçılar tərəfindən birlikdə edilə bilər;
- Şifahi məhkəmə iclasına gəlməyən prosessual həmişirakçı məhkəmə iclasında iştirak edən digər həmişirakçı tərəfindən təmsil edilmiş sayılır (bax: İPM-in 30.4-cü maddəsi);
- Hər hansı bir prosessual həmişirakçı tərəfindən hüquqi müdafiə vasitəsindən (şikayət və s.) istifadə edilməsi başqa prosessual həmişirakçıların lehinə/əleyhinə təsir edir.

IV. Üçüncü şəxslərin iştirakı: Cəlbətmə

İPM-in 27-ci maddəsinə əsasən, inzibati məhkəmə icraatının iştirakçılarna iddiaçı, cavabdeh və icraata cəlb edilən üçüncü şəxslər aiddir. Üçüncü şəxslər inzibati məhkəmə icraatında cəlb edilmə vasitəsilə iştirak edə bilərlər ki, bu da İPM-in 28-ci maddəsi ilə tənzimlənir. Bu qayda həm iddia icraatına, həm də müvəqqəti xarakterli müdafiə icraatına şamil olunur.

İnzibati məhkəmə icraatında cəlbətmə hallarına prosessual həmişəlikdən daha tez-tez rast gəlinir. Cəlbətmə əsasən iki məqsəd daşıyır. Bir tərəfdən, cəlbətmə vasitəsilə həm cəlb olunmuş şəxs, həm də mübahisə tərəflərinin mənafeləri qorunmalı, digər tərəfdən isə, növbəti hüquqi mübahisənin yaranmasının qarşısını almaq üçün qərarın hüquqi qüvvəsi cəlb edilmiş şəxsə də şamil olunmalıdır.

Cəlb edilən şəxs məhkəmə prosesində tərəfə çevrilir. Yəni o, sadəcə İPM-in 27.0.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş mənada cəlb edilən şəxs və bununla da hüquqi mübahisədə üçüncü şəxsdir. Cəlbətmə vasitəsilə o, özünün və ya başqalarının maraqlarını təmsil etmək imkanı qazanır. Cəlb edilmiş şəxsin tərəflərdən hər hansı birini dəstəkləməsi zəruri deyil.

İPM-də **adi** (bax: İPM-in 28.1-ci maddəsi) və **zəruri cəlbətmə** (bax: İPM-in 28.2-ci maddəsi) biri-birindən fərqləndirilir. Bu iki cəlbətmə növündən konkret halda hansının tətbiq edilməsi üçüncü şəxslə mübahisəli hüquq münasibəti arasındakı əlaqədən asılıdır.

Hər iki cəlbətmə formasının tətbiqi üçün **şərt**, işin məhkəmə icraatına qəbul edilmiş olmasıdır. Yəni iddia artıq məhkəməyə daxil olmuş, lakin cavabdehə hələ təqdim edilməmiş olmalıdır. Cəlbətmə iddia qaldırılması ilə birlikdə, eləcə də hüquqi mübahisənin gedişində həyata keçirilə bilər. Cəlbətmənin həyata keçirilməsi üçün iddianın mümkün olması zəruri deyil.

Cəlbətmə hüquqi mübahisənin qanuni qüvvəyə minmiş qərarla başa çatmasından əvvəl, apellyasiya instansiyası məhkəməsindəki icraatda da mümkündür. O, cəlbətmə

haqqında qərardadın bütün proses iştirakçılarına təqdim edilməsi ilə başlayır və həmin qərardadın ləğvi, yaxud hüquqi mübahisənin qanuni qüvvəyə minmiş qərarla həlli ilə başa çatır.

Hüquqi mübahisədə iddiaçı və ya cavabdeh tərəfdə iştirak etməyən, prosessual hüquq qabiliyyətinə malik istənilən şəxs üçüncü şəxs qismində inzibati məhkəmə icraatına cəlb edilə bilər (bax: İPM-in 25-ci maddəsi). Bu qayda inzibati orqanlara da aiddir.

Cəlbətmə xidməti vəzifəyə görə məhkəmənin öz təşəbbüsü ilə və ya məhkəmənin qərarı ilə qanunla qorunan maraqlarına toxunulan digər şəxslərin vəsatəti əsasında həyata keçirilə bilər (bax: İPM-in 28.1-ci maddəsi).

1. Adi cəlbətmə

Adi cəlbətmə məhkəmə qərarının üçüncü şəxslərin qanunla qorunan maraqlarına toxunacağı hallarda mümkündür. Burada həlledici olan yalnız publik-hüquqi və mülki-hüquqi maraqlardır. Belə maraqlar o zaman mövcud olur ki, cəlb edilən şəxslə tərəflərdən biri və ya hər ikisi, yaxud mübahisə predmeti arasında əlaqə olsun və prosesin nəticəsi bu əlaqəyə toxuna bilsin. İqtisadi və ya başqa faktiki maraqların mövcudluğu kifayət deyil. Bu baxımdan hüquqi maraq o zaman mövcud olur ki, cəlb edilən şəxsin tərəflərdən biri və ya hər ikisi ilə, yaxud mübahisə predmeti ilə əlaqəsi olsun və hüquqi mübahisə haqqında yekun qərar onun hüquqi vəziyyətini yaxşılaşdıra, yaxud onun üçün gözlənilən zərərlərin qarşısını ala bilsin. Burada həlledici məqam cəlb edilən şəxslə hər hansı bir tərəf arasındakı mövcud hüquq münasibəti deyil, hüquqi mübahisə ilə bağlı qərarın potensial təsiridir.

2. Zəruri cəlbətmə

İPM-in 28.2-ci maddəsinə əsasən, hüquqi mübahisə ilə bağlı tərəflər və üçüncü şəxs barəsində yalnız vahid qərar qəbul edilə bildiyi hallarda zəruri cəlbətmə vacibdir. Bu hal o zaman yaranır ki, hüquqi mübahisənin mahiyyəti üzrə qərar üçüncü şəxslərin hüquqlarına bilavasitə mənfi şəkildə müdaxilə etsin (yəni həmin qərar bu hüquqları dəyişdirsin, ləğv etsin və ya təsdiq etsin). Əksər hallarda, burada söhbət üçüncü şəxsin xeyrinə çıxarılmış əlverişli inzibati aktın digər bir şəxs (iddiaçı) tərəfindən mübahisələndirməsindən gedir.

Misal:

Tikinti sahibi tikintiyə icazə alır. Müvafiq ərazidə yaşayan sakinlərdən biri bu icazənin onun hüquqlarını məhdudlaşdırdığını iddia edir və bunu əsaslandırmaq üçün bildirir ki, tikintiyə icazə onun evindən Xəzər dənizinə açılan mənzərəli görüntünün qarşısının alınması ilə nəticələnəcəkdir. Belə bir mübahisələndirmə haqqında iddia qaldırılan zaman tikinti sahibi üçüncü şəxs qismində zəruri cəlbətmə qaydasında prosesə cəlb edilməlidir. Çünki məhkəmə qərarı iddiaçının xeyrinə olan təqdirdə tikinti icazəsi artıq öz qüvvəsini və əhəmiyyətini itirəcəkdir. Bu mübahisədə tikinti sahibinin hüquqlarına bilavasitə toxunulduğu üçün mübahisə üzrə yalnız vahid qərar qəbul oluna bilər.

Üçüncü şəxsin xeyrinə olan inzibati aktın iddiaçı tərəfindən mübahisələndirilməsinə dair bu misal zəruri cəlbətmə hallarına bariz nümunədir. Tikinti sahibinin tikintiyə icazənin verilməməsinə qarşı iddia qaldırdığı və bunun onun qonşusunun

maraqlarına toxuna biləcəyi hallarda isə vəziyyət başqa cür olur. Bu cür hallarda, qonşu qərarın onun maraqlarına toxuna biləcəyinə görə məhkəmə icraatına cəlb oluna bilər. Bu misalın yuxarıda göstərilən misaldan fərqi ondan ibarətdir ki, belə hallarda tikinti sahibinin xeyrinə çıxarılan qərar heç də həmişə qonşunun hüquqlarına toxunmur. Başqa misalda (iddiaçı qismində qonşunun, cəlb edilən qismində isə tikinti sahibinin çıxış etdiyi hallar) isə tikintiyə icazənin ləğvi məcburi olaraq tikinti sahibinin hüquqi vəziyyətinə təsir göstərəcəkdir.

Zəruri cəlbətmə üçün işin faktiki hallarının oxşar olması (məsələn, ayrı-ayrı iddiaçıların məcburetmə haqqında iddialar çərçivəsində restoranların işlədilməsinə inzibati orqanın razılığının verilməsi üçün iddia qaldırmaları) kifayət etmir. Burada bir hüquqi mübahisənin digərinə bilavasitə təsiri yoxdur. Əlbəttə, məhkəmə ədalətli məhkəmə araşdırması prinsipinə əsasən, öz diskresion səlahiyyətini hər halda eyni qaydada həyata keçirməlidir. Bununla belə, icazənin verilməsi üçün şərtlər müxtəlif ola bilər.

Zəruri cəlbətmənin həyata keçirilməməsi prosessual pozuntudur. İPM-in 28.1-ci maddəsinin 2-ci cümləsinə uyğun olaraq, məhkəmə belə bir qüsurlu qərarı ləğv edərək cəlbətmə vəzifəsini yerinə yetirməli və yeni qərar çıxarmalıdır. Pozuntunun yuxarı məhkəmə instansiyası tərəfindən aşkar edildiyi hallarda, hansı qaydada hərəkət edilməli olması Məcəllədə tənzimlənməmişdir. Bu kimi hallarda apellyasiya və ya kassasiya məhkəməsinin məhkəmə qərarını ləğv edərək işin mahiyyəti üzrə özü qərar çıxarması, yaxud pozuntunun İPM-in 28.1-ci maddəsinə əsasən yenidən qərar qəbul edilməsi

üçün (yalnız) işin birinci instansiya məhkəməsinə göndərilməsi ilə nəticələnməsi mümkündür. Hər halda təcrübədə bu kimi halların yaranması ilə əlaqədar məhkəmə təcrübəsinin necə inkişaf edəcəyi maraqlı olacaq. Lakin elə hallar ola bilər ki, zəruri cəlbətmənin həyata keçirilməməsi işə təsir etməsin (məsələn, məhkəmə iddianı rədd etdikdə). Belə hallarda üçüncü şəxs qismində cəlb edilməli olan şəxsin hüquqlarına müdaxilə olunmur.

Misal:

İddiaçı qonşusunun həyatindəki tüstü borusunun sökülməsi haqqında inzibati aktın qəbul edilməsinə dair iddia qaldırır. Hüquqi mübahisənin qonşunun həyatindəki tüstü borusu ilə bağlı olması və qonşunun zəruri cəlbətmə qaydasında icraata cəlb edilməli olmasına baxmayaraq, məhkəmə bunu etmir. Əgər bu halda iddiaçı prosesi udarsa, yəni qonşunun ziyanına tüstü borusunun sökülməsi haqqında qərar çıxarılsa, bu qərar etibarlı olacaq, lakin qonşuya münasibətdə məcburi qüvvə əldə etməyəcək. Qonşu sökmə haqqında bu qərarı mübahisələndirə bilər.

Tikinti firması tikintiyə icazə alınması üçün tikinti sifarişçisinin inzibati orqana qarşı qaldırdığı məcburetmə haqqında iddia üzrə hüquqi mübahisə çərçivəsində icraata cəlb olunması haqqında vəsatət qaldırır. Tikinti sifarişçisi prosesi udarsa və evi planlaşdırıldığı kimi tikə bilərsə, tikinti firması onun üçün fəaliyyət göstərə bilər.

İkinci misalda sırf iqtisadi xarakter daşıyan marağın mövcudluğu tikinti firmasının icraata cəlb edilməsinə əsas deyil.

Lakin birinci misalda qonşunun icraata cəlb edilməsi məqsəduyğun ola bilər, çünki bu halda, tərəf hazırkı icraatın onun xeyrinə başa çatmasından sonra qonşusu ilə növbəti hüquqi mübahisələrlə qarşılaşacaqdır.

Misal:

Restoran sahibi spirtli içki satılmasına icazə verilməsi üçün inzibati orqana qarşı məcburetmə haqqında iddia qaldırır. Restoranda spirtli içki satılmasının əleyhinə olan və yaxınlıqda yaşayan bir sakin üçüncü şəxs qismində prosesə cəlb edilir. Bu halda, cəlbətmə yol verilən cəlbətmədir, çünki müvafiq sakinin spirtli içki satılmasına icazənin verilməməsində hüquqi marağı var. Qeyd olunan halda, məhkəmə iddianı təmin edərsə, onun çıxardığı qərar müvafiq sakin üçün də məcburi qüvvəyə malik olacaq. Bu isə o deməkdir ki, o, spirtli içki satılmasına icazə verilməsindən ayrıca şikayət verə bilməz.

Adi cəlbətmə ya məhkəmənin təşəbbüsü əsasında, ya da tərəflərdən birinin və ya cəlbətmədə hüquqi marağının mövcudluğunu iddia edən üçüncü şəxsin vəsatəti üzrə həyata keçirilə bilər (bax: İPM-in 28.5-ci maddəsi). Üçüncü şəxs tərəfindən cəlbətmə haqqında vəsatətin geri götürülməsi məhkəmənin onu icraata cəlb etməsinin qarşısını almır.

3. Cəlbətmə haqqında qərar

Adi cəlbətmədə məhkəmənin cəlbətmə ilə əlaqədar diskre-sion səlahiyyətə malik olduğu halda, zəruri cəlbətmədə bununla bağlı qərarın qəbulu məcburidir. Ona görə də zəruri cəlbətmə halında məhkəmə cəlbətməyə dair şərtlərin mövcud olub-olmamasını yoxlamalıdır.

Hüquqi mübahisənin icraatında olduğu məhkəmə cəlb edilən və ya vəsatət verən şəxsə öz prosesual hüquqlarından geniş istifadə etmək imkanı yaratmaq üçün cəlbətmə barədə hüquqi mübahisənin gedişində, mümkün qədər tez qərar qəbul edir.

Cəlbətmə haqqında, eləcə də cəlbətməyə dair vəsatətin təmin edilməməsi haqqında qərardad (mübahisələndirmə imkanının yaradılmasına görə) rəsmi qaydada təqdim edilməlidir (bax: İPM-in 28.5-ci maddəsi).

İPM-in 28.4-cü maddəsinə müvafiq olaraq, inzibati məhkəmə icraatına cəlbətmə barədə məhkəmə qərardadından şikayət verilə bilməz. Qanunverici bununla cəlbətmənin həyata keçirilməsini qoruyur. Cəlbətmənin rədd edilməsi haqqında qərardaddan isə ümumi müddəalara əsasən şikayət verilə bilər.

Məhkəmənin vəsatətin təmin edilməsindən imtina barədə qərardadından İPM-in 28.5-ci maddəsinə əsasən şikayət verilə bilər (bax: İPM-in 28.5-ci maddəsinin 3-cü cümləsi). Cəlbətmə barədə vəsatəti təmin olunmayan şəxs tərəfindən şikayətin verilməsi hüquqi mübahisənin mahiyyətinə və tərəflərin hüquqlarına təsir etmir.

Adi cəlbətmə haqqında qərardadı məhkəmə istənilən zaman ləğv edə bilər (məsələn, hüquqi mübahisənin gedişində cəlbətmənin məqsədəuyğun olmaması aşkar edilərsə). Bununla

belə, cəlb edilmiş şəxs hüquqi mübahisə ilə bağlı artıq müəyyən hərəkətlər edibsə, qərardadın ləğv edilib-edilməməsi məsələsi bir daha nəzərdən keçirilməlidir. Məsələn, bu hal o zaman mövcud olur ki, cəlb edilmiş şəxs prosesdə onu təmsil etmək üçün vəkil tutsun. Qərardadın ləğv ediləcəyi halda o, çəkdiyi xərclərin əvəzini ya ümumiyyətlə geri almayacaq, ya da yalnız İPM-in 108.4-cü maddəsi əsasında geri alacaq.

Zəruri cəlbətmə haqqında qərardadı məhkəmə yalnız o zaman ləğv edə bilər ki, zəruri cəlbətmə üçün əsasın (artıq) mövcud olmaması müəyyən edilsin. Lakin məhkəmə eyni zamanda, adi cəlbətmənin mümkünlüyü ilə bağlı məsələni həll edə bilər. Əgər adi cəlbətməyə yol verilsə, məhkəmənin cəlbətmə barədə qərarı adi cəlbətmə şəklində qüvvəsini saxlaya bilər.

Cəlbətmə ilə bağlı xərclər prosessual xərclər sayılır. Bu o deməkdir ki, İPM-in 110.1-ci maddəsi prinsipə, onlara da şamil olunur. Bir qayda olaraq, prosesi uzadan tərəf hüquqi mübahisə ilə əlaqədar yaranmış xərcləri ödəmək vəzifəsi daşıyır. Zəruri xərcləri ödəmək vəzifəsi cəlb edilmiş şəxsin üzərinə düşür. Bununla bağlı fərqli qaydalar İPM-in 108.4 və 110.4-cü maddələrində əksini tapmışdır. İPM-in 108.4-cü maddəsinə müvafiq olaraq, prosesə cəlb edilmiş üçüncü şəxslərin zəruri xərclərinin (onlar üçün məhkəmə xərcləri yaranmır) əvəzinin ödənilməsinə, məhkəmənin ədalət mövqeyindən çıxış edərək həmin xərcləri xeyrinə qərar qəbul edilməyən tərəfin və ya dövlət büdcəsinin üzərinə qoyduğu hallarda yol verilir. Bu qayda istisna təşkil etdiyi üçün xərclər barədə qərarda aydın şəkildə ifadə olunmalıdır. Belə vəziyyət nadir hallarda mövcud ola bilər. Cəlb edilmiş üçüncü şəxslərin zəruri xərclərinin əvəzinin ödənilməsi

xeyrinə qərar qəbul edilməyən tərəfin üzərinə o halda qoyulur ki, cəlb edilən üçüncü şəxs hüquqi mübahisənin həll edilməsinə əsaslı şəkildə töhfə versin. Cəlb edilən üçüncü şəxs haqsız olaraq prosesə cəlb edildikdə isə, onun zəruri xərcləri dövlət büdcəsindən ödənilir. Ədalətlik o zaman mövcud olur ki, mübahisəni uduzan tərəfin üçüncü şəxsin zəruri xərclərini də ödəməli olması ədalətlə (yəni qanun pozuntusuna yol vermədən) müəyyən edilsin.

Digər tərəfdən, cəlbətmənin adı, yaxud zəruri olmasından asılı olmayaraq, İPM-in 110.4-cü maddəsinə əsasən, yalnız üçüncü şəxs qismində icraata cəlb olunması barədə ərizə verdiyi və ya hər hansı qərardan şikayət verdiyi, yaxud prosesual xərclər həmin şəxsin təqsiri üzündən meydana gəldiyi hallarda məhkəmə prosesə cəlb edilmiş üçüncü şəxsin üzərinə prosesual xərcləri ödəmək vəzifəsi qoya bilər. Xərclərlə bağlı bu qayda yalnız o zaman tətbiq olunur ki, cəlb edilmiş üçüncü şəxs hüquqi mübahisənin gedişində fəal hərəkət etmiş olsun (məsələn, cəlb edilmiş yeganə üçüncü şəxs qismində məhkəmə qərarından şikayət versin).

Cəlb edilmiş üçüncü şəxslərin prosesual hüquqları
İPM-in 29-cu maddəsində təsbit olunmuşdur.

Hər şeydən əvvəl nəzərə almaq lazımdır ki, cəlb edilmiş şəxs hüquqi mübahisənin tərəfi olmasa da, inzibati məhkəmə icraatının iştirakçısıdır və ona görə də cəlbətmə davam etdiyi müddət ərzində bütün sənədlərin təqdim edilməsi və məhkəmə iclaslarına çağırılma vasitəsilə onun prosesdə iştirakı təmin olunmalıdır.

İPM-in 29-cu maddəsinə əsasən, üçüncü şəxslər tərəflərdən birinin tələbi daxilində öz maraqlarını qorumaq məqsədi ilə müstəqil şəkildə mümkün hüquqi vasitələrdən istifadə etmək

və prosessual hərəkətləri həyata keçirmək hüququna malikdirlər. Yəni onlar üçüncü şəxslər qismində icraatdakı mövqelərinə aid hüquqları həyata keçirə (məsələn, cəlbətmə haqqında qərardadın ləğvinin mübahisələndirilməsi), işin mahiyyəti üzrə izahatla çıxış edə, sübutlara dair vəsatət verə, şahidlərə suallar ünvanlaya, rəddətmə barədə vəsatətlər təqdim edə, işin materialları ilə tanış ola və s. hərəkətləri edə bilirlər. Vacib olan məsələlərdən biri cəlb edilmiş üçüncü şəxslərin onların vəziyyətini ağırlaşdıran məhkəmə qərarından şikayət vermək hüququdur. Cəlb edilmiş üçüncü şəxslər heç də hər zaman tərəflərin köməkçisi rolunu oynamır. Onlar qanunla müəyyən edilmiş çərçivə daxilində müstəqil surətdə hərəkət edə bilirlər.

Digər tərəfdən, cəlb edilmiş üçüncü şəxsin prosessual vəziyyəti ilə bağlı məhdudiyətlər mövcuddur. Onun prosessual imkanları tərəflərin ərizə vermək hədləri ilə məhdudlaşır. Yəni cəlb edilmiş üçüncü şəxs hüquqi mübahisənin predmetini müəyyən etmədiyi üçün bu çərçivədən kənara çıxa bilməz. Başqa sözlə, o prosesdə əsas tərəf kimi deyil, yalnız üçüncü şəxs qismində iştirak etdiyindən prosesdə iştirak etməyən tərəfi təmsil edə bilməz. Cəlb edilmiş şəxs tərəflərin dispoziitivlik prinsipinə aid olan hərəkətlərinə (iddiadan imtina edilməsi, barışıq sazişinin bağlanması və s.) qarşı çıxa bilməz. O, hüquqi mübahisəyə özünün icraata cəlb edildiyi zaman mövcud olan vəziyyətdə daxil olur. Əgər o, icraatın sonrakı mərhələsində üçüncü şəxs qismində cəlb olunarsa, heç bir icraat aktı təkrarlanmır.

Adi cəlbətmədən fərqli olaraq, zəruri cəlbətmə qaydasında prosesə cəlb olunmuş üçüncü şəxs İPM-in 29.2-ci maddəsinə əsasən tərəflərin tələbləri daxilində fərqli tələblər irəli sürə

bilər. Bununla belə, o, mübahisə predmetindən kənara çıxma bilməz. Ona görə də onun hüquqi mübahisədəki mövqeyi, prinsip etibarilə adi cəlbətmə qaydasında prosesə cəlb olunmuş üçüncü şəxslərdən fərqlənir.

4. Cəlbətmənin nəticələri

Üçüncü şəxsin qanuna uyğun şəkildə icraata cəlb edilməsi bir sıra nəticələr doğurur. Belə ki, istər üçüncü şəxsin xeyrinə, istərsə də ziyanına olan məhkəmə qərarı üçüncü şəxsə münasibətdə də hüquqi təsirə malik olur. Bu o deməkdir ki, üçüncü şəxs tərəflərə, yaxud gələcək hüquqi mübahisələrdə münasibətdə məhkəmə icraatının prosessual pozuntularla aparılmasına və ya məhkəmə qərarının belə pozuntulara yol verilməklə qəbul olunmasına istinad edə bilməz. Məhkəmə qərarının bu məcburiliyi təkcə məhkəmə qərarının nəticə hissəsinə deyil, məhkəmə qərarında müəyyən edilmiş (mühüm) faktiki və hüquqi hallara da şamil olunur. Burada məqsəd, cəlb edilmiş üçüncü şəxsin gələcək hüquqi mübahisələrdə məhkəmə qərarının əsaslarını sual altına qoya bilməsinin qarşısını almaqdır. Yəni məhkəmənin qiymətləndirməsi proses iştirakçıları arasındakı heç bir növbəti hüquqi mübahisədə fərqli qaydada və ya yenidən qiymətləndirilə bilməz. Məhkəmə qərarının məcburiliyi nəzərdən qaçırıla bilməz, çünki əks halda, cəlbətmənin məna və məqsədi puç olardı.

5. Məhkəmə qərarında cəlbətmənin yeri

Cəlbətmə iddianın mahiyyəti üzrə qərar çıxarılması üçün şərt sayılmadığından iddianın mümkünlüyü ilə əlaqədar

əhəmiyyət kəsb etməyən bir məsələdir. Lakin zəruri cəlbətmənin həyata keçirilməməsi məhkəmə qərarını qüsurlyu edir. Bu cəlbətmə, müəyyən hallarda məhkəmənin özü və ya yuxarı instansiya məhkəməsi tərəfindən sonradan həyata keçirilə bilər (bax: İPM-in 28.1-ci maddəsinin 2-ci cümləsi, habelə 87.7.1-ci maddəsi). Cəlbətmə məhkəmə qərarının təsviri hissəsində qeyd olunur və xərclər məsələsi baxımından məhkəmə qərarının nəticə hissəsinə də təsir göstərir. Lakin iddianın mümkünlüyü və əsaslılığının yoxlanılması zamanı cəlbətmə ayrıca yoxlanılmalı olan bir məsələ deyil.

Üçüncü fəsil
**MƏHKƏMƏNİN FƏALİYYƏT
FORMALARI**

A. Məhkəmə qərarı

Qərar məhkəmənin ən vacib fəaliyyət formasıdır. Lakin məhkəmənin hansı hallarda və nə barədə qərar qəbul etməli olması, yəni onun nə zaman qərardad, yaxud sərəncam qəbul edə bilməməsini ümumi şəkildə müəyyən etmək elə də asan deyil.

Prinsip etibarilə hüquqi mübahisə mahiyyəti üzrə həll edildiyi və şifahi məhkəmə icraatı keçirildiyi bütün hallarda məhkəmə qərar qəbul etməlidir. Bu, məhkəmə baxışının şifahiliyi prinsipindən və İPM-in icraatın bütün nəticələri haqqında qərar çıxarılmalı olmasını nəzərdə tutan 68-ci maddəsindən irəli gəlir.

B. Qərardad

Qərardad formasını isə, İPM məhkəmə qərarından aşağıda duran, bütün digər vacib göstərişlər üçün nəzərdə tutur. Buraya, qismən məhkəmənin hansı məsələni həll etdiyi hallara aid olan qərardadlar da aiddir (məsələn, İPM-in 35.3-cü maddəsinə müvafiq olaraq, iddianın mümkün sayılmaması haqqında qərardad). Qərardadlara növbəti misallar qismində, İPM-in 50-ci maddəsinə əsasən hazırlıq icraatında qəbul edilmiş qərardadları, iddianın geri götürülmüş sayılması

barədə qərardadı (bax: İPM-in 55.3-cü maddəsinin 2-ci cümləsi), iddianın dəyişdirilməsinin mümkünüyü barədə qərardadı (bax: İPM-in 54.3-cü maddəsi), sübutlar haqqında qərardadı, sübutların cəlb edilməsi haqqında vəsatətin rədd edilməsi haqqında qərardadı (bax: İPM-in 58.3-cü maddəsi) və s. göstərmək olar.

İPM-in 80.1-ci maddəsinə əsasən, qərardadlar mübahisələndirilə bildikləri təqdirdə əsaslandırılmalıdır. Yalnız bundan sonra tərəfə (qərardaddan şikayət verib-verməmək üçün), yaxud yuxarı instansiya məhkəməsinə (qərardadı ləğv edib-etməmək və ya dəyişdirib-dəyişdirməmək üçün) qərar üçün əsaslandırma lazımdır.

Məhkəmə qərarları ilə məhkəmə qərardadları, hər şeydən öncə, aşağıdakı cəhətlərinə görə bir-birindən fərqlənir:

- Məhkəmə qərarları elan olunmalıdır (bax: İPM-in 75-ci maddəsi); Qərardadlar isə, qərarlar kimi (bax: İPM-in 75.3-cü maddəsi), yalnız təqdim edilməlidirlər;
- Tərəflərdən birini qane etmədiyi, yəni tərəfin məhkəmə qərarında istədiyindən daha az nəticəyə nail olduğu hər bir halda, məhkəmə qərarından şikayət verilə bilər (bax: İPM-in 83.1-ci maddəsi);
- Qərardadlardan isə, yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda şikayət verilə bilər (bax: İPM-in 83.1-ci, 83.3-cü maddələri). Müstəqil qaydada mübahisələndirilməsinə yol verilməyən qərardadlardan yalnız məhkəmənin yekun qərarı ilə birlikdə şikayət verilə bilər (bax: İPM-in 83.4-cü maddəsi).

Qərar və qərardadın quruluşu ilə bağlı daha ətraflı məlumatı müvafiq fəsillərdə əldə etmək mümkündür.

C. Sərəncam

Az əhəmiyyətli məsələlərlə bağlı, xüsusilə kollegial məhkəmənin səlahiyyəti çərçivəsində bütün məsələlər barədə qərarlar sərəncam formasında qəbul edilir. Sərəncamlar icraatın aparılmasına xidmət edir. Sərəncamların qəti müəyyən edilmiş hansısa bir forması yoxdur və onlar məzmun baxımından məhkəmənin nəyi tənzimləmək istəyindən asılıdır. Sərəncamlar aşağıdakı məzmunla malik ola bilərlər:

- Məhkəmə iclasının vaxtının təyin edilməsi;
- Qeydlərin edilməsi (Qeydlərin yazılı şəkildə aparılması çox böyük praktiki əhəmiyyətə malikdir. Heç bir hakim hər şeyi yadında saxlaya bilməz. Bir neçə qısa qeyd isə, çoxlu məsələləri xatırlamağa yardım edə və bununla da yaddaşın sütunu qismində çıxış edə bilər. Həmçinin işi əvvəlcədən aparmamış hakimlər üçün bütün mühüm hallar və hadisələr barədə məlumat almaq vacibdir);
- Tərəflərə, ekspertlərə və başqa şəxslərə yazılı müraciətlərin edilməsi;
- Məhkəmənin kargüzarlığında çalışan şəxslərə işlə bağlı göstərişlərin verilməsi;
- Yenidən təqdim etmə ilə əlaqədar müddətlər.

Sərəncamın quruluşu məhkəmənin sərəncamdakı məsələlərə hansı ardıcılıqla toxunmaq istəyindən asılıdır.

Misal:

• Sərəncam

1. Qeyd: İddiaçının nümayəndəsi verilən sualla bağlı telefonla məlumat verdi ki, o, ailəsi ilə birlikdə məzuniyyətə gedəcəyi üçün 1 iyul 2011-ci il tarixə təyin edilmiş məhkəmə iclasında iştirak edə bilməyəcək. Eyni zamanda, nümayəndə təyyarə biletlərinin surətlərini təqdim etməklə həqiqətən də şəhərdə olmayacağını sübut edəcəyini bildirdi.

2. 1 iyul 2011-ci il tarixdə keçirilməsi nəzərdə tutulmuş məhkəmə baxışı iddiaçının nümayəndəsinin olmaması səbəbindən

bazar ertəsi, 8 avqust 2011-ci il, saat 10:00-a keçirilir
(Sumqayıt İnzibati-İqtisadi Məhkəməsi, 2-ci zal).

Tərəflərdən məhkəmə iclasına şəxsən gəlmələri tələb olunur.

3. Tərəfin nümayəndəsinə məktub:

İddiaçının nəzərinə çatdırılır ki, bu vaxta qədər məhkəməyə təqdim edilmiş sənədlərdə tikinti obyektinin ölçüsünü kifayət qədər müəyyən etmək mümkün deyil. İddiaçıya bununla bağlı öz mövqeyini bildirmək üçün iki həftə vaxt verilir.

4. Bildiriş:

– Tərəflərə təqdim olunma haqqında sənədlə;

– İddiaçının nümayəndəsinə göndərilən sənədi almasını təsdiqləməsi ilə.

Sərəncamlardan başqa, sadə sənəd qeydləri də etmək mümkündür. Bu o deməkdir ki, məhkəmə müəyyən hallarda nə etdiyini və ya ona hansı məlumatın verildiyini (məsələn, telefonla) işin materiallarına qeyd edir. Unutmayın: Belə hallarda qarşı tərəfə bu barədə məlumat vermək lazımdır (bu, dinlənilmə hüququ prinsipindən irəli gəlir).

Dördüncü fəsil

İDDIANIN MÜMKÜNLÜYÜ MƏSƏLƏSİ

A. Ümumi məsələlər

Hüquqi mübahisənin bütün mərhələlərində (iddia məhkəməyə daxil olduqda, məhkəmə baxışının vaxtı təyin edildikdə, məhkəmə baxışına hazırlıq aparıldıqda və qərarın mətni tərtib olunduqda) məhkəmə daim işin faktiki hallarını bir daha nəzərdən keçirməlidir. Məqsəd, hüquqi mübahisənin ən yaxşı şəkildə necə davam etdirilə bilməsini və məhkəmənin zərurət olduqda hansı göstərişləri verməli olmasını müəyyən etməkdir. Bu o deməkdir ki, məhkəmə hər zaman iddianın uğurluluğuna yardım edə biləcək meyarların aradan qalxıb-qalxmadığını təsəvvüründə canlandıra bilməlidir. Buraya iddianın mümkünlüyü və əsaslılığının yoxlanılması daxildir.

İddianın mümkünlüyünün yoxlanılması qismən doğru iddia növünün mövcud olub-olmadığından asılı olmadığı halda, əsaslılığın yoxlanılması ayrı-ayrı iddia növlərinə görə müəyyən edilir. Aşağıda, əvvəlcə ümumi olaraq qüvvədə olan mümkünlük şərtlərinə toxunulacaqdır. Xüsusi mümkünlük şərtləri və iddiaların əsaslılığına münasibətdə isə, ayrı-ayrı iddia növləri ilə bağlı artıq edilmiş qeydlərə istinad olunacaqdır.

İddianın, eləcə də müvəqqəti xarakterli müdafiə barədə ərizənin hüquqi cəhətdən yoxlanılması iki hissəyə ayrılır: 1)

mümkünlük; 2) əsaslılıq. Mümkünlüyün yoxlanılması zamanı məhkəmə səlahiyyətli məhkəməyə müraciət olunması, doğru iddia növünün seçilməsi, məhkəmə icraatını aparmaq qabiliyyətinə malik olma kimi formal şərtləri araşdırdığı halda, iddianın əsaslı olub-olmamasının yoxlanılması çərçivəsində iddiaçının cavabdehə qarşı hər hansı bir maddi-hüquqi tələbinin olub-olmaması yoxlanılır.

İddianın əsaslılığının araşdırılması üçün şərt, iddianın mümkün olmasıdır. Başqa sözlə, iddianın mahiyyəti üzrə qərar qəbul edə bilmək üçün mümkünlük şərtləri mövcud olmalıdır. Ona görə də mümkünlük şərtləri **iddianın mahiyyəti üzrə qərar çıxarılması üçün şərtlər** adlandırılır. İddianın mahiyyəti üzrə qərar çıxarılması üçün şərtlər hər bir iddiada mövcud olmalı olan **ümumi şərtlərə** və yalnız müəyyən növdən olan iddiaların qaldırılması üçün mövcud olan **xüsusi (əlavə) şərtlərə** bölünür. İddianın mahiyyəti üzrə qərar çıxarılması üçün xüsusi şərtlərə müvafiq iddia növlərindən bəhs edən hissələrdə toxunulacaqdır.

İddianın mümkünlüyü, hər bir halda, əsaslılıqdan əvvəl yoxlanılır. Bu qayda, iddianın mümkünlüyü ilə bağlı mürəkkəb problemlərin olduğu, lakin iddianın aydın şəkildə əsaslandırılmadığı hallarda da tətbiq edilir.

Bunun səbəbi **hüquqi qüvvənin** müxtəlif təsir dairəsinə malik olması ilə bağlıdır. İddia əsaslı olmadığına görə rədd edildiyi hallarda, söhbət **mahiyyəti üzrə çıxarılan qərardan** gedir. Bu cür qərarın hüquqi qüvvəsi isə iddiaçının öz tələb hüququnu bir daha təqib etmək imkanını qəti olaraq aradan qaldırır. Lakin buna o halda yol verilir ki, iddianın mahiyyəti üzrə qərar qəbul edilməsi üçün şərtlər mövcud olsun, yəni

iddia mümkün olsun. İş hakimin səlahiyyətinə aid olmadıqda, yaxud iddia artıq mümkün sayılmadıqda, hakim mahiyyəti üzrə qərar qəbul edərsə, deməli, o, qanunla ona verilmiş səlahiyyət həddini aşmışdır.

İddia mümkün sayılmadıqda məhkəmə İPM-in 35.3-cü maddəsinə əsasən, qərardad qəbul edir. Bu cür qərardad, prinsip etibarilə məzmun baxımından mübahisə predmetinə toxunmur. Yəni belə qərardad yalnız iddianın mahiyyəti üzrə qərar çıxarmaq üçün şərtin mövcud olmadığını müəyyən edir. Ona görə də mübahisə predmetinə dair yenidən iddia qaldırılması istisna deyil, bir şərtlə ki, iddiaçı zəruri iddia qaldırma müddətlərinə riayət edə bilsin.

Hər iki tərəf iddianın mümkün olması mövqeyindən çıxış etdiyi halda da, məhkəmə mümkünlük şərtlərini yoxlamalıdır. Çünki işin mahiyyəti üzrə qərar qəbul etmək üçün şərtlərin yoxlanılması İPM-in 12.1-ci maddəsinə əsasən **xidməti vəzifəyə** görə həyata keçirilir.

Bunun səbəbi onunla bağlıdır ki, tərəflər qarşılıqlı razılıq əsasında prinsipial xarakterli prosessual şərtlərin mövcud olmadığını inkar edə bilməsinlər.

İddianın mümkünlüyünə dair bütün meyarların mövcud olub-olmaması **xidməti vəzifəyə** görə yoxlanılmalıdır. İşin araşdırılması prinsipi bu hallara da şamil olunur. Bu zaman iddianın daxil olma vaxtı deyil, qərarın qəbul edilmə anı əsas götürülür. Məhz həmin an bütün mümkünlük şərtləri mövcud olmalıdır.

Əksər hallarda iddianın mümkünlüyünə aid bütün şərtlər birmənalı şəkildə mövcud olur. Belə hallarda məhkəmə din-

ləmələrinə və qərarlarında mümkünlüklə bağlı hər hansı münasibət bildirilməsi lüzumsuzdur.

Nəyisə yaddan çıxarmamaq üçün bütün mümkünlük şərtlərini (prosesual şərtlər, işin mahiyyəti üzrə qərar qəbul etmək üçün şərtlər) nəzərdə tutan yoxlayıcı siyahı (check list) hazırlamaq və onu ən azı nəzərdən keçirmək faydalı ola bilər.

İşin mahiyyəti üzrə qərar qəbul etmək üçün ən mühüm şərtlər aşağıda ətraflı göstərilmişdir. Az əhəmiyyət kəsb edən mümkünlük şərtləri yalnız mövzunun tam əhatə edilməsi baxımından təsvir edilmişdir.

İşin mahiyyəti üzrə qərar qəbul edilməsi üçün tələb olunan şərtlərə, ilk öncə, **iddianın lazımı qaydada qaldırılması** aiddir. İddia ərizəsi İPM-in 46.1-ci maddəsində əksini tapmış minimal məzmunla malik olmalıdır. Həmin məzmun təqdim edilmiş ərizənin məhkəməyə ünvanlanan, eləcə də hüquqi və (və ya) faktiki baxımdan aydınlaşdırılmalı predmetə malik olan iddia kimi tanınmasını təmin edir. İddiyanın istəyi faktların təsvir olunmasından və iddia tələbinin bildirilməsindən sonra kifayət qədər aydın olmalıdır. Vəkillə təmsil olunmamış şəxslər müraciət edərkən minimal məzmunla bağlı tələblər cüzi xarakter daşmalıdır. Cavabdehin kimliyi müəyyən edilməli və məhkəməyə çağırış vərəqəsinin həqiqətən də ona çatma bilməsini təmin edəcək ünvan göstərilməlidir. İddiyanın bütün prosesual hərəkətlər kimi hər hansı bir şərtdən asılı edilməsinə yol verilmir.

Məhkəməyə müraciət edən şəxs **prosesual fəaliyyət qabiliyyətinə** malik olmalıdır. Vəkillə təmsil olunma halında

müvafiq etibarnamə mövcud olmalıdır. Bu şərtlər mövcud deyilsə, məhkəmə heç bir halda iddia ərizəsinin üzərindən sükutla keçə bilməz. Əksinə, o, İPM-in 46.3-cü maddəsinə uyğun olaraq, ərizədəki qüsurları iddiaçının nəzərinə çatdırmalı və ona iddia ərizəsinin müvafiq tələblərə uyğunlaşdırılması üçün ağılabatan müddət təyin etməlidir.

Mümkünlük şərtləri ən gec şifahi məhkəmə baxışının başa çatması zamanı (**həlledici an**) mövcud olmalıdır. Ümumiyyətlə, bütün hallarda qüvvədə olan prosessual hüququn tətbiq edilməsi ümumi prinsipdir.

B. İddianın mahiyyəti üzrə qərar qəbul edilməsi üçün məhkəmə ilə bağlı şərtlər

- Azərbaycan məhkəmələrinin aidiyyətinin mövcudluğu (bu, yalnız xarici ölkə ilə bağlılıq yarandıqda sual doğura bilər);
- Mübahisələrə inzibati məhkəmələrdə baxılmalı olması (bax: İPM-in 1.1-ci maddəsi); Bu o deməkdir ki, söhbət inzibati hüquq münasibətləri ilə bağlı yaranan mübahisələrdən getməlidir. Belə mübahisələr, mübahisə predmetini İİQ-ə (bax: həmin qanunun 1.1 və 2.0.2-ci maddələri) əsasən qəbul edilmiş və ya qəbul edilməsi arzu edilən inzibati aktların təşkil etdiyi bütün hallarda mövcud olur. Eyni zamanda, inzibati orqanlar İİQ-nin 1.2-ci maddəsinə əsasən faktiki xarakterli hərəkətlər etdikdə də, söhbət inzibati mübahisələrdən gedir. Bu barədə artıq yuxarıda bəhs edilmişdir (bax: Fəsil 1, A I);
- İddianın predmet aidiyyəti (bax: İPM-in 2-ci maddəsi);
- İddianın ərazi aidiyyəti (bax: İPM-in 8-ci maddəsi).

C. İddianın mahiyyəti üzrə qərar qəbul edilməsi üçün tərəflərlə bağlı şərtlər

- Tərəfin mövcud olması (bax: İPM-in 1.2-ci maddəsi, MPM-in 254-cü maddəsi).

Tərəfin heç vaxt mövcud olmaması, eləcə də, mövcud olsa da iddianın qaldırılmasından əvvəl vəfat etməsi, ləğvi və ya müflisləşməsi mümkündür. Əgər tərəfin mövcudluğu iddia ərizəsinin məhkəmənin icraatına qəbul edilməsindən sonra başa çatarsa, onda İPM-in 1.2-ci maddəsinə müvafiq olaraq MPM-in 254-cü maddəsinin qaydaları tətbiq olunur. Bunun nəticəsi olaraq, hüquqi mübahisə üzrə icraat MPM-in 256-cı maddəsinə əsasən hüquq varisinin müəyyən edilməsinə qədər dayandırılır. Bu halda, icraat hüquq varisinin müəyyən edilməsindən sonra davam etdirilə bilər.

- Prosesual hüquq qabiliyyəti (bax: İPM-in 25-ci maddəsi).

Prosesual hüquq qabiliyyəti dedikdə, məhkəmə icraatında tərəf ola bilmək qabiliyyəti başa düşülür. Hüquq qabiliyyətinə malik şəxs tərəf kimi iştirak etmək qabiliyyətinə malikdir. Aktiv və passiv tərəf kimi iştirak etmək qabiliyyəti (yəni iddiaçı və ya cavabdeh tərəfdən, yaxud üçüncü şəxs qismində hüquqi mübahisədə iştirak etmək) bir-birindən fərqləndirilməlidir.

- Tərəf olmaq qabiliyyəti (bax: İPM-in 25-ci maddəsi).

Hər bir fiziki və hüquqi şəxs tərəf olmaq qabiliyyətinə malikdir.

- Prosesual fəaliyyət qabiliyyəti (bax: İPM-in 26-cı maddəsi).

Prosesual fəaliyyət qabiliyyəti prosesual hərəkətləri edə bilmək, yəni hər hansı bir məhkəmə prosesini şəxsən və ya nümayəndə vasitəsilə aparmaq qabiliyyətidir (bax: İPM-in 26.1-ci maddəsi). Daha sonra, mülki hüquq normalarına əsasən, məhdud fəaliyyət qabiliyyətli hesab edilən, lakin inzibati məhkəmə icraatının predmetinə münasibətdə ümumi hüquq normalarına uyğun olaraq inzibati fəaliyyət qabiliyyətli sayılan şəxslər də prosesual fəaliyyət qabiliyyətinə malikdir (bax: İPM-in 26.1.2-ci maddəsi). Bu o deməkdir ki, prinsip etibarilə hüququn mənsub ola bildiyi hər kəs (inzibati orqanlar da) prosesual fəaliyyət qabiliyyətli sayılırlar.

İcraatda iştirak edən inzibati orqanlar və hüquqi şəxslər İPM-in 26.2-ci maddəsinə əsasən, səlahiyyət verilmiş nümayəndələr vasitəsilə prosesual fəaliyyət qabiliyyətinə malik olurlar.

İnzibati məhkəmə icraatında məhdud fəaliyyət qabiliyyətli və ya fəaliyyət qabiliyyəti olmayan şəxslərə gəldikdə isə, İPM-in 26.3-cü maddəsi MPM-in qanuni nümayəndə ilə təmsil olunmanı nəzərdə tutan 49-cu maddəsinə göndəriş edir.

- Məhkəmədə hüquqi cəhətdən etibarlı hərəkətlər etmək qabiliyyəti (İPM-in 31-ci maddəsi).

Prinsip etibarilə prosesual fəaliyyət qabiliyyətinə malik hər kəs məhkəmə qarşısında hüquqi cəhətdən etibarlı hərəkətlər etmək qabiliyyətinə də malikdir, bir şərtlə ki, qanunda qanuni

nümayəndəlik nəzərdə tutulmamış olsun. Bu halda, məhkəmə qarşısında hüquqi cəhətdən etibarlı hərəkətlər etmək qabiliyyətinin şərtləri fəaliyyət göstərən orqanın şəxsində mövcud olmalıdır. Bundan başqa, etibarlı etibarnamə mövcud olmalıdır. Bununla belə, nə İİQ-də, nə də İPM-də vəkillə təmsil olunma məcburiyyəti nəzərdə tutulmamışdır.

Ç. İddianın mahiyyəti üzrə qərar qəbul edilməsi üçün mübahisə predmeti ilə bağlı şərtlər

- Eyni tərəflər arasında eyni hüquqi mübahisə üzrə işin başqa məhkəmənin icraatında olmaması (bax: İPM-in 45.5.1-ci maddəsi);

Əgər hüquqi mübahisə artıq başqa bir məhkəmənin icraatına qəbul olunubsa, həmin mübahisə ilə bağlı yeni iddianın qaldırılmasına yol verilmir.

- Fərqli qanuni qüvvənin olmaması (bax: İPM-in 78-ci maddəsi).

Oxşar (iddia ərizəsindən və onun əsasında duran işin faktiki hallarından irəli gələn) mübahisə predmeti barədə qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarı proses iştirakçıları üçün məcburidir.

- Doğru iddia növünün seçilməsi (bax: İPM-in 2.2-ci maddəsi).

Bununla bağlı ayrı-ayrı iddia növlərini nəzərdə tutan fəslə bax.

- Ümumi xarakterli hüquqi müdafiə ehtiyacı.

Ümumi xarakterli hüquqi müdafiə ehtiyacı hüquqi mübahisənin məhkəmə tərəfindən həll edilməsinə olan maraqdır və o, aşağıdakı hallarda mövcud olmur:

- iddiaçı öz istəyinə başqa yolla daha sadə və daha məqsədəuyğun şəkildə çata bilərsə;
- iddiaçının öz hüquqi mövqeyini yaxşılaşdırmaq üçün imkanı yoxdursa;
- və ya hüquqi qaydada hərəkət etmə açıq-aşkar hüquqdan sui-istifadə anlamına gələrsə.

Ümumi xarakterli hüquqi müdafiə ehtiyacı, həmçinin iddiaçının əvvəlcə inzibati orqana müraciət etmədən birbaşa məhkəməyə müraciət etdiyi halda da mövcud olmur (misal üçün bax: İİQ-nin 66-cı maddəsi).

Ayrı-ayrı iddia növlərində yuxarıda təsvir olunmuş şərtlərdən başqa xüsusi şərtlər (məsələn, müddətlər və ya xüsusi iddia qaldırmaq səlahiyyəti) də vardır ki, bunlara da həmin iddia növlərindən bəhs olunarkən toxunulacaqdır.

Beşinci fəsil

İDDİA NÖVLƏRİ VƏ ONLARIN XÜSUSİ «YOXLANMA PROQRAMI»

A. Ümumi məsələlər

İPM-də müxtəlif iddia növləri nəzərdə tutulmuşdur. Məhkəmə iddianın mümkünlüyünün yoxlanılması üçün İPM-də nəzərdə tutulmuş konkret iddia növünün şərtlərinin mövcud olub-olmadığını müəyyən edir.

Düzgün iddia növünün göstərilməsi bir qayda olaraq hüquqi savadı olmayan iddiaçıdan asılı olan bir məsələ deyil. Əlbəttə, o, bunu edə bilər, lakin düzgün iddia növünün seçilib-seçilmədiyini məhkəmə müəyyən edir. Həllədicisi olan, iddiaçının ərizəsində irəli sürdüyü tələb ilə nəyə nail olmaq istədiyini göstərməsidir. Ərizənin yoxlanılması və lazım gələrsə, ona düzəliş edilməsini sonda, onsuz da məhkəmə özü həyata keçirir. Bu baxımdan İPM-in 35-ci maddəsindəki şərtlər, belə demək mümkündürsə, «yumşaq» təfsir edilməli və iddiaçının qarşısına həddindən artıq böyük tələblər qoyulmamalıdır. İddiaçı istəyi ilə bağlı yanlış iddia ərizəsi təqdim edibsə, məhkəmə İPM-in 48.1-ci maddəsinə əsasən, bunu onun nəzərinə çatdırmalıdır ki, o, ərizəsini düzgün iddia növünə uyğunlaşdıra bilsin.

İnzibati orqana verilən ərizələrlə bağlı qaldırılan iddia növləri müvafiq inzibati orqanın qərar qəbul edə bilmək imkanlarından asılı olaraq dəyişir. Məsələn, inzibati orqan

hər hansı bir məsələni mahiyyəti üzrə həll edə, yəni vətəndaşın ərizəsini təmin, yaxud rədd edə bilər. Lakin elə hallar ola bilər ki, inzibati orqan hərəkətsizlik göstərsin və ümumiyyətlə, ərizəni baxılmamış saxlasın (bax: İİQ-nin 34-cü maddəsi). Vətəndaşların inzibati orqanların bu cür davranışına da reaksiya vermək imkanları mövcud olmalıdır. Eyni zamanda, inzibati orqanların fəaliyyətindən hüquqi müdafiəni kifayət qədər təmin etmək üçün əlverişsiz inzibati aktlara qarşı, eləcə də İİQ-nin 1.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş faktiki xarakterli fəaliyyətlə bağlı iddia qaldırılması mümkün olmalıdır.

İPM-in 2-ci, eləcə də 32-ci və ondan sonrakı maddələrində aşağıdakı iddia növləri təsbit edilmişdir:

- mübahisələndirmə haqqında iddia;
- məcburetmə haqqında iddia;
- hərəkətsizliyə qarşı iddia;
- öhdəliyin icrası haqqında iddia;
- müəyyən hərəkətləri etməkdən çəkinməyə dair iddia;
- müəyyən etmə haqqında iddia;
- qanunauyğunluq haqqında iddia.

Əlavə olaraq, İPM-də siyasi partiyalar və kütləvi informasiya vasitələri ilə bağlı mübahisələrə dair xüsusi icraat növləri nəzərdə tutulmuşdur.

Aşağıda mübahisələndirmə haqqında iddianın timsalında inzibati akt, iddia qaldırmaq səlahiyyəti və diskresion səlahiyyət kimi əsas anlayışlar ətraflı izah ediləcəkdir. Digər iddia növləri ilə əlaqədar eyni və ya oxşar suallarla bağlı həmin iddia növləri barəsindəki hissələrə istinad olunacaqdır.

B. Mübahisələndirmə haqqında iddia (İPM-in 2.2.1, 32 və 70-72-ci maddələri)

I. Əsas məsələlər

Mübahisələndirmə haqqında iddia onunla səciyyələnir ki, iddiaçı onu əlverişsiz vəziyyətə salan, yəni onun hüquqi sferasına müdaxilə edən **inzibati aktın ləğv edilməsini** və ya dəyişdirilməsini məhkəmədən tələb edir. Bu iddia növünə İPM-in bir çox hissələrində toxunulur (məsələn, İPM-in bu iddia növünü nəzərdə tutan 2.2.1-ci maddəsi, eləcə də sözügedən iddia növünün dispozisiya şərtlərini müəyyən edən 32-ci maddəsi). Nəhayət, İPM-in 70-ci və 71-ci maddələri mübahisələndirmə haqqında iddiaların məhkəmə tərəfindən hansı qaydada yoxlanılması və nəticələri əks olunmuşdur (Məcəllədə bununla bağlı nəzərdə tutulmuş üç pilləli struktura çox oxşar olan yanaşmaya başqa iddia növlərində də rast gəlinir).

İİQ-nin 67.1-ci maddəsində də inzibati orqan tərəfindən inzibati icraat haqqında hüquq normalarının və ya maddi hüquq normalarının pozulması və ya düzgün tətbiq edilməməsi nəticəsində qəbul edilmiş inzibati aktın qanunsuz sayılması təsbit edilmişdir. İİQ-nin 67-ci maddəsi inzibati orqanın fəaliyyət imkanlarını müəyyən etdiyi halda, mübahisələndirmə haqqında iddiaya dair normalar məhkəmələrin belə iddialarla necə rəftar etməsini tənzimləyir.

Mübahisələndirmə haqqında iddianın özəlliyi ondadır ki, iddianı təmin edən məhkəmə qərarı **dəyişdirici təsirə** malik olur. Yəni belə bir məhkəmə qərarı inzibati aktın yaratdığı hüquqi nəticələri aradan qaldırmaqla, bilavasitə (inzibati

orqan tərəfindən məhkəmə qərarının icrasına zərurət qalmadan) hüquqi vəziyyəti dəyişdirir (mübahisələndirmə və məcburetmə haqqında iddialar arasında dəqiq fərqləndirmə aparmaq üçün məcburetmə haqqında iddia haqqında müvafiq fəsilə, eləcə də inzibati aktlarla bağlı fəsildə əlverişli və əlverişsiz inzibati aktlar arasındakı fərqlərə dair qeydlərə bax).

Mübahisələndirmə haqqında iddia və müvafiq olaraq, bu iddia ilə bağlı çıxarılan məhkəmə qərarı bütöv inzibati akta və ya yalnız onun ayrılı bilən hissələrinə istinad edə bilər. Bu, İPM-in 70-ci maddəsinin mətnindən irəli gəlir. Həmin maddəyə əsasən, məhkəmə inzibati aktı, yalnız onun qanuna zidd olduğu və bunun nəticəsində iddiaçının hüquqlarını pozduğu hallarda ləğv edilir. Beləliklə, İPM-in 70-ci maddəsi İİQ-nin inzibati orqan tərəfindən inzibati icraat haqqında hüquq normalarının və ya maddi hüquq normalarının pozulması və ya düzgün tətbiq edilməməsi nəticəsində qəbul edilmiş inzibati aktın qanunsuz sayılmasını nəzərdə tutan 67.1-ci maddəsinin təzahürüdür. İnzibati aktın **qismən ləğv edilməsi**, həmin aktın hissələrə ayrılı bildiyi hallarda mümkündür. **Diskresion səlahiyyətlər çərçivəsində qəbul edilmiş qərarlara** münasibətdə isə, bu, nadir hallarda (yalnız inzibati orqanın inzibati aktın qismən qanuna zidd olduğunu bildiyi halda, məhz bu cür qərar çıxaracağına əsaslar olduqda) baş verə bilər. Əks halda, məhkəmə qeyri-qanuni olaraq inzibati orqanın yerinə onun diskresion səlahiyyətini həyata keçirmiş olardı. Bu səbəbdən diskresion səlahiyyətlər çərçivəsində qəbul edilmiş qərarların (bununla bağlı sonrakı hissələrdə ətraflı danışılacaq) qismən ləğvi, bir qayda olaraq, istisnadır.

Əlverişli və əlverişsiz inzibati aktların (bax: İİQ-nin 2.0.10 və 2.0.11-ci maddələri) fərqləndirilməsi iddianın növlərinə təsir göstərir. Mübahisələndirmə haqqında iddianın predmetini, yalnız (ən azı qismən) əlverişsiz inzibati akt təşkil edə bilər.

Qeyd: Hər hansı əlverişli şəraiti yaradan halın (məsələn, icazənin) təmin edilməməsi əlverişsiz inzibati akt sayılmır, çünki belə bir qərar hüquqi vəziyyəti dəyişməmiş, sadəcə və yalnız hüquqların genişlənməsinin qarşısını alır. Beləliklə, bu cür qərara qarşı mübahisələndirmə haqqında deyil, məcburet etmə haqqında iddia qaldırılmalıdır.

İddiyanın iddia qaldırmazdan əvvəl yuxarı inzibati orqana inzibati şikayət verdiyi halda, mübahisələndirmə haqqında iddianın predmetini (əlavə olaraq) şikayət instansiyasının qərarı da təşkil edə bilər (bax: İİQ-nin 71-ci və ondan sonrakı maddələri, eləcə də İPM-in 32.2-ci maddəsi).

Bununla belə, İİQ-nin 60-cı maddəsində nəzərdə tutulmuş mənada əlavə müddəalara qarşı iddia qaldırılması problematik ola bilər (xüsusilə, söhbətin müstəqil, yaxud əsas inzibati aktdan asılı olan göstərişlərdən getdiyini müəyyən etməyin zəruri olduğu hallarda).

Beləliklə, inzibati hüququn tətbiqi üçün həlledici olan inzibati orqanın necə hərəkət etməli olduğu deyil, faktiki olaraq necə hərəkət etdiyidir. Müəyyən hallarda, publik və ya xüsusi hüququn biri-birindən fərqləndirilməsi iddiaçının dəqiq nə istəməsindən də asılı olur.

Misal:

Bir sahibkar yaşayış ərazisində anbar tikintisi üçün icazə alır. Anbarın tikintisi qonşuları narahat etdiyi üçün onlar bunun qarşısını almaq istəyirlər. Qonşuların bir neçə imkanı mövcuddur. Bir tərəfdən, onlar bu mübahisənin publik-hüquqi qaydada həlli yolunu seçə və inzibati məhkəmədə tikinti icazəsinə qarşı mübahisələndirmə haqqında iddia qaldıra bilərlər. Digər tərəfdən isə, onların mülki-hüquqi qaydada sahibkardan tikinti işlərinin dayandırılmasını tələb etmələri də mümkündür. Lakin mülki-hüquqi qaydada iddia qaldırılması iddiaçılar üçün çox şey vəd etmir. Çünki mülki məhkəmə icraatı gedişində sahibkar ona verilmiş tikintiyə icazəni təqdim edə və nəticədə, qonşular anbarın tikintisinə dözmək məcburiyyəti qarşısında qala bilərlər.

Polis bir restoran sahibini vergidən yayınmaqda təqsirləndirir və bildirir ki, ona bu barədə (restoran sahibinin istehlak edilmiş spirtli içki üçün zəruri vergi ödəməməsi barədə) məlumatı həmin restoranın müştərilərindən biri verib. Bununla əlaqədar polis reydlər keçirir, lakin hər şeyin qaydasında olduğunu müəyyən edir. Restoran sahibi polisdən bu məlumatı vermiş müştərinin adının açıqlanmasını tələb edir və bildirir ki, məqsədi həmin şəxsə qarşı işgüzar nüfuzla dəymiş ziyanın əvəzinin ödənilməsinə dair iddia qaldırmaqdır. Amma polis bu məlumatı verməkdən imtina edir və bunu məlumatın konfidensiallığı ilə əsaslandırır. Restoran sahibi müvafiq məlumatın verilməsi tələbi ilə iddia qaldırır. Məlumatın verilməsi hüquqi nəticə yaratmadığı üçün restoran sahibi inzibati akt qəbul edilməsini

deyil, inzibati orqanın faktiki xarakterli hərəkət etməsini tələb edir.

Mübahisələndirmə haqqında iddianın mühüm növlərindən biri İPM-in 72-ci maddəsində təsbit olunmuşdur. Bu norma mübahisələndirmə haqqında iddia ilə bağlı elə bir halı nəzərdə tutur ki, orada iddianın icraata qəbul edilməsindən sonra inzibati akt barəsində **mübahisə əhəmiyyətini itirmiş** olsun (bax: İİQ-nin 64-cü və 65-ci maddələri). (Bununla bağlı, həmçinin müəyyən etmə haqqında iddia fəslə çərçivəsində İPM-in 72-ci maddəsi ilə bağlı qeyd olunanlara bax).

II. Mübahisələndirmə haqqında iddianın xüsusi mümkünlük şərtləri

Mübahisələndirmə haqqında iddianın mümkün sayılması üçün ümumi mümkünlük şərtləri ilə yanaşı (bununla bağlı daha ətraflı məlumat almaq üçün mümkünlük şərtlərinə dair fəslə bax), aşağıdakı xüsusi mümkünlük şərtləri də mövcud olmalıdır:

- İddia qaldırmaq səlahiyyəti (bax: İPM-in 35-ci maddəsi);
- İddia qaldırmaq müddətinə riayət edilməsi (bax: İPM-in 38.1-ci maddəsi).

1. İddia qaldırmaq səlahiyyəti (İPM-in 35-ci maddəsi)

Mübahisələndirmə haqqında iddia yalnız o zaman mümkün sayılır ki, iddiaçı iddia ərizəsində inzibati aktın qəbul edilməsi ilə hüquq və qanunla qorunan maraqlarının pozulduğunu bildirsin. Bu şərt hər hansı bir şəxsin heç bir əsas olmadan

başqalarının adından iddia qaldırmasının qarşısının alınmasına xidmət edir.

Başqa sözlə, iddiaçı yalnız öz (subyektiv) hüquqlarının pozulduğunu bildirməlidir. Hüquqların həqiqətən də pozulub-pozulmadığı iddianın əsaslılığı ilə bağlı olan bir məsələdir. Bu qayda da iddianın mümkünlüyü çərçivəsində geniş yoxlamalar aparılmasının qarşısının alınmasına yönəlmişdir.

Subyektiv hüquq hər hansı bir şəxsin (idarəetmənin bir qolu olan inzibati orqanın deyil) qanun, müqavilə və ya inzibati aktla tanınan və digər şəxslərdən müəyyən hərəkətləri etməyi, bu cür hərəkətlərə dözməyi və ya hərəkətsizlik nümayiş etdirməyi tələb etmək imkanındır. İddiaçı iddia ərizəsində belə bir tələb hüququna istinad etməlidir. Subyektiv hüquqlara, xüsusilə konstitusiyada təsbit olunmuş əsas hüquqlar, eləcə də adi qanunlardan irəli gələn subyektiv hüquqlar aiddir. Qanunla qorunan maraqlar, əslində subyektiv hüquqlarla eyniyyət təşkil edir.

Subyektiv hüququn mövcud olub-olmaması normanın qoruyucu təyinatı malik olub-olmaması əsasında müəyyən edilməlidir. Konkret halda, barəsində söhbət gedən hüquq norması müstəsna olaraq və ya ən azı fərdi maraqların da (təkcə ictimai maraqlara deyil) qorunmasına xidmət etməlidir.

Subyektiv hüquqları ümumi şəkildə üç qrupa ayırmaq olar: 1) qoruyucu hüquqlar; 2) iştirak hüquqları; 3) müəyyən hərəkətlərin edilməsini tələb etməyə dair hüquqlar. Qoruyucu hüquqlar şəxslərə dövlətin onların qanunla qorunan azadlıq sferasına müdaxilə etməkdən çəkinməyi və belə bir müdaxilənin aradan qaldırılmasını tələb etmək hüququ verir. İştirak

hüquqları şəxslərə iştirak etmək imkanları yaradır. Buraya, misal üçün, vətəndaşların seçki hüququ aiddir. Üçüncü qrupa aid olan hüquqlar isə, vətəndaşın dövlətdən müəyyən hərəkətlərin edilməsini tələb etmək hüquqlarını əhatə edir.

Burada nəzərə alınmalı olan **vacib** məsələ ondan ibarətdir ki, qanunla və ya başqa əsaslarla aidiyyətin nəzərdə tutulması özü-özlüyündə maraqlı şəxsin məhkəmə qaydasında qorunmaq hüququna malik olması demək deyil (məsələn, başqa inzibati orqanlar tərəfindən yol verilmiş pozuntularından). İcra hakimiyyəti daxilindəki münaqişələr iddia qaydasında məhkəmədə deyil, subordinasiya baxımından yuxarı instansiya orqan tərəfindən həll edilir.

Əlverişsiz (yükləyici) inzibati aktın ünvanlandığı şəxs həmin inzibati akta qarşı mübahisələndirmə haqqında iddia qaldırmağa bütün hallarda səlahiyyətli olacaqdır. Çünki iddiaçının onun üçün əlverişsiz (yükləyici) nəticələr yaradan inzibati aktın ləğv edilməsinə dair maddi-hüquqi tələbi mövcuddur. Əlverişsiz (yükləyici) inzibati aktın tərifı İİQ-nin 2.0.11-ci maddəsində verilmişdir. Həmin tərifə əsasən, maraqlı şəxsi hüququndan məhrum edən və ya onun hüququnu məhdudlaşdıran, yaxud onun üzərinə müəyyən vəzifələr qoyan akt əlverişsiz (yükləyici) inzibati aktdır. Əlverişsiz (yükləyici) inzibati aktın (məsələn, rüsum təyin edilməsi, tikintinin sökülməsi, restoran işlətmək icazəsinin ləğv edilməsi barədə qərar) qəbulu həmişə inzibati aktın ünvanlandığı vətəndaşın hüquqlarına müdaxilə deməkdir. Əgər inzibati orqanın hərəkəti üçün heç bir qanuni əsas yoxdursa, onda onun müdaxiləsi qanuna zidd sayılmalıdır. Bununla belə, qanuna zidd olub-olmama müstəsna olaraq iddianın əsaslılıq hissəsi çərçivəsində yoxlanılmalı olan bir məsələdir.

Misal:

İddiaçı ona məxsus mini marketin bağlanması haqqında qərardan şikayət vermək istəyir. Bu qərarın qəbul edilməsinə səbəb işlərin pis getməsi səbəbindən onun uzun müddət vergi ödəməməsi olmuşdur. Səlahiyyətli inzibati orqan bunu mağazanın işlədilməsi üçün şərtlərin mövcud olmaması kimi qiymətləndirmiş və dinlənilmə hüququ təmin edildikdən sonra iddiaçının sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmasını qadağan etmişdir.

İPM-in 35.1-ci maddəsinə müvafiq olaraq, iddiaçı iddia qaldırmaq səlahiyyətinə malik olmalıdır. Bu səlahiyyət o halda mövcud ola bilər ki, iddiaçı mübahisələndirilən inzibati aktın onun subyektiv-publik hüquqlarını pozduğunu iddia edə bilsin. Hər hansı əlverişsiz (yükləyici) hakimiyyət tədbiri bütün hallarda ünvanlandığı şəxsin fundamental hüquqlarına, yəni ən azı, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 24-cü maddəsində təsbit olunmuş hüquqlarına müdaxilə edir. İddia qaldırmaq səlahiyyətinin yaranması üçün hüquq pozuntusunun ən azı mümkün olması kifayət etdiyinə görə təsvir olunan kəzusunda iddiaçının iddia qaldırmaq səlahiyyəti vardır. Bununla belə, o, iddia ərizəsində həmin hüquq pozuntusuna da istinad etməlidir (bax: İPM-in 35.1-ci maddəsi).

İddia qaldırmaq səlahiyyəti yalnız o halda mövcud olmur ki, hüquqa müdaxilə açıq-aydın və birmənalı şəkildə nəzərə çarpmasın.

Əgər inzibati aktın qəbul edilməsi tələbinin mümkün olub-olmaması sual doğurarsa (yəni məcburetmə haqqında iddialarda) və ya inzibati aktın qəbulu bir vətəndaş üçün əlverişsiz, digəri üçün isə əlverişli şərait yaradarsa (yəni mübahisələndirmə haqqında iddialarda), bu zaman iddia qaldırmaq səlahiyyəti barədə normanın yoxlanılması çətinləşəcəkdir. İkinci halda hər hansı bir üçüncü şəxs, bir qayda olaraq, digər şəxsə ünvanlanmış əlverişli inzibati aktın onun üçün əlverişsiz nəticələr yaratdığını iddia edir. Belə bir üçüncü şəxsə ən bariz misal kimi tikinti sifarişçisinə verilmiş tikinti icazəsinə qarşı iddia qaldırmaq istəyən qonşunu göstərmək olar. Burada hansı tikinti hüququ müddələrinin üçüncü şəxsə (qonşuya) də subyektiv tələblə çıxış etmək hüququ verməsi dəqiq araşdırılmalıdır. Beləliklə, qeyd olunan halda olduğu kimi, hər hansı bir normanın üçüncü şəxslərin də hüquqlarını qoruyub-qorumadığı təfsir vasitəsilə müəyyən edilməli olan bir məsələdir.

Misal:

Qonşu yan tərəfdə yerləşən torpaq sahəsinin mülkiyyətçisinə verilmiş tikinti icazəsinə qarşı iddia qaldırır və bunu onunla əsaslandırır ki, tikintisinə icazə verilmiş ev onun evinə düşən zəruri təbii işığın qarşısını alır.

Qeyd olunan halda inzibati məhkəmə icraatında faktiki olaraq üç tərəf iştirak edir: 1) verilmiş tikinti icazəsinə qarşı iddia qaldırmış iddiaçı; 2) tikintiyə icazə əldə etmiş tikintinin sifarişçisi; 3) tikintiyə icazəni vermiş inzibati orqan. Üçbucaq

xarakterli bu cür hallarda da, əvvəlcə üçüncü şəxs (inzibati aktın qəbul edilməsində birbaşa iştirak etməmiş qonşu) qanunun müddəalarına istinad edərək tikinti icazəsinə qarşı subyektiv müdafiə hüququ ilə çıxış edə bilib-bilməməsi yoxlanılmalıdır. Bu müddəalar elə bir şəkildə ifadə olunmalıdır ki, normanın qoruyucu xarakteri təkcə ictimaiyyətə deyil, üçüncü şəxs özünə də şamil edilsin. Üçüncü şəxslərin hüquqlarının belə bir şəkildə qorunub-qorunmadığı qanundan irəli gələ bilər. Yəni müvafiq norma elə bir tərzdə ifadə edilməlidir ki, onun əsasında qonşuluq hüquqlarına müdaxilə edilib-edilməməsi məsələsini birbaşa müəyyən etmək mümkün olsun. Buna misal olaraq, Almaniyanın «Restoranlar haqqında» Qanununun 5-ci paragrafının 3-cü hissəsini göstərmək olar. Həmin normada aşağıdakılar nəzərdə tutulmuşdur:

§ 5. Əlavə şərtlər

Sahibkarlıq fəaliyyəti üçün icazə almalı olan sahibkarların üzərinə aşağıdakılardan qorunma ilə bağlı istənilən zaman əlavə şərtlər qoyula bilər:

1. müştərilərin həyat, sağlamlıq və ya əxlaqla bağlı təhlükələrə qarşı istismarı;
2. restoranda çalışan şəxslərin həyat, sağlamlıq və ya əxlaqla bağlı təhlükələr;
3. «Tullantılardan mühafizə haqqında» federal qanunda nəzərdə tutulmuş mənada ətraf mühitə zərərli təsirlər və restoranın yerləşdiyi ərazinin, yaxud qonşu torpaqların sakinləri, eləcə də ictimaiyyət üçün yarana biləcək digər əsaslı zərərlər, təhlükələr və ya narahatçılıqlar.

Bu müddəada birmənalı şəkildə hansı şəxslər dairəsinin müvafiq olaraq nələrdən qorunmalı olmalarını görmək olar. Əgər üçüncü şəxslərin belə bir şəkildə qorunması bilavasitə qanundan irəli gəlməzsə, onda, normanın qoruma məqsədi onun ictimaiyyəti, yaxud ayrı-ayrı şəxsləri qoruyub-qoruması sualı əsasında, habelə mətn və ya həmin normanın daşdığı məna əsas götürülməklə müəyyən edilməlidir. Sözügedən halda belə bir mövqedən çıxış etmək olar ki, tikinti hüququnda çox vaxt qonşunun subyektiv hüquqları da nəzərdə tutula bilər. Bu, bir tərəfdən, ərazidən tikinti məqsədləri üçün istifadəyə dair qərarların qonşunun da hüquqlarına toxunması, digər tərəfdən isə, tikinti hüququ ilə bağlı mübahisələrdə aşkar surətdə müəyyən edilə bilən ayrı-ayrı tərəflərin (konkret halda, bilavasitə qonşunun) qorunmalı olan maraqlarının tez-tez fərdi şəkildə nəzərə alınmalı olması ilə əlaqədardır. Buraya, misal üçün, yol verilən tullantı hədlərini və ya yanğından mühafizəyə dair şərtləri nəzərdə tutan normalar daxildir.

Yuxarıda göstərilən misalda iddiaçı tikintiyə icazənin onun hüquqlarını pozduğuna uğurlu şəkildə istinad edə və buna əsas kimi qeyd edə bilər ki, həmin icazə hər hansı bir evin kifayət qədər təbii işıqlandırılmasına yol verən və qonşuluq münasibətlərinə şamil edilən «ətrafdakı vəziyyətin nəzərə alınması prinsipi»nin pozulması ilə verilmişdir. Bunun həqiqətən də belə olub-olmaması isə, müvafiq iddianın əsaslılıq hissəsinin yoxlanılması vasitəsilə müəyyən edilir.

Misal:

İddiaçı Bakıda bir taksi şirkətinin sahibidir. Bakı şəhərinin nəqliyyat xidməti taksi xidməti sahəsində sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq istəyənlər üçün lisenziyalar verməyə başlayır. X-ə də belə bir lisenziya verilir. B iddia edir ki, şəhərdə həddindən çox taksi var və bu, onun şirkətinin mövcudluğunu təhlükə altına alır.

Sahibkarlıq fəaliyyətinə icazə verilməsi haqqında müddəalar ərizəçinin fərdi hüquqlarını və bundan başqa, onun işçilərini, eləcə də bilavasitə qonşuları qoruya bilər. Lakin həmin müddəalar rəqabətdən qorunmaq təyinatına malik deyillər. Eyni zamanda, qeyd olunan kazusda iddiaçının əsas hüquqlarının pozulmasından da söhbət gedə bilməz. Əsas hüquqlar fərdi azadlıqları qoruyur. Rəqabət halları Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 35-ci maddəsində təsbit edilmiş əmək hüququna toxunmur. Başqa sözlə, belə situasiyalarda iddiaçının əmək hüququ məhdudlaşdırılmır. Ona görə də sözügedən halda normanın üçüncü şəxsləri qorumaq təyinatına malik olması və iddia qaldırmaq səlahiyyəti inkar edilməlidir.

2. İddianın verilməsi müddəti

Mübahisələndirmə haqqında iddia İİQ-nin 62-ci maddəsindəki qaydalar əsas götürülməklə, inzibati akt haqqında məlumat verildiyi vaxtdan 30 gün müddətində və ya inzibati şikayət icraatı həyata keçirilən zaman şikayət instansiyası qərarının təqdim edildiyi vaxtdan 30 gün müddətində qaldırılmalıdır (bax: İPM-in 38-ci maddəsi). Əgər iddiaçı iddianı

mübahisələndirilən qərarı qəbul etmiş inzibati orqana 30 gün müddətində təqdim edərsə, bu halda da iddia müddətinə riayət edilmiş hesab olunur. İİQ-nin 72.1-ci maddəsinə əsasən, iddiaçı inzibati aktdan şikayəti ya inzibati qaydada, ya da məhkəmə qaydasında verə bilər.

İnzibati aktda və ya inzibati şikayətlə bağlı şikayət instansiyasının qərarında hüquqi müdafiə vasitələri barədə zəruri məlumat (bax: İİQ-nin 59.1.5 və 73.2-ci maddələri) olmadıqda, iddia müddətinin nə qədər davam etməsi barədə qanunda heç nə deyilmir. Belə hallarda İİQ-nin 73.2-ci maddəsindəki 6 aylıq müddətin analogiya qaydasında tətbiqi mümkündür (həmin müddətin yalnız inzibati şikayətlə bağlı nəzərdə tutulmasına baxmayaraq). Bununla belə, yaxşı olardı ki, qanunverici bu məsələni aydın şəkildə tənzimləsin.

İddia müddətinə riayət edilmədiyi bütün hallarda müddətin bərpası məsələsi ortaya çıxır (bununla bağlı kitabın əvvəlki hissələrində ətraflı qeydlər əksini tapıb), eləcə də inzibati aktda hüquqi müdafiə vasitələri barədə məlumatın olub-olmaması yoxlanılır.

İddianın mümkün sayılmadığı hallarda məhkəmə İPM-in 35.3-cü maddəsinə əsasən, qərardad qəbul edir. Bu müddəə təkcə İPM-in 35.1 və 35.2-ci maddələrinə əsasən iddia qaldırmaq səlahiyyətinin mövcud olmadığı halları deyil, mümkün sayılmama ilə bağlı bütün halları əhatə edir.

III. Əsaslılığın yoxlanılması

Mübahisələndirmə haqqında iddia o halda əsaslı sayılır ki, mübahisələndirilən inzibati akt qanuna zidd olsun və bunun nəticəsində iddiaçının hüquqlarını pozsun. İPM-in

70.1-ci maddəsində mübahisələndirmə haqqında iddianın təmin edilməsi üçün hansı şərtlərin mövcud olması sadalanmışdır. Bununla əlaqədar həyata keçirilən yoxlama çərçivəsində inzibati aktın formal və maddi-hüquqi şərtlərə, xüsusilə, İİQ-nin 61.3-cü maddəsinin tələblərinə riayət olunmaqla qəbul edilib-edilməməsi tam şəkildə yoxlanılmalıdır. Qeyd olunanlara əsasən, iddianın əsaslılığı yoxlanılan zaman, prinsip etibarilə aşağıdakı məsələlər yoxlanılmalıdır:

- iddianın yönəldiyi cavabdehin düzgün seçilməsi;
- mübahisələndirilən inzibati aktın qanuna zidd olması;
- mübahisələndirilən inzibati aktın qanuna zidd olması ilə iddiaçının hüquqlarının pozulması arasında səbəbli əlaqənin mövcudluğu.

1. Cavabdehin düzgün seçilməsi

Əsaslılığın yoxlanılması zamanı, ilk öncə, iddianın doğru cavabdehə, yəni inzibati aktı qəbul etmiş inzibati orqana qarşı verilib-verilmədiyini müəyyən edilməlidir. Nəzərə almaq lazımdır ki, İPM iddiaçıdan cavabdehin adını göstərməyi tələb etməsinə baxmayaraq (bax: İPM-in 46.1.2-ci maddəsi!), kimlərin cavabdeh olması məsələsini tənzimləmir.

2. İnzibati aktın qanuniliyi

İnzibati aktın qanuniliyi iki mərhələdə yoxlanılır: 1) **formal-hüquqi** baxımdan yoxlanılma; 2) **maddi-hüquqi** baxımdan yoxlanılma.

Ümumi şəkildə demək olar ki, inzibati akt qanunda əksini tapmış şərtlərə uyğun gəlmirsə, qanuna zidd sayılır (bax:

İİQ-nin 11-ci və 67.1-ci maddələri, eləcə də İPM-in 70.1-ci maddəsinin 1-ci və 2-ci cümlələri). İnzibati aktın qanuni hesab edilməsi üçün aşağıdakı şərtlərin mövcudluğu zəruridir:

1. İnzibati aktın səlahiyyətli inzibati orqan tərəfindən qəbul edilməsi və bu zaman icraat və forma ilə bağlı bütün müddəalara riayət olunması (formal-hüquqi baxımdan qanunilik);

2. İnzibati aktın qüvvədə olan hüquqa uyğun olması. Yəni inzibati orqanın əsaslandığı səlahiyyətverici normanın dispozisiya şərtləri konkret halda mövcud olmalı və inzibati aktın nəticəsi həmin normada nəzərdə tutulmuş nəticə ilə üst-üstə düşməlidir (maddi-hüquqi baxımdan qanunilik).

İnzibati aktın qanuniliyinin yoxlanılması zamanı inzibati orqanın hərəkətlərini tənzimləyən prosesual prinsipləri bilmək vacibdir. Çünki bu prinsiplərin pozulması inzibati orqanın hərəkətinin qanuna zidd olması ilə nəticələnə bilər.

İnzibati aktın qanuna zidd olub-olmadığı aşağıdakı yoxlama əsasında müəyyən edilə bilər:

İnzibati orqanın hərəkətlərinin qanuniliyi üçün vacib olan formal və maddi-hüquqi şərtlərin mövcud olub-olmaması hər zaman yoxlanılmalıdır (bax: İPM-in 70.1-ci maddəsinin 1-ci və 2-ci cümlələri).

a. İnzibati aktın formal-hüquqi baxımdan qanuniliyi

İnzibati aktın formal-hüquqi baxımdan qanuni hesab edilməsi üçün onun aşağıdakı şərtlərə cavab verməsi zəruridir:

- səlahiyyətli inzibati orqan tərəfindən qəbul olunma (bu məsələ başqa cür də təfsir edilə bilər. Bununla əlaqədar aşağıya bax);

- lazımi qaydada həyata keçirilən icraat nəticəsində qəbul olunma;
- formaya riayət edilməklə qəbul olunma.

Yəni məhkəmə səlahiyyətli inzibati orqanın inzibati icraatı İİQ-nin 57-ci və ondan sonra gələn maddələrində təsbit edilmiş qaydalara uyğun olaraq həyata keçirib-keçirmədiyini yoxlamalıdır.

aa) Aidiyyət

İnzibati orqanın **səlahiyyətli** olub-olmamasının yoxlanılmasına predmet, instansiya və ərazi aidiyyətinin yoxlanılması daxildir.

İnzibati aktı qəbul etmiş inzibati orqanın səlahiyyətli olub-olmaması məsələsi ona görə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir ki, İİQ-nin 65-ci maddəsinin hazırkı redaksiyasına əsasən, inzibati aktın müvafiq səlahiyyəti olmayan inzibati orqan tərəfindən qəbulu da inzibati aktın etibarsızlığı üçün əsaslardan biri qismində çıxış edə bilər. Müəllifin, eləcə də Azərbaycanda fəaliyyət göstərən alman mütəxəssislərinin fikrincə isə, səlahiyyət məsələsi əksər hallarda yalnız formal-hüquqi baxımdan qanuniliyə aid olan bir məsələdir. Bu barədə aşağıda daha ətraflı şəkildə bəhs olunacaq.

Yoxlama üçün əsas qismində İİQ-nin 4-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydalar çıxış edir.

Predmet aidiyyətində söhbət inzibati aktın əsl səlahiyyət daşıyıcısı tərəfindən qəbul edilib-edilməməsindən gedir. Səlahiyyət daşıyıcıları qismində müvafiq cavabdeh qurumlar vasitəsilə təmsil olunan əyalət, şəhər və ya rayonlar çıxış

edə bilər. İnstansiya aidiyyəti o zaman əhəmiyyət kəsb edir ki, inzibati orqanlar müxtəlif səviyyələr üzrə bölünmüş olsun. Belə ki, əgər müxtəlif rayonlara cavabdeh olan müxtəlif inzibati orqanlar mövcuddursa, onda hər hansı bir rayonla bağlılığı olan inzibati akt həmin rayon üzrə səlahiyyətli inzibati orqan tərəfindən qəbul edilmiş olmalıdır. Daha dəqiq desək, eyni məsələ üzrə yalnız bir inzibati orqan qərar qəbul edə bilər. Ərazi aidiyyəti İİQ-də ayrıca tənzimlənməmişdir. Çox güman ki, bununla bağlı qaydalar ayrı-ayrı xüsusi inzibati qanunlarda əksini tapmışdır.

Yuxarıda qeyd olunanlarla əlaqədar, İİQ-nin 65.1.2-ci maddəsində təsbit olunmuş qayda problematik hesab edilir. Həmin normaya əsasən, müvafiq səlahiyyəti olmayan inzibati orqan tərəfindən qəbul edilmiş inzibati akt etibarsız sayılır. Etibarsız sayılmaq o deməkdir ki, inzibati akt qəbul edildiyi andan heç bir hüquqi nəticə yaratmır (bax: İİQ-nin 65.2-ci maddəsi). Beləliklə, sözügedən normanın mətninə uyğun olaraq, inzibati aktın səlahiyyəti olmayan inzibati orqan tərəfindən qəbulu heç vaxt onun qanuna zidd olmasına deyil, əksinə, birbaşa etibarsızlığına səbəb olur. Lakin mətnin bu cür təfsiri bir çox səbəbdən inandırıcı görünmür. Çünki İİQ-nin 65-ci maddəsində sadalanmış əsasların müqayisəsi inzibati aktın yalnız dar şərtlər çərçivəsində, yəni aydın şəkildə anlaşıla bilən müstəsna hallarda etibarsız sayılması nəticəsinə gəlməyə əsas verir. Buraya hansı inzibati orqan tərəfindən qəbul edildiyi məlum olmayan yazılı inzibati akt (bax: İİQ-nin 65.1.1-ci maddəsi) və ya maraqlı şəxsdən inzibati və ya cinayət məsuliyyətinə səbəb ola bilən hərəkətlər etməyi

tələb edən inzibati akt (bax: İİQ-nin 65.1.4-cü maddəsi), yaxud faktiki səbəblər üzündən icrası mümkün olmayan inzibati akt (bax: İİQ-nin 65.1.5-ci maddəsi), eləcə də kimə ünvanlandığı aydın olmayan inzibati akt (bax: İİQ-nin 65.1.6-cı maddəsi) aiddir. Qeyd olunan bu müstəsna hallar mövcud olduqda, inzibati aktın qanuna zidd deyil, birbaşa etibarsız sayılması onsuz da heç bir sual doğurmur. İnzibati aktın müvafiq səlahiyyəti olmayan inzibati orqan tərəfindən qəbulu qismən təşəkkül tapmamış hazırkı inzibati strukturlarda baş verə bilər. Hətta inzibati orqanların səlahiyyətləri aydın şəkildə qanunla tənzimləndiyi hallarda belə, səlahiyyəti olmayan inzibati orqanın səhvən qərar qəbul etməsi realdır. Bu kimi hallarda inzibati akt etibarsız sayılarsa, onda müvafiq səlahiyyəti olmayan inzibati orqan mövcud olmayan bir inzibati orqanla eyniləşdirilmiş olardı. Bu baxımdan, hüquqi nəticələr böyük əhəmiyyət kəsb edir. Ona görə də İİQ-nin 65.1.2-ci maddəsində yalnız açıq-aşkar müvafiq səlahiyyətə malik olmayan inzibati orqanların başa düşülməsi tövsiyə edilir. Misal üçün, belə bir hal o zaman yarana bilər ki, vətəndaşların yaşayış və ya olduğu yer üzrə qeydiyyatını aparan inzibati orqan tikintiyə icazə versin, yaxud tikinti idarəsi hər hansı bir şəxsin vətəndaşlığını tanıсын. Bu cür inzibati aktların qaydasında olmadığını aydın şəkildə görmək mümkündür və ona görə də inzibati akt açıq-aşkar müvafiq səlahiyyəti olmayan inzibati orqan tərəfindən qəbul olunduğuna görə yararsız sayılmalıdır. Əksinə, səlahiyyətli olduğu rayonun hüdudlarından kənarında yerləşən evin tikintisinə icazə vermiş inzibati orqanın hərəkəti isə yalnız qanuna zidd hesab olunmalı və onun mübahisələndirilməsinə yol verilməlidir.

ab) Lazımi qaydada həyata keçirilən inzibati icraat

İnzibati icraatla bağlı mühüm qaydalar İİQ-nin 28-ci və ondan sonrakı maddələrində tənzimlənmişdir. Bu qaydalar arasında aşağıdakılar xüsusilə vurğulanmalıdır:

- ərizənin verilməsi, ərizənin forması (bax: İİQ-nin 28.1.1-ci və 30-cu maddələri);
- vəzifəli şəxslərə etiraz etmək üçün əsaslara dair müddəalar (bax: İİQ-nin 42-ci maddəsi);
- işin hallarının obyektiv araşdırılması prinsipinə riayət edilməsi (bax: İİQ-nin 24-cü maddəsi);
- İİQ-nin 61-ci maddəsinə əsasən, inzibati aktın dəqiq və aydın əsaslandırılması (burada yalnız özünə nəzarətə və vətəndaşın başa düşməsinə xidmət edən əsaslandırmanın olması nəzərdə tutulur. Həmin əsaslandırmanın hüquqi və faktiki baxımdan düzgün olması isə, maddi-hüquqi baxımdan yoxlamaya aid olan bir məsələdir);
- Dinlənilmə haqqında müddələrin nəzərə alınması (bax: İİQ-nin 21.1-ci maddəsi).

Dinlənilmə çox mühüm əhəmiyyət kəsb edən məsələdir. Hər hansı bir şəxsin maraqlarına müdaxilə edən inzibati aktın qəbulundan əvvəl o, əhəmiyyətli hallar və faktlar barədə fikir bildirmək imkanına malik olmalıdır, bir şərtlə ki, İİQ-nin 21.3-cü maddəsində sadalanmış və istifadəsi inzibati orqanın diskresion səlahiyyətinə aid olan müstəsna hallar mövcud olmasın. Əgər iddiaçı inzibati aktın qanuna zidd olmasına istinad edirsə və buna əsas kimi dinlənilməməsini göstərirsə, onda o, dinlənilmiş olacağı halda, nələri bildirəcəyini təsvir etməli və hələ inzibati icraat mərhələsində ikən uğur

qazanacağıni əsaslandırmalıdır. Əks halda, məhkəmə inzibati icraatla bağlı qayda pozuntusunun inzibati orqanın qərarına təsir göstərib-göstərmədiyini müəyyən edə bilməz (bax: İPM-in 70.1-ci maddəsi).

ac) İnzibati aktın forması

İİQ-də inzibati aktlar üçün məcburi olaraq daim riayət edilməli olan bir **forma** təsbit edilməmişdir. Sözügedən qanunun 57.1-ci maddəsinə əsasən, qanunda başqa forma (təcili hallarda şifahi forma da daxil olmaqla) nəzərdə tutulmamışdırsa, inzibati akt yazılı formada qəbul edilir. Şifahi formada qəbul edilmiş inzibati akt İİQ-nun 57.4-cü maddəsinə müvafiq olaraq, bu normada sadalamış hallarda yazılı formada təsbit olunmalıdır.

İİQ-nin 59.1.5-ci maddəsində inzibati akta qarşı **hüquqi müdafiə vasitələrinə dair nəzərdə tutulmuş rekvizitlər** inzibati aktın qanuna zidd olması ilə nəticələnəcək formal tələb deyil. Başqa sözlə, hüquqi müdafiə vasitələrinə dair rekvizitlərin olmaması İİQ-nin 73.2-ci maddəsinə müvafiq olaraq, yalnız şikayət və ya iddia icraatı çərçivəsində daha uzun şikayət və ya iddia müddətlərin yaranmasına aparıb çıxarır.

aç) Forma ilə bağlı qüsurların aradan qaldırılması

Əgər inzibati aktın tərtibi ilə əlaqədar forma və icraata dair qüsurlar mövcud olarsa, inzibati orqanın həmin qüsurları aradan qaldıra bilib-bilməməsi məsələsi ortaya çıxır. İİQ-nin 63-cü maddəsində qüsurların aradan qaldırılması ilə bağlı yalnız açıq-aşkar xarakter daşıyan yazı və hesab

səhvlərinin düzəldilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bu normanın analogiya qaydasında inzibati icraatda yol verilmiş digər qüsurlara (misal üçün, həyata keçirilməmiş, lakin həyata keçirilə bilən dinləmələrə) tətbiq oluna bilib-bilməməsi barədə düşünmək mümkündür. Çünki iddiaçı icraat, məsələn, inzibati şikayət üzrə icraat çərçivəsində hələ işin faktiki halları ilə bağlı fikrini ifadə edə bilərsə, onda inzibati aktı hər hansı bir formal səhvə görə ləğv etmək üçün hüquqi müdafiə marağı mövcud olmayacaqdır.

Əgər hər hansı bir səhv düzəldilməyibsə, bu zaman forma ilə bağlı qüsurlar nəzərə alınmaya da bilər. Lakin bu, forma ilə bağlı müddəanın pozulmasının qərara təsir etmədiyi (bax: İPM-in 70-ci maddəsinin 1-ci abzasının 2-ci cümləsi) və müddəaya riayət edilmiş olacağı təqdirdə oxşar qərarın qəbul ediləcəyi çox nadir hallarda baş verir. Buna misal olaraq, aşağıdakı halı göstərmək olar. Fərz edək ki, inzibati orqan üçün məcburi nəticə nəzərdə tutan hüquq normalarına əsasən, iddiaçının rüsum ödəməli olması nəzərdə tutulmuşdur. Lakin inzibati orqan bu barədə müvafiq qərar qəbul edərkən İİQ-nin 21-ci maddəsində təsbit edilmiş zəruri dinləməni həyata keçirməmişdir. Göstərilən bu misalda inzibati akt iddiaçının zəruri dinləməsi həyata keçirilmiş olduğu halda da eyni cür qəbul edilmiş olacaqdı. Başqa sözlə, sözügedən hallarda icraatda yol verilmiş qüsurlar və inzibati aktın qəbulu arasında zəruri səbəbli əlaqə mövcud olmayacaqdır. Lakin hər bir halda vətəndaşın sonradan inzibati məhkəmə icraatında dinlənməsi zəruridir.

Əgər inzibati aktın qəbul edilməsi zamanı yol verilən formal səhvin düzəldilməsi mümkün deyilsə və həmin səhvlə

inzibati aktın qəbulu arasında səbəbli əlaqə mövcuddursa, inzibati akt formal-hüquqi baxımdan qanuna zidd sayılmalı və ləğv edilməlidir.

b. İnzibati aktın maddi-hüquqi baxımdan qanuniliyi

İnzibati akt aşağıdakı hallarda maddi-hüquqi baxımdan qanuni sayılır:

- inzibati aktın qəbulu üçün səlahiyyətverici normanın dispozisiya şərtlərinin mövcudluğu;
- inzibati aktın qanuniliklə bağlı ümumi tələblərə cavab verməsi;
- inzibati orqanın yol verilən hüquqi nəticəni seçməsi.

Hər hansı bir inzibati aktın qanuniliyini yoxlayan zaman sonuncu inzibati qərarın hansı tarixdə qəbul olunması, yəni inzibati aktın və ya şikayət instansiyasının qərarının nə vaxt qəbul edilməsi nəzərə alınır.

ba) Qanuni əsas

İnzibati orqanın hərəkəti üçün qanuni əsas olmalıdır. İİQ-nin 11-ci maddəsinə əsasən, inzibati orqanlar yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada şəxsin hüquq və azadlıqlarına müdaxilə edə bilirlər. Bu o deməkdir ki, istənilən halda, şəxs üçün əlverişsiz olan hər bir inzibati hərəkət üçün qanuni əsas mövcud olmalı, inzibati orqanın müdaxilə edə bilmək səlahiyyəti qanundan irəli gəlməlidir. Sadəcə, müəyyən bir hərəkətə icazə verilmədiyinin müəyyən edilməsi inzibati orqanın müdaxiləsi üçün yetərli deyil. Məsələn, sürücünün nəqliyyat vasitəsini sərxoş vəziyyətdə

idarə etməsinin qarşısının alınmalı olduğunu müəyyən edən bir normanı qanuni əsas kimi göstərmək olar.

Səlahiyyətverici əsas etibarlı, yəni **konstitusiyaya uyğun** olmalı və üstün qüvvəyə malik hüquq normaları ilə ziddiyyət təşkil etməməlidir. Məhkəmənin bununla bağlı şübhələri olduqda, İPM-in 124-cü maddəsinə əsasən, Konstitusiya Məhkəməsinə sorğu göndərilməlidir.

Norma dispozisiya şərtlərindən və hüquqi nəticədən ibarət olur. **Səlahiyyətverici əsasın dispozisiya şərtləri** müvafiq normadan irəli gəlir. Azərbaycanda xüsusi inzibati hüquq sahəsində qanunlar yeni inzibati hüquqa hələ tam uyğunlaşdırılmadığından maddi inzibati hüquq normalarının tətbiqi zamanı çətinliklər yarana bilər. Buna görə də inzibati hüququn ümumi prinsiplərinə ayrıca diqqət yetirmək və inzibati orqanların bu prinsiplərə söykənən fəaliyyətini, xüsusilə tənqidi baxımdan yoxlamaq lazımdır. Həllədiçi olan odur ki, məhkəmə inzibati orqanın davranışını (yəni normanın tətbiqini), prinsip etibarilə tam şəkildə yoxlamalıdır. Yeganə istisna, yalnız inzibati orqana verilən və nadir hallarda rast gəlinən qiymətləndirmə azadlığı ilə bağlıdır.

bb) Xüsusi hallar: Qiymətləndirmə azadlığı

Məhkəmə, bir qayda olaraq, inzibati orqanın hərəkətinin qanuni əsasının şərtlərini dəqiqliklə yoxlayır. Başqa sözlə, qanun inzibati orqana inzibati məhkəmə icraatının gedişində məhkəmə tərəfindən yoxlanılmasını mümkün edən heç bir qiymətləndirmə azadlığı vermir. Lakin göstərilən qaydadan müəyyən istisnalar da mövcuddur. İPM-in 73.3.2-ci maddəsində yalnız məcburetmə haqqında iddialarla bağlı təsbit olunan,

lakin nəzəri cəhətdən mübahisələndirmə haqqında iddialara da şamil oluna bilən qiymətləndirmə azadlığı inzibati orqana yalnız məhdud hallarda ağlabatanlıq və qəbul edilə bilmə baxımından məhkəmə qaydasında yoxlanılması mümkün olan qiymətləndirmə azadlığı təklif edir. Burada, söhbət məhkəmə qaydasında təkrarlanması mümkün olmayan və ya inzibati orqanın işin mahiyyəti ilə bağlı məhkəmədən daha çox xüsusi bilik və təcrübəyə malik olduğu hallardan gedir.

Hər iki hal üçün başlanğıc nöqtəsi sözügedən hallara şamil edilən və müvafiq normalarda təfsirə ehtiyacı olan dispozisiya şərtləridir. Almaniyada qiymətləndirmə azadlığına dair ən vacib misallar qismində imtahanla bağlı qərarları və filmlərin qiymətləndirilməsini göstərmək olar. İmtahanlarda (misal üçün, hüquq üzrə dövlət imtahanlarında) situasiyadan asılı olan qiymətləndirmələrin təkrarlanması və başa düşülməsi elə də asan deyil. Ona görə də məhkəmə təcrübəsində imtahan komissiyalarının qiymətlərin verilməsi zamanı yalnız məlum faktlar əsasında və xüsusi imtahan situasiyası nəzərə alınmaqla qəbul edilə bilən olub-olmaması baxımından yoxlanıla bilən qiymətləndirmə azadlığı tanınır. Almaniyada imtahan keçirilməsi qaydaları haqqında əsasnamədə mücərrəd olaraq göstərilib ki, imtahanı çox uğurlu vermiş namizədlər «çox yaxşı» qiyməti ala bilirlər. Namizədin nailiyyətinin çox uğurlu olub-olmaması barədə qərarı isə imtahan komissiyası qəbul edir. Məhkəmə, yalnız qərarın anlaşıla bilən olduğunu və işin dəqiq faktiki halları əsasında, düzgün icraat çərçivəsində qəbul edilib-edilmədiyini yoxlayır. Almaniyada kinofilmlər bəzən «dəyərli» kimi qiymətlərlə qiymətləndirilir.

Bu qərar da qiymətləndirmə azadlığı çərçivəsində qəbul edilən qərarlar sırasına daxildir, çünki qiyməti verən film mütəxəssislərinin xüsusi baxış bucağına və biliklərə malik olmaları səbəbindən filmi məhkəmədən daha yaxşı qiymətləndirə bilmələri güman edilir. Bütün bu qeyd olunan məsələlərdə həlledici məqam ondan ibarətdir ki, inzibati orqan qiymətləndirmə azadlığından yararlandığı bütün hallarda nəticəyə necə və hansı hallar nəzərə alınmaqla gəldiyini anlaşılan şəkildə izah etməlidir. Yalnız belə bir izah məhkəməyə inzibati orqanın hərəkətinin qəbul edilə bilən olub-olmamasını yoxlamağa imkan yaradır. Əgər belə bir əsaslandırma yoxdursa və ya o anlaşıla bilən deyildirsə, inzibati akt qanuna zidd sayılmalı və ləğv edilməlidir.

Mühüm məqam: Məhkəmə qiymətləndirmə azadlığının həyata keçirilməsi məsələsinə münasibətdə inzibati orqanın bütün imtahan iştirakçılarına bərabər imkanlar yaradıb-yaratmadığını və ümumi inzibati praktikaya riayət edib-etmədiyini də qiymətləndirməlidir. Bu şərtlərə o vaxt əməl edilməmiş hesab olunur ki, imtahan verənlərdən biri imtahanı sakit bir şəraitdə müxtəlif kitabların köməyi ilə verə bilsin, digər bir namizəd isə imtahanı qeyri-adekvat səs-küy şəraitində və ya heç bir köməkçi vasitə olmadan vermiş olsun. Mövcud inzibati praktika heç bir səbəb olmadan iştirakçıların xeyrinə və ya ziyanına dəyişdirilə bilməz. Bundan başqa, İİQ-nin 12-ci maddəsinə əsasən, bərabərlik prinsipinə də riayət edilməlidir. İmtahan vermiş şəxsin üzərinə, onun fikrincə, ədalətsiz keçirilmiş imtahandan, imtahanın gedişində və ya imtahandan dərhal sonra şikayət vermək və beləliklə də, imtahanın nəticələrini gözləməmək vəzifəsinin qoyulması ağla-

batan hesab olunur. Belə ki, ləngimə imtahan situasiyasının başa düşülməsini çətinləşdirə bilər.

Hər hansı sualın eyni vaxtda bir neçə həll variantının mövcud olduğu hallarda, inzibati orqanın bunlardan yalnız birini düzgün hesab etməsinə və bununla da, verdiyi qiyməti ərizəçinin, məhz onun (inzibati orqanın) düzgün hesab etdiyi həll variantını seçməməsi ilə əsaslandırmasına yol verilmir.

Misal:

Almaniyada hüquq üzrə yazılı şəkildə verilən ikinci dövlət imtahanında imtahan komissiyasının üzvləri arasında imtahanın bir sıra hissələrinin qiymətləndirilməsi ilə bağlı fikir ayrılığı yaranır. Komissiyanın bir qrup üzvünün fikrincə, məhkəmə qərarının yuxarısında «qərar» sözü yazılmalıdır. Komissiyanın digər üzvləri isə hesab edir ki, bunun yazılmasına ehtiyac yoxdur, çünki qanunda hakimin şifahi məhkəmə baxışından sonra qərar qəbul etməsi göstərilmişdir. Hər iki fikri qəbul etmək mümkündür. Lakin imtahan tapşırığının qiymətləndirilməsi zamanı komissiya üzvü imtahan verənin «qərar» başlığını qeyd etməməsinə istinad edə bilməz. Başqa sözlə, bu, imtahan verən üçün hər hansı əlverişsiz nəticənin yaranmasına səbəb olmamalıdır. Çünki o, qəbul edilməsi mümkün olan iki variantdan birini seçmək imkanına malikdir.

Tez-tez rast gəlinən və **təfsiri mümkün olan dispoziya şərtləri** ilə bağlı olan bütün digər hallar tam həcmdə məhkəmə

tərəfindən yoxlanıla bilər. Məsələn, əgər qanunda namizədin «uyğun» olduğu təqdirdə dövlət qulluğuna qəbul edilə bilməsi nəzərdə tutulmuşdursa, bu uyğunluğu obyektiv meyarlar əsasında (məsələn, əvvəlki işəgötürənlərin verdiyi xasiyyətnamələr əsasında) yoxlamaq olar. Eyni qayda, ərizəçinin restoran işlətmək üçün «kifayət qədər etibarlı» olub-olmamasına da aiddir.

Qiymətləndirmə azadlığının və təfsiri mümkün olan dispoziya şərtlərinin yoxlanılması zamanı daim nəzərə alınmalı olan **ümumi qanunilik şərtləri** ya qanunda tənzimlənir, ya da inzibati hüququn ümumi prinsiplərindən irəli gəlir. Buraya, həmçinin inzibati aktın aydın və anlaşıla bilər olması tələbi (bax: İİQ-nin 58.2-ci maddəsi), hüquqi və faktiki imkan, eləcə də çox vacib əhəmiyyətə malik mütənasiblik prinsipi daxildir (bax: İİQ-nin 17-ci maddəsi).

bc) Hüquqi nəticə hissəsinin yoxlanılması

(1) İnzibati orqan tərəfindən məcburi olaraq qəbul edilən qərarlar

Məhkəmə, müdaxilə edilməsini nəzərdə tutan normanın bütün dispoziya şərtlərinin mövcud olub-olmadığını yoxladıqdan sonra növbəti addım qismində inzibati orqanın düzgün hüquqi nəticəni seçib-seçmədiyini müəyyən etməlidir. Səlahiyyətverici əsasların yoxlanılması zamanı inzibati orqan tərəfindən **məcburi olaraq (qeyd-şərtsiz) və diskresion səlahiyyət əsasında qəbul edilən qərarlar** bir-birindən fərqləndirilməlidir. Konkret qərarın məcburi qəbul edilməsi o halda baş verir ki, inzibati orqanın müəyyən şərtlərin

mövcud olduğu təqdirdə nə etməli olması qanunda dəqiq göstərilmiş olsun. Belə bir halın mövcudluğunu normanın «əgər...» sözünü «...malı, məli» şəkilçiləri ilə əlaqələndirən dispozisiya şərtləri əsasında müəyyən etmək mümkündür.

Misal:

Əgər nəqliyyat vasitəsini idarə edən şəxs spirtli içki qəbul etdikdən sonra sükan arxasında yaxalanarsa, inzibati orqan onun nəqliyyat vasitəsini idarə etməyə davam etməsinin qarşısını almalıdır.

İnzibati orqanın məcburi olaraq qəbul etdiyi qərarlara münasibətdə məhkəmə, yalnız həmin inzibati orqanın qanunla nəzərdə tutulmuş düzgün hüquqi nəticəni tətbiq edib-etmədiyini yoxlamalıdır. Əgər qanun spirtli içkinin təsiri altında nəqliyyat vasitəsinin idarə edilməsinə görə nəqliyyat vasitələrini idarə etmə hüququndan məhrum etməni tələb edərsə, bu, müvafiq dispozisiya şərtlərinin mövcudluğu halında (yəni nəqliyyat vasitəsi spirtli içkinin təsiri altında idarə edildikdə) inzibati orqanın qərarı üçün məcburi xarakter daşıyan yeganə düzgün nəticədir.

(2) İnzibati orqanın diskresion səlahiyyəti və onun məhkəmə tərəfindən yoxlanılması

İnzibati hüquq normalarının böyük bir hissəsində inzibati orqanlara bir neçə müxtəlif hüquqi nəticələrdən birini seçmək imkanı verilir. Sözügedən hallarda inzibati orqan özünün diskresion səlahiyyətindən istifadə edə bilər.

İİQ-nin 2.0.7-ci maddəsinə görə, diskresion səlahiyyət qanunla inzibati orqanın mümkün qanunauyğun qərarlardan birini seçmək imkanındır. Belə ki, diskresion səlahiyyət nəzərdə tutan normalar əksər hallarda ya «*bilər*» sözü ilə bitir, ya da orada «...-ə qədər» sözləri əksini tapır. Məsələn: «Əgər bir qrup şəxs təhlükə yaradarsa, polis həmin qrupun dağılışmasını təmin edə **bilər**». Yaxud başqa bir misal: «Əgər kafe işlədilməsi nəticəsində havaya zərərli maddələr buraxılırsa, inzibati orqan onun işlədilməsinin dayandırılmasını tələb edə **bilər**.»

İnzibati orqan özünün diskresion səlahiyyətinin həyata keçirilməsində heç vaxt tam azad deyil. Belə ki, şəxs inzibati orqandan diskresion səlahiyyətini düzgün həyata keçirməsini tələb etmək hüququna malikdir (bax: İİQ-nin 16.2-ci maddəsi). İnzibati orqan özbaşına fəaliyyət göstərə bilməz. O, xüsusilə, İİQ-nin 14-cü maddəsində təsbit olunmuş və diskresion səlahiyyətin hədlərini, onun məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilməsinin zəruriliyini və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarına əsassız şəkildə müdaxilənin yolverilməzliyini müəyyən edən vacib prinsipləri nəzərə almalıdır. Bundan əlavə, qərarın qəbulu ilə əlaqədar çərçivəni müəyyənləşdirən və inzibati orqan üçün məcburi xarakter daşıyan müxtəlif prinsiplər mövcuddur (bununla bağlı daha ətraflı məlumat almaq üçün bax aşağıda: inzibati orqanların diskresion səlahiyyət əsasında qəbul etdiyi qərarların məhkəmə tərəfindən yoxlanılması).

Normanın hüquqi nəticə hissəsində inzibati orqan üçün diskresion səlahiyyət nəzərdə tutulubsa, inzibati məhkəmənin İPM-in 74-cü maddəsində təsbit edilmiş və həmin Məcəllənin

70-ci maddəsində əksini tapmış yoxlama vəzifəsini tamamlayan nəzarət imkanları vardır. Bu, əslində 74-cü maddənin mətninin özündən də irəli gəlir. Belə ki, həmin normada nəzərdə tutulmuşdur ki, inzibati orqanın diskresion səlahiyyətlər əsasında hərəkət etdiyi hallarda məhkəmə, **həmçinin** inzibati aktın və ya inzibati aktın qəbul edilməsindən imtinanın, yaxud inzibati orqanın hərəkətsizliyi səbəbindən inzibati aktın qəbul edilməməsinin diskresion səlahiyyətlərin qanunla müəyyən olunmuş hədlərinə əməl olunmaması və ya diskresion hüququn həmin səlahiyyətlərin məqsədinə uyğun şəkildə həyata keçirilib-keçirilməməsi **baxımından** qanunsuz olub-olmadığını yoxlayır.

İPM-in 74-cü maddəsinə əsasən, məhkəmə tərəfindən inzibati aktların qanuniliyinin yoxlanılması inzibati orqanın öz diskresion səlahiyyətini düzgün, xüsusilə mütənasiblik prinsipinə (İİQ-nin 17-ci maddəsi) müvafiq olaraq yerinə yetirib-yetirmədiyinin yoxlanılması ilə məhdudlaşmalıdır. Bu, yalnız o hallarda baş verə bilər ki, inzibati orqan ümumiyyətlə, diskresion səlahiyyətə malik olduğunu sezməmiş və ona verilmiş diskresion səlahiyyət çərçivəsində hərəkət etməmiş olsun (məsələn ilə ziddiyyət təşkil edən əsaslar nəzərə alınmadan). Başqa sözlə, müvafiq yoxlama çərçivəsində inzibati orqanın öz diskresion səlahiyyətini sezib-sezmədiyini, ondan istifadə edib-etmədiyini və bununla da, ona məxsus olan diskresion səlahiyyətin hədləri çərçivəsində hərəkət edib-etmədiyini yoxlanılır.

Məsələn, inzibati aktın əsaslandırma hissəsi inzibati orqanın ona verilmiş diskresion səlahiyyəti həyata keçirdiyi nəticəsinə gəlməyə imkan verməzsə (İİQ-nin 61.3-cü maddəsi),

bu zaman **diskresion səlahiyyətdən istifadə olunmaması** halı mövcud olur. Lakin inzibati orqan, nəinki ona məxsus diskresion səlahiyyəti həyata keçirmək hüququna malikdir, bu, həm də onun **vəzifəsidir**. Əgər o, bunu yanlış qiymətləndirərsə, hüquqazidd hərəkət etmiş olur ki, bu səhvin də məhkəmə prosesi zamanı aradan qaldırılması mümkün hesab olunmur.

Hüquqazidd olaraq **diskresion səlahiyyətin həddinin aşılması, eləcə də diskresion səlahiyyətdən lazımi həddə istifadə olunmaması** o halda baş verir ki, inzibati orqan öz qərarının hüquqi nəticə hissəsində qanunla müəyyən olunmuş hədlərdən kənar hərəkət etmiş olsun. Əgər qanun hüquqi nəticə kimi inzibati orqanın diskresion səlahiyyətində olan rüsumun 20 manatdan 200 manatadək ödənilməsinə nəzərdə tutursa, rüsum məbləğinin 20 manatdan az və ya 200 manatdan çox müəyyən edilməsi hüquqi cəhətdən yanlışdır. Çünki inzibati orqan rüsumu bu qaydada müəyyən etməklə qanunla ona verilmiş diskresion səlahiyyət çərçivəsini aşmış olardı.

Müəyyən hallarda işin xüsusiyyətləri və ya hüquqi səbəblər nəzərə alınmaqla qərarın hüquqi nəticə hissəsi ilə bağlı yalnız bir qanuni qərarın qəbul edilməsi mümkündür (inzibati orqana qərarın qəbulu zamanı diskresion səlahiyyət verilməsinə baxmayaraq). Belə hallarda inzibati orqan məhz həmin qərarı qəbul etməlidir. Başqa sözlə, qeyd olunan vəziyyətlərdə onun **diskresion səlahiyyəti «sıfır»a endirilir. Diskresion səlahiyyətlə bağlı qərarın qüsursuz olmasını tələb etmək hüququ** İİQ-nin 14.1 və xüsusilə, 16.2-ci maddələrində aşkar şəkildə təsbit edilmişdir.

İnzibati orqanın qərar qəbul edərkən **işin mahiyyətinə yad olan aspektləri** nəzərə alıb-almamasını yoxlayarkən, məhkəmə inzibati orqanın öz diskresion səlahiyyətini həmin səlahiyyətin məqsədinə (şübhə mövcud olduğu təqdirdə bu məqsəd təfsir vasitəsilə araşdırılır) uyğun həyata keçirib-keçirmədiyinə nəzər yetirir. İnzibati orqanın diskresion səlahiyyət daxilində qəbul etdiyi qərar inzibati icraatın gedişində lazımi qaydada və tam şəkildə müəyyən edilmiş faktlara əsaslanmalıdır. (Diskresion səlahiyyətin həyata keçirilməsi ilə bağlı olan mübahisələndirmə və məcburetmə haqqında iddialarda məhkəmə qərarlarına dair kitabın sonrakı hissələrində daha ətraflı məlumat veriləcəkdir).

Diskresion səlahiyyət əsasında qəbul edilmiş və işin mahiyyətinə uyğun əsaslandırılmış qərarın yoxlanılması zamanı inzibati orqanın inzibati icraatın ümumi prinsiplərini nəzərə alması da həlledici əhəmiyyət kəsb edir. Buraya, həmçinin bərabərlik prinsipinə riayət edilməsi (İİQ-nin 12-ci maddəsi) və mütənasiblik prinsipinin nəzərə alınması (İİQ-nin 17-ci maddəsi) aiddir.

Mütənasiblik prinsipinə müvafiq olaraq, inzibati orqanın hüquqlara müdaxilə edən tədbirləri inzibati orqanın güddüyü qanuni məqsədə mütənasib olmalı, eləcə də həmin məqsədə çatmaq üçün zəruri və yararlı olmalıdır. Mütənasiblik yararlılıq, zərurilik və uyğunluq kimi üç əlamətdən ibarətdir.

Şəxsin subyektiv hüquqlarına müdaxilə o halda qeyri-mütənasib hesab olunur ki, o, güdülən məqsədə çatmaq üçün yararsız və ya qeyri-zəruri olsun (məsələn, həmin məqsədə çatmaq üçün daha yumşaq vasitənin olması səbəbindən). Bundan başqa, konkret müdaxilə güdülən

məqsədə qeyri-mütənasib ola bilməz. Bu, hər bir kazusda qarşıya çıxan sualdır və onun cavablandırılması zamanı inzibati praktika da nəzərə alınmalıdır.

İnzibati orqanın diskresion səlahiyyəti həyata keçirə bildiyi və ya həyata keçirməli olduğu şəraitdə qəbul etdiyi qeyri-mütənasib inzibati akt, təkcə qeyri-mütənasib hissəyə münasibətdə deyil, bütövlükdə qanunsuz hesab olunur.

Qeyd olunanlar ayrı-ayrılıqda aşağıdakıları bildirir:

İnzibati orqan **yararlı olan tədbiri** həyata keçirmiş olmalıdır. Bu, o deməkdir ki, inzibati orqan hər hansı bir müdaxilə tədbiri həyata keçirməklə icazə verilən, qanuni məqsəd güdür və həmin tədbir bu məqsədə çatmanı təmin etməlidir.

Misal:

Əgər qaz kəməmindən sakinləri təhlükəyə məruz qoya biləcək zərərli qaz sızırsa, inzibati orqanın qüsurlu qaz kəmərinin yaxınlığında həmin təhlükəyə işarə edən bir lövhə yerləşdirməsi məqsədəuyğun olmazdı. Belə bir tədbirin xüsusilə, uşaqlar, eləcə də oxumağı və yazmağı bacarmayanlar üçün əhəmiyyəti olmazdı. Bundan başqa, əhalinin həmin xəbərdarlığı oxuya bilməsi üçün təhlükəli zonaya yaxınlaşması lazım gələrdi.

Qaz kəmərinin məxsus olduğu müəssisəyə kəmərin qəzalı hissəsini iki həftə ərzində təmir etmək tapşırığının verilməsi də yararlı olmazdı. Çünki bu, həmin təhlükənin qısa müddət ərzində aradan qaldırılmasını təmin etməzdi.

Əslində bu kimi hallarda radio elanları vasitəsilə əhaliyə qapı və pəncərələri bağlamaq və qaz sızan ərazidən keçməməklə bağlı xəbərdarlıq etmək, eləcə də qaz kəmərinin məxsus olduğu müəssisəyə kəmərin qəzalı hissəsini dərhal təmir etmək və ya bu istiqamətdə lazımı hesab etdiyi digər addımlar atması tapşırığı vermək yararlı olardı.

Bəzən yararlılığın qiymətləndirilməsi bir qədər mürəkkəb olur. Məsələn, hər hansı bir evin uçma təhlükəsi mövcuddursa, həmin evin mülkiyyətçisindən tikilinin davamlılığına dair planları təqdim etməsini tələb etmək ilk baxışdan elə də məntiqli görünmür. Lakin belə bir tədbir inzibati orqana, ümumiyyətlə hansı hərəkətin yararlı olmasını, o cümlədən onun hansı tapşırığı verməli olmasını yoxlamaq üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edə bilər.

İnzibati orqanın hərəkəti həmçinin **zəruri** olmalıdır. Dövlətin adından edilən hərəkətin zəruriliyi ona görə vacib əmil hesab olunur ki, kiçik problemlərin böyük tədbirlər vasitəsilə aradan qaldırılması hüquqi dövlətin tələblərinə uyğun sayılır. Tədbir o zaman zəruri olur ki, inzibati orqan mümkün olan bir neçə yararlı davranış variantından maraqlı şəxsə münasibətdə ən yumşaqını seçsin.

Misal:

Polis işçisi əyləc mayesi axdığına görə əyləci işləməyən bir nəqliyyat vasitəsi müəyyən edir. Bu təhlükəli vəziyyətin aradan qaldırılması üçün bir neçə

yararlı çıxış yolu mümkün ola bilər. Misal üçün, polis işçisi nəqliyyat vasitəsini avtomobil yolunun kənarında saxlatdıra və onun sürücüsündən maye axan yerin altına bir qab qoyulmasını, bununla da mayenin oraya tökülməsinin təmin olunmasını tələb edə bilər. Yaxud belə hallarda nəqliyyat vasitəsinin təmir edilmə məqsədilə dərhal emalatxanaya aparılması barədə də göstəriş verilməsi mümkündür. Nəhayət, polis işçisi avtomobilin tullantı məntəqəsinə aparılmasını tələb edə bilər. Bununla belə, sözügedən halda sonuncu tədbir tətbiq oluna bilməz. Çünki yuxarıda göstəriləyi kimi, konkret halda vətəndaşın hüquqlarına daha az müdaxilə edən bir neçə yararlı tədbir mövcuddur.

İnzibati orqanın hərəkəti eyni zamanda **mütənasib, yəni uyğun** olmalıdır. Əgər yararlı və digər vasitələrlə müqayisədə, hətta ən yumşaq olan vasitə belə, vətəndaşın hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına münasibətdə ədalətli olmazsa, tətbiq edilə bilməz. Məqsəd və vasitə arasındakı mütənasiblik İİQ-nin 17-ci maddəsində təsbit edilən və bütün inzibati orqanların davranışına şamil edilməli olan prinsipdir.

Misal:

Fərz edək ki, Bakıda havanın temperaturu mənfi 10 dərəcədən aşağıdır. Evsiz-eşiksiz olan bir neçə insan isinmək üçün inzibati orqanın yaxşı qızdırılmış binasına daxil olur. İnzibati orqanın rəhbəri onların binadan çıxarılması barədə göstəriş verir. Binadan çıxarılmə barədə tədbir yararlı hesab olunur, çünki bu tədbir

binada nizam-intizama riayət edilməsi və oraya bu qaydaları pozan şəxslərin daxil olmaması kimi arzu edilən məqsədə nail olunmasına yönəlmişdir. Eyni zamanda, qeyd olunan tədbiri zəruri və ən yüngül vasitə saymaq da olar. Belə ki, o, inzibati orqanın binasına yalnız nizam-intizamı pozmayacaq şəxslərin daxil olmasını təmin etmək üçün yeganə imkandır. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, bayırda havanın çox soyuq olduğu bir şəraitdə sözügedən şəxslərin binadan çıxarılmaları qeyri-mütənasibdir. Çünki belə olan təqdirdə maraqlı şəxslərin sağlamlıqlarına xələl yetirilməsi və inzibati orqanın hərəkəti ilə çatılmalı olan məqsədlər arasında qeyri-tarazlıq mövcud olacaqdır.

Lakin havanın temperaturu müsbət 5 dərəcədən yuxarı olarsa, vəziyyət başqa cür qiymətləndiriləcəkdir. Bu zaman sağlamlığı təhlükə altına qoya biləcək aktual vəziyyətin mövcudluğunun yoxlanılması üçün yenidən təhlil aparılmalıdır.

Bununla əlaqədar həlledici amil ondan ibarətdir ki, inzibati orqan diskresion səlahiyyətlər daxilində qəbul etdiyi qərarla öz mülahizələrini dəqiq və aydın şəkildə əsaslandırсын. Məqsəd, bir tərəfdən, həmin qərarın məhkəmə tərəfindən yoxlanılması, digər tərəfdən isə, onun vətəndaş tərəfindən anlaşılması üçün şərait yaratmaqdır (bax: İİQ-nin 61.3-cü maddəsi).

Məhkəmə inzibati orqanın qanunla ona həvalə edilmiş **diskresion səlahiyyəti seziş-sezmədiyini və bu səlahiyyəti həyata keçirib-keçirmədiyini yoxlayır.**

Misal:

Fərz edək ki, qanunda aşağıdakı məzmunlu bir müddə təsbit olunmuşdur: «Azərbaycan Respublikasında olan əcnəbi cinayət törətdikdə ölkədən çıxarıla bilər.» İnzibati orqan oğurluq etmiş əcnəbini tutur və onun ölkədən çıxarılmasını bununla əsaslandırır ki, qanunda bu, məcburi tədbir qismində təsbit edilmişdir. Belə bir dəlilin gətirilməsi onu göstərir ki, inzibati orqan qeyd olunan halda qanunla ona verilmiş diskresion səlahiyyəti sezməmişdir. Ona görə də əcnəbinin ölkədən çıxarılmasına dair inzibati akt məhkəmə tərəfindən ləğv edilməlidir (bax: İPM-in 74-cü maddəsi).

Bundan başqa, məhkəmə inzibati orqanın **diskresion səlahiyyəti düzgün istifadə edib-etmədiyini** də yoxlayır. Burada, məhkəmə «inzibati orqanın yerinə olsaydı, eynilə hərəkət etmiş olardımı?» məsələsini yoxlamır. Məhkəmə müvafiq fəaliyyəti göstərən dövlət qulluqçusunun da vəziyyətini nəzərə almır. Çünki inzibati orqanın diskresion səlahiyyətinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, inzibati orqan bir neçə alternativ hərəkət imkanlarından birini seçə bilər və seçməlidir. Hakimiyyətlərin bölünməsi prinsipinə əsasən, yalnız hüquqi yoxlama (nəzarət) məhkəmənin vəzifəsidir. İPM-in 74-cü maddəsinə əsasən, məhkəmə yalnız obyektiv baxımdan diskresion səlahiyyətlərin həyata keçirilməsinin qanuniliyini və bu zaman diskresion səlahiyyətlərin qanunla müəyyən olunmuş hədlərinə inzibati orqanın əməl edib-etmədiyini,

eləcə də inzibati orqanın qəbul etdiyi qərarın əsaslandırma hissəsinin işin mahiyyətinə yaxın olub-olmadığını yoxlayır. Bu zaman qərar qəbul edən (yaxud hərəkət edən) dövlət qulluqçusunun istinad etdiyi əsaslandırma onun şəxsi mülahizələrinə deyil, konkret hala tətbiq olunan qanunun güddüyü məqsədə söykənməlidir. Deyilənlərdən başqa, məhkəmə sözügedən hallarda, barəsində göstəriş verilmiş tədbirin mütənasib, yəni yararlı, zəruri, habelə uyğun (məqsədlə vasitə arasındakı tarazlığa riayət olunması) olub-olmadığını yoxlayır.

Misal:

İnzibati orqan oğurluq hadisəsini müəyyən etdikdən sonra əcnəbini ölkədən çıxarır. O bu tədbiri onunla əsaslandırır ki, müvafiq əcnəbinin ölkə ərazisində qalması daha arzu olunmur və o, bir daha Azərbaycana gələ bilməz. Belə olan halda inzibati orqanın diskresion səlahiyyət həddini açıq-aşkar aşdığı göz önündə olacaqdır. Çünki onun sözügedən əcnəbiyə münasibətdə tətbiq etdiyi tədbir qeyri-mütənasibdir. Belə ki, ölkə ərazisinə daxil olmağa qadağa qoyulması (xüsusilə, yuxarıda qeyd olunan əsaslandırma ilə) yaşayış icazəsinin hüququayyğun surətdə bitməsi üçün müəyyən olunmuş həddi aşır.

Əgər konkret halın xüsusiyyətlərindən asılı olaraq yalnız bir tədbir yararlı, zəruri və mütənasibdirsə, dolayısı ilə desək, **diskresion səlahiyyət «sıfır»a endirilibsə**, inzibati

orqan məhz həmin tədbiri tətbiq etməlidir. Əks halda, inzibati orqan diskresion səlahiyyətin həddini aşmış və beləliklə, qanunsuz inzibati akt qəbul etmiş olardı. İnzibati orqanın diskresion səlahiyyətinin belə bir şəkildə məhdudlaşdırılmasına xüsusilə, bərabərlik prinsipinin tətbiqi nəzərə alınmalı olan hallarda rast gəlinir. Həmin prinsipə əsasən, inzibati orqan eyni faktiki hallara malik olan müxtəlif işlər üzrə eyni qərarlar qəbul etməlidir. Yəni əgər müvafiq inzibati orqan ərizəçiyə öz diskresion səlahiyyəti çərçivəsində (və haqlı olaraq) ev tikintisi üçün icazə verirsə, o, digər ərizəçinin eyni əsaslarla verilmiş ərizəsini rədd edə bilməz. Çünki məzmunca fərqli inzibati aktın qəbul edilməsi üçün heç bir maddi-hüquqi əsas olmayacaq.

Qərarın diskresion səlahiyyət əsasında qəbul edilməsi ilə kifayətlənməyərək, məhkəmənin həmin qərarı icraatın gedişində yoxlaması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Diskresion səlahiyyətdən istifadə zamanı səhvə yol verilmişdirsə, məhkəmənin çıxaracağı qərar iddianın növündən asılı olacaqdır.

Əgər söhbət **mübahisələndirmə haqqında iddiadan** gedirsə, onda inzibati orqan müvafiq inzibati aktı ləğv edəcəkdir. Çünki həmin akt diskresion səlahiyyətdən istifadə zamanı səhvə yol verilməklə qəbul edilən və bununla da qanunsuz olan inzibati akt hesab ediləcəkdir. Hər halda bu, iddiaçının hüquqlarının həmin akt nəticəsində pozulduğu hallara aiddir (bax: İPM-in 70.1-ci maddəsi). İİQ-nin 14-cü maddəsinə əsasən, bu zaman pozulmuş hüquq diskresion səlahiyyətdən istifadə zamanı səhvə yol verilməməsinə olan hüquqdur.

Misal:

İnzibati orqan iddiaçıya evini sökməsi barədə göstəriş vermiş və bunu həmin evin ətrafdakılar üçün təhlükə yaratması ilə əsaslandırmışdır. İnzibati orqanın bu tədbiri görməsi üçün istinad etdiyi normada aşağıdakılar nəzərdə tutulmuşdur: «Əgər hər hansı bir ev təhlükə yaradarsa, inzibati orqan həmin evin sökülməsi barədə göstəriş verə **bilər.**» Bu norma inzibati orqana diskresion səlahiyyətdən istifadə ilə əlaqədar hərəkət azadlığı verir. Bununla da o, təhlükə mövcud olan təqdirdə evin sökülməsinə dair göstəriş verilməsi və ya hər hansı bir başqa tədbirə əl atması arasında seçim edə bilər.

Əgər məhkəmə evin sökülməsi barədə göstərişi qeyri-mütənasib olduğu üçün qanunsuz hesab edərsə, inzibati orqanın əvəzinə qoruyucu hasarın tikilməsi göstərişini verə bilməz. Çünki onun inzibati orqanın fəaliyyəti ilə bağlı konkret hüquq tətbiq etmək səlahiyyəti yoxdur. Başqa sözlə, məhkəmə yalnız inzibati aktı ləğv edə bilər və ləğv etməlidir (bax: İPM-in 70.1-ci maddəsi).

Göstərilən halla bağlı məhkəmə qərarının nəticə hissəsi belə olacaq: «Cavabdehin ... tarixli ... №-li inzibati aktı ləğv edilir.»

(Diskresion səlahiyyət əsasında qəbul edilmiş qərarlara qarşı məcburetmə haqqında iddia verilərkən inzibati məhkəmənin qərarı ilə bağlı aşağıda «Məcburetmə haqqında iddia» bölməsində qeyd olunanlara bax).

3. İddiaçının hüquqlarının pozulması (İPM-in 70-ci maddəsi)

İPM-in 35-ci maddəsinə əsasən, hüquqi maraqların yalnız pozulma imkanını şərtləndirən iddia qaldırmaq səlahiyyətindən fərqli olaraq, mübahisələndirmə haqqında iddialarda yuxarıda qeyd edilən şərtlərə riayət edilməsi üçün **əlavə olaraq, inzibati aktın qəbul edilməsi ilə** iddiaçının subyektiv hüquqlarının *faktiki olaraq* pozulmuş olması tələb edilir. İddiaçının inzibati orqanlardan ümumi olaraq qanunların hüquqa uyğun icrasını tələb etmək hüququ yoxdur. Başqa sözlə, o, yalnız öz hüquqlarının pozulduğu hallarda, həmin hüquq pozuntularından qorunma tədbirləri görə bilər.

Əgər əlverişsiz və qanunsuz inzibati aktın birbaşa ünvanlandığı şəxs onu mübahisələndirirsə, bu zaman heç bir problem yaranmır. Çünki qanunsuz inzibati akt (inzibati aktın forması və inzibati icraatla bağlı mühüm normaları pozan və ya maddi hüquq baxımından qanunsuz olan inzibati akt) hər bir halda vətəndaşların Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 24-cü maddəsi ilə təminat verilən azadlıqlarını pozur.

Misal:

İnzibati orqan iddiaçının sahibkarlıq fəaliyyətini davam etdirməsini qadağan etmiş və bunu onunla əsaslandırmışdır ki, o, hər bir sahibkardan tələb olunan etibarlılıq keyfiyyətinə artıq cavab vermir. Bu halda söhbət iddiaçının sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsindən getdiyi üçün müvafiq qərar birbaşa onun maraqlarına toxunur. İddiaçının sahibkarlıq fəaliyyətinin

həyata keçirilməsi ilə bağlılığı olmayan hər hansı bir dostu bu məsələdə subyektiv hüquqlarının pozulduğunu iddia edə bilməz.

Başqa şəxslərə ünvanlanmış əlverişli inzibati aktlara qarşı **üçüncü şəxslərin** qaldırdıqları **mübahisələndirmə haqqında iddialarda** da (iddia qaldırmaq səlahiyyəti çərçivəsində olduğu kimi) inzibati aktın qanunsuz olub-olmaması və mübahisələndirmə haqqında iddianı qaldıran üçüncü şəxsin subyektiv hüquqlarını pozub-pozmaması yoxlanılmalıdır.

Misal:

Qonşu tikintinin sifarişçisinə verilmiş tikinti icazəsinə qarşı iddia qaldırır və bunu onunla əsaslandırır ki, tikilməsi nəzərdə tutulan tikinti obyektı həddindən artıq hündür olduğundan ətrafdakı tikililərə uyğun deyil. Bundan başqa, qonşu iddia edir ki, tikintinin sifarişçisi icazəni qüsurlu inzibati icraat nəticəsində əldə edib.

İddia qaldırmaq səlahiyyətinə malik olub-olmaması məsələsinin yoxlanılması çərçivəsində qonşu ətrafdakı vəziyyətin nəzərə alınması hüququnun pozulduğuna istinad edə bilər. Bu hüquqa müvafiq olaraq, tikililər ətrafdakı mövcud vəziyyətə uyğun olmalı və qonşuları narahat etməməlidir. Məhkəmə belə bir pozuntu müəyyən etməzsə, iddianı rədd edəcəkdir. Çünki tikintiyə icazənin verilməsi üzrə icraat forma baxımından qüsurlu həyata keçirilmiş olsa belə, bunun qonşunun subyektiv hüquqlarına təsiri olmayıb.

Tikintinin sifarişçisi rüşvət verməklə ev tikintisi üçün özlüyündə qanuni olan icazə əldə etmişdir. Qonşu bu qərara qarşı mübahisələndirmə haqqında iddia qaldırır. İddia uğursuz olacaq, çünki tikintiyə verilmiş qanuni (rüşvət verməklə əldə olunma istisna olmaqla) icazə iddiaçının hüquqlarını pozmur. Belə ki, rüşvət verilməsi qanuni qərarın ləğv edilməsi üçün əsas deyil. Lakin İİQ-nin 67.6.1-ci maddəsində rüşvət yolu ilə əldə edilmiş inzibati aktın nəticələri baxımından qanunda göstərilmişdir ki, tikintinin sifarişçisi qanunsuz inzibati aktın ləğv edilməsi zamanı etimadın qorunması hüququna istinad edə bilməz. Özlüyündə qanuni olan inzibati aktın rüşvət yolu ilə əldə edilməsi onun əlverişli nəticələr yaratdığı şəxsə münasibətdə də ləğv olunma üçün əsas qismində çıxış edə bilməz. Lakin inzibati orqanın vəzifəli şəxsinin hərəkəti intizam və cinayət məsuliyyəti yarada bilər.

4. Mübahisələndirmə haqqında iddialar üzrə çıxarılan məhkəmə qərarlarının nəticə hissəsi

a) Bir qayda olaraq baş verən hal

Artıq qeyd edildiyi kimi, mübahisələndirmə haqqında iddia uğurlu olarsa, bunun inzibati akta birbaşa təsiri olur. Çünki məhkəmə qərarı ilə iddianın təmin olunması əlverişsiz inzibati aktın ləğvi ilə nəticələnir.

Əgər **inzibati akt qanunidirsə**, məhkəmə iddianı rədd edir. Məhkəmə qərarının nəticə hissəsi belə yazılır:

«İddia rədd edilir.»

Mübahisələndirmə haqqında iddia tam təmin edilərsə, məhkəmə qərarının nəticə hissəsi İPM-in 70.1-ci maddəsi əsas götürülməklə belə yazılır:

«Bakı şəhəri inzibati orqanının №-li tarixli qərarı ləğv edilir.»

Mübahisələndirmə haqqında iddia qismən təmin edilərsə (məsələn, mübahisələndirilən iki inzibati aktdan yalnız biri qanunsuzdursa), məhkəmə İPM-in 70.1-ci maddəsinə əsasən, iddianı inzibati aktın qanuna zidd olduğu və bunun nəticəsində iddiaçının hüquqlarını pozduğu hissədə təmin edir. Məhkəmə qərarının nəticə hissəsi aşağıdakı kimi yazılır:

«Bakı şəhəri ... idarəsinin (və ya cavabdehin) ... №-li, 1 fevral 2009-cu il tarixli qərarı ləğv edilir. İddia qalan hissədə rədd edilir.»

Yaxud İİQ-nin 71-ci və İPM-in 32.2.2-ci maddələrinə əsasən, məhkəmədən əvvəl **şikayət instansiyasına (yuxarı inzibati orqana) müraciət edilən** hallarda məhkəmə qərarının nəticə hissəsi aşağıdakı kimi yazılır:

«Bakı şəhəri ... idarəsinin №-li, 1 fevral 2009-cu il tarixli qərarı şikayət instansiyasının dəyişdirdiyi/qüvvədə saxladığı məzmununda ləğv edilir. İddia qalan hissədə rədd edilir.»

b) Xüsusi hal (İPM-in 70.2-ci maddəsi)

İPM-in 70.1-ci maddəsində təsbit edilmiş inzibati aktın qismən ləğv edilməsi ilə yanaşı, həmin Məcəllənin 70.2-ci maddəsində bununla bağlı əlavə qayda əksini tapmışdır.

Həmin qayda inzibati aktın qismən ləğvi qaydasından istisna təşkil etmir, əksinə, onu tamamlayır. Məhkəmə inzibati aktla iddiaçının üzərinə qoyulmuş rüsumun məbləğini onun xeyrinə azalda bilər (lakin artırma bilməz, çünki iddiaçı öz ərizəsində iddia tələbinin və hüquqi yoxlamaya məruz qalan inzibati aktın hədlərini özü müəyyən edir).

Pul məbləğinin İPM-in 70.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş mənada yenidən müəyyən edilməsi yalnız vəsatət əsasında baş verə bilər. İnzibati orqan tərəfindən, yalnız qanuna əsasən məcburi olaraq qəbul edilməli olan qərarlara şamil olunan bu norma əksər hallarda rüsumlar və ya ictimai asayişin pozulmasına görə cərimə müəyyən edən inzibati aktlara aiddir.

Məbləğin dəyişdirilməsinə dair iddia yalnız qanunla məcburi hüquqi nəticələr müəyyən edildiyi hallarda (hüquqi nəticələrlə bağlı qərar məhkəmənin diskresion səlahiyyətində olduğu hallarda deyil) qaldırıla bilər. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, diskresion səlahiyyət mövcud olduqda məhkəmə inzibati aktı bütövlükdə ləğv edir.

Misal:

İnzibati orqan dotasiya ilə bağlı 1000 manat məbləğində pulun geri qaytarılması haqqında qərar qəbul edir və bunu onunla əsaslandırır ki, həmin məbləğ nəzərdə tutulduğundan artıq ödənilib. Məhkəmə müəyyən edir ki, inzibati orqan yalnız 700 manat artıq pul ödəyib.

Qeyd olunan kazusla bağlı məhkəmə qərarının nəticə hissəsi aşağıdakı kimi yazılır:

«Cavabdehin №-li, 2 fevral 2009-cu il tarixli qərarı iddiaçının tələb olunan 1000 manat əvəzinə yalnız 700 manat ödəməli olması hissəsində dəyişdirilir.»

Mahiyyət baxımından bununla inzibati aktın qismən ləğvi arasında heç bir fərq yoxdur. Əgər baxılan kazusda söhbət inzibati aktın qismən ləğvindən getmiş olsaydı, məhkəmə qərarının nəticə hissəsi aşağıdakı məzmununda yazıla bilərdi:

«Cavabdehin №-li, 2 fevral 2009-cu il tarixli qərarı məbləğin 700 manatı keçdiyi hissədə ləğv edilir. İddia qalan hissədə rədd edilir.»

c) İnzibati aktın icrasının dönüşü (İPM-in 71-ci maddəsi)

Yuxarıda qeyd olunanlardan başqa, İPM-in 71-ci maddəsinə əsasən, məhkəmə iddiaçının ərizəsi əsasında inzibati orqanın üzərinə inzibati aktın icrasının nəticələrini aradan qaldırmaq barədə öhdəlik qoya bilər. İcranın nəticələrini aradan qaldırmaq mümkün olmadıqda isə, məhkəmə inzibati orqan tərəfindən kompensasiyanın ödənilməsi barədə qərar qəbul edə bilər.

Misal:

İddiaçı divarın sökülməsi barədə qərara qarşı iddia qaldırır. İddianın hələ icraatda olmasına baxmayaraq, inzibati orqan divarı sökür. Əslində, inzibati orqan bunu edə bilər, çünki İPM-in 41.1-ci maddəsinə görə

mübahisələndirmə haqqında iddia inzibati aktın icrasını dayandırmır. Buna baxmayaraq, iddiaçı İPM-in 71.1-ci maddəsinə müvafiq olaraq, ərizə verərək artıq icra olunmuş inzibati aktın nəticələrinin inzibati orqan tərəfindən aradan qaldırılmasını tələb edə bilər. Lakin inzibati orqanın üzərinə yeni divar tikmək öhdəliyinin qoyulması problematik ola bilər. Belə hallarda, inzibati orqanın İPM-in 71.3-cü maddəsinə əsasən kompensasiya ödəməsi daha real görünə bilər.

İddiaçı dotasiya ilə bağlı pulun geri qaytarılması haqqında qərara qarşı iddia qaldırır. Hüquqi mübahisənin gedişində iddiaçı tələb olunan məbləği inzibati orqana ödəyir. Pulun geri qaytarılması haqqında qərar etibarlı sayıldığı üçün (bax: İİQ-nin 64.1-ci maddəsi) iddiaçı bu qərara qarşı qaldırdığı mübahisələndirmə haqqında iddia üzrə icraatı davam etdirməlidir. Eyni zamanda, o, İPM-in 71.1-ci maddəsinə əsasən, inzibati aktın icrasının nəticələrinin aradan qaldırılmasını, yəni ödədiyi pulun geri qaytarılmasını tələb edə bilər.

C. Məcburetmə haqqında iddia (İPM-in 2.2.2, 33, 73-cü maddələri)

I. Ümumi məsələlər

Məcburetmə haqqında iddiaya dair mühüm normalar İPM-in bu iddia növünü təsbit edən 2.2.2-ci, məcburetmə haqqında iddianın tətbiqi sferasını müəyyənləşdirən 33-cü və məhkəmə yoxlamasının hədlərini, eləcə də iddia təmin

edildiyi halda, məhkəmə qərarının nəticə hissəsini müəyyən edən 73-cü maddələrində əks olunmuşdur. Məcburetmə haqqında iddia vasitəsilə iddiaçı məhkəmə qarşısında inzibati orqandan İİQ-nin 2.0.10-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş mənada onun üçün əlverişli vəziyyət yaradan inzibati akt qəbul edilməsini, yəni özünün **hüquqi vəziyyətinin genişləndirilməsini** tələb edə bilər. Bu, həm inzibati orqanın inzibati aktın qəbulundan imtina etdiyi (bax: İPM-in 33.1-ci maddəsi), həm də inzibati orqanın ərizənin baxılmamış saxlanması haqqında qərar qəbul etdiyi (bax: İİQ-nin 34-cü maddəsi), eləcə də hərəkətsizlik səbəbindən ümumiyyətlə inzibati aktın qəbul edilməsinə dair ərizəyə baxmadığı (bax: İPM-in 33.2-ci maddəsi) hallara şamil olunur. Sonuncu hal hərəkətsizliyə qarşı iddianın bir növünü təşkil edir və bu barədə kitabın sonrakı hissələrində ətraflı bəhs olunacaqdır.

İnzibati orqana inzibati aktın qəbul edilməsi ilə bağlı ərizə daxil olduqda, onun **dörd formada hərəkət etmək imkanı** olur:

- 1) O, ərizəni təmin edir və inzibati aktı qəbul edir. Bu halda, icraat bitir, yəni şikayət instansiyasında icraata və ya iddia icraatına ehtiyac qalmır;
- 2) O, qərarın qəbul edilməsini qismən və ya tamamilə rədd edir. Bu zaman imtinaedici inzibati akt qəbul olunur. Ərizəçi bu qərardan ya şikayət instansiyasına şikayət verə, ya da iddia ərizəsi ilə məhkəməyə müraciət edə bilər (bax: İİQ-nin 72.1-ci maddəsi);
- 3) O, hərəkətsizlik nümayiş etdirir və heç bir qərar qəbul etmir. Belə olan halda iddiaçı, barəsində yuxarıda

söhbət gedən hərəkətsizliyə dair iddia imkanından istifadə edə bilər;

- 4) Eyni mübahisə predmeti barəsində inzibati orqanın qərarı və ya məhkəmə qərarı mövcud olduğu halda, inzibati orqan İİQ-nin 34.2-ci maddəsinə müvafiq olaraq, ərizənin baxılmamış saxlanması haqqında qərar qəbul edə bilər. Həmin qərara qarşı məcburetmə haqqında iddia ilə məhkəməyə müraciət etmək olar.

II. Xüsusi şərtlər

1. İnzibati orqana ərizə verilməsi

Məcburetmə haqqında iddia onunla səciyyələnir ki, şəxs İİQ-nin 28.1.1-ci maddəsinə əsasən **inzibati aktın qəbul edilməsi üçün ərizə** ilə inzibati orqana müraciət etsin və inzibati orqan həmin ərizəni rədd etsin. Yəni iddiaçı inzibati orqandan müəyyən bir hərəkətin edilməsini tələb etmək məqsədilə birbaşa iddia ərizəsi ilə məhkəməyə müraciət edə bilməz. Əksinə, o, bunun üçün ilk növbədə səlahiyyətli inzibati orqana müraciət etməlidir. Bu, İİQ-nin 66-cı maddəsindən irəli gəlir. İddiaçı inzibati orqandan inzibati aktın qəbul edilməsi ilə əlaqədar olmayan müəyyən hərəkətlərin edilməsini tələb etmək istəyirsə, bu zaman məcburetmə haqqında iddia düzgün iddia növü olmayacaq. Bu kimi hallarda iddiaçı öhdəliyin icrası haqqında iddia qaldırmalıdır ki, bu barədə də kitabın sonrakı hissələrində daha ətraflı bəhs olunacaqdır.

Misal:

İddiaçı Nəqliyyat Nazirliyində işə (dövlət qulluğuna) qəbul olunmaq istəyir və bunun üçün ərizə ilə həmin orqana müraciət edir. Nazirlik bu ərizəni müvafiq bir qərarla rədd edir. Şəxsin dövlət qulluğuna qəbul olunması inzibati akt olduğu üçün, bu halda məcburetmə haqqında iddia doğru iddia növü olardı.

Fərz edək ki, məhkəmə iddiaçının bu iddiasını təmin edir və o, Nəqliyyat Nazirliyində dövlət qulluqçusu qismində vəzifəsinin icrasına başlayır. Bir neçə ay ərzində ona qanunla nəzərdə tutulmuş maaşının yalnız yarısı ödənilir. Nazirlik heç bir əsas gətirmədən sonradan da maaşın bu qaydada ödənilməsinə davam edir. Bu kazusda iddiaçı maaşının tam ödənilməsini tələb etmək istəyərsə, öhdəliyin icrası haqqında iddia qaldırmalıdır. Çünki dövlət qulluğuna qəbul olunmadan fərqli olaraq, dövlət qulluqçusunun maaşının ödənilməsi inzibati akt hesab olunmur. Belə ki, maaşın ödənilməsi formal, eləcə də hüquqi müdafiə vasitələri barədə məlumatlarla təmin edilmiş qərar vasitəsilə həyata keçirilmir. Bu, sırf faktiki xarakterli hərəkətdir.

Başqa bir misal: İddiaçı sürücülük vəsiqəsi almaq üçün yazılı və şifahi imtahanları uğurla vermişdir. Onun nəqliyyat vasitəsini idarə etməyə yararlı olduğuna dair heç bir şübhə yoxdur. Buna baxmayaraq, əgər inzibati orqan qərarla müvafiq şəxsə sürücülük vəsiqəsinin verilməsindən imtina edərsə, iddiaçının həmin imtinaedici qərara qarşı mübahisələndirmə

haqqında iddia qaldırması kifayət deyil. Çünki bu iddia məhkəmə tərəfindən təmin olunacağı halda belə, iddiaçının sürücülük vəsiqəsi olmayacaq. Ona görə də belə hallarda məhz məcburetmə haqqında iddia vasitəsilə iddiaçı inzibati orqanın üzərinə ona (iddiaçıya) sürücülük vəsiqəsi verilməsi öhdəliyinin qoyulmasına nail ola bilər.

İnzibati orqan iddiaçını sürücülük vəsiqəsindən məhrum etdiyi hallarda isə vəziyyət başqa cür olur. O, bunu iddiaçının hüquqlarına müdaxilə edən əlverişsiz inzibati akt vasitəsilə həyata keçirir. Bu halda iddiaçı hüquqlarının bərpası üçün sürücülük vəsiqəsindən məhrumetmə haqqında inzibati akta qarşı mübahisələndirmə haqqında iddia qaldırmalıdır.

2. Üçüncü şəxslərin xeyrinə/ziyanına olan inzibati akt

Ərizə həm iddiaçının öz xeyrinə (məsələn, iddiaçı tikintiyə icazə verilməsini istəyir), həm də üçüncü şəxsin xeyrinə (məsələn, qadın xarici dövlətin vətəndaşı olan həyat yoldaşına ölkədə yaşayış icazəsinin verilməsini istəyir) inzibati akt qəbul edilməsi üçün verilə bilər. İkinci misalda İPM-in 35.1-ci maddəsində təsbit edilmiş iddia qaldırmaq səlahiyyəti baxımından problem yarana bilər, çünki sözügedən halda qadın özü müvafiq inzibati aktın qəbul edilməsini tələb etmək hüququna malik olmalıdır. Bu, yalnız qadının ailənin bir yerdə olması ilə bağlı həyati marağa malik olduğu məhdud şərtlər daxilində mümkündür. Bundan başqa, iddiaçı

üçüncü şəxsə ziyan vuran inzibati aktın qəbul edilməsini tələb edə bilər (məsələn, iddiaçı qonşunun həyətindəki evin sökülməsi haqqında qərar qəbul olunmasını tələb etdikdə).

Mübahisələndirmə və məcburetmə haqqında iddialar arasındakı münasibət müvafiq hüquqi müdafiə marağı və hüquqi müdafiə tələbindən asılı olaraq müəyyənləşdirilə bilər. Əgər iddiaçı, misal üçün, hər hansı bir inzibati aktdan qorunmaq istəyirsə (məsələn, restoran işlədilməsi haqqında lisenziyanın ləğv edilməsi), nəzəri cəhətdən belə bir əlverişsiz inzibati aktın ləğv edilməsinə dair məcburetmə haqqında iddia da qaldıra bilər. Lakin bu, mübahisələndirmə haqqında iddiadan fərqli olaraq, inzibati aktın birbaşa ləğv edilməsi ilə deyil, yalnız aralıq addım kimi inzibati orqanın öz hərəkətini yenidən gözdən keçirməsi zərurətinin yaranması ilə nəticələnəcəkdir. İddiaçı hüquqlarının qorunması məqsədilə ən sadə yolu seçməli olduğu üçün göstərilən kəzusunda yalnız mübahisələndirmə haqqında iddia doğru iddia sayılır.

Əgər inzibati orqan iddiaçı üçün əlverişli inzibati aktın qəbul edilməsinə dair ərizəni rədd edərsə, bu zaman inzibati akt olan bu qərara qarşı mübahisələndirmə haqqında iddianın qaldırılması barədə düşünmək mümkündür. Lakin qeyd olunan halda, iddiaçı bu iddia növü ilə məqsədinə çata bilməyəcək. Belə ki, o, mübahisələndirmə haqqında iddia ilə yalnız ərizəsinin rədd edilməsi barədə inzibati aktın ləğvinə nail olar bilər. İnzibati orqanın müəyyən hərəkətləri etməsi üçün isə, iddiaçı yalnız məcburetmə haqqında iddia qaldırmalıdır. Həmin iddia vasitəsilə iddiaçı həm ərizəni rədd edən qərarın ləğv edilməsini, həm də iddiaçının xeyrinə

inzibati aktın qəbul edilməsini tələb edə bilər. İddiaçının iki iddia qaldırması nə zəruri, nə də yolveriləndir.

İnzibati aktın dəyişdirilməsinə dair iddianın da qeyd olunan hallarda köməyi olmayacaq. İnzibati aktın dəyişdirilməsi zamanı iddiaçı yalnız inzibati aktın müəyyən həddə dəyişdirilməsinə nail ola bilər. Yəni inzibati aktın digər hissələri heç bir dəyişikliyə məruz qalmır. Başqa sözlə, ərizəni rədd edən qərar heç vaxt ərizəni təmin edən qərarla dəyişdirilə bilməz.

3. Xüsusi problem: Məcburetmə haqqında iddia, yoxsa qismən mübahisələndirmə?

Əgər iddiaçı inzibati aktın yalnız bir hissəsini, xüsusilə, İİQ-nin 60-cı maddəsində təsbit edilmiş əlavə müddəaları mübahisələndirərsə, bu zaman inzibati akta əlavənin həmin aktın özündən məntiqə uyğun olaraq ayrılı bilinib-bilinməməsi yoxlanılmalıdır. İnzibati aktın məzmununu tamamlayan əlavə müddəalar ayrılı bilən müddəalar sayılmır (məsələn, dərinliyi ən çoxu 6 metr ola bilən quyunun tikintisinə icazə (iddiaçının ərizəsində quyunun 10 metr dərinlikdə olmasını göstərməsinə baxmayaraq)). İnzibati aktın məzmununun tikintiyə icazə ilə birbaşa əlaqədar olan bu müddəasını iddiaçı ayrıca mübahisələndirmə haqqında iddia ilə mübahisələndirə bilməz, çünki icazə bilavasitə bu konkret əlavə müddəadan asılıdır. O, başqa bir inzibati aktın qəbul edilməsi üçün məcburetmə haqqında iddia qaldırmalıdır. Eyni qayda inzibati aktın bilavasitə hissəsini təşkil edən şərtlərə və müddətlərə də şamil olunur. Şərtsiz və müddətsiz inzibati aktın qəbul edilməsini arzu edən şəxs məcburetmə haqqında iddia qaldırmalıdır.

Çünki bu iddia növü iddiaçının məqsədinə çatmasına daha çox imkan yaradır. İİQ-nin 60-cı maddəsində sadalanmış əlavə müddələrdən, yalnız 60.2.4-cü maddədə nəzərdə tutulmuş əlavə şərtlər mübahisələndirmə haqqında iddia vasitəsilə müstəqil qaydada mübahisələndirilə bilər.

4. İddia qaldırmaq səlahiyyəti (İPM-in 35-ci maddəsi)

Məcburetmə haqqında iddiada da iddiaçı iddia qaldırmaq səlahiyyətinə malik olmalıdır. Bu o deməkdir ki, inzibati aktın qəbuluna dair ərizənin rədd olunması və ya arzu edilən inzibati aktın qəbul edilməməsi onun (ictimaiyyətin deyil) hüquqlarını ən azı pozmaq imkanına malik olmalıdır.

5. İddia müddəti (İPM-in 38.2-ci maddəsi)

İddia müddəti, tələb olunan inzibati aktın qəbul edilməsindən imtina barədə iddiaçıya məlumat verilməsindən sonra 30 gün təşkil edir. Bu müddətin ötməsindən sonra həmin inzibati akt qanuni qüvvəyə minir. Məcburetmə haqqında iddianın xüsusi mümkünlük şərtlərinin yoxlanılması üçün mübahisələndirmə haqqında iddia ilə əlaqədar deyilənlər, müvafiq olaraq burada da tətbiq olunur.

III. Məcburetmə haqqında iddianın əsaslılığı

İPM-in 73.1-ci maddəsinə əsasən, məcburetmə haqqında iddia aşağıdakı hallarda əsaslı sayılır:

- iddiaçı inzibati aktın qəbulunu **tələb etmək hüququna** malik olduqda (bu mənada qanunun mətnində qeyd

olunan «inzibati aktın qəbulundan imtina olunmasının qanuna zidd olduğu» ifadəsi çaşdırıcıdır);

- iddiaçı **əsl cavabdehi** seçmiş olduqda;
- **inzibati aktın qəbulundan imtina olunması ilə iddiaçının hüquqları faktiki olaraq konkret şəkildə pozulduqda;**
- iş məhkəmənin qərar qəbul edə bilməsi üçün «**yetişmiş**» olduqda (bax: İPM-in 73.2-ci maddəsi).

İddiaçı inzibati orqandan arzuladığı inzibati aktın qəbulunu və ya inzibati orqanın diskresion səlahiyyətini qüsuruz həyata keçirilməsini tələb etmək hüququna malik olduqda, inzibati orqanın inzibati aktı qəbul etməkdən imtina etməsi qanunsuz sayılır. Bu vəziyyət, mülki hüquqda tərəflərin tələb irəli sürərkən hər hansı **qanuni əsas** istinad etməli olduqları vəziyyətlə oxşardır. Başqa sözlə, iddiaçının belə bir tələblə çıxış edə bilməsi üçün həmin tələbi nəzərdə tutan bir qanun mövcud olmalıdır.

1. İddia tələbinin qanuni əsası

Vətəndaşların nəyisə tələb edə bilməsi hüququ heç də istənilən publik hüquq normasının tənzimləmə predmetini təşkil etmir. Müvafiq qaydanın yalnız ictimaiyyətin maraqları üçün deyil, həm də iddiaçının maraqları üçün nəzərdə tutulması zəruridir. Əgər tələb hüququ normanın mətnindən irəli gəlsə, bu halda heç bir problem yaranmır. Məsələn: «..... şərtlər mövcud olduqda, ərizəçiyə taksidarə etmək üçün lisenziya verilməlidir.» Lakin əksər hallarda normanın

mətnindən ərizəçi üçün tələb hüququnun yaranması birmənalı olaraq görünür.

Məsələn, iddiaçının qonşuya məxsus torpaq sahəsindən gələn və onu narahat edən tüstüyə görə polisın həmin qonşu barəsində tədbir görməsini tələb etdiyi halda, **iddia tələbinin əsası** kimi belə narahatedici şəxslərə qarşı polisın tədbir görmək səlahiyyətini nəzərdə tutan qanun norması çıxış edəcəkdir. **Səlahiyyətverici norma** inzibati orqanın müvafiq fəaliyyətinə əsas verən normadır. Belə normanın iddiaçının tələbinin əsası qismində istifadəsinin mümkünlüyü onun **eyni zamanda** iddiaçının qorunmasına xidmət edib-etməməsindən asılıdır. Belə vəziyyət o halda mövcud olur ki, normanın tənzimləməli olduğu işin faktiki halları (qoruma sferası) ümumi ictimai təhlükəsizliklə yanaşı, iddiaçının qorunmalı olan maraqlarını da əhatə etsin. Yuxarıda göstərilən misalda narahatlıq yaranan və ya sağlamlıq üçün təhlükəli olan tullantıların havaya buraxılmasının qarşısının alınması təkcə ictimaiyyətin sağlamlıqla bağlı maraqlarına deyil, həm də iddiaçının marağına xidmət edir. Ona görə də qeyd olunan vəziyyətdə iddiaçı inzibati orqandan, ən azı diskresion səlahiyyətini qüsuruz həyata keçirməyi tələb etmək hüququna malikdir. Bununla yanaşı, tələb hüququ inzibati orqanın praktikasından da irəli gələ bilər. Yəni əgər inzibati orqan 10 iş üzrə eyni qaydada fəaliyyət göstərirsə, onda o, eyni mühüm faktiki hallara malik olan 11-ci işdə də həmin 10 işdə tətbiq olunan praktika əsasında qərar qəbul etməlidir (bax: İİQ-nin 12-ci və 13-cü maddələri).

Qeyd edilənlərlə yanaşı nəzərə alınmalıdır ki, inzibati orqan tərəfindən tətbiq edilən normalar məhkəmə üçün

məcburi deyil. Hakim hüququ bilir. O, inzibati orqanın inzibati aktı qanun normaları ilə əsaslandırmasına baxmayaraq, iddiaçının tələbinin irəli gələ biləcəyi başqa normaların olub-olmadığını yoxlamalıdır. Normanın dispozisiya şərtinin faktiki mövcudluğuna dair əlavə araşdırmaların aparılması zəruri olarsa, məhkəmə işin hallarının araşdırılması prinsipinə müvafiq olaraq əlavə araşdırmalar aparmağa borcludur. Əlbəttə, məhkəmə inzibati orqandan və ya iddiaçıdan fərqli olaraq, başqa normalara və (və ya) faktlara əsaslandığında, bu barədə tərəflərə müvafiq qaydada məlumat verməlidir.

2. İddia tələbinin qanuni əsasında dispozisiya şərtlərinin mövcudluğu

İddia tələbinin qanuni əsasında maddi şərtlərin mövcudluğu normanın bütün dispozisiya şərtlərinin yerinə yetirilməsini şərtləndirir.

Misal:

Ərizəçi restoran işlətmək üçün zəruri etibarlılıq şərtlərini təqdim etdikdə, ona restoran işlətmək üçün lisenziya verilməlidir.

Bu normanın dispozisiya şərti ərizəçi tərəfindən zəruri etibarlılıq şərtlərinin təqdim olunmasıdır. İnzibati orqan həmin şərtləri qiymətləndirir və bu qiymətləndirmə məhkəmə yoxlamasının predmetini təşkil edə bilər.

3. İnzibati orqan tərəfindən məcburi olaraq və ya diskresion səlahiyyət əsasında qəbul edilən qərarlar

Mübahisələndirmə haqqında iddiada olduğu kimi burada da məcburi olaraq və ya diskresion səlahiyyət əsasında qəbul edilmiş qərarlar fərqləndirilir. Başqa sözlə, məhkəmənin qərarı inzibati orqanın müəyyən bir inzibati aktı qəbul etmək öhdəliyi daşyıb-daşımamasından, yaxud bu aktın qəbulu ilə əlaqədar diskresion səlahiyyətə malik olub-olmamasından asılıdır.

İddiəçinin konkret bir inzibati aktın qəbulu ilə bağlı qaldırdığı məcburetmə haqqında iddia çərçivəsində məhkəmənin qərarı İPM-in 73-cü maddəsinə əsasən çıxarılır.

a) Məcburi olaraq qəbul edilən qərar (İPM-in 73.1-ci maddəsi)

Əgər inzibati aktın qəbulu üçün şərtlər mövcuddursa və inzibati orqan tərəfindən **qəbul edilməli olan qərar qanunla məcburi olaraq** müəyyən edilibsə, yəni inzibati orqan, məhz iddiaçının arzuladığı inzibati aktı qəbul etmək öhdəliyi daşyırsa, məhkəmə məcburetmə haqqında iddianın əsaslılığının yoxlanılması nəticəsində imtinaedici inzibati aktı ləğv etməklə inzibati orqanın üzərinə iddiaçının arzuladığı inzibati aktı qəbul etmək öhdəliyi qoyur (bax: İPM-in 73.1-ci maddəsi). Yəni qeyd olunan hallarda məhkəmə özü inzibati akt qəbul etmir, çünki hakimiyyətlərin bölgüsü prinsipinə müvafiq olaraq inzibati aktın qəbulu inzibati orqanların işidir.

Misal:

İddiaçı ona pensiya təyin edilməsini istəyir. Bununla bağlı müvafiq qanunda belə bir norma təsbit olunub: «Əgər ərizəçinin 65 yaşı tamam olubsa və o, ən azı 30 il sığorta stajına malikdirsə, ona pensiya **təyin edilməlidir.**»

Əgər məhkəmə iddiaçının bu şərtləri yerinə yetirdiyini müəyyən edərsə, inzibati orqanın üzərinə arzu edilən inzibati aktın qəbul edilməsi öhdəliyinin qoyulması haqqında qərar çıxarır. Çünki inzibati orqan yuxarıda qeyd olunan normaya əsasən bu qərarla bağlı diskresion səlahiyyətə malik deyil.

b) Diskresion səlahiyyət əsasında qəbul edilən qərar (İPM-in 73.3.1-ci maddəsi)

Əgər inzibati orqan inzibati aktı qəbul edib-etməməsi ilə bağlı diskresion səlahiyyətə malik olarsa, onda məsələ başqa cür qiymətləndiriləcəkdir. İPM-in 73.3-cü maddəsinə əsasən, məhkəmə bu kimi hallarda inzibati orqanın diskresion səlahiyyətini qüsurlu həyata keçirdiyini müəyyən etdikdə, bir qayda olaraq, inzibati orqanın üzərinə İPM-nin 73.1. maddəsində göstəriləni kimi, arzu edilən inzibati aktı qəbul etmək öhdəliyi qoya bilməz. Ona görə də İPM-in 73.2-ci və 73.3.1-ci maddələrində aydın şəkildə təsbit edilmişdir ki, məhkəmə belə hallarda iddiaçının tələbinə uyğun olan qərar qəbul etmək iqtidarında **deyil**. İnzibati orqanın təkcə səhvə yol verməsi, hələ iddiaçının nəyisə tələb edə bilməsi

hüququnun yaranmasına gətirib çıxarmır, bir şərtlə ki, tələbin irəli sürülməsinə əsas verən normada inzibati orqan üçün diskresion səlahiyyət nəzərdə tutulmuş olsun.

Nəzərə almaq lazımdır ki, diskresion səlahiyyətin həyata keçirilməsi inzibati orqanların icra hakimiyyəti orqanları qismində fəaliyyəti çərçivəsində **ilkin vəzifəsi və hüququ sayılır**. Əgər məhkəmə inzibati orqanın qərarını qanunsuz hesab edirsə, onda o, elə hakimiyyətlərin bölünməsi prinsipinin mövcudluğuna görə doğru hesab etdiyi diskresion qərarı özü qəbul edə bilməz. Məhkəmə inzibati orqanın diskresion səlahiyyətini özünün diskresion səlahiyyəti ilə əvəz edə bilməz. Başqa sözlə, məhkəmə yalnız inzibati orqanın öz diskresion səlahiyyətini necə həyata keçirdiyini yoxlaya bilər. Çünki məhkəmə hakimiyyətinin fəaliyyəti ədalət mühakiməsinin və hüquqi nəzarətin həyata keçirilməsi ilə məhdudlaşır və hüququn icrasını əhatə etmir. Yəni məhkəmə İPM-in 73.2-ci maddəsində təsbit olunmuş qaydaya uyğun surətdə hərəkət edir. Həmin müddəaya əsasən, məhkəmə inzibati orqanın üzərinə müvafiq məsələyə dair yeni qərarın qəbul edilməsi öhdəliyi qoyur. Bu zaman məhkəmənin diskresion səlahiyyətin həyata keçirilməsi ilə bağlı müəyyən etdiyi məsələlər inzibati orqan üçün məcburi xarakter daşıyır və inzibati orqan yeni inzibati aktı məhkəmənin hüquqi mövqeyini nəzərə almaqla qəbul etməlidir. Beləliklə, İPM-in 73.2-ci maddəsində söhbət iddiaçının «xeyrinə» olan qərardan gedir, çünki sözügedən müddəanın tətbiqi çərçivəsində məhkəmə inzibati orqanın qərarını yoxlayarkən bu qərarın ləğvinə aparıb çıxaran və diskresion səlahiyyətin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olan qüsurlar müəyyən edir ki,

onların da inzibati orqan tərəfindən təkrarlanması yolverilməzdir.

Qeyd: İnzibati orqan diskresion səlahiyyətə malik olduğu hallarda da (bax: İİQ-nin 14-cü maddəsi) tam sərbəst deyildir. Əksinə, inzibati orqan diskresion səlahiyyəti düzgün həyata keçirmək öhdəliyi daşıyır və bu səbəbdən maraqlı şəxs inzibati orqandan diskresion səlahiyyətin düzgün həyata keçirilməsini tələb etmək hüququna malikdir (bax: İİQ-nin 16.2-ci maddəsi). O bu tələbi İPM-in 73.2-ci maddəsinə əsasən, inzibati orqanın yenidən (bu dəfə düzgün) qərar qəbul etməsinə dair məcburetmə haqqında iddia qaldırmaqla məhkəmə qaydasında həyata keçirə bilər.

Əgər iddiaçı inzibati aktın qəbul olunması ilə bağlı müraciət edibsə və məhkəmə inzibati orqanın üzərinə yalnız yeni inzibati akt qəbul edilməsi öhdəliyi qoyursa, bu o deməkdir ki, iddiaçı ərizədə istədiyindən daha az nəticəyə nail olub. Ona görə də məhkəmə iddianı qismən rədd etməlidir ki, bu da xərclərlə bağlı iddiaçı üçün mənfi nəticələrə gətirib çıxara bilər. Lakin iddiaçı əvvəlcədən ərizəsini inzibati orqanın yalnız yeni qərar qəbul etməli olması ilə əsaslandırmaqla göstərilən mənfi nəticələrdən yan keçə bilər.

Misal:

35 yaşlı iddiaçı cavabdeh qisminə çıxış edən inzibati orqana ömürlük dövlət qulluqçusu təyin olunması ilə bağlı ərizə ilə müraciət etmişdir. Bununla bağlı müvafiq qanun normasında aşağıdakı qayda təsbit olunmuşdur: «İnzibati orqan 30 yaşlı tamam olmuş dövlət

qulluqçusunu ömürlük dövlət qulluqçusu təyin edə **bilər.**» Cavabdeh inzibati orqan iddiaçının ömürlük dövlət qulluqçusu təyin olunması ilə bağlı ərizəsini rədd etmiş və bunu onunla əsaslandırılmışdır ki, iddiaçı ömürlük dövlət qulluqçusu təyin olunmaq üçün müəyyən edilmiş yaş həddinə çatmamışdır. İddiaçı buna cavab olaraq inzibati orqanın üzərinə onu ömürlük dövlət qulluqçusu təyin etmək öhdəliyinin qoyulmasına dair iddia ərizəsi ilə məhkəməyə müraciət etmişdir.

İddiaçının tələb hüququnun irəli gəldiyi yuxarıda qeyd olunan normada inzibati orqan üçün diskresion səlahiyyət nəzərdə tutulmuşdur. Lakin inzibati orqanın iddiaçının ərizəsini rədd etmək üçün gətirdiyi əsas sözügedən normanın şərtləri ilə bir araya sığmır, çünki iddiaçının yaşı həmin normada nəzərdə tutulmuş minimum yaş həddini artıq keçmişdir. Bu isə o deməkdir ki, inzibati orqan ona verilən diskresion səlahiyyəti düzgün həyata keçirməmişdir. Bununla belə, məhkəmə cavabdehin üzərinə arzu olunan inzibati aktı qəbul etmək və iddiaçını ömürlük dövlət qulluqçusu təyin etmək öhdəliyi qoyulması haqqında qərar çıxarmayacaqdır. O, iddia tələbini tam həcmdə təmin edə bilməz. Yəni məhkəmə İPM-in 73.2-ci maddəsinə müvafiq olaraq, mövcud imtinaedici inzibati aktı ləğv etməklə inzibati orqanın üzərinə məhkəmənin hüquqi mövqeyini nəzərə almaqla (yalnız) yeni inzibati akt qəbul etmək öhdəliyi qoyur. Bu zaman məhkəmənin qərarında əks etdirilməli olan hüquqi mövqedə inzibati orqanın öz diskresion səlahiyyətindən düzgün istifadə etməməsi

və normanı düzgün tətbiq etməməsi qeyd olunur. Məhkəmə inzibati orqanın üzərinə onun iddiaçını ömürlük dövlət qulluqçusu təyin etməsini əngəlləyən başqa səbəblərin (iddiaçı haqqında pis qiymətləndirmələr, ştat cədvəlində kifayət qədər ştat vahidinin olmaması və s.) mövcudluğunun yoxlanılmalı olmasını nəzərə almaq barədə öhdəlik qoyur. Bu zaman məhkəmə aydın şəkildə bildirir ki, inzibati orqan düzgün olmayaraq, baxılan məsələdə əslində problem təşkil etməyən yaş məsələsini əsas götürmüşdür.

Məhkəmə məzmun baxımından öz fikrini yalnız qərarın xüsusi əhəmiyyət kəsb edən əsaslandırma hissəsində bildirir (bax: İPM-in 69.1.3-cü maddəsi). Qərarın nəticə hissəsində (bax: İPM-in 69.1.4-cü maddəsi) yeni qərar qəbul edilərkən yalnız məhkəmənin hüquqi mövqeyinin nəzərə alınmalı olması öhdəliyi əksini tapır.

Nəticə hissəsi: Cavabdehintarixli (iş nömrəsi...) inzibati aktı ləğv edilir. Cavabdehin üzərinə iddiaçının tarixli ərizəsinə məhkəmənin hüquqi mövqeyi nəzərə alınmaqla baxaraq yeni qərar qəbul etmək öhdəliyi qoyulur. İddia qalan hissədə rədd edilir.

Yeni inzibati akt qəbul edilənədək işin faktiki və ya hüquqi halları ilə bağlı həlledici dəyişikliklər baş verməzsə, onda inzibati orqan məhkəmənin hüquqi mövqeyini nəzərə almağa borcludur.

İPM-in 73.3-cü maddəsində söhbət məhkəmənin, «bir qayda olaraq», iddiaçının tələbinə uyğun qərar qəbul edə

bilməməsindən gedir. Diskresion səlahiyyətin nəzərdə tutulduğu hallarda məhkəmə, İPM-in 73-cü maddəsinə əsasən, inzibati orqandan iddia tələbində göstərilən inzibati aktı qəbul etməyi yalnız o halda tələb edə bilər ki, işin xüsusi halları ilə bağlı olaraq, yalnız bir qərar variantının qəbulu mümkün olsun, yəni yalnız bir münasib, zəruri və adekvat qərarın mümkün olması səbəbindən **diskresion səlahiyyət sifirə bərabər** olsun. Belə vəziyyət çox nadir hallarda yaranır. Çünki məhkəmələr, prinsip etibarilə hakimiyyətlərin bölünməsi prinsipinə riayət etməlidirlər. Onlar üzərilərinə inzibati orqanın əvəzinə diskresion səlahiyyəti daha yaxşı həyata keçirmək vəzifəsi götürə biləzlər. Məhkəmə araşdırması nəticəsində inzibati orqanın öz **diskresion səlahiyyətindən düzgün istifadə etməsi** müəyyən olunarsa, verilən iddia rədd edilir.

Misal:

Sürücülük vəsiqəsi almaq üçün bir yazılı və bir praktiki imtahanın verilməsi, habelə avtomobil idarə etmək üçün ümumi yararlılığın (məsələn, görmə qabiliyyətinin kifayət qədər olması) mövcudluğu zəruridir. Sürücülük vəsiqəsi verən orqan ərizəçiyə həmin vəsiqənin verilməsindən imtina etmişdir. Əsaslandırma qismində həmin orqan bildirmişdir ki, ərizəçi tələb olunan qaydanın əksinə olaraq, bütün yazılı suallara düzgün cavab verməmiş, təcrübi imtahanda isə avtomobili diqqətsiz idarə edərək bir neçə insana xəsarət yetirmək təhlükəsi yaratmışdır. Bundan başqa, inzibati orqanın fikrincə, ərizəçi uzaq məsafəni görə bilmədiyindən av-

tomobil idarə etməyə yararlı deyil. Ərizəçi qeyd olunan inzibati orqanın onun barəsində əlverişli inzibati aktın qəbulundan imtina etməsinə qarşı məcburetmə haqqında iddia ilə məhkəməyə müraciət edir. Öz iddia ərizəsində o, bütün sualları düzgün cavablandırıldığını, avtomobili diqqətlə, təhlükəsiz və səhvə yol vermədən idarə etdiyini, eləcə də uzağı yaxşı gördüyünü iddia edir.

Məcburetmə haqqında iddianın verildiyi məhkəmə işin hallarının araşdırılması prinsipi əsasında iddiaçının bütün yazılı sualları düzgün cavablandırıb-cavablandırmadığını yoxlamalıdır. Lakin konkret imtahan zamanı avtomobilin necə idarə olunmasına gəlinəcə isə, burada inzibati orqan **qiymətləndirmə azadlığına** malikdir. Məhkəmə qiymətləndirmə azadlığını, yalnız inzibati aktın əsaslandırma hissəsinin yol verilən, etirazsız anlaşılan olub-olmaması və işin halları ilə bağlı olmayan əsaslara istinad etmədən tərtib edilib-edilməməsi aspektindən yoxlaya bilər.

c) Qiymətləndirmə azadlığı (İPM-in 73.3.2-ci maddəsi)

Bununla bağlı, əvvəlcə qiymətləndirmə azadlığı barədə fəsilə müraciət etmək lazımdır. İddia tələbinin yoxlanılması zamanı inzibati orqanın qiymətləndirmə azadlığına malik olduğunun müəyyən edildiyi hallarda, məhkəmənin qiymətləndirməsi diskresion səlahiyyətin düzgün həyata keçirilmədiyini hallarda olduğu kimi aparılır.

Qalan məsələlərə gəlincə, inzibati orqanın müəyyən etdiyi məsələlər məhkəmə üçün məcburi xarakter daşıyır. Əksinə, avtomobilin idarə edilməsi üçün yararlı olma anlayışının təfsiri zəruridir. Bununla belə, inzibati orqanın baxılan halda qiymətləndirmə azadlığı yoxdur. Məhkəmə, lazım gələrsə, ekspert rəyinin köməyi ilə iddiaçının kifayət qədər görmə qabiliyyətinə malik olub-olmadığını araşdırmalıdır. Əgər məhkəmə iddiaçının uzağı pis görmədiyini, yazılı imtahanda səhvlərə yol vermədiyini və inzibati orqanın özünün qiymətləndirmə azadlığından açıq-aşkar anlaşılan qaydada istifadə etmədiyini müəyyən edərsə, iddiaçının inzibati orqandan onun ərizəsi üzrə yeni qərarın qəbul olunmasını tələb etmək hüququ var.

Göstərilən misalda iddiaçının konkret inzibati aktın qəbulunu tələb etmək hüququ yoxdur, çünki inzibati orqana qiymətləndirmə azadlığı verilib və məhkəmə onun yerinə bu azadlıqdan istifadə edə bilməz.

4. İnzibati orqan tərəfindən işin faktiki hallarının kifayət qədər araşdırılmaması

Əgər məhkəmə inzibati orqanın işin faktiki hallarını kifayət qədər araşdırmadan qərar qəbul etdiyini müəyyən edərsə, qərar qəbul etməzdən əvvəl işin faktiki hallarını tam araşdırılmalıdır. Qeyd olunan vəziyyətlərdə məhkəmənin işi inzibati orqana geri göndərməsi, əksər hallarda istisna təşkil edir. Başqa sözlə, məhkəmə bu cür situasiyalarda özü araşdırma aparmalı və bundan sonra qərar qəbul etməlidir.

Bu qaydadən kənara çıxmağa yalnız o halda yol verilir ki, məhkəmə proses çərçivəsində digər, zəruri araşdırmaları özü həyata keçirmək iqtidarında olmasın (bax: İPM-in 73.3.3-cü maddəsi). Məhkəmənin hansı şərtlər daxilində proses çərçivəsində digər, zəruri araşdırmaları həyata keçirmək iqtidarında olmaması məsələsinə məhkəmə təcrübəsi vasitəsilə aydınlıq gətirilməlidir. Ümumi olaraq, buna misal kimi məhkəmənin inzibati orqanın əvəzinə xeyli vaxt tələb edən araşdırmalar aparmalı olduğu halları göstərmək olar. Digər tərəfdən, inzibati orqanlar tərəfindən kifayət qədər araşdırma aparıldığı hallarda məhkəmə iş üzrə qərar qəbul edə bilər.

Misal:

İddiaçı Bakıda içərisində əlavə yaşayış sahələri olan müəssisə tikmək istəyir. İnzibati orqan təqdim edilmiş sənədləri yoxlamadan tikintiyə dair ərizəni rədd etmiş və buna əsas kimi bildirmişdir ki, müvafiq torpaq sahəsində tikinti aparmaq mümkün olmadığı üçün müəssisə qeyd olunan ərazidə inşa edilə bilməz. Bunun nəticəsində iddiaçının qaldırdığı məcburetmə haqqında iddia çərçivəsində məhkəmə araşdırmalar apardıqdan sonra sözügedən ərazinin tikintiyə yararlı olduğunu müəyyən etmişdir. Lakin bu, hələ o demək deyildir ki, iddiaçı müəssisəni elə həmin ərazidə də tikə bilər. Çünki inzibati orqan tikinti sənədlərinin tikintiyə icazə verilməsi üçün yetərli olub-olmadığını hələ yoxlamamışdır. Məhkəmə inzibati orqanın yerinə onun işini görə bilməz və bunun edilməsi heç tövsiyə də olunmur. Qeyd olunan halda, məhkəmə inzibati orqanın üzərinə

zəruri araşdırmaların həyata keçirilməsindən sonra vətəndaşın ərizəsinə dair yenidən qərar qəbul etmək və bu zaman iddiaçının xeyrinə olan hüquqi mövqeni – ərazinin tikintiyə yararlı olmasını – nəzərə almaq öhdəliyi qoyacaqdır (bax: İPM-in 73.2 və 73.3.1-ci maddələri).

5. Həlledici an

İnzibati aktın qəbul olunması haqqında iddia tələbinin qiymətləndirilməsi üçün həlledici an sonuncu şifahi məhkəmə baxışının keçirilmə vaxtıdır. Yəni məhkəmə qərarı çıxarılan zaman iddiaçının inzibati orqandan nəyisə tələb etmək hüququna malik olub-olmamasının müəyyən edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edən məsələdir.

Əlbəttə, elə hallar ola bilər ki, məhkəmə iddiaçının xeyrinə qərar qəbul etdikdən sonra məhkəmənin mövqeyi nəzərə alınmaqla inzibati orqan müraciətə yenidən baxarkən yenə də vətəndaşın ziyanına olan inzibati akt qəbul etsin. Lakin o, bu inzibati aktı əvvəlkindən fərqli əsaslandırılmalıdır. Əgər məhkəmə ilkin inzibati aktın əsaslandırıcı hissəsinin qüsurlu olduğunu müəyyən edibsə, onda inzibati orqanın həmin əsaslandırmadan ikinci dəfə istifadə etməsinə yol verilmir. İnzibati orqan yenidən imtinaedici inzibati akt qəbul etdikdə, iddiaçı yenə də həmin akta qarşı iddia ərizəsi ilə məhkəməyə müraciət edə bilər.

6. Məcburetmə haqqında iddialar üzrə çıxarılan məhkəmə qərarlarının nəticə hissəsinin yazılması

İddiaçı inzibati orqandan inzibati aktın qəbulunu tələb etmək hüququna malik olmadıqda, iddia rədd edilir:

«İddia rədd edilir».

Yox, əgər iddiaçı inzibati orqandan inzibati aktın qəbulunu tələb etmək hüququna malik olarsa, məhkəmə iddianı aşağıdakı nəticə hissəsi ilə təmin edir:

«Cavabdehin 1 fevral 2009-cu il tarixli (iş nömrəsi...) inzibati aktı və şikayət instansiyasının 15 mart 2009-cu il tarixli (iş nömrəsi ...) inzibati aktı ləğv edilməklə onun (cavabdehin) üzərinə iddiaçının 1 yanvar 2009-cu il tarixli ərizəsində barəsində müraciət olunan və ünvanında yerləşən «Bakı» restoranını işlətməsinə icazə vermək öhdəliyi qoyulur.»

İddiaçının tələb etmək hüququ mövcud olsa da, inzibati orqan tərəfindən müəyyən hərəkətlərin (araşdırma, diskresion səlahiyyətin həyata keçirilməsi) edilməsi zəruri olarsa, müvafiq məhkəmə qərarının nəticə hissəsi aşağıdakı kimi olacaq:

«Cavabdehin 1 fevral 2009-cu il tarixli (iş nömrəsi...) inzibati aktı ləğv edilməklə onun üzərinə iddiaçının ünvanında yerləşən «Bakı» restoranının işlədilməsinə icazə alınmasına dair 1 yanvar 2009-cu il tarixli ərizəsi barədə məhkəmənin hüquqi mövqeyi nəzərdə alınmaqla yenidən qərar qəbul etmək öhdəliyi qoyulur.

İddia qalan hissədə rədd edilir».

Ç. Hərəkətsizliklə bağlı iddia (İPM-in 33.3-cü maddəsi)

I. Ümumi məsələlər

Hərəkətsizliklə bağlı iddia məcburetmə haqqında iddiadan onunla fərqlənir ki, burada iddiaçı inzibati orqana təqdim etmiş olduğu ərizəsinə heç bir cavab almır, yəni inzibati orqan ərizəyə heç bir reaksiya vermir.

Hərəkətsizliklə bağlı iddia ilə **İİQ-nin 34-cü maddəsində tənzimlənən ərizənin baxılmamış saxlanması** bir-birindən fərqləndirilməlidir. Bu normaya əsasən, inzibati orqan aşağıdakı şərtlər mövcud olduğu halda, ərizəyə mahiyyəti üzrə baxmamaq, yəni onu baxılmamış saxlamaq hüququna malikdir:

- həmin iş üzrə inzibati orqan tərəfindən əvvəllər qərar qəbul olunduğu müəyyən edildikdə (bax: İİQ-nin 34.1.1-ci maddəsi);
- həmin iş üzrə qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarı olduqda (bax: İİQ-nin 34.1.2-ci maddəsi);
- ərizəçi inzibati orqanın izahından və müddət təyin etməsindən sonra da İİQ-nin 30-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş tələblərə əməl etmədikdə (bax: İİQ-nin 34.1.3-cü maddəsi).

Sadalanın hallarda inzibati orqan ərizəyə mahiyyəti üzrə baxmasa da, bəzi hərəkətləri edir. O, inzibati akt vasitəsilə ərizəyə baxmadığını və bunu nə üçün etmədiyini təsbit etməlidir. Bu halda, **məcburetmə haqqında iddia** mümkün

iddia növü sayılır və bunun nəticəsində İİQ-nin 34-cü maddəsinə əsasən qəbul edilmiş ərizənin baxılmamış saxlanması haqqında qərar ləğv olunur. Məcburi olaraq qəbul edilməli olan qərarlarla əlaqədar məhkəmə, zərurət olduqda, inzibati orqanın üzərinə arzu olunan inzibati aktı qəbul etmək öhdəliyi qoya və ya İPM-in 73.3.3-cü maddəsinə müvafiq olaraq, ona əlavə araşdırmaların aparılmasını tapşıra bilər. İİQ-nin 34-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda (ərizənin baxılmamış saxlanması) **İİQ-nin 35-ci maddəsindən** işin mahiyyəti üzrə yeni qərar qəbul olunmasını tələb etmək hüququnun irəli gəlib-gəlmədiyi xüsusilə yoxlanılmalıdır. İİQ-nin 35-ci maddəsinin tətbiqi şikayət verilməsi mümkün olmayan inzibati aktın mövcudluğu, lakin maraqlı şəxs üçün faktiki və ya hüquqi halların dəyişməsi ilə (bu zaman məhkəmə təcrübəsinin dəyişməsi kifayət etmir) şərtləndirilir ki, bu da ona öz tələbini yeni aspektdən irəli sürə bilməyə imkan yaradır.

Əksinə, inzibati orqan ərizəçinin müraciətinə ümumiyyətlə münasibət bildirmədikdə ərizəçi uzun müddət həmin orqanın qərarını gözləməyə borclu deyil. Sözügedən hallarda inzibati orqanın hərəkətsizliyi mövcud olur. İnzibati orqanın hərəkətsizliyi zamanı yeni bir ərizənin verilməsinə lüzum yoxdur, çünki ərizəçi artıq bir dəfə ərizə ilə həmin orqana müraciət edib. Eyni zamanda, burada İİQ-nin 35-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş mənada faktiki və ya hüquqi halların dəyişməsindən də söhbət getmir. Bu səbəbdən iddiaçı inzibati aktın qəbul olunması ilə bağlı məhkəməyə müraciət edə bilər.

II. Xüsusiyyətlər

Bu iddia növünün məcburetmə haqqında iddiadan fərqi yalnız **iddia müddəti** və **icraatın gedişatı** ilə bağlıdır.

1. İddia müddəti

İPM-in 39.1-ci maddəsinə əsasən, inzibati aktın qəbul olunmasına dair müraciət və ya şikayət instansiyasına verilmiş şikayətlə bağlı müvafiq inzibati orqan tərəfindən qanunla müəyyən olunmuş müddətdə və kifayət qədər əsaslar olmadan qərar qəbul edilmədiyi hallarda, iddiaçı yalnız həmin müraciətin edildiyi və ya şikayətin verildiyi vaxtdan 35 gün sonra inzibati aktın qəbulu ilə bağlı iddia ərizəsi ilə məhkəməyə müraciət edə bilər. Bu 35 günlük müddət inzibati aktın təqdim edilmiş sayılması ilə əlaqədar 5 günlük (bax: İİQ-nin 62.2-ci maddəsi) və inzibati orqanların qərar qəbul etməsi ilə bağlı 30 günlük (bax: İİQ-nin 52.1-ci maddəsi) müddətin cəmindən irəli gəlir. İddiyanın 35 günlük müddətin başa çatmasından əvvəl qaldırılmasına yol verilmir, çünki inzibati orqan qərar qəbul etmək üçün qanunla ona verilmiş müddətdən istifadə edə bilməlidir. Yalnız sözügedən müddətin sona çatmasından sonra verilmiş iddia mümkün sayılır. İPM-in 35.3-cü maddəsinə əsasən, iddiyanın mümkün sayılmaması barədə qərardad o zaman qəbul edilir ki, iddia qeyd olunan 35 günlük müddətin bitməsindən qabaq verilmiş olsun. 35 günlük müddətin keçməsindən sonra isə, hərəkətsizliklə bağlı iddiyanın qaldırılması üçün heç bir müddət məhdudiyyəti mövcud deyil. Beləliklə, iddiaçı iddiasını gec də qaldıra bilər. Lakin iddiaçının inzibati orqanın onun müraciəti ilə bağlı qərar qəbul etmək istəyini nəzərə alsaq, çox güman ki,

iddianın çox gec qaldırılması onun maraqlarına cavab verməyəcəkdir.

2. İcraatın gedişatı

İddiaçı inzibati orqanın hərəkətsizliyi ilə bağlı iddia qaldırırsa, məhkəmə əvvəlcə inzibati orqana (təminedicisi və ya imtinaedicisi) inzibati aktın qəbul olunması üçün **müəyyən müddət** təyin edir. Həmin müddət münasib və işin həcminə uyğun olmalıdır. İnzibati orqana İİQ-nin 52.1-ci maddəsində təsbit edilmiş qərar qəbul etmək imkanı yaratmaq üçün bu müddətin heç vaxt 30 gündən az olması tövsiyə edilmir. Sözügedən müddət işin həcmindən asılı olaraq bir neçə ay da davam edə bilər. Əgər inzibati orqan müddətin uzadılması ilə bağlı müraciət edərsə və uzadılmanı inandırıcı şəkildə əsaslandırarsa, məhkəmə tərəfindən təyin edilmiş müddət uzadıla bilər. Hər bir halda məhkəmənin təyin etdiyi müddət bütövlükdə İİQ-nin 52.5-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş 90 günlük müddətdən artıq ola bilməz. Çünki əks təqdirdə, müvafiq inzibati orqan işə baxmaq üçün digər inzibati orqanlarla müqayisədə daha çox icraat müddətinə malik olardı. Müddətə riayət olunmasını təmin etmək üçün onun təyin olunması haqqında qərarın rəsmi surətdə inzibati orqana təqdim edilməsi çox məqsədəuyğundur. Çünki həmin qərar müddətin axımını sübut edən bir vasitə qismində çıxış edir. Qeyd olunan halda, icraatın dayandırılması üçün qanunla müəyyən edilmiş əsaslardan heç biri uyğun gəlmədiyindən müddətin axımı ərzində məhkəmə icraatı dayandırılmamalıdır (bununla bağlı ətraflı olaraq müddətlərlə bağlı fəsilə bax).

Əgər inzibati orqan təyin olunmuş müddət bitənədək heç bir qərar qəbul etməmişdirsə, məhkəmə iddiaçının tələbini məcburetmə haqqında iddianın sxeminə uyğun olaraq yoxlayır. Bu cür hallarda məhkəmə tərəfindən iş üzrə qərar qəbul edilməsi üçün İPM-in 33.4-cü maddəsində 3 aylıq müddət nəzərdə tutulmuşdur.

İnzibati orqanın, sadəcə olaraq heç nə etməməsi ilə şərtləndirilən İPM-in 33.4-cü maddəsində təsbit olunmuş qayda həmin Məcəllənin 39.2-ci maddəsinə əsasən, **inzibati orqanın gecikən qərarı üçün müddətin təyin olunması** ilə bağlı qaydadan fərqləndirilməlidir. Müddət məsələlərini tənzimləyən bu iki müddəə arasındakı əlaqə çəşdiricidir. İPM-in 39.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan halda inzibati orqan qərar qəbul etməsə də, İPM-in 33.3-cü maddəsində nəzərdə tutulan qaydadan fərqli olaraq qərarın qəbul edilməməsini əsaslandıran xüsusi səbəblərə istinad edə bilər. Belə xüsusi səbəblərə misal qismində yeni hüququn tətbiqinə başlanılması ilə əlaqədar ilkin çətinliklər, eləcə də inzibati orqana həddindən çox ərizələrin daxil olması göstərilə bilər. İnzibati orqanın *uzun müddət* işlə yüklənməsi və ya onun işçilərinin xəstələnməsi isə xüsusi səbəb hesab oluna bilməz. Məhkəmə İİQ-nin 52.3-cü maddəsində göstərilən ən uzun müddətləri və xüsusi halları nəzərə alaraq inzibati orqana qərar qəbul edə bilməsi üçün müddət təyin edir ki, bu müddət də hər dəfə 30 gün olmaqla 2 dəfə uzadıla bilər. Təyin edilmiş müddət bitənədək iş üzrə məhkəmə icraatı dayandırılır. Əgər inzibati orqan təyin olunmuş müddət başa çatanaqədək üzrlü səbəb olmadan qərar qəbul etməzsə, məhkəmə iş üzrə icraatı davam etdirir və İPM-in 33.4-cü maddəsinə müvafiq olaraq qərar qəbul edir.

3. İnzibati orqanın hüquqi mübahisə zamanı qərar qəbul etməsi

Məhkəmə tərəfindən müəyyən olunmuş müddət ərzində inzibati akt qəbul edildikdə, iddiaçı iddia icraatı üzrə hüquqi mübahisənin həll edildiyini bəyan etməlidir (bax: İPM-in 39-cü maddəsi. Həmçinin bax: iddia icraatı üzrə hüquqi mübahisənin başa çatmasına dair fəsil). Yox, əgər inzibati orqan müəyyən olunmuş müddət ərzində inzibati aktı qəbul etməkdən imtina edirsə, iddiaçı İPM-in 54.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş iddianın dəyişdirilməsi qaydasında hüquqi mübahisəni mübahisələndirmə və ya məcburetmə haqqında iddia formasında davam etdirə bilər.

III. Hərəkətsizliklə bağlı iddiaya dair məhkəmə qərarı

1. Qərarın qüvvəsi

Hərəkətsizliklə bağlı iddiaya dair məhkəmə qərarının nəticə hissəsi (bax: İPM-in 33.4-cü maddəsinin 1-ci və 2-ci cümlələri) məcburetmə haqqında iddialar üzrə çıxarılan məhkəmə qərarının nəticə hissəsindən həlledici şəkildə fərqlənir. Belə ki, qərar qəbul etmək mümkün olduqda, məhkəmə həmin qərarı özü qəbul edir. Onun qərarı inzibati orqanın inzibati aktını **əvəz edir**. Lakin İPM-in 33.4-cü maddəsinin 3-cü cümləsində nəzərdə tutulmuş və hakimiyyətlərin bölünməsi prinsipinə zidd olan bu qayda o zaman tətbiq olunur ki, hüquqi mübahisə onun barəsində qərar qəbul etmək üçün «yetişmiş» olsun. Başqa sözlə, sözügedən qaydanın tətbiqinə o halda yol verilir ki, inzibati

orqan diskresion səlahiyyətə malik olmasın, yaxud işin faktiki hallarının ətraflı şəkildə araşdırılmasına lüzum olmasın. Əgər qərar İPM-in 73.3-cü maddəsinə əsasən (diskresion səlahiyyət, qiymətləndirmə azadlığı, çox iş tələb edən digər araşdırmalar) qəbul edilməlidirsə, onda, məhkəmə onun qəbulunu inzibati orqana həvalə etməli, eyni zamanda, inzibati orqanın üzərinə qərar qəbul edərkən məhkəmənin hüquqi mövqeyini nəzərə almaq öhdəliyi qoymalıdır (bax: İPM-in 33.4 və 73.3-cü maddələri). Bu, o demək deyildir ki, inzibati orqan mütləq inzibati aktı qəbul etməlidir. Bununla belə, inzibati orqan işlə bağlı qərarını qəbul edərkən məhkəmənin hüquqi mövqeyini nəzərə almalıdır.

Məcburetmə haqqında iddialardan fərqli olaraq, inzibati orqanın məcburən məhz həmin inzibati aktı qəbul etməli olduğu hallarda bu aktı əvəz edən qərarın məhkəmə tərəfindən qəbul edilməsi imkanını qanunvericinin nəzərdə tutması (bax: İPM-in 33.4-cü maddəsinin 1-ci və 2-ci cümlələri) yəqin onunla bağlıdır ki, iddiaçı inzibati orqanın hərəkətsizliyinin nəticəsi olaraq, onun qərarını onsuz da uzun müddət gözləməli olmuşdur. Bu səbəbdən də iddiaçı inzibati orqanın qərarının qəbul edilməsini yenidən gözləmək məcburiyyətində qalmamalıdır. Sözügedən norma inzibati orqanların öz işini vaxtında görmələri baxımından müəyyən tərbiyəedici xarakterə malikdir ki, bu da özünü inzibati orqanın prosesi uduzan tərəf kimi hüquqi mübahisənin xərclərini daşımali olmasında büruzə verir. Əgər inzibati orqan məhkəmənin hərəkətsizliklə bağlı qərarına cavab olaraq heç bir iş görməzsə, iddiaçı İPM-in 120-ci maddəsinə əsaslanaraq cavabdehə qarşı məhkəmə qərarının icrasını tələb edə bilər.

2. Hərəkətsizliklə bağlı iddialara dair məhkəmə qərarının nəticə hissəsi

İPM-in 33.4-cü maddəsinin 1-ci və 2-ci cümlələrinə müvafiq olaraq, məhkəmə inzibati aktı özü qəbul edərsə, onun qərarının nəticə hissəsi aşağıdakı kimi yazılır:

«İddiaçının ... tarixli ərizəsinə cavab olaraq, ona..... ünvanında yerləşən «Bakı» restoranını işlətməyə icazə verilir»

İPM-in 33.4-cü maddəsinin 3-cü cümləsinə əsasən qəbul edilmiş qərarın nəticə hissəsi məcburetmə haqqında iddia üzrə çıxarılan məhkəmə qərarının nəticə hissəsindəki kimi olur. Hərəkətsizliklə bağlı iddianın rədd edilməsi ilə əlaqədar da heç bir özünəməxsusluq yoxdur.

D. Öhdəliyin icrası haqqında iddia (İPM-in 2.2.3, 2.2.7 və 34-cü maddələri)

I. Ümumi məsələlər

Almaniyanın İPM-indən fərqli olaraq, Azərbaycanın İPM-ində öhdəliyin icrası haqqında iddia aşkar şəkildə tənzimlənmişdir. Bu iddia növündən iddiaçının inzibati orqandan inzibati aktın qəbul edilməsi ilə deyil, **İİQ-nin 1.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş mənada faktiki xarakterli fəaliyyətin həyata keçirilməsi** ilə əlaqədar olan müəyyən hərəkətlərin edilməsini (bax: İPM-in 34.1-ci maddəsi) və ya edilməməsini, yaxud dayandırılmasını (bax: İPM-in 34.2-ci maddəsi) tələb etdiyi hallarda istifadə olunur. **İnzibati orqanlar tərəfindən ümumi hüquqi öhdəliklərin pozulması nəticəsində vurulmuş ziyana görə kompensasiyanın ödənilməsinə dair iddia** (bax: İPM-in 34.1-ci maddəsinin

2-ci cümləsi) və **qəbul edilməsi gözlənilən inzibati akta qarşı qabaqlayıcı (preventiv) iddia** (bax: İPM-in 34.3-cü maddəsi) öhdəliyin icrası haqqında iddianın növləri sayılır və onlara aşağıda, qısa da olsa, toxunulacaq. **Real aktlara** («real aktlar» dedikdə, İİQ-nin 1.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş mənada inzibati orqanların faktiki xarakterli fəaliyyəti (hərəkətləri) nəzərdə tutulur) yönələn öhdəliyin icrası haqqında iddialara Almaniyanın inzibati məhkəmə icraatı təcrübəsində elə də tez-tez rast gəlinmir. Belə ki, orada mübahisələrin böyük əksəriyyəti inzibati aktlarla bağlı yaranır.

Məcburetmə haqqında iddia da öz təbiətinə görə öhdəliyin icrası haqqında iddianın bir növüdür. Onlar arasındakı yeganə fərqli cəhət ondan ibarətdir ki, məcburetmə haqqında iddiada öhdəliyin icrası hər hansı bir inzibati aktın qəbulu ilə bağlı olur.

Misal:

İddiaçı ona dotasiya ayrılmasına razılıq verilməsini istəyir. Bu məqsədlə o, müvafiq inzibati aktın qəbul olunmasına səy göstərir, çünki dotasiyanın ayrılması haqqında qərar inzibati akt sayılır. İddiaçı üçün bu halda düzgün iddia növü məcburetmə haqqında iddia olardı.

Əgər iddiaçıya münasibətdə dotasiyanın ayrılması haqqında qərar qəbul olunubsa, lakin inzibati orqan müvafiq vəsaiti ona ödəmirsə, onda iddiaçı öhdəliyin icrası haqqında iddia qaldırmaqlıdır. Çünki pulun ödənilməsi inzibati akt deyil, faktiki xarakterli hərəkətdir (əgər ödəniş xüsusi hüquq

çərçivəsində, yəni misal üçün, borc formasında həyata keçirilsə, qeyd olunan qayda bu hala şamil olunmur. Bununla bağlı bax: Xüsusi hüquq və publik hüquq əsasında həyata keçirilən fəaliyyətin fərqləndirilməsinə dair yuxarıdakı qeyd).

İnzibati orqan vətəndaşın evini sökəcəyi barədə xəbərdarlıq edərsə, bu, inzibati hərəkət kimi qiymətləndirilir. Əgər xəbərdarlığın edilməsinə qədər evin sökülməsinə dair inzibati akt formasında heç bir qərar qəbul olunmayıbsa, vətəndaş inzibati orqanın xəbərdarlığına qarşı müəyyən hərəkətləri etməkdən çəkindirməyə dair iddia formasında öhdəliyin icrası haqqında iddia qaldıraraq müdafiə olunmalıdır.

II. Xüsusi hal: Öhdəliyin icrası haqqında iddiada inzibati orqan iddiaçı qismində

Öhdəliyin icrası haqqında iddiada iddiaçı qismində təkcə vətəndaş deyil, həm də tabeçilik münasibətlərinin olmaması səbəbindən mübahisələndirmə və ya məcburetmə haqqında iddia qaldırmaq imkanına malik olmayan publik hakimiyyət daşıyıcısı (məsələn, hər hansı bir inzibati orqan) çıxış edə bilər. Bu, bir tərəfdən ondan irəli gəlir ki, inzibati orqan hər hansı bir inzibati aktın qəbul edilməsi ilə bağlı olmayan publik-hüquqi mübahisələrdə ümumi (mülki) məhkəmələrə müraciət etmək məcburiyyətində qala bilməz. Bu nəticəyə İPM-in 2.2.7-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş birinci alternativ imkan əsasında da gəlmək olar. Belə ki, sözügedən normada söhbət aşkar surətdə təkcə vətəndaşın inzibati orqana qarşı iddia qaldıra bilməsindən deyil, ümumi olaraq əmlak tələbinə dair iddialardan gedir ki, bunlar da həm vətəndaşlar, həm də inzibati orqanlar tərəfindən qaldırıla bilər. Mühüm olan odur

ki, inzibati orqan məhkəməyə müraciət etməmişdən qabaq vətəndaşa müraciət etmiş və ondan öhdəliyin icrasını tələb etmiş olsun. Başqa sözlə, inzibati orqan bu kimi hallarda dərhal iddia qaldıra bilməz və qeyd olunan məhkəməyəqədərki tədbirləri həyata keçirməlidir. Əgər bu tədbirlər həyata keçirilməzsə, onda iddiada hüquqi müdafiə marağı olmayacaq. Çünki inzibati orqanın, sadəcə ödənişin həyata keçirilməsi barədə bildiriş göndərməklə öz məqsədinə nail olması bəlkə də mümkün ola bilərdi.

Misal:

İnzibati orqan dövlət qulluqçusunun maaşını 1000 manat artıq ödəmişdir. Dövlət qulluqçusu vəfat edir və onun dövlət qulluqçusu olmayan vərəsələri qalır. İnzibati orqan maaşın artıq olan hissəsinin geri qaytarılmasını tələb etmək istəyir. Əgər dövlət qulluqçusu yaşasaydı, inzibati orqan onlar arasında mövcud olan xidməti-hüquq münasibətləri çərçivəsində dövlət qulluqçusuna qarşı inzibati akt qəbul edə və bununla da ondan artıq məbləğin geri qaytarılmasını tələb edə bilərdi. Lakin söhbət, bu kazusda olduğu kimi, inzibati orqanın vərəsələrdən nəyisə tələb etməsindən getdikdə, qeyd etmək lazımdır ki, bununla bağlı iddia tələbinin qanuni əsası mövcud olmur. Başqa sözlə, qanun inzibati orqana vərəsələrə qarşı inzibati akt qəbul etmək hüququ vermir. Bu halda, inzibati orqan məhkəməyə müraciət yolunu seçməlidir. İnzibati orqan kimi o, publik hüquq normaları əsasında və tabeçilik münasibətləri çərçivəsində hərəkət etdiyi üçün baxılan kazusda düzgün iddia növü İPM-

in 2.2.7-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş 1-ci alternativə əsasən öhdəliyin icrası haqqında iddia olacaqdır.

Lakin aşağıdakı kazus bir qədər fərqlidir.

İnzibati orqan bir kirəmit ustası ilə şəhər bələdiyyəsi binasının yenidən kirəmitlənməsi haqqında podrat müqaviləsi bağlayır. İşin görülməsindən bir neçə ay sonra onun qüsurlu icra edildiyi üzə çıxır. Bunu əsas götürərək inzibati orqan kirəmit ustasından vurulmuş zərərin əvəzinin ödənilməsini tələb etmək istəyir. Bu misalda inzibati orqanın fəaliyyəti publik hüquq sahəsinə aid olmadığı, başqa sözlə, inzibati orqan podrat müqaviləsini bağlayarkən daha çox xüsusi şəxs qismində çıxış etdiyi üçün zərərin əvəzinin ödənilməsi haqqında iddia ilə ümumi (mülki) məhkəməyə müraciət etməlidir.

III. Öhdəliyin icrası haqqında iddiaların işin qiymətləndirilməsi ilə bağlı xüsusi şərtləri

Öhdəliyin icrası haqqında iddianın işin qiymətləndirilməsi ilə bağlı ümumi şərtləri ilə yanaşı, iddianın mümkünlüyü ilə əlaqədar aşağıdakı şərtlər də mövcud olmalıdır:

- inzibati orqana təqdim edilmiş ərizənin uğursuz olması. Yəni şəxs inzibati orqanın imtinaedici qərarını gözləməlidir. Bu inzibati akta qarşı şəxs, yalnız ortada inzibati aktın olduğunu əsas götürərək, mübahisələndirmə və ya məcburetmə haqqında iddia qaldıra bilməz. Çünki hansı iddia növünün münasib olması daha çox iddia ilə irəli sürülən tələbdən asılıdır;
- iddia qaldırmaq səlahiyyəti (bax: İPM-in 35-ci maddəsi).

İddia qaldırmaq səlahiyyəti yoxlanılarkən mübahisələndirmə və məcburetmə haqqında iddialarda barələrində danışılan qaydalar tətbiq olunur.

Öhdəliyin icrası haqqında iddianın qaldırılması üçün hər hansı bir **müddətə** riayət edilməsinə ehtiyac yoxdur, çünki burada müddət axımının başlanması üçün əsas götürülə biləcək inzibati orqanın davranışı mövcud olmur. Bununla belə, yuxarıda qeyd olunduğu kimi, inzibati orqanın imtinaedici qərarını gözləmək lazımdır. Yalnız bu qərar ağlabatan müddət (bununla əlaqədar 30 gün müddətinin yaxşı meyar qismində çıxış etməsi mümkün hesab olunsa da, müddətin nə qədər davam edəcəyi işin həcmindən asılı ola bilər) ərzində qəbul edilmədikdə, imtinaedici qərarın qəbul edilib-edilməməsindən asılı olmayaraq iddia qaldırıla bilər. Əgər şəxs ağlabatan müddəti gözləmədən iddia qaldırırsa, özünü bir qədər çətin vəziyyətə salmış ola bilər. Belə ki, iddianın bu qaydada qaldırılması onunla nəticələnmə bilər ki, inzibati orqan hüquqi mübahisədə iddianı dərhal qəbul etsin və bununla da iddiaçı İPM-in 112-ci maddəsinə müvafiq olaraq, bütün prosesual xərcləri ödəmək məcburiyyətində qalsın (bununla bağlı ətraflı məlumat üçün bax: iddianın dərhal qəbulu ilə bağlı fəsil).

IV. İddianın əsaslılığının yoxlanılması

Öhdəliyin icrası haqqında iddianın əsaslı olması üçün, ilk növbədə, iddia tələbinin qanuni əsasının mövcud olması və bu qanuni əsasın dispozisiya şərtlərinin yerinə yetirilməsi zəruridir. İddia tələbinin qanuni əsası inzibati hüququn və ya konstitusiyə hüququnun ümumi prinsiplərindən (məsələn,

bərabərlik prinsipi), yaxud hər hansı əlverişli inzibati aktdan irəli gələ bilər. Lakin bu heç də o demək deyil ki, iddiaçının arzuladığı hərəkəti/fəaliyyəti dəqiq və aşkar şəkildə müəyyən edən bir norma mütləq qaydada mövcud olmalıdır.

Misal:

Səhiyyə naziri müəyyən yağ növünün törətdiyi fəsadlar barədə qəzet vasitəsi ilə xəbərdarlıq edir. Həmin yağ istehsal edən müəssisənin rəhbəri, onun fikrincə, əsas olmayan bu xəbərdarlıq vasitəsilə müəssisəsinin işgüzar nüfuzuna xələl gətirilməsini istəmir. Buna görə də o, səhiyyə nazirindən onun yaydığı xəbərdarlığı ictimai şəkildə təkzib etməsini istəyir. Belə bir təkzib inzibati akt yox, inzibati orqanın faktiki xarakterli digər fəaliyyəti sayılır ki, bunun da edilməsinə iddiaçı öhdəliyin icrası haqqında iddia qaldırmaqla nail ola bilər. Əsas olmayan xəbərdarlığın təkzibini tələb etmək hüququnu aşkar nəzərdə tutan norma olmasa da, iddiaçı onun sahibkarlıq hüququnun həyata keçirilməsinə qanunsuz müdaxilə edildiyini əsas götürərək təkzibi tələb etmək hüququna malik olduğunu iddia edə bilər.

E. Müəyyən hərəkətləri etməkdən çəkinməyə dair iddia (İPM-in 2.2.4, 34.2 və 34.3-cü maddələri)

I. Ümumi məsələlər

İPM-in 2.2.4-cü maddəsində müəyyən hərəkətləri etməkdən çəkinməyə dair iddia öhdəliyin icrası haqqında iddianın

xüsusi bir növü kimi təsbit olunmuşdur. Bu iddia növünün konkret açıqlaması isə, həmin Məcəllənin 34.2 və 34.3-cü maddələrində əksini tapmışdır. Müəyyən hərəkətləri etməkdən çəkinməyə dair iddia **inzibati orqanın inzibati akt olmayan əlverişsiz hərəkətlərini** aradan qaldırmaq və ya onların qarşısını almaq məqsədi daşıyır. İPM-in 34.2-ci maddəsinə əsasən, müəyyən hərəkətləri etməkdən çəkinməyə dair iddia inzibati orqanın hazırkı hərəkətinə, həmin Məcəllənin 34.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş müstəsna qayda əsas götürülməklə qaldırılan müəyyən hərəkətləri etməkdən çəkinməyə dair iddia isə, inzibati orqanın gələcək publik-hüquqi davranışına yönəlir.

Misal:

Yerli polis xidməti avtomobillərinin uca siqnallarını daim işlək vəziyyətdə saxlayır. Publik-hüquqi xarakter daşıyan bu səs narahatçılıqları inzibati akt sayılır. Əgər iddiaçı bu narahatçılığa qarşı tədbir görülməsini istəyirsə, bu zaman müəyyən hərəkətləri etməkdən çəkinməyə dair iddia düzgün iddia növü qismində çıxış edəcəkdir.

II. Xüsusi hal: Müəyyən hərəkətləri etməkdən çəkinməyə dair qabaqlayıcı (preventiv) iddia

İPM-in 34.3-cü maddəsinin mətnindən göründüyü kimi, müəyyən hərəkətləri etməkdən çəkinməyə dair qabaqlayıcı (preventiv) iddia inzibati orqanın gələcək fəaliyyətinə qarşı yönəlir. Yəni iddiaçı inzibati orqanın əlverişsiz inzibati aktın qəbuluna yönələn fəaliyyətinə qarşı öncədən tədbir görməyə

başlayır. Bu iddia növündən çox nadir hallarda istifadə olunur. Həmin hallara misal olaraq, iddiaçıdan inzibati orqanın inzibati akt formasında qərarını gözləməyi və bundan sonra, zərurət olarsa, həmin akta qarşı müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirləri barədə ərizə təqdim etməyi tələb etməyin mümkün olmadığı halları göstərmək olar.

Misal:

İddiaçı restoran işlədir və buradan gələn gəlirlə bütün ailəsini dolandırır. Günlərin birində ərzaq məhsulları üzrə idarənin rəisi onun restoranına gəlir və gigiyena vəziyyətinin pis olması səbəbindən restoranı birdəfəlik bağlatdıracağını bəyan edir. Bu kəzudan aydın şəkildə görünür ki, qəbul edilməsi gözlənilən inzibati aktlara münasibətdə müəyyən hərəkətləri etməkdən çəkinməyə dair qabaqlayıcı (preventiv) iddia, yalnız şəxsin həyatını (mövcudluğunu) çətin vəziyyətə sala bilən və ya bərpası mümkün olmayan zərərin vurulması təhlükəsinin mövcud olduğu halları əhatə etməlidir. Bu halda, iddiaçıdan mübahisləndirmə haqqında iddia ilə mübahisləndirilə bilən «restoranın bağlanması haqqında» qərarın qəbulunu gözləmək tələb oluna bilməz. Çünki onun gəlir mənbəyinin qorunub saxlanılmasına böyük marağı var. Paralel olaraq, iddiaçı müvəqqəti xarakterli müdafiə barədə qəraradın qəbulu üçün ərizə ilə məhkəməyə müraciət edə bilər. Yəni iddiaçı sözügedən hallarda yekun məhkəmə qərarının çox gec qəbul edilə biləcəyini nəzərə almalıdır.

Əgər şəxs qonşusuna verilmiş tikintiyə icazəyə qarşı çıxmaq istəyirsə, onda o, mübahisələndirmə haqqında iddia qaldırmalıdır. Təcili xarakter daşıyan hallarda o, əlavə olaraq, İPM-in 41-ci və 42-ci maddələrinə əsasən, inzibati aktın icrasının dayandırılması ilə bağlı müraciət edə bilər.

Başqa bir hala nəzər salaq: Fərz edək ki, əcnəbi vətəndaşın Azərbaycan Respublikasından deportasiya olunmaq təhlükəsi var. Əlbəttə, o, müvafiq inzibati aktın qəbul olunmasını gözləyə bilər, lakin bu çox riskli bir addım olardı. Çünki İPM-in 41-ci maddəsinə əsasən, deportasiya haqqında qərarın icrasının dayandırılmasına dair icraat, ola bilsin ki, elə də tez başlamasın. Bu səbəbdən, əcnəbi vətəndaşın gözlənilən əlverişsiz vəziyyətin qarşısını almaq üçün müəyyən hərəkətləri etməkdən çəkinməyə dair qabaqlayıcı (preventiv) iddia qaldırması ən münasib seçim olardı.

III. Xüsusi hal: İnzibati orqanların qanunsuz qərarları və ya hərəkətləri (hərəkətsizliyi) nəticəsində vurulmuş ziyanın əvəzinin ödənilməsinə dair iddia (İİQ-nin 89-cu maddəsi, İPM-in 2.2.7-cü maddəsi və İPM-in 34.1-ci maddəsinin 2-ci cümləsi)

İnzibati orqanların qanunsuz qərarları və ya hərəkətləri (hərəkətsizliyi) nəticəsində vurulmuş ziyanın əvəzinin ödənilməsinə dair iddia qaldırmaq imkanı İİQ-də, eləcə də Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 68-ci maddəsinin II abzasında aydın şəkildə təsbit olunmuşdur və bu iddia öhdəliyin icrası haqqında iddianın xüsusi forması sayılır.

İİQ-nin 89.1-ci maddəsi inzibati orqanın qanunsuz qərarları nəticəsində hər hansı bir şəxsə vurulmuş ziyanla bağlı

inzibati orqanın məsuliyyətini nəzərdə tutur. Bu normada Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin müddəalarına göndəriş edilsə də, İİQ-nin 89.2-ci maddəsi maraqlı şəxsin kompensasiya ödənilməsi tələbi ilə əvvəlcə inzibati orqana müraciət etməli olmasını və həmin orqanın kompensasiyanın ödənilməsindən imtina etdiyi halda, bu qərardan inzibati məhkəməyə (Almaniyada olduğu kimi mülki (ümumi) məhkəmələrə deyil) iddia verə bilməsini müəyyən edir. Bu kimi işlərə baxmaq İPM-in ümumi qaydalarına uyğun olaraq müvafiq inzibati məhkəmənin səlahiyyətinə aiddir (bax: İPM-in 2.2.7-ci maddəsi).

1. Ərizə

İnzibati orqanların qanunsuz qərarları və ya hərəkətləri (hərəkətsizliyi) nəticəsində vurulmuş ziyanın əvəzinin ödənilməsinə dair iddianın qaldırılma bilməsi üçün zərərçəkmiş şəxs vurulmuş zərərin əvəzinin ödənilməsinə dair ərizə ilə əvvəlcə müvafiq inzibati orqana müraciət etməlidir. Şəxs inzibati orqanın məsuliyyət daşdığını inkar etməsi barədə qərarından (inzibati aktdan) müvafiq məhkəməyə (bax: İİQ-nin 89.2-ci maddəsi) şikayət verə bilər. Lakin bu iddia, bəlkə də düşünülməsi mümkün olan məcburetmə haqqında iddia formasında deyil, öhdəliyin icrası haqqında iddia formasında qaldırılmalıdır. Belə işlərə predmet aidiyyəti baxımından inzibati məhkəmələrin baxmaq səlahiyyətinə malik olması İPM-in 2.2.7-ci maddəsində təsbit edilmiş 2-ci alternativ imkandan irəli gəlir.

İnzibati orqanların qanunsuz qərarları və ya hərəkətləri (hərəkətsizliyi) nəticəsində vurulmuş ziyanın əvəzinin

ödənilməsinə tələb etmək hüququnun **dispozisiya şərtləri** Mülki Məcəllənin 1100-cü və İİQ-nin 89.1-ci maddələrinə uyğun olaraq aşağıdakılardır.

2. İnzibati orqanın hərəkəti

İİQ-nin 89.1-ci maddəsinə uyğun olaraq, inzibati orqan özünün qanunsuz hərəkətinə görə məsuliyyət daşıyır. Davranışın inzibati orqana aid edilməli olan hərəkət qismində qiymətləndirilməsi üçün hər hansı bir dövlət qulluqçusuna, yaxud inzibati orqanın müqavilə əsasında fəaliyyət göstərən işçisinə hakimiyyət tədbiri həyata keçirmək səlahiyyəti verilmiş olmalıdır. Həmin şəxslərin fəaliyyəti publik hüquq sahəsinə aid olmalıdır (məsələn, tikintiyə icazə verilməsinə dair ərizələrin yoxlanılması, nümayişlərə icazə verilməsi və ya yollara nəzarət). Məsuliyyəti hər bir halda müvafiq dövlət qulluqçusunun/işçinin işlədiyi inzibati orqan daşıyır. Bir mühüm məqamı da nəzərə almaq lazımdır ki, qanunsuz qərarlar nəticəsində vurulmuş ziyana görə yaranan məsuliyyətlə bağlı qaydalar hakim qərarlarına şamil olunmur. Çünki hakimlər icra hakimiyyəti orqanlarında fəaliyyət göstərən dövlət qulluqçuları yox, məhkəmə hakimiyyətinin üzvləridirlər.

3. İnzibati orqanın daşdığı vəzifəni pozması

Hərəkəti edən (və ya hərəkətsizlik edən) dövlət qulluqçusu daşdığı vəzifələrdən birini pozmuş olmalıdır. **Bu vəzifə** dövlət qulluqçusunun davranışı ilə bağlı bir vəzifədir ki, bunu da o, fəaliyyət zamanı pozmuş olmalıdır. Vəzifə daşıma qanunlardan, xidməti və ya inzibati müddələrdən irəli gələ

bilər. Bundan başqa, belə vəzifələr inzibati məhkəmə icraatının ümumi prinsiplərindən, yaxud mülki-hüquq pozuntusundan (deliktdən) da yarana bilər. Dövlət qulluqçusunun daşdığı vəzifəni pozması həmçinin ona verilən səlahiyyətləri aşmasından və ya diskresion səlahiyyətini yanlış icra etməsindən irəli gələ bilər. İnzibati orqanların ən mühüm vəzifələri qanuni davranış və inzibati fəaliyyətin həyata keçirilməsi zamanı vətəndaşların maraqlarının qorunmasıdır.

4. İnzibati orqanın hərəkətinin qanunsuz olması

Dövlət qulluqçusu qanunsuz hərəkət etmiş olmalıdır. Bu zaman qanunsuzluq müvafiq vəzifənin pozulmasından yarana bilər. Məsuliyyət hallarının dairəsini müəyyən qədər məhdudlaşdırma biləcək təqsir məsələsi qanunda tənzimlənməmişdir.

5. Maraqlı şəxs

İnzibati orqanların qanunsuz qərarları və ya hərəkətləri (hərəkətsizliyi) nəticəsində vurulmuş ziyanın əvəzinin ödənilməsinə tələb etmək hüququ, prinsip etibarilə yalnız şəxsə (inzibati orqana və ya inzibati orqanın ayrı-ayrı işçilərinə deyil) məxsusdur. Yəni belə bir tələbin irəli sürülməsi üçün şərt ondan ibarətdir ki, inzibati orqanın vəzifələrinin qüsurlu həyata keçirilməsi nəticəsində maraqlarına toxunulan şəxs, prinsip etibarilə kənar bir şəxs olsun.

Lakin bu üçüncü şəxs hər hansı bir şəkildə pozulmuş vəzifənin əhatə dairəsinə aid olmalıdır. Bu, o deməkdir ki, o, vəzifənin əhatə etdiyi qorunma sferasına daxil edilmiş ol-

malıdır. Misal üçün, əgər səhiyyə idarəsinin əməkdaşı şəxsə yanlış arayış verərsə və bununla həmin şəxsə ziyan dəyərsə (məsələn, o, verilmiş arayışa görə arzu etdiyi iş qəbul oluna bilməzsə), bu zaman onun vurulmuş ziyanın əvəzinin ödənilməsini tələb etmək hüququ yarana bilər. Amma məsələyə heç bir aidiyyəti olmayan başqa bir üçüncü şəxs isə, belə bir tələblə çıxış edə bilməz. Məsələn, yuxarıda qeyd olunan misalda ərizəçinin istədiyi iş qəbul olunmasını çox arzu edən bir dostu belə bir tələb irəli sürə bilməz. Belə ki, inzibati orqanın vəzifəsini pozmasını ona heç bir aidiyyəti yoxdur. Bununla da ərizəçinin/maraqlı şəxsin barəsində söhbət gedən vəzifə pozuntusu və həmin vəzifənin qoruma sferası ilə müəyyən bağlılığının olması, müvafiq kompensasiya tələbinin irəli sürülməsi üçün dispozisiya şərtidir.

6. Zərər və səbəbli əlaqə

Maraqlı üçüncü şəxsə ziyan vurulmuş olmalı, onun hüquqi vəziyyəti vəzifənin pozulması vasitəsilə pisləşmiş olmalıdır. Pisləşmə kiminsə hüquqi maraqlarına (mülkiyyət, həyat, sağlamlıq) toxunan istənilən ziyanda təzahür edə bilər.

Vəzifə pozuntusu və ziyanın vurulması arasında səbəbli əlaqənin müəyyən edilməsi çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Hər bir halda, dövlət qulluqçusunun davranışı ziyanın meydana gəlməsinin səbəbi (səbəblərindən biri) qismində çıxış etməlidir. Burada, iki mühüm məqamı nəzərə almaq lazımdır.

İnzibati orqan vətəndaşı yalnız tələb edilən çərçivədə və yalnız onun buna ehtiyacı olduğu təqdirdə qorunmalıdır. Əgər

vətəndaş özü hər hansı bir təhlükəni görmək və ondan irəli gələn zərərin qarşısını almaq iqtidarındadırsa, onda o, təhlükəsizliyi üçün özü məsuliyyət daşıyır. Onun tələb hüququ tamamilə aradan qalxa və ya zərərin vurulmasında qismən rolu olduğuna görə azaldıla bilər.

Misal:

Şəxs gecə vaxtı avtomobilini çox sürətlə idarə edərək yoldakı böyük bir çuxura düşür və bununla avtomobilini zədələyir. O, zərərin əvəzinin ödənilməsinə dair ərizə ilə yolların tikintisi üzrə idarəyə müraciət edir və ərizəsini onunla əsaslandırır ki, yolların yararlı vəziyyətdə saxlanılması həmin idarənin vəzifə borcudur. Sözügedən halda inzibati orqanın vəzifə pozuntusu ilə vurulmuş zərər arasında səbəbli əlaqənin mövcudluğuna vətəndaşın istinad etməsi mümkün olsa da, bu istinad uğurlu nəticələnməyəcək. Doğrudur, yolların tikintisi üzrə idarə yolda olan nasazlıqları aradan qaldırmaq vəzifəsi daşıyır. Lakin sürücü nəqliyyat vasitəsini elə idarə etməlidir ki, yolun görünə bilən maneələrinə reaksiya verə bilmək imkanına malik olsun. Bu o deməkdir ki, sürücü sürətini elə nizamlamalıdır ki, yolu lazım olan dərəcədə görə bilsin.

Əgər vətəndaş **hüquqi müdafiə vasitəsindən istifadə etməklə** zərər vurulmasının qarşısını ala bilərdisə, inzibati orqanın daşdığı vəzifəni pozması və zərərin meydana gəlməsi arasında səbəbli əlaqə mövcud olmayacaqdır.

Misal:

İddiaçı kimya fabrikinin tikintisinə icazə almağa dair ərizə ilə inzibati orqana müraciət etmişdir. İnzibati orqan ərizəni rədd etmiş və bu rəddetmə qanunsuz olmuşdur. İddiaçı iddia müddətini buraxmış və beləliklə, inzibati akt barəsində şikayət verilməsi mümkün olmayan bir akta çevrilmişdir. İddiaçı iddia edir ki, sözügedən layihə üçün artıq bahalı planlaşdırma işlərinə başladığı üçün ona böyük əmlak ziyanı dəymişdir. Daha sonra o bildirir ki, sanki onun çəkdiyi xərclərin heç bir dəyəri yoxdur.

Bu halda sözügedən şəxs tikintiyə icazənin verilməsinə dair məcburetmə haqqında iddia ilə məhkəməyə müraciət edə bilərdi, bir şərtlə ki, dəymiş ziyanın sübut edilməsi mümkün olsun. İnzibati orqanın rədd qərarı qanunsuz olduğu üçün bu iddia uğurlu olardı və bununla da onun planlaşdırma ilə bağlı çəkdiyi xərclər əbəs olmazdı.

7. Sübutetmə vəzifəsi

İnzibati hüququn ümumi prinsiplərinə əsasən, inzibati orqanların qanunsuz qərarları və ya hərəkətləri (hərəkətsizliyi) nəticəsində vurulmuş ziyanın əvəzinin ödənilməsinə dair iddialara da işin hallarının araşdırılması prinsipi şamil olunur. Lakin məhkəmənin araşdırma imkanları məhdudlaşdırıldıqda, burada da sübutetmə vəzifəsinə dair ümumi qaydalardan istifadə olunması mümkündür. Bundan sonra ərizəçi/iddiaçı inzibati orqanın qanunsuz olaraq daşdığı vəzifə borcunu

pozduğunu və ona həmin pozuntu ilə səbəbli əlaqədə olan zərər vurulduğunu sübut etməlidir. İnzibati orqan isə, öz növbəsində, onun tərəfindən qanunsuz hərəkət edilmədiyini sübut etməyə borcludur.

8. İnzibati orqanın daşdığı vəzifəni pozmasına görə yaranan məsuliyyətin hüquqi nəticəsi

İnzibati orqanın daşdığı vəzifəni pozmasına görə hüquqi nəticə qismində qanun maddi və ya mənəvi ziyanın əvəzinin ödənilməsi imkanını nəzərdə tutur. Bu halda, inzibati orqanın öz vəzifəsini pozması ilə vurduğu, həmin pozuntu ilə səbəb əlaqəsi olan ziyanın əvəzi (maraqlı şəxsin öz hüquqlarını qorumaq üçün sərf etdiyi xərclər də daxil olmaqla) iddiaçıya ödənilməlidir. Dəymiş ziyan Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin ümumi müddəalarına uyğun olaraq hesablanır və uduzmuş müvafiq inzibati orqanın büdcəsindən ödənilir.

9. Reqres tələbi ilə bağlı məsələlər

İnzibati orqanın öz vəzifəli şəxsini intizam və cinayət məsuliyyətinə cəlb edə bilməsi imkanı İİQ-nin 90-cı maddəsində nəzərdə tutulmuşdur. Vəzifəli şəxsin işə səhlənkar yanaşdığıнын əsaslandırılması zamanı vacib məqam ondan ibarətdir ki, inzibati orqan dövlət qulluqçusunun təqsiri üzündən dəymiş zərərin əvəzinin ödənilməsi ilə bağlı həmin dövlət qulluqçusuna qarşı reqres tələbi o halda irəli sürə bilər ki, vəzifəli şəxsin hərəkəti **qəsdən və ya kobud ehtiyatsızlıqla** edilmiş olsun. Başqa sözlə, vəzifəli şəxs yüngül ehtiyatsızlığa yol veribsə, ona qarşı vurulmuş ziyanın əvəzinin ödənilməsi tələbi irəli sürülə bilməz.

Kobud ehtiyatsızlıq o zaman mövcud olur ki, vəzifəli şəxs diqqətli olmaq vəzifəsini əhəmiyyətli dərəcədə pozmuş olsun. Əhəmiyyətli dərəcədə pozma o deməkdir ki, digər bir şəxsin eyni situasiyada başqa cür davranışın zəruriliyini aydın şəkildə görə bilməsi mümkün olsun. Bundan başqa, vəzifəli şəxs etdiyi hərəkətlə hər hansı bir ziyanın yaranacağını güman etmiş, lakin bunun baş verməyəcəyinə etimad göstərmiş olmalıdır. **Yüngül ehtiyatsızlıq** isə o zaman mövcud olur ki, vəzifəli şəxs davranışın qanunsuz olduğunu və ziyanın baş verəcəyini bilməsin və bilməli olmasın.

İnzibati orqanın vəzifəli şəxsə qarşı irəli sürdüyü tələbə baxılması inzibati məhkəmələrin səlahiyyətinə aiddir, çünki sözügedən halda inzibati orqan vəzifəli şəxsə qarşı publik hüquq sferasında hərəkət edir. Dövlət qulluğu hüququ tipik olaraq xüsusi inzibati hüquqa aid olan bir hüquq sahəsidir. Bu zaman müraciət edilməli olan iddia növü İPM-in 2.2.7-ci maddəsində təsbit edilmiş ümumi öhdəliyin icrası haqqında iddia olacaqdır. İnzibati orqan vəzifəli şəxsdən məbləğin geri ödənilməsinə əvvəlcə məhkəmədən kənar qaydada tələb etməlidir. Əgər vəzifəli şəxs müvafiq məbləği ödəməzsə, bu zaman inzibati orqan müvafiq iddia ərizəsi ilə ona qarşı məhkəməyə müraciət edə bilər.

Ə. Müəyyən etmə və ya tanınma haqqında iddia (İPM-in 2.2.5, 36 və 72-ci maddələri)

I. Ümumi məsələlər

Müəyyən etmə haqqında iddia hər hansı bir qeyri-müəyyən hüquqi vəziyyətin hüquqi cəhətdən məcburi qüvvəyə malik

aydınlaşdırılmasına xidmət edir. İPM-də müəyyən etmə haqqında iddianın üç növü təsbit edilmişdir:

- hər hansı bir hüquq münasibətinin mövcud olub-olmamasının müəyyən olunması (bax: İPM-in 36.1-ci maddəsinin 1-ci yarımcümləsi);
- hər hansı bir inzibati aktın etibarsızlığının tanınması (bax: İPM-in 36.1-ci maddəsinin ikinci yarımcümləsi);
- artıq icra olunmuş inzibati aktın qanunsuzluğunun müəyyən olunması (bax: İPM-in 36.2-ci maddəsi).

Öhdəliyin icrası haqqında iddiada olduğu kimi, müəyyən etmə haqqında iddia ilə də bağlı məhkəmə qərarının nəticə hissəsinə dair İPM-in 70-ci və ondan sonrakı maddələrinə oxşar normalar yoxdur. İPM-in 36.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş ümumi müəyyən etmə haqqında iddia ilə azacıq qarışdırıla bilən İPM-in 72-ci maddəsi (onun İPM-in 70-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş sistemə yerindən irəli gəlmiş kimi) iddianın qaldırılmasından **əvvəl** deyil, artıq icraata qəbul edilmiş hüquqi mübahisə **gedişində** icra olunmuş inzibati aktlar üzrə iddia icraatının tənzimlənməsinə xidmət edir. İPM-in 72-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş icraatla bağlı ətraflı məlumatlar almaq üçün müvafiq fəslə bax.

Müəyyən etmə haqqında iddia tələb hüququnun birbaşa həyata keçirilməsinə və ya hər hansı bir inzibati hərəkətdən qorunmağa xidmət etmir. Əksinə, bu cür iddia qaldırıldıqda, ön planda hər hansı bir hüquqi vəziyyətin aydınlaşdırılması məqsədilə bu və ya digər hüquq münasibətinin müəyyən edilməsi, yaxud hüquqi statusun tanınması durur. İddiyanın

müəyyən etmə haqqında iddia vasitəsilə əsas iddia icraatı üzrə icra oluna bilən icra sənədinə nail olması mümkün olmadığından (sırf müəyyən etmənin icrası mümkün deyil), bu iddia növü hər hansı bir hərəkətin edilməsi və hər hansı bir vəziyyətin dəyişdirilməsi predmetinə malik olan iddialara münasibətdə ikinci dərəcəli əhəmiyyətə malikdir. Başqa sözlə, müəyyən etmə haqqında iddia, hüquqi təminatə münasibətdə cəmləşdirici funksiyanı yerinə yetirir (bax: İPM-in 36.4-cü maddəsi). Əgər vətəndaş, ona icrası mümkün hüquqi nəticələr verən başqa, daha təsirli iddia növü seçmək iqtidarındadırsa, onda müəyyən etmə haqqında iddia **subsidiar** xarakter daşıyacaq və bununla da mümkün sayılmayacaq. Subsidiarlığın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, iddiaçı müəyyən etmə haqqında iddianı seçməklə başqa iddia növlərinin işin mahiyyəti üzrə qərar çıxarılması üçün zəruri olan xüsusi mümkünlük şərtlərindən yan keçmək və ya növbəti proseslərin yaranmasına səbəb olmaq imkanına malik olmamalıdır. Müəyyən etmə haqqında iddia üzrə çıxarılan qərarın icra oluna bilinməməsinə, başqa sözlə, yalnız xərclər hissəsi ilə bağlı icra oluna bilinməsinə baxmayaraq, o, qanuni qüvvəyə minir. Belə ki, müəyyən olunmuş hal və ya hüquq münasibəti inzibati orqanların, yaxud məhkəmələrin gələcək qərarları üçün məcburi xarakter daşıyır.

II. Xüsusi mümkünlük şərtləri

Müəyyən etmə haqqında iddia üçün nəzərdə tutulmuş dispozişiya şərtləri **xüsusi mümkünlük şərtləridir** ki, bunlar da ümumi mümkünlük şərtləri ilə yanaşı mövcud olmalıdır.

1. Hər hansı bir hüquq münasibətinin mövcud olub-olmamasının müəyyən olunması (İPM-in 36.1-ci maddəsinin 1-ci yarımcümləsi)

İPM-in 36.1-ci maddəsinin 1-ci yarımcümləsinə müvafiq olaraq, iddiaçı məhkəmədən hər hansı bir hüquq münasibətinin mövcud olub-olmamasının müəyyənləşdirilməsini tələb edə bilər. Bu zaman söhbət publik-hüquqi münasibətdən getməlidir, çünki mülki-hüquqi münasibətlərin mövcud olub-olmamasının müəyyənləşdirilməsi ümumi məhkəmələrin səlahiyyətinə aid olan məsələdir. İddiaçının məhkəmədən hər hansı bir hüquq münasibətinin mövcud olmasının və ya olmamasının müəyyənləşdirilməsini istəməsi təfsir vasitəsilə aydınlaşdırılmalıdır.

İPM-in 36.1-ci maddəsinin birinci yarımcümləsində nəzərdə tutulan mənada **hüquq münasibəti** dedikdə, bir neçə şəxs arasında münasibətə dair konkret faktiki hala aid publik hüquq norması əsasında həmin konkret haldan irəli gələn hüquqi əlaqə başa düşülür. Bu hüquq münasibəti iki tərəf arasında mübahisəli olmalıdır. Yəni sözügedən hüquq münasibətindən tərəflərdən birinin digər(lər)inə qarşı mübahisəli tələb hüquqları irəli gəlməlidir. Bu cür hüquq münasibətlərinə misal olaraq, dövlətlə məmur arasındakı əmək münasibətini, vətəndaşla (vətəndaşlıq statusu ilə bağlı) dövlət arasındakı münasibəti, sosial təminat məsələləri üzrə dövlət orqanı və sosial yardım alan şəxs arasındakı münasibəti, yaxud hər hansı bir vətəndaşın hərəkəti üçün inzibati orqanın razılığının tələb olunub-olunmaması məsələsini göstərmək olar. Hüquq münasibəti ilə bağlı sırf ilkin xarakter daşıyan

məsələlər və ya hüquq münasibətinin ünsürləri, xüsusilə, hüquq münasibətinin ibarət olduğu ayrı-ayrı dispozisiya ünsürləri hüquq münasibəti sayılmır (məsələn, hakimin hakim vəzifəsinə təyin olunması üçün zəruri yaş həddinə çatıb-çatmaması, yaxud vətəndaşın nəqliyyat vasitəsini idarə etmək üçün yararlı olub-olmaması).

Hüquq münasibətləri müxtəlif yollarla meydana gələ bilər. Bu, xüsusilə qanun (məsələn, qanun əsasında vətəndaşlığın əldə edilməsi) və inzibati akt (hakim təyin olunma, sürücülük vəsiqəsinin verilməsi) vasitəsilə baş verə bilər.

Hüquq münasibətləri əvvəllər mövcud ola və qərar qəbul edilən an artıq başa çatdı, hazırda mövcud ola və ya (nadir hallarda) gələcəkdə yarana bilər. Hüquq münasibəti, yalnız barəsində qərar qəbul edilməli faktiki hal üçün həlledici əhəmiyyətə malik olmalı və iddiaçının hüquqlarına təsir göstərməlidir.

2. Müəyyən etmə marağı

Müəyyən etmə haqqında iddianın mümkün sayılması üçün növbəti şərt, iddiaçının həmin münasibətlərin qısa müddətdə müəyyən edilməsində kifayət qədər marağının olmasıdır. **Müəyyən etmə marağı** hüquqi, iqtisadi və ya ideya xarakterli ola bilər (bax: İPM-in 36.3-cü maddəsi). Məlum olduğu kimi, istənilən iddianın qaldırılıla bilməsi üçün iddiaçının **hüquqi müdafiyyə ehtiyacı** olmalı və onun öz istəyinə daha sadə, daha tez və daha az məsrəf sərf etməklə nail olması mümkün olmamalıdır. İPM-in 36.3-cü maddəsi əlavə olaraq xüsusi müəyyən etmə marağının olmasını tələb etməklə, ümumi xarakter daşıyan hüquqi

müdafiə ehtiyacını konkretləşdirir. Müəyyən etmə marağı, məhz konkret mübahisə predmetinə və prosesdə iştirak edən tərəflərə münasibətdə mövcud olmalıdır. Bu cür maraq o halda mövcud olur ki, məhkəmənin qərarı cavabdehə münasibətdə iddiaçının hüquqi vəziyyətini yaxşılaşdırma bilsin. Belə bir hal, misal üçün, o zaman yarana bilər ki, İİQ-nin 65-ci maddəsinə əsasən etibarsız inzibati akt mövcud olsun, lakin inzibati orqan onun etibarlı (bax: İİQ-nin 64.1-ci maddəsi) və qanuni olduğunu bildirsin. Müəyyən etmə marağının mövcud olub-olmamasını müəyyənləşdirmək üçün mübahisəli hüquq münasibəti konkret nəzərdən keçirilməlidir.

Mövcud hüquq münasibəti üzrə müəyyən etmə marağı iddiaçının hüquqi vəziyyəti barədə onda yaranmış qeyri-əminlik və ya qeyri-müəyyənliklə bağlı olmalıdır.

Misal:

İnzibati orqanın fikrincə, iddiaçı gigiyena qaydalarını daim pozduğuna görə restoranını qanunazidd olaraq işlədir. Belə olan halda, iddiaçı inzibati orqanın inzibati aktla onu restoranı işlətmək icazəsindən məhrum etməsini gözləməməlidir. Əksinə, bu cür vəziyyətdə o, restoranı işlətmək üçün bütün şərtləri yerinə yetirdiyinin müəyyən olunması haqqında iddia qaldıra bilər.

Şəxs dövlət qulluqçusu təyin olunduğuna dair sənədi almasına baxmayaraq, inzibati orqan onun dövlət qulluqçusu statusuna malik olmasını mübahisələndirir. Dövlət qulluqçusu və inzibati orqan arasında publik hüquq münasibəti mövcuddur. Həmin şəxs özünün dövlət qulluqçusu olduğunu aydınlaşdırmaq istəyirsə,

etibarlı dövlət qulluğu münasibətinin mövcudluğunun müəyyənləşdirilməsi məqsədilə müəyyən etmə haqqında iddia qaldırılmalıdır. Bu cür situasiyalarda mübahisələndirmə haqqında iddianın qaldırılması doğru olmazdı. Çünki şəxs, artıq dövlət qulluqçusu olması mövqeyindən çıxış etdiyinə görə özünün təyin olunmasına qarşı iddia qaldırmaq istəmir. Qeyd olunan halda, iddiaçının əlində artıq bir sənəd, yəni inzibati akt mövcud olduğundan, məcburetmə haqqında iddia qaldırması da ona kömək etməyəcək. Eyni sözləri, həmçinin öhdəliyin icrası və müəyyən hərəkətləri etməkdən çəkindirməyə dair iddialar barəsində də demək mümkündür. Əlbəttə, dövlət qulluqçusu göstərilən kazusda əmək haqqının ödənilməsinə dair iddia qaldıra bilərdi. Bu zaman ilkin aydınlaşdırılmalı məsələ qismində etibarlı dövlət qulluğu münasibətinin mövcud olub-olmaması cavablandırılmalı olardı, lakin iddia təmin edildiyi təqdirdə, yalnız ödəmə tələbi qanuni qüvvəyə minərdi.

Gələcək hüquq münasibətləri ilə bağlı müəyyən etmə marağı o zaman mövcud olur ki, iddiaçı gözlənilən hüquq pozuntularından qorunmaq istəsin. Əlbəttə, iddiaçı inzibati orqanın tədbirlərindən sonra da (yəni həmin tədbirlər konkret mövcud olduqda və bu tədbirlər həyata keçirilmiş olduqda) qoruna bilər. Amma bunu heç də həmişə iddiaçıdan tələb etmək olmaz (xüsusilə, gələcəkdə inzibati orqanın hüquqi mövqeyi ilə bağlı oxşar problemlərin tez-tez yaranacağı gözləniləndə).

Misal:

İnzibati orqan iddiaçıya onun tullantıları öz bağçasında yandırmasının qanunazidd olduğunu bildirir. Bu vəziyyətdə də iddiaçı inzibati orqanın bunu qadağan etməsinə dair inzibati icraata başlamasını gözləməməlidir. Əksinə, o, etdiyi hərəkətin qanunsuz olmadığını müəyyən edilməsi haqqında iddia qaldıra bilər.

İnzibati orqan iddiaçının cari reklam fəaliyyətinin qanunazidd məzmunu malik olması ilə əlaqədar onun bu fəaliyyətinə qarşı mütəmadi tədbirlər görəcəyi barədə məlumat verir. Bu halda, iddiaçıdan inzibati orqanın qadağa barədə qərarlarından şikayət verməsini gözləmək olmaz. O, iqtisadi marağa malik olduğu üçün konkret reklamın qanuni olub-olmamasının müəyyən edilməsi haqqında iddia qaldıra bilər.

Keçmiş hüquq münasibətləri ilə bağlı isə, müəyyən etmə marağı yalnız o zaman mövcud olur ki, həmin münasibətlərin **təkrarlanma təhlükəsi** olsun, yaxud iddiaçı **reabilitasiya marağına** malik olsun.

Keçmiş hüquq münasibətlərinin müəyyən edilməsi hüquqi mübahisələrin **aradan qalxması** zamanı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Əgər hər hansı bir hüquqi mübahisədə mübahisəli inzibati akt aktuallığını itirməsi səbəbindən aradan qalxarsa (əvvəlcə tikintiyə icazəni verməkdən imtina edən tikinti idarəsi tikintiyə icazəni verir, yaxud inzibati orqanın barəsində sökülmə qərarı vermiş ev özü-özünə uçar), iddiaçı iddiasından

imtina edə və ya cavabdeh (birinci misalda) irəli sürülən tələbi qəbul edə bilər. Hər iki halda prosessual xərclər müvafiq prosessual hərəkəti etmiş tərəfin üzərinə düşür. İddiaçı öz vəsatətlərini dəyişməzsə, o, hüquqi mübahisəni yenə də xərcləri daşımaqla uduzardı. Hüquqi mübahisə əhəmiyyətini itirdiyindən iddiaçı iddia üzrə mübahisənin aradan qalxdığını bəyan edə bilər (müqayisə et: İPM-in 110.6-cı maddəsi). Əgər cavabdeh də bunu qəbul edib ona qoşularsa, məhkəmə İPM-in 110.6-cı maddəsinə müvafiq olaraq xərclər barədə qərar qəbul edir. Yox, əgər cavabdeh buna etirazını bildirərsə, iddiaçı öz iddia tələbini mövcud vəziyyətə uyğunlaşdırmaq imkanına malik olmalıdır. O, özünün əvvəlki ərizəsini dəyişə və əsas iş üzrə hüquqi mübahisənin aradan qalxdığının müəyyən olunması haqqında iddia qaldıra bilər. Yardımcı qisimdə o, əvvəlki tələbini də saxlayacaqdır.

Müəyyən etmə marağı **müəyyən etmənin tez bir zamanda** həyata keçirilməsinə əsaslanmalıdır (bax: İPM-in 36.3-cü maddəsi). Bu şərt, bir qayda olaraq, problem doğurmur, çünki iddiaçı əksər hallarda hüquq münasibətinin tez bir zaman ərzində müəyyən edilməsində maraqlıdır. Bu cür maraq yalnız o hallarda istisna edilir ki, müəyyən edilməsi iddia edilən hüquq münasibəti ilə bağlı gələcəkdə mübahisə yaranacağı ehtimalı olmasın.

Müəyyən etmə haqqında iddia inzibati orqanla başqa bir vətəndaş arasında hüquq münasibətinin mövcud olub-olmamasının müəyyənlişməsində maraqlı olan üçüncü şəxslər tərəfindən də qaldırıla bilər.

Misal:

İddiaçı Bakı şəhərində alman un məmulatları istehsal edən bir firma sahibinin rəqibidir. Onun fikrincə, üçüncü şəxs (yəni onun rəqibi) tərəfindən duzlu simit bişirilməsi üçün istifadə olunan resept ərzaq məmulatları haqqında müvafiq qaydaları pozur. Bu səbəbdən o reseptin qanunsuz olmasının müəyyən edilməsi ilə bağlı iddia qaldırmaq istəyir. Burada söhbət onun özünə aid olan hüquq münasibətinin deyil, alman un məmulatları istehsal edən firma ilə inzibati orqan arasındakı münasibətin müəyyənləşdirilməsindən gedir. Bununla belə, bu halda o da müəyyən etmə haqqında iddia qaldıra bilər. Onun müəyyən etmə marağı rəqabət situasiyasından irəli gələn iqtisadi xarakterli maraqdır.

Müəyyən etmə haqqında iddianın qaldırılması üçün heç bir **müddət** məhdudiyəti yoxdur.

III. Müəyyən etmə haqqında iddianın əsaslılığının yoxlanılması

Müəyyən etmə haqqında iddia o zaman əsaslı sayılır ki, maddi hüququn müddəalarına əsasən, hüquq münasibəti ərizedə göstərildiyi kimi mövcud olsun və ya olmasın.

IV. Müəyyən etmə haqqında iddia üzrə çıxarılan qərarın nəticə hissəsi

Misal:

İddiaçı tərəfindən inşa edilmiş qaramal artırma müəssisəsinin işlədilməsi üçün icazə alınmasının tələb olunduğu müəyyən edilir.

F. Hər hansı bir inzibati aktın etibarsızlığının tanınması (İPM-in 36.1-ci maddəsinin ikinci yarım-cümləsi)

I. Ümumi məsələlər

Hər hansı bir inzibati aktın etibarsızlığının tanınmasına dair iddia inzibati orqanla vətəndaş arasında inzibati aktın hüquqi cəhətdən etibarlılığına dair mübahisə mövcud olan hallarda hüquqi müəyyənliyin bərqərar edilməsinə xidmət edir. Qanunsuz inzibati akt ləğv olunana qədər hüquqi təsirə malik olduğu halda (bax: İİQ-nin 64.1-ci maddəsi), etibarsız inzibati akt qəbul edildiyi andan yararsız (əhəmiyyətsiz) sayılır və heç bir hüquqi nəticə yaratmır (bax: İİQ-nin 65.2-ci maddəsi).

İPM-də iddiaçının İİQ-nin 65-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş mənada etibarsız hesab etdiyi inzibati aktdan şikayət verməsi üçün bir neçə imkan nəzərdə tutulmuşdur. O, inzibati akta qarşı mübahisələndirmə haqqında iddia, yaxud onun etibarsızlığının tanınmasına dair iddia qaldıra bilər. Bu iki imkan arasında həlledici fərq ondan ibarətdir ki,

mübahisələndirmə haqqında iddia uğurlu olacağı təqdirdə müvafiq inzibati akt ləğv olunur. Sözügedən qayda etibarsız inzibati aktlara münasibətdə də şamil olunur. Belə hallarla bağlı çıxarılan məhkəmə qərarının əsaslandırıcı hissəsində məhkəmə inzibati aktın İİQ-nin 65-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş mənada, ümumiyyətlə etibarlı olub-olmaması məsələsinə də toxunacaqdır. Müəyyən etmə haqqında iddiada isə, əksinə, diqqət **yalnız** inzibati aktın etibarlı olub-olmaması sualına cavab verilməsinə yönəlir. Yəni burada inzibati aktın ləğvindən söhbət getmir. Ona görə də qeyd etmək lazımdır ki, mübahisələndirmə haqqında iddia, əslində daha güclü təsirə malik hüquqi müdafiə vasitəsidir. Lakin digər tərəfdən, müəyyən etmə haqqında iddiadan fərqli olaraq, mübahisələndirmə haqqında iddianın qaldırılması üçün müddət məhdudyyətləri mövcuddur. Hər bir halda, iddiaçı üçün iddianı inzibati aktın etibarsızlığının müəyyən edilməsi ilə məhdudlaşdırmaq deyil, əksinə, ən azı yardımçı qisimdə (bax: İPM-in 37-ci maddəsi) mübahisələndirmə haqqında iddia qaydasında inzibati aktın ləğv olunması tələbini irəli sürmək məqsəduyğun olardı. Çünki məhkəmə inzibati aktın İİQ-nin 65-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş müddəaları pozmadığını, lakin (yalnız) qanunsuz olduğunu müəyyən edərsə, onda o, iddianı rədd etməli olacaq (iddiaçının ola bilsin ki, inzibati aktın ləğv olunması tələbini irəli sürə bilmək imkanının olmasına baxmayaraq). Ona görə də təsvir olunmuş situasiyalarda müəyyən etmə istəyini və mübahisələndirməni birləşdirmək tövsiyə edilir. Lakin bu, yalnız o halda mümkündür ki, iddiaçı mübahisələndirmə haqqında iddianın qaldırılması üçün nəzərdə tutulmuş zəruri müddətlərə riayət etmiş olsun.

İnzibati aktın etibarsızlığının tanınmasına dair iddia hüquq münasibəti baxımından müəyyən etmə haqqında iddianın xüsusi halıdır. Onlar arasındakı fərq ondan ibarətdir ki, inzibati aktın etibarsızlığının tanınmasına dair iddiada məhkəmənin müəyyənləşdirməsi birbaşa inzibati aktın etibarsızlığı ilə bağlı olur. Müəyyən etmə haqqında iddianın nəticə hissəsi isə, hüquq münasibəti baxımından yalnız hüquq münasibətinin mövcud olub-olmamasının müəyyənləşdirilməsi ilə məhdudlaşır (inzibati aktların etibarlılığı məsələsinin təfsilatına varmadan).

Misal:

İİQ-nin 65.1.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş mənada müvafiq səlahiyyəti olmayan inzibati orqan rüsumlara dair inzibati akt qəbul edir. İnzibati aktın etibarsız olmasına baxmayaraq, vətəndaş bu aktın icra edilməsi təhlükəsi ilə qarşılaşır. Ona görə də o, inzibati aktın etibarsızlığının tanınmasına dair iddia qaldırmaqla istədiyi müəyyənləşdirməyə nail ola bilər.

Kosmik tədqiqatlar idarəsinin verdiyi tikintiyə icazə əsasında vətəndaş ev tikir. Tikintiyə icazələr vermək səlahiyyəti olan inzibati orqan bundan xəbər tutur və tikintiyə verilmiş icazənin etibarsız olduğunu əsas götürərək evin sökülməsi barədə qərar qəbul edə bilib-bilməməsi barədə fikirləşir. Lakin təkcə inzibati aktın etibarsızlığı mülkiyyətçinin müdafiə olunması səbəbindən inzibati orqanın evi sökə bilməsi ilə nəticələnmə bilməz. O, səlahiyyətli inzibati orqan qismində tikintiyə icazəni verməli olub-olmadığını yoxlamalıdır. Belə ki, evin

sökülməsi tikinti sifarişçisinin evin sökülməsindən sonra səlahiyyətli inzibati orqana eyni evin tikintisinə icazə almaq üçün yenidən ərizə ilə müraciət etməsi və müvafiq şərtlərin yerinə yetirildiyi halda, tikintiyə icazəni alması kimi absurd bir situasiyanın yaranmasına aparıb çıxarardı. Evin sökülməsi məsələsi, yalnız o halda mümkün görünə bilərdi ki, evin hazırkı formada tikintisinə icazə verilməsi ümumiyyətlə mümkün olmasın. Bununla belə, sökmə, inzibati icraatın prinsipləri nəzərə alınmaqla, məsələnin həlli *üçün* daha yumşaq vasitənin olmadığı halda, **daim** və yalnız ultima ratio (ən son vasitə) qismində çıxış edir.

II. İnzibati aktın etibarsızlığının tanınmasına dair iddia üzrə qərarın qəbulu üçün xüsusi mümkünlük şərtləri

İnzibati aktın etibarsızlığının tanınmasına dair iddia üzrə qərarın qəbulu üçün xüsusi mümkünlük şərtləri baxımından hüquq münasibətinin mövcud olub-olmamasının müəyyən edilməsi haqqında iddiaya münasibətdə xüsusiyyətlər nəzərə çarpmır. Bu halda, iddiaçının müəyyən etmə marağı ondan irəli gələcək ki, o, inzibati aktın hüquqi nəticələr yaradıb-yaratmadığına dair qeyri-əminliyi aradan qaldırsın. Çünki etibarsızlıq inzibati aktın özündən irəli gəlir.

Qanunverici bu iddia növünü aşkar şəkildə nəzərdə tutduğu üçün, onun İPM-in 36.4-cü maddəsində subsidiarlıqla bağlı təsbit edilmiş qaydanın əksinə olaraq, mübahisələndirmə haqqında iddia ilə yanaşı qaldırılması mümkün olmalıdır.

III. Əsaslılığın yoxlanılması

İnzibati aktın etibarsızlığının tanınmasına dair iddia o halda əsaslı sayılır ki, inzibati akt İİQ-nin 65-ci maddəsinə əsasən etibarsız olsun.

IV. Qərarın nəticə hissəsi

Nəticə hissə ilə bağlı da xüsusi qaydalar mövcud deyil.

Misal:

Cavabdeh inzibati orqanın iddiaçının evinin sökülməsi ilə bağlı qəbul etdiyi 17 aprel 2011-ci il tarixli qərarın etibarsız olduğu müəyyən edilir.

G. İddianın məhkəmənin icraatına qəbul edilməsindən əvvəl (İPM-in 36.2-ci maddəsi) və sonra (İPM-in 72-ci maddəsi) aradan qalxmış inzibati aktlarla bağlı müəyyən etmə

I. Ümumi məsələlər

Mübahisələndirmə haqqında iddia hələ mövcud olan əlverişsiz inzibati akta qarşı yönəldiyi halda, İPM-in 36.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş müəyyən etmə haqqında iddia ümumi xarakterli müəyyən etmə haqqında iddianın bir növü qismində, artıq icra olunmuş (aradan qalxmış) inzibati aktın, yəni heç bir hüquqi nəticə yaratmayan bir inzibati aktın qanunsuz sayılmasına yönəlir.

İPM-in 36.2-ci və 72-ci maddələrində tənzimlənən halları fərqləndirmək çox böyük çətinlik törədir. Lakin qanunun

strukturu və müvafiq normaların mətnindən belə başa düşmək olur ki, İPM-in 72-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş müəyyən etmə haqqında iddia inzibati aktın işin **məhkəmə icraatına qəbul edilməsindən sonra** ləğv olunduğu və ya digər əsaslara görə qüvvədən düşdüyü hallarla bağlıdır. İPM-in 36.2-ci maddəsi isə, inzibati aktın işin **məhkəmə icraatına qəbul edilməsindən əvvəl** icra olunduğu (aradan qalxdığı) situasiyalarda tətbiq olunur. İPM-in 36.2-ci maddəsinin mətnindəki ifadə tərzində («artıq» icra olunmuş, yəni işin məhkəmənin icraatına qəbul olunmasından əvvəl) buna işarə edir.

II. İnzibati aktın işin məhkəmə icraatına qəbul edilməsindən əvvəl icra olunması (İPM-in 36.2-ci maddəsi)

İPM-in 36.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş iddia mübahisələndirilməsi artıq mümkün olmayan (icra olunmuş olması (aradan qalxması) səbəbindən) inzibati aktlara qarşı qaldırıla bilər. İnzibati akt o zaman icra edilmiş sayılır ki, iddia ilə qarşı çıxılan qayda/qərar aradan qalxmış olsun. Bununla əlaqədar İİQ-nin 64.2-ci maddəsi (etibarlılığın sona çatması) nəzərə alınmalıdır. İnzibati aktın icra olunmuş sayılması üçün mümkün amillər geri çağırılma, ləğv və ya vaxtın keçməsi, icazələrin qüvvədə olma müddətinin başa çatması, yaxud barəsində qərar qəbul edilmiş obyektin aradan qalxmasıdır.

İnzibati orqan inzibati aktı icra etmiş olduğu halda, inzibati akt avtomatik olaraq icra edilmiş (aradan qalxmış) hesab olunmur. Çünki həmin akt icradan sonra da mövcud olmaqda

davam edir və icra üçün hüquqi əsas rolunu oynayır. Misal üçün, əgər inzibati orqan iddiaçıya qarşı rüsum ödəməklə bağlı qərar qəbul edib bunu icra edərsə, özlüyündə inzibati aktın mövcudluğu davam edir. Belə ki, sözügedən inzibati akt inzibati orqanın iddiaçıdan aldığı rüsumu özündə saxlaya bilməsi üçün hüquqi əsas qismində çıxış edir. İddiaçı həmin aktın ləğvinə nail olmaq üçün ona qarşı mübahisələndirmə haqqında iddia qaldırmalıdır.

Qeyd olunan hallarda da **xüsusi müəyyənətmə marağı** mövcud olmalıdır. Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, belə bir maraq iddiaçının reabilitasiya marağına (ictimai nüfuzla ciddi ziyan vurulduqda və bunun təkrarlanma təhlükəsi mövcud olduqda) malik olduğu zaman mövcud olur. Müəyyən etmə haqqında iddianın bu növü üçün hər hansı bir müddət məhdudiyyəti və ya iddianın mahiyyəti üzrə qərar qəbul edilməsi üçün ümumi xarakterli müəyyən etmə haqqında iddiadakından fərqli şərtlər nəzərdə tutulmamışdır.

Bu cür iddialar üzrə çıxarılan məhkəmə qərarlarının nəticə hissəsi ilə bağlı da fərqli qaydalar mövcud deyil.

Misal:

Nümayiş zamanı qarşıdurma yaranır və polis müdaxilə etməli olur. İddiaçı gəzinti zamanı tam təsadüf nəticəsində nümayişin içinə düşmüş yoldan keçən bir şəxsdir. Polis iddiaçını müvəqqəti olaraq saxlayır. İddiaçının iş götürəni işçisinin nümayişdə iştirak etməsi barədə məlumat alır və düşünür ki, yəqin onun nümayiş zamanı zorakı davranması polisin müdaxiləsinə səbəb olmuşdur. Bu, iş götürəni hiddətləndirir. İddiaçının

həqiqətə uyğun olaraq nümayiş iştirakçısı olmadığını bildirməsinə baxmayaraq, işə götürən ona inanmır və onu işdən çıxaracağı ilə hədələyir. İddiaçı işəgötürəninə münasibətdə hüquqlarının və nüfuzunun bərpa olunmasını istəyir.

Bu halda iddiaçının polis idarəsinin inzibati aktının ləğv edilməsi ilə bağlı mübahisələndirmə haqqında iddia qaldırmasının əhəmiyyəti olmazdı. Çünki belə bir inzibati akt mövcud deyil, o, artıq icra olunmuşdur (aradan qalxmışdır). Lakin iddiaçı müəyyən etmə haqqında iddia qaldıraraq, sonda məhkəmənin çıxardığı qərarı işə götürəninə göstərə və öz nüfuzunu yenidən bərpa edə bilər.

III. İnzibati aktın işin məhkəmə icraatına qəbul edilməsindən sonra icra olunması (İPM-in 72-ci maddəsi)

İPM-in 72-ci maddəsində təsbit edilmiş iddia isə, texniki baxımdan mübahisə doğuran inzibati aktın aradan qalxması səbəbindən əhəmiyyətini itirmiş mübahisələndirmə haqqında iddianın davamı sayılır. Sözügedən iddia növünə müraciət edə bilmək üçün iddiaçı artıq yol verilən qaydada mübahisələndirmə haqqında iddia qaldırmış olmalıdır. Çünki mümkün sayılmayan mübahisələndirmə haqqında iddiadan heç bir halda mümkün müəyyən etmə haqqında iddia (buna davam etmə üçün müəyyən etmə haqqında iddia deyilir) yarana bilməz. Qeyd olunanlardan başqa, işin məhkəmənin icraatına daxil olmasından sonra inzibati orqan müvafiq inzibati aktı ləğv etmiş olmalı, yaxud həmin inzibati akt

başqa səbəblərdən qüvvədən düşmüş olmalıdır. Normal halda bu, hüquqi müdafiə marağının aradan qalxması və bununla da iddianın mümkün sayılmaması ilə nəticələnərdi. İnzibati aktın qanunsuz olmasının müəyyən edilməsinə dair vəsatət, barəsində artıq bəhs edilmiş geri götürmə və ya həll olunma (aradan qalxma) barədə bəyanatla yanaşı, imkanlardan birini təşkil edir.

IV. Subsidiarlığın tələb olunmaması

İPM-in 36-cı maddəsində müəyyən etmə haqqında iddia ilə bağlı tənzimlənmiş hallardan fərqli olaraq, İPM-in 72-ci maddəsinə əsasən işin məhkəmə icraatına daxil olmasından sonra inzibati aktın aradan qalxmasının müəyyən edilməsinə dair iddia digər iddia növlərinə münasibətdə subsidiar xarakter daşımır (bax: İPM-in 36.4-cü maddəsi). Bu da məntiqlidir, çünki inzibati aktın işin məhkəmənin icraatına daxil olmasından sonra qanunsuz sayılmasının müəyyən edilməsi, əslində artıq mövcud olan mübahisələndirmə haqqında iddianın davamıdır.

Lakin hər hansı bir inzibati aktın qanunsuz olmasının müəyyən edilməsi üçün şərt ondan ibarətdir ki, iddiaçı işin mahiyyəti üzrə qərar qəbul edilən an qanunsuz olmanın müəyyən edilməsində haqlı marağa malik olsun. Əgər belə bir maraq mövcud deyilsə, onda məhkəmənin işin mahiyyəti üzrə qərar qəbul etməsi üçün heç bir əsas olmayacaqdır. Başqa sözlə, iddiaçının hüquqları nəzərə alınmaqla **işin mahiyyəti üzrə qərarın qəbul edilməsinə** yalnız o zaman **ehtiyac** duyulur ki, həmin qərar iddiaçı üçün faydalı olsun. Müəyyən etmə haqqında iddiaya dair çıxarılmış məhkəmə

qərarı hansısa bir şəkildə iddiaçının hüquqi vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün münasib olmalıdır. Prinsip etibarilə belə bir münasiblik İPM-in 36-cı maddəsində təsbit edilmiş müəyyən etmə haqqında iddiaya münasibətdə nəzərdə tutulmuş **müəyyən etmə marağının** olduğu hallarda mövcud olur.

V. Müəyyən etmə haqqında iddiaya dair məhkəmə qərarının nəticə hissəsinin tərtib edilməsi

Müəyyən etmə haqqında iddiaya dair məhkəmə qərarının nəticə hissəsi ilə bağlı xüsusi qayda yoxdur. Qərarın nəticə hissəsi inzibati aktın nə üçün qanunsuz olması deyil, yalnız onun qanunsuz olmasının müəyyən edilməsi barədə olur.

Almaniyada İPM-in 72-ci maddəsinə uyğun olan müddəanı analogiya qaydasında məcburetmə haqqında iddiaya da tətbiq etmək olur. Məsələn, tikintiyə icazənin verilməsi ilə bağlı qaldırılmış məcburetmə haqqında iddia icraatının gedişində inzibati orqan tikintiyə icazəni verərsə, iddiaçı müvafiq tələb hüququna malik olmasının müəyyən edilməsi ilə bağlı vəsatət təqdim edə bilər. Burada da şərt, onun bununla bağlı müəyyən etmə marağının olmasıdır (məsələn, təkrar olunma təhlükəsinin mövcudluğuna görə).

Ğ. Qarşılıqlı iddia

İPM-in 53-cü maddəsində təsbit edilmiş qarşılıqlı iddia Almaniyanın mülki işlər üzrə məhkəmə təcrübəsindən fərqli olaraq, inzibati işlər üzrə məhkəmə təcrübəsində demək olar ki, heç bir rol oynamır. Bu, çox güman ki, inzibati işlər üzrə Azərbaycanın hüquq həyatında da belə olacaq. Çünki ən

mühüm iddia növləri üzrə qarşılıqlı iddia mümkün deyil. Digər tərəfdən, inzibati orqanlar vətəndaşlara münasibətdə əksər hallarda inzibati akt qəbul etməklə hərəkət edirlər və bu baxımdan onların vətəndaşlara qarşı qarşılıqlı iddia qaldırmalarına ehtiyac qalmır. Məlum olduğu kimi, qarşılıqlı iddia institutu eyni tərəflər arasında bir neçə prosesin aparılmasının qarşısını almağa xidmət edir. Başqa sözlə, eyni tərəflərin biri-birilərinə qarşı irəli sürdükləri tələblərə bir icraat çərçivəsində baxılması və onlara dair qərar qəbul edilməsi mümkün olmalıdır. Qarşılıqlı iddia qərardad icraatlarında (məsələn, müvəqqəti xarakterli müdafiə icraatı) deyil, yalnız iddia icraatlarında qaldırıla bilər.

Misal:

Publik hüquqda qarşılıqlı iddiaya dair misal tapmaq, demək olar ki, qeyri-mümkündür. Misal qismində inzibati orqanın vəfat etmiş dövlət qulluqçusuna ödədiyi artıq məbləğin geri qaytarılması ilə əlaqədar onun vərəsəsinə qarşı iddia qaldırması halını təsəvvür etmək olar. İnzibati orqan vərəsəyə qarşı inzibati akt vasitəsilə fəaliyyət göstərə bilməz, çünki onlar arasında publik-hüquqi münasibət yoxdur. Cavabdeh vərəsə öz növbəsində dəfn xərclərinin əvəzinin ödənilməsinə tələb edərsə, o, bu tələblə bağlı qarşılıqlı iddia qaldıra bilər. Əslində, bu misal da təcrübəyə çox uyğun gəlmiş və bu baxımdan uyğun deyil. Çünki iddiaçının belə bir halda tələblərin qarşılıqlı olaraq əvəzləşdirilməsi tələbi ilə çıxış etməsi onun üçün daha asan mümkün olardı.

Altıncı fəsil

**NORMATİV XARAKTERLİ AKTLARIN
QANUNAUYGUNLUĞUNUN
MÜBAHİSƏLƏNDİRİLMƏSİNƏ İCRAAT
(İPM-in XV fəslə)**

A. Ümumi məsələlər

Normativ xarakterli aktların qanunauyğunluğunun mübahisələndirilməsinə dair iddialar üzrə icraat İPM-in 122-ci və növbəti maddələri ilə tənzimlənir. Bu icraat iddia icraatı deyil, çünki müvafiq icraat çərçivəsində qarşı-qarşıya dayanan iki tərəf olmur. Başqa sözlə, normativ xarakterli aktların qanunauyğunluğunun mübahisələndirilməsinə dair iddialar üzrə icraat çərçivəsində vətəndaş inzibati orqanın hansısa bir hərəkətindən qorunmur və birbaşa müəyyən bir normanın qanunauyğunluğunu mübahisələndirir. Məhkəmə vətəndaşın konkret hüquq pozuntusu barədə şikayət etməsindən əvvəl hər hansı bir normanın qanunauyğunluğunu yoxlayır.

Çox güman ki, normativ xarakterli aktların qanunauyğunluğunun mübahisələndirilməsinə dair iddialar üzrə icraata inzibati məhkəmə icraatı təcrübəsində tez-tez rast gəlinməyəcək. Çünki qeyd olunan icraat növünə aid edilə biləcək halların yaranmasını təsəvvür etmək çox çətindir.

Bu icraat dövlət və bələdiyyə orqanları tərəfindən qəbul edilmiş normaların qanunauyğunluğunu yoxlamaq məqsədilə başlanıla bilər. Parlament tərəfindən qəbul edilmiş qanunlar

və Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsinə müvafiq olaraq qanunauyğunluğu Konstitusiya Məhkəməsi tərəfindən yoxlanılan normativ xarakterli aktlar qeyd edilən icraatın predmetini təşkil edə bilməz (bax: İPM-in 122.1-ci maddəsi).

B. Daha ətraflı qeydlər

1. Bu icraat çərçivəsində **iddia qaldırmaq hüququna** hər hansı bir normativ xarakterli aktın qəbulu və ya tətbiqi nəticəsində subyektiv hüquqlarının pozulduğunu və ya yaxın gələcəkdə pozulacağını əsaslandırma bilən fiziki və ya hüquqi şəxslər malikdir (bax: İPM-in 122.2-ci maddəsi). Bundan başqa, aidiyyətinə toxunulan digər orqanlar da normativ xarakterli aktların qanunauyğunluğunun mübahisələndirilməsinə dair iddia qaldıra bilərlər. İddia qaldırmaq səlahiyyətinə malik olma tələbi, başqa iddia növlərində olduğu kimi, maraqlarına toxunulmayan şəxslərin mənasız iddialar qaldırmasının qarşısının alınmasına yönəlmişdir. Ona görə də iddiaçının, ən azı normanın onun maraqlarına toxunduğu və ya toxuna biləcəyi səbəbindən iddia qaldırmaqda maraqlı olması zəruridir.

2. **Predmet baxımından** bu cür iddialara birinci instansiya məhkəməsi qismində baxmaq səlahiyyəti apellyasiya məhkəmələrinə aiddir (bax: İPM-in 122.3-cü maddəsi). **Ərazi baxımından** iddiaya baxmaq səlahiyyəti isə normativ xarakterli aktı qəbul etmiş dövlət və ya bələdiyyə orqanının olduğu yerin apellyasiya məhkəməsinə məxsusdur. Normanın mübahisələndirilməsinə dair ərizənin ünvanlandığı orqan

da, elə həmin orqandır (bax: İPM-in 122.5-ci maddəsi). Ərizənin verilməsinə İPM-in iddianın qaldırılmasına dair ümumi müddəaları tətbiq olunur (bax: İPM-in 45, 46, 122.4-cü maddələri). Ərizə daxil olduqdan sonra məhkəmə mübahisələndirilən normativ xarakterli aktla aidiyyətinə toxunulan digər dövlət və ya bələdiyyə orqanının dinlənilmə hüququnu təmin etməlidir (bax: İPM-in 122.6-cı maddəsi). Bu məsələ ilə bağlı ayrıca prosessual özəlliklər mövcud deyil. Məhkəmə şifahi məhkəmə baxışına qədər və şifahi məhkəmə baxışının gedişində icraatı ümumi prosessual qaydalara əsasən aparır. Yalnız hüquqi yoxlamanın məzmunu bir qədər başqa olur. Digər iddia növləri üzrə icraatlar çərçivəsində məhkəmə vətəndaşın müəyyən bir iddia tələbinin qanuni əsasına istinad edərək inzibati orqandan müəyyən bir fəaliyyət göstərməyi, hərəkət etməyi və ya hər hansı bir hərəkəti etməkdən çəkinməyi tələb edə bilib-bilməməsini, yaxud inzibati orqanın müəyyən bir fəaliyyətinin, hərəkətinin, yaxud hər hansı bir hərəkəti etməkdən çəkinməsinin qanunsuz olub-olmamasını yoxladığı halda, normativ xarakterli aktların qanunauyğunluğunun mübahisələndirilməsinə dair iddialar üzrə icraatlarda məhkəmə hər hansı bir normanın qanuni olub-olmamasını və həmin normanı qanuni hesab etdiyi təqdirdə inzibati orqanın ona əsaslına bilib-bilməməsini yoxlayır. Yoxlama hər hansı bir konkret halla bağlı deyil, mücərrəd qaydada həyata keçirilirdiyi halda, məhkəmə başqa iddia növləri üzrə icraatlarda inzibati orqanın fəaliyyətinin qanuniliyinin yoxlanılması çərçivəsində inzibati orqanın qanuni bir normanı tətbiq edib-etmədiyini ilkin məsələ qismində araşdırma bilər (və müəyyən hallarda araşdırmalıdır).

Əgər Konstitusiyaya Məhkəməsinin icraatında hər hansı bir normanın etibarlı olub-olmaması barədə bir iş varsa, apellyasiya məhkəməsi həmin icraat üzrə çıxarılacaq qərarı gözləməlidir. Belə olan halda, apellyasiya məhkəməsi İPM-in 122.8-ci maddəsinə müvafiq olaraq icraatı dayandırmalıdır. Bu norma vahid məhkəmə təcrübəsinin təmin olunmasına xidmət edir.

3. **Məhkəmə qərarı** aşağıdakı kimi olur. Məhkəmə şifahi məhkəmə baxışından sonra yoxlanılan normativ xarakterli aktı qanunsuz hesab edərsə, həmin aktı qəbul edildiyi gündən bütövlükdə və ya qismən etibarsız sayır (bax: İPM-in 123.2-ci maddəsi). Burada söhbət normativ xarakterli aktın etibarsızlığının (deklarativ qaydada) müəyyən olunmasından gedir. Yəni sözügedən akt məhkəmənin qərarı vasitəsilə etibarsız olmur, əksinə, etibarsızlıq onsuz da əvvəlcədən mövcud olur və bu, məhkəmə qərarı vasitəsilə sadəcə bəyan edilir. Etibarsız elan edilmə ümumməcburi qüvvəyə malikdir. Belə ki, digər məhkəmə qərarlarından fərqli olaraq, o, iki tərəf üçün deyil, istənilən şəxsə və bununla da başqa inzibati orqan və məhkəmələrə münasibətdə də şamil olunur (bax: İPM-in 123.3-cü maddəsinin 1-ci cümləsi). Məhkəmə qərarı onun qanuni qüvvəyə minməsindən sonra cavabdeh tərəfindən normativ xarakterli aktın dərc olunduğu qaydada dərc edilməlidir (bax: İPM-in 123.3-cü maddəsinin 2-ci cümləsi). Bunun üçün qərarın nəticə hissəsini və iş nömrəsini, habelə məhkəmənin adını qeyd etmək kifayətdir. Sadalanan məlumatlar əsasında maraqlanan şəxs məhkəmə qərarının tam mətnini əldə edə bilər. Dərc etmə normanın etibarsızlığının müəyyən olunması üçün şərt deyil, çünki müəyyənedici məhkəmə qərarı artıq qüvvəyə minmişdir. Başqa sözlə, dərc etmə ilə

bağlı müddəə icra olunmamasına görə heç bir hüquqi nəticənin yaranmadığı müddədir.

Normativ xarakterli aktın məhkəmə qaydasında etibarsız elan edilməsi yalnız gələcəyə münasibətdə qüvvəyə malikdir. Yəni qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarları və inzibati aktlar hüquqi asayişin pozulmaması üçün mövcud olaraq qalmaqda davam edirlər. Bu səbəbdən İPM-in 123.4-cü maddəsində açıq şəkildə nəzərdə tutulmuşdur ki, normativ xarakterli aktın etibarsız sayılması Məcəllənin 100-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada icraatın təzələnməsinə səbəb ola bilməz.

Etibarsızlıq bərpa edilməsi mümkün olan, sırf forma ilə bağlı qüsurlarla əlaqədardırsa, inzibati orqan formaya dair müddəalara riayət etməklə oxşar normanı yenidən qəbul edə bilər. Məzmunla bağlı qüsurlarda isə bu mümkün deyil.

Məhkəmə normativ xarakterli aktın mübahisələndirilməsinə dair iddia ərizəsini əsaslı olmayan hesab edərsə, qərarın nəticə hissəsində tələb rədd edilir. Bu qərar yalnız tərəflərə münasibətdə hüquqi qüvvəyə malikdir (bax: İPM-in 123.5-ci maddəsi). Məhkəmə qərarında normativ xarakterli aktın etibarlı olması barədə hər hansı bir təsdiqedicə fikir deyil, yalnız ərizənin əsaslı olmaması barədə fikir bildirilir. Üçüncü şəxslər istənilən zaman həmin normativ xarakterli akta qarşı yenidən normativ xarakterli aktların qanunauyğunluğunun mübahisələndirilməsinə dair iddia qaldıra bilərlər.

Normativ xarakterli aktların qanunauyğunluğunun mübahisələndirilməsinə dair iddia üzrə icraatla bağlı hər hansı bir müddət məhdudiyəti müəyyən edilməmişdir. Bu iddia üzrə çıxarılan məhkəmə qərarının quruluşu ilə bağlı

xüsusi qaydalar mövcud deyil. İPM-in 129-cu maddəsinə əsasən, apellyasiya məhkəməsinin predmet baxımından birinci instansiya məhkəməsi qismində səlahiyyətli olduğu proseslərdə də İPM-in ümumi müddəaları tətbiq olunur.

Normativ xarakterli aktın mübahisələndirilməsinə dair iddia üzrə apellyasiya məhkəməsinin qərarından onun tam formada təqdim olunduğu gündən 30 gün müddətində Ali Məhkəməyə şikayət verilə bilər (bax: İPM-in 123.6-cı maddəsi).

C. Normativ xarakterli aktların qanunauyğunluğunun mübahisələndirilməsinə dair iddianın yoxlanılma sxemi

1. İddianın mümkünlüyü

- Mübahisənin ümumiyyətlə inzibati məhkəmələrin səlahiyyətinə aid olması (bax: İPM-in 1.1-ci maddəsi);
- İddianın səlahiyyətli məhkəməyə verilməsi (bax: İPM-in 122.3-cü maddəsi);
- Normativ xarakterli aktın qanunauyğunluğunun mübahisələndirilməsinə dair iddia ərizəsinin yol verilən olması. Bunun üçün 2 şərtin mövcudluğu lazımdır: 1) iddia ərizəsində mübahisələndirilən normativ xarakterli aktın dövlət və ya bələdiyyə orqanı tərəfindən qəbul olunması (bax: İPM-in 122.1-ci maddəsi); 2) iddia ərizəsində mübahisələndirilən normativ xarakterli aktın yoxlanılmasının Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsinə uyğun olaraq Konstitusiya Məhkəməsinin müstəsna səlahiyyətinə aid olmaması;

- İddia qaldırmaq səlahiyyəti (bax: İPM-in 122.2-ci maddəsi). Bunun üçün subyektiv hüquqların pozulduğu və ya pozula biləcəyinin iddia edilməsi mümkün olmalıdır. İnzibati orqanlara münasibətdə isə, barəsində söhbət gedən normativ xarakterli aktın müvafiq orqanın aidiyyətinə toxunması yetərli sayılır. Yəni inzibati orqanların bu cür iddia qaldıra bilməsi üçün hüquqlarının pozulduğunu iddia etmələrinə ehtiyac yoxdur;
- İş üzrə qərarın qəbul edilməsi üçün zəruri olan ümumi şərtlər;
- Cavabdeh – normativ xarakterli aktı qəbul etmiş orqan (bax: İPM-in 122.5-ci maddəsi).

2. İddianın əsaslılığı

• Normativ xarakterli aktın qanunauyğunluğunun mübahisələndirilməsinə dair iddia o zaman əsaslı sayılır ki, həmin akt obyektiv cəhətdən ondan üstün qüvvəyə malik hüquq normalarını pozmuş olsun (məsələn, müvafiq aktın forması və ya onun qəbuluna dair icraat barədə müddəalara riayət edilməməsi, yaxud aktın maddi hüquq normaları baxımından qanuni olmamasına görə).

=> Əgər mübahisələndirilən normativ xarakterli akt üstün qüvvəyə malik hüquq normasını pozarsa,

normativ xarakterli akt məhkəmə qərarı vasitəsilə bütövlükdə və ya qismən etibarsız elan edilir (bax: İPM-in 123.2-ci maddəsi).

=> Əgər mübahisələndirilən normativ xarakterli aktdan şikayət verilməsinə ehtiyac yoxdursa,

İddia rədd edilir.

Ç. Konstitusiya Məhkəməsinə sorğu göndərmək vəzifəsi

İPM-in 124-cü maddəsi apellyasiya instansiya məhkəməsinin hüquqi mübahisə çərçivəsində Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş və mübahisə ilə bağlı işin həlli üçün əhəmiyyət kəsb edən normativ hüquqi aktlardan hər hansı birinin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına zidd olduğunu güman etdiyi halı tənzimləyir. Apellyasiya məhkəməsi Konstitusiyaya zidd hər hansı bir normanı tətbiq edə bilməz. O, hər hansı bir normativ hüquqi aktın Konstitusiyaya uyğun olub-olmaması məsələsini özü də həll edə bilməz. Bu səbəbdən, qeyd olunan hallarda İPM-in 124-cü maddəsinə müvafiq olaraq apellyasiya məhkəməsindəki iş üzrə icraat dayandırılmalı və Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin III hissəsinə əsasən, müvafiq aktın Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına uyğunluğu barədə Ali Məhkəmə vasitəsilə Konstitusiya Məhkəməsinə sorğu göndərilməlidir. Bu normanın, onun mətninə əsasən, yalnız apellyasiya məhkəmələrindəki hüquqi mübahisələrə və yalnız normativ xarakterli aktların qanunauyğunluğunun mübahisələndirilməsi üzrə icraatlara tətbiq edilib-edilməməsi sual doğurur. Belə ki, digər məhkəmələr də konstitusiyaya zidd normaları tətbiq etməməli olduqlarından sözügedən maddənin analogiya qaydasında digər məhkəmələr tərəfindən baxılan hüquqi mübahisələrə tətbiq edilməsi məntiqi hesab olunur.

Yeddinci fəsil

MƏHKƏMƏ QAYDASINDA TƏTBİQ EDİLƏN MÜVƏQQƏTİ XARAKTERLİ MÜDAFİƏ TƏDBİRLƏRİ (İPM-in 40-cı və ondan sonrakı maddələri)

A. Fərqləndirmə və icraatla bağlı ümumi məsələlər

Müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirlərinin tətbiqi üzrə icraat (bundan sonra – müvəqqəti xarakterli müdafiə icraatı) iddia icraatından tamamilə ayrı aparılan (ya əvvəl, ya da eyni vaxtda) bir icraatdır. Müvəqqəti xarakterli müdafiə icraatının müstəqilliyi özünü həm də məhkəmənin iki iş nömrəsi açmasında büruzə verir. İddia icraatının aparılmasına, bir qayda olaraq, çox uzun vaxt tələb olunur. Bu, xüsusilə məhkəmənin İPM-in 12-ci maddəsinə əsasən işin hallarını özünün araşdırmalı olması ilə əlaqədardır. Lakin təcili hallarda proses iştirakçılarının imkanları, təkcə iddia icraatı üzrə çıxarılaçaq məhkəmə qərarını gözləməklə məhdudlaşmamalıdır. Çünki elə hüquqi mübahisələr mövcuddur ki, onlarla bağlı yekun məhkəmə qərarının qəbul olunmasına qədər tez (müvəqqəti də olsa) həlletmə tələb olunur. Bu tələb, xüsusilə ondan irəli gəlir ki, inzibati akta qarşı qaldırılan iddia **təxirəsalıcı qüvvəyə** malik deyil, yəni o, inzibati aktın icrasının qarşısını almır (bax: İİQ-nin 76.1-ci maddəsi, eləcə də İPM-in 41.1-ci maddəsi). Ona görə də İPM-in 40-cü maddəsində nəzərdə tutulmuşdur ki, maraqlı şəxs inzibati aktın

icrasının dayandırılması və ya iddianın təmin edilməsinə yönəlmiş digər təminat tədbirlərinin görülməsi barədə ərizə ilə məhkəməyə müraciət edə bilər.

MÜHÜM QEYD: Məhkəmə hər bir iddia ərizəsində müvəqqəti xarakterli müdafiəyə dair (ola bilsin ki, ilk baxışdan görünməyən) istəyin olub-olmamasını yoxlamalıdır! Misal üçün, əgər iddiaçı inzibati orqanın onun evinin sökülməsi barədə qərarından şikayət verirsə və eyni zamanda, məhkəmə qərarının çıxarılacağı günə qədər evində qalmaq istədiyini bildirirsə, onun hüquqi müdafiə marağının düzgün təfsiri halında bu, o demək olacaqdır ki, o, iddia ilə birlikdə müvəqqəti xarakterli müdafiə barədə ərizə də vermişdir. Həmin ərizəyə ayrıca baxılmalı və onun barəsində ayrıca qərar qəbul edilməlidir. Belə hallarda, əmin olmaq üçün iddiaçıdan onun (həmçinin) müvəqqəti xarakterli müdafiə arzu edib-etmədiyini soruşmaq tövsiyə olunur.

İPM-in 40.3-cü maddəsinə müvafiq olaraq, məhkəmə (burada söhbət iddia üzrə icraatı aparan məhkəmədən gedir) müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbiri qismində inzibati orqanın üzərinə müəyyən hərəkətləri etmək və ya müəyyən hərəkətləri etməkdən çəkinmək, yaxud müəyyən hərəkətlərə dözmək barədə vəzifə qoya bilər. Əgər maraqlı şəxs, əvvəlcə müvəqqəti xarakterli müdafiə barədə ərizə veribsə və davam edən müvəqqəti xarakterli müdafiə icraatı çərçivəsində iddia veribsə, bu, müvəqqəti xarakterli müdafiə icraatını aradan qaldırmır. İddiaya dair məhkəmə qərarının qəbul edilməsi üçün, bir qayda olaraq, müvəqqəti xarakterli müdafiə barədə ərizəyə dair qərarın qəbulundan daha çox vaxt tələb olunur. Bu səbəbdən, maraqlı şəxs üçün hüquq münasibətlərinin

müvəqqəti həllinə nail olmaqla bağlı hüquqi müdafiə marağı daim mövcud olur.

Beləliklə, mühüm məsələ qismində nəzərə alınmalıdır ki, inzibati şikayətin verilməsi və ya iddia qaldırılması Almaniyanın inzibati hüququndakı qaydalardan fərqli olaraq, inzibati orqanların qəbul etdikləri aktları icra etməsi üçün maneə törətmir. Başqa sözlə, vətəndaşın şikayət verməsi inzibati aktın icrasının qarşısının alınmasında ona heç də kömək etmir (istisna hallar açıq şəkildə qanunda göstərilmişdir). Yuxarı inzibati orqana inzibati şikayət verilən hallarda, barəsində şikayət verilmiş inzibati aktın dərhal icra olunması İİQ-nin 76.1-ci maddəsindən irəli gəlir. Bu müddəaya əsasən, inzibati şikayətin verilməsi şikayət olunan inzibati aktın icrasını dayandırmır. İPM-in 41.1-ci maddəsinə müvafiq olaraq, inzibati aktın mübahisələndirilməsinə dair iddianın qaldırılması da həmin inzibati aktın icrasını dayandırmır. Buradan aydın şəkildə görünür ki, şikayətin verilməsi ilə vətəndaşın hüquqi vəziyyətində, əvvəlcə heç bir dəyişiklik yaranmır. Ona görə də inzibati orqanın qanunsuz aktlarının icrası vasitəsilə dəyəcək ziyanın qarşısını almaq üçün vətəndaş, əgər inzibati orqanın inzibati aktı icra etməklə, artıq məhkəmə qərarının çıxarılmasına qədər «faktlar yaratmaq» qorxusu üçün əsaslar mövcuddursa, müvəqqəti xarakterli müdafiə barədə ərizə ilə məhkəməyə müraciət etməlidir.

Maraqlı şəxsin inzibati aktdan yuxarı inzibati orqana inzibati şikayət verməsinə baxmayaraq, müvəqqəti xarakterli müdafiə barədə ərizə daxil olduqda problem yarana bilər. İPM-in 40.4-cü maddəsinin 1-ci cümləsi bu kimi hallarda yuxarı inzibati orqana müvəqqəti xarakterli müdafiəyə dair

qərar qəbul etməkdə üstünlük hüququ verir (hər halda, qeyd olunan müddədə bununla bağlı 15 günlük gözləmə müddəti təsbit edilmişdir). Qeyd olunan hallarda ərizəçiyə şikayətini geri götürmək məsləhət görülmə və bundan sonra məhkəmə məsələyə dair özü qərar qəbul edə bilər. Yaxud, məhkəmə 15 günün keçməsinə gözləyə və bundan sonra qərar qəbul edə bilər. Lakin gözləmə hallarında, artıq «faktların yaranması» mümkündür.

Müvəqqəti xarakterli müdafiə icraatı çərçivəsində iki icraat növü mövcuddur ki, onların da şərtləri İPM-in 41-ci, eləcə də 42-ci və ondan sonrakı maddələrində tənzimlənmişdir. Hansı icraat növünün seçilməsi iddiaçının müəyyən bir əlverişsiz inzibati aktın icrasının dayandırılması (bax: İPM-in 41-ci maddəsi), yaxud onun müəyyən bir əlverişli inzibati aktın qəbulu və ya inzibati orqan tərəfindən digər hərəkətlərin edilməsi ilə bağlı müvəqqəti hüquqi müdafiə olunmaq istəyindən (bax: İPM-in 42-ci və ondan sonrakı maddələri) asılıdır. Əlverişsiz inzibati aktlara qarşı icraatlarda nəticə qismində **inzibati aktın icrasının dayandırılması** qarşıya məqsəd qoyulur. Hər hansı bir hərəkətin **müvəqqəti edilməsi isə, müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirləri barədə qərar-dad** çərçivəsində baş verir. İPM-də təsbit edilmiş digər qaydalar (məsələn, iddia icraatı üzrə hüquqi mübahisənin aradan qalxması barədə) müvəqqəti xarakterli müdafiə icraatlarına da şamil olunur, bir şərtlə ki, onlar həmin icraatların spesifikliyini pozmasın.

Ona görə də ilkin sual qismində əvvəlcə müəyyən etmək lazımdır ki, ərizəçinin istəyinin predmetini hansı inzibati fəaliyyət növü təşkil edir. Bununla əlaqədar inzibati orqanların

fəaliyyətinin müvafiq qaydada qruplaşdırılması ilə bağlı inzibati aktların növləri barədə edilmiş qeydlərə bax (İİQ-nin 2.0.10 və 2.0.11-ci maddələri). Düzgün icraat formasını müəyyən edə bilmək üçün fərqləndirmənin dəqiq aparılması vacibdir.

Misal:

Bir məktəbli tədris ilinin sonunda göstəriciləri mənfi olan şəhadətnamə alır və buradan onun tətıl başa çatdıqdan sonra növbəti sinfə keçə bilməyəcəyi irəli gəlir. Şəhadətnamə və növbəti sinfə keçirilməmə barədə qərarla inzibati orqan inzibati akt qəbul etmiş sayılır. Bu inzibati akt uşaq üçün mənfi xarakter daşısa da, hal-hazırda mövcud olan hüquqi vəziyyətə müdaxilə etmir. Çünki uşaq hələ növbəti sinfə keçməsi barədə qərar almayıb. Əslində, yuxarı sinfə keçmədə söhbət yeni hüquqi statusdan gedir ki, bunu da uşaq hələ əldə etmək istəyir. Mövcud hüquqi statusun yaxşılaşdırılmaması İİQ-nin 2.0.11-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş mənada əlverişsiz (ağırlaşdırıcı) müdaxilə deyil, vətəndaşın malik olmaq istədiyi müsbət dəyişiklikdən (yalnız) imtina edilməsidir. Qeyd olunanlara əsasən, göstərilən kazusda öz qanuni nümayəndələri olan valideynləri ilə təmsil olunan uşaq müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirlərinin görülməsi haqqında ərizə ilə müraciət edə bilər, bir şərtlə ki, iddia icraatının tətıl müddətindən çox davam edəcəyi və tətıl başa çatdıqdan sonra ən azı müvəqqəti müdafiə barədə qərarın lazım olması qabaqcadan görülmə bilsin.

Ərizənin verilməsi zamanı nəzərə alınmalı olan əsas məsələlərdən biri odur ki, ərizəçi öz ərizəsində müvəqqəti xarakterli müdafiə icraatının hansı növünü həyata keçirmək istədiyini aydın şəkildə göstərməyə borclu deyil. Belə ki, ərizəçilər əksər hallarda hüquqi cəhətdən tam təcrübəsiz olduqlarına görə onlardan belə xüsusi biliklərə malik olma tələb edilə bilməz. Bu səbəbdən, ərizəçinin öz müraciətində müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirləri barədə qərarın qəbulunu və bununla nə əldə etmək istəməsini bildirməsi yetərli sayılır. İşin həlli üçün əhəmiyyət kəsb edən izahatların verilməsinə işarə edilməsi (bax: İPM-in 48.1-ci maddəsi) və ərizənin müvafiq qaydada təfsir olunması (bax: İPM-in 52-ci maddəsi) isə, məhkəmənin səlahiyyətinə aid olan məsələdir.

Müvəqqəti xarakterli müdafiə barədə ərizəyə dair **şifahi məhkəmə baxışının** keçirilməsi İPM-in qaydalarına görə nə məcburi şəkildə nəzərdə tutulub, nə də qadağan edilib. Hər halda, bu kimi hallarda şifahi məhkəmə baxışının keçirilməsi yəqin ki, müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirlərinə dair qərarın qəbulunu yalnız ləngidə bilərdi. Cavabdehin ərizəyə dair mövqeyinin öyrənilməsi ilə onun da hüquqları qorunmuş olur. Müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirləri barədə ərizəyə dair şifahi məhkəmə baxışının keçirilməsi yalnız o zaman faydalı sayılır ki, məhkəmə qısa bir müddət ərzində tərəflər arasında razılığın əldə edilməsinə nail ola bilsin.

MÜHÜM QEYD: Müvəqqəti xarakterli müdafiə üzrə icraatı aparan hakim iddia icraatı üzrə də qərar qəbul edə bilər. Yəni eyni məsələ üzrə əvvəlcə müvəqqəti xarakterli müdafiə barədə ərizəyə baxma heç bir halda hakimin **qərarzli**

olması nəticəsinə gəlinməsinə əsas vermir. Təsadüfi deyil ki, bu, İPM-in 19-cu maddəsində hakimə etiraz etmək üçün təsbit edilmiş əsaslar sırasında da nəzərdə tutulmamışdır. Əksinə, hər iki icraatın eyni hakim tərəfindən aparılması nə tərəflərin, nə də hakimin ziyanıdır. Belə ki, sözügedən hallarda hakim artıq bir dəfə işlə məşğul olmuş və müvəqqəti xarakterli müdafiə barədə ərizəyə dair obyektiv qərar qəbul etmişdir. Onun sonrakı icraatda işin eyni faktiki hallarını qiymətləndirilməli olması konsentrasiya prinsipinə xidmət edir.

Şəffaflıq prinsipi hər bir müvəqqəti xarakterli müdafiə barədə ərizəyə dair qərar qəbul etməzdən əvvəl qarşı tərəfin dinlənilməsinə tələb edir ki, o, məsələ ilə bağlı mövqeyini bildirmək imkanı əldə etsin. Qarşı tərəfin **dinlənilməli** olması İPM-in 44.3-cü maddəsindən irəli gəlir. Ərizəyə dair fikir bildirmə cavabdehin vəzifəsi yox, yalnız hüququdur. Təcili hallarda dinlənilmə qanunla nəzərdə tutulmuş müddətlər nəzərə alınmadan da, hətta telefon vasitəsilə həyata keçirilə bilər. Maraqlı şəxsə bərpa olunmaz ziyanın vurulması təhlükəsinin mövcud olduğu hallarda məhkəmə müvəqqəti xarakterli müdafiə barədə ərizəyə dair qərarın qəbul olunmasından əvvəl proses iştirakçılarının dinlənilməsindən imtina edə bilər (bax: İPM-in 44.3-cü maddəsi). Lakin belə bir təcillik çox nadir hallarda meydana çıxır. Hər halda məhkəmə dinlənilməni ən azı qərardadın təqdim edilməsi ilə eyni zamanda həyata keçirməlidir ki, cavabdehin hüquqları məhdudlaşdırılmasın və ona qərardaddan şikayət vermək imkanı yaradılsın (əgər bu mümkündürsə, bax: İPM-in 41.5. maddəsi).

B. Müvəqqəti xarakterli müdafiə haqqında ərizələrə dair məhkəmə qərarlarına aid formal məsələlər

Müvəqqəti xarakterli müdafiə haqqında ərizələrə dair məhkəmə qərardad qəbul edir (bax: İPM-in 42.2 və 44.1-ci maddələri) və bu qərardadlar daim əsaslandırılmalıdır (bax: İPM-in 80.2-ci maddəsi). Qərardad icraatı zamanı İPM-in 80.3-cü maddəsi tətbiq edilir ki, bu müddəyə əsasən də iddia icraatına şamil olunan qaydalar müvafiq olaraq qərardad icraatına da şamil olunur.

Müvəqqəti xarakterli müdafiə haqqında ərizələrə dair qərarlar, bir qayda olaraq, İPM-in 3.5 və 3.6-cı maddələrinə uyğun olaraq səlahiyyətli təkbaşına hakim və ya kollegiyalar tərəfindən qəbul edilir. İPM-in 44.3-cü maddəsinin 1-ci cümləsinə müvafiq olaraq, ərizəyə kollegial qaydada baxılarkən xüsusilə təcili hallarda məhkəmə tərkibinə sədrlik edən hakim qərardadın dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsi barədə təkbaşına qərardad qəbul edə bilər. Xüsusilə təcili hallarda təkbaşına qərar qəbul etmək səlahiyyətinin ilkin qərarın qəbuluna da şamil olunub-olunmaması məsələsi İPM-də aşkar şəkildə tənzimlənməmişdir. Belə bir qərarın qəbulu əksər hallarda dəyişdirmə və ya ləğv etmə barədə qərarın qəbulundan daha təcili xarakter daşdığı üçün ilkin qərarın qəbuluna da təkbaşına qərar qəbul etmək səlahiyyətinin şamil olunması hər halda məntiqi olardı.

Əgər məhkəmə işin hallarının ilkin araşdırılmasından sonra müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirlərinin görülməsini tələb etmək hüququnun mövcud olmaması nəticəsinə gələrsə, o, İPM-in 80.1-ci maddəsinə əsasən, yenə də əsaslandırılmalı

olan qərardadla ərizəni rədd edir. Bu qərardad şikayət vasitəsilə mübahisələndirilə bilər.

C. İnzibati aktların icrasının dayandırılması (İPM-in 41-ci maddəsi)

I. Ümumi məsələlər

Yuxarıda artıq qeyd olunduğu kimi, İPM-in 41.1-ci maddəsi inzibati aktın mübahisələndirilməsi haqqında iddianın həmin aktın icrasına münasibətdə təxirəsalıcı qüvvəyə malik olmamasını nəzərdə tutur. Beləliklə, bu normadan aydın olur ki, maraqlı şəxsin hüquqi müdafiə vasitələrindən istifadə edib-etməməsindən asılı olmayaraq, inzibati orqan inzibati aktı qəbul etdikdən sonra İİQ-nin 81-ci və ondan sonrakı maddələrinə müvafiq olaraq onu icra edə bilər. Sonradan, yəni iddia icraatında prosesi udmaqla iddiaçı çox vaxt heç nə əldə etmir, çünki inzibati aktın hüquqi nəticələri artıq yaranmış olur (məsələn, evin sökülməsi haqqında qərarla əlaqədar ev artıq sökülmüş olduqda). Ona görə də iddia üzrə yekun qərar çıxarılan qədər inzibati orqan tərəfindən inzibati aktın icrasının qarşısını almaq üçün iddiaçının fəallığına zərurət var.

İcranın həyata keçirilməməsi üçün nəzəri cəhətdən müvəqqəti xarakterli müdafiə barədə qərardadın qəbuluna dair ərizə vermək haqqında düşünmək olar. Lakin inzibati aktın istənilən zaman icra edilə bilməsi (bax: İPM-in 41.1-ci maddəsi) səbəbindən belə bir ərizənin uğur qazanma şansları yəqin ki, çox az olardı. Odur ki, birbaşa icra sənədinin özündən qorunmaq daha səmərəli hesab olunur. Ərizəçi

buna inzibati aktın icrasının dayandırılması vasitəsilə nail ola bilər.

İnzibati aktın icrasının dayandırılmasını arzu edən ərizəçi inzibati şikayət vasitəsilə də inzibati akt və həmin aktla bağlı olan, yaxud inzibati aktın gözlənilən icrasına qarşı tədbir görə bilər (bax: İİQ-nin 76.2-ci maddəsi). Qeyd olunan müddəaya müvafiq olaraq, inzibati şikayət verildiyi hallarda inzibati orqan maraqlı şəxsin ərizəsinə əsasən və ya xidməti vəzifəsinə görə dərhal inzibati aktın icrasının dayandırılması ilə bağlı məsələyə **baxmalıdır**. Əgər inzibati orqan bu vəzifəni yerinə yetirməzsə, ərizəçi yalnız şikayətin daxil olmasından 15 gün sonra İPM-in 41-ci maddəsinə uyğun olaraq məhkəməyə müraciət edə bilər. Ərizəçi bu müddəti çox uzun hesab edərsə, ümumi prosessual imkanlara əsasən, inzibati orqana verdiyi şikayəti geri götürüb birbaşa məhkəməyə ərizə verə bilər. Bu halda İPM-in 40.4-cü maddəsində təsbit olunmuş müddət əhəmiyyətini itirir, çünki inzibati orqanda artıq inzibati şikayət icraatı olmur.

II. Ərizənin verilməsi anı

İPM-in 40.2-ci maddəsinə əsasən, inzibati aktın icrasının dayandırılması haqqında ərizə iddia qaldırılanadək, yaxud iddia ilə bir vaxtda və ya məhkəmə icraatının gedişi zamanı verilə bilər. Vaxt baxımından nəzərdə tutulmuş bu müstəqillik onunla bağlıdır ki, ərizəçi yalnız inzibati aktın icrası gözləniləndə ərizə verə bilər. İcranın gözlənilib-gözlənilməməsini məhkəmə ən yaxşı və ən tez şəkildə inzibati orqana telefon zəngi etməklə və onun yaxın zamanda inzibati aktı icra etmək istəyib-istəmədiyini soruşmaqla müəyyənləşdirə bilər.

Edilmiş bu sorğunun nəticəsi barədə iş materiallarında qeyd aparılması tövsiyə olunur. İPM-in 41.2-ci maddəsində iddiaçı sözümdən istifadə olunması dil baxımından qeyri-dəqiqdir, əslində burada söhbət inzibati akt vasitəsilə vəziyyəti ağırlaşdırılan ərizəçidən gədir.

Məhkəmə yalnız maraqlı şəxsin ərizəsi əsasında işə başlayır (bax: İPM-in 41.2-ci maddəsi). Ərizə müəyyən bir inzibati aktın icrasının dayandırılmasına yönəlir.

III. İcranın dayandırılması haqqında ərizə

Müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirləri barədə qərardadın qəbuluna dair ərizədən fərqli olaraq, inzibati aktın icrasının dayandırılması barədə ərizənin xüsusi şəkildə əsaslandırılmasına ehtiyac yoxdur. Yəni məhkəmə bu kimi hallarda ərizəçidən ətraflı izahatlar gözləməməlidir (hüquqi izahatları isə, ümumiyyətlə gözləyə bilməz). Başqa sözlə, ərizəçinin ona qarşı əlverişsiz inzibati akt qəbul olunduğunu və onun həmin aktın icrasından qorunmaq istədiyini bildirməsi yetərli sayılır. Əksər hallarda ərizəçi bunu iddia ərizəsində göstərir. Bundan sonra məhkəmə müvəqqəti xarakterli müdafiə icraatı üzrə ayrıca iş nömrəsi və qovluq açmalıdır (bununla əlaqədar yuxarıda edilmiş qeydlərə bax).

IV. Yoxlamanın həcmi (proqnoz)

Müvəqqəti xarakterli müdafiəyə dair ərizəyə baxarkən inzibati aktın qanunsuz olub-olmadığını və iddiaçının hüquqlarını pozub-pozmadığını məhkəmənin – mübahisələndirmə haqqında iddia üzrə icraatda olduğu kimi – əsaslı

şəkildə yoxlamaması vacib məqamdır. Çünki burada söhbət, mübahisələndirmə haqqında iddianın ehtimal olunan nəticəsinin yalnız səthi olaraq yoxlanılmasından gedir. Müvəqqəti xarakterli müdafiə icraatında yoxlamanın həcmi iddia icraatındakı yoxlama həcminə münasibətdə bütövlükdə azaldılmışdır. Belə ki, əgər iddia icraatı zamanı İPM-in 68.1-ci maddəsinə uyğun olaraq, məhkəmə heç bir əsaslı şübhənin qalmaması üçün işin faktiki hallarının mövcudluğuna əmin olmalıdırsa, müvəqqəti xarakterli müdafiə icraatında yalnız iddianın uğurlu olacağı ilə bağlı böyük ehtimalın, yəni proqnozun olması zəruridir. **Böyük ehtimal** o zaman mövcud olur ki, məhkəmə obyektiv əlamətlər əsasında ərizəçinin iddia icraatında qalib gələcəyini daha çox güman etsin. Müvəqqəti xarakterli müdafiə icraatında yoxlama həcminin azaldılması icraatın məcburən (mütləq) təcili xarakter daşmasından irəli gəlir. Əgər hakim müvəqqəti xarakterli müdafiə barədə ərizəyə iddia icraatındakı qaydada və orada tələb olunan inam hissi ilə baxmalı olsaydı, ərizə üzrə icraatı başa çatdırması üçün ona iddia icraatı üçün zəruri olan qədər vaxt lazım olardı. Lakin müvəqqəti xarakterli müdafiə icraatının tutduğu xüsusi yerə görə qanunverici məsələnin bu cür həll edilməsini istəmir. Müstəsna olaraq səthi xarakter daşıyan bu yoxlama təərəflərdən heç birinin ziyanına deyil, çünki qəbul edilmiş qərar yalnız müvəqqəti xarakter daşıyır. Yəni müvəqqəti xarakterli müdafiə icraatı başa çatdıqdan sonra, onsuz da iddia icraatı başlayır ki, burada da hakim işin faktiki və hüquqi hallarını tam araşdırdıqdan sonra onda yaranmış daxili inam əsasında qərar qəbul etməlidir. İddia icraatının sonunda hakimin müvəqqəti xarakterli müdafiə

icraatı üzrə çıxardığı qərardan fərqli qərar qəbul etməsi tamamilə mümkündür.

Beləliklə, İPM-in 41-ci maddəsinə əsasən, ərizə verilən zaman hakim inzibati aktın maddi və formal hüquq normaları baxımından qanuni olub-olmadığını ehtimal əsasında yoxlayır. Bu zaman o, hüquqi mübahisəyə iddia icraatı çərçivəsində qiymət veriləcəyi təqdirdə gözlənilən nəticəni yalnız təsəvvür edir. Başqa sözlə, o icraatın konkret mərhələsindən asılı olaraq qeyri-müəyyən və ya daha dəqiq ola bilən proqnoz verir. Bu, həmçinin o deməkdir ki, hakim qərarın qəbul edilməsi vaxtını uzadan sübutların araşdırılması prosesini həyata keçirmir. İşin faktiki hallarını araşdırmaq üçün, bəzən **sübutların araşdırılması** zəruri olduğundan hakim tez-tez hüquqi mübahisənin necə nəticələncəyi barədə **heç bir** tutarlı **proqnoz** verə bilmir. Bu kimi hallarda məhkəmə İPM-in 41.2-ci maddəsinə uyğun olaraq, **ziddiyyətli maraqların hərtərəfli qiymətləndirilməsindən** sonra qərar qəbul edir. Təbii ki, məhkəmənin bu cür hallarda qəbul etdiyi qərarın iddia icraatından sonra səhv olduğunun aşkarlanması mümkündür. Lakin belə bir risk, onsuz da istənilən məhkəmə icraatına xasdır. Bununla belə, qanunverici bu riski hesablamış və bilərəkdən işin faktiki və hüquqi hallarının yalnız ilkin araşdırılmasını nəzərdə tutmuşdur. Bundan başqa, İPM-in 44.1-ci maddəsinə əsasən, hakim bunun üçün əsaslar olduqda, istənilən zaman müvəqqəti xarakterli müdafiə barədə qərardadı dəyişmək və ləğv etmək imkanına da malikdir.

Proqnoz verilərkən iddia icraatında hansı tərəfin hüquqi mübahisəni ehtimal əsasında udacağı aydın olmazsa (məsələn,

araşdırmaya zərurət duyulması səbəbindən), hakim tərəflərin maraqlarını qiymətləndirməlidir. Yəni iddia icraatının uğurluluq şansları müvəqqəti xarakterli müdafiə icraatının hər iki tərəfinin maraqları baxımından dəyərləndirməlidir. Belə ki, vətəndaşın hüquqi statusuna müdaxilə nə qədər böyükdürsə, onun inzibati aktın icrasının dayandırılmasına olan ehtiyacı da bir o qədər böyük olacaqdır. Bu, xüsusilə çox məhdudlaşdırıcı xarakter daşıyan qəti tədbirlərə aiddir (məsələn, əcnəbinin ölkədən çıxarılması və ya evin sökülməsi). Maraqların qiymətləndirilməsi inzibati aktın icra olunduğu və iddia icraatında onun qanunsuz olduğunun müəyyən edildiyi, yaxud əksinə, inzibati aktın icra olunmadığı, lakin iddia icraatında onun qanuni olduğunun müəyyən edildiyi hallarda hansı tərəfə hansı həcmdə ziyan dəyə biləcəyinə dair sualın cavabından asılı olaraq aparılır. Hər iki situasiya bir-biri ilə müqayisə olunmalıdır. Məsələn, ərizəçi artıq ölkədən deportasiya olunubsa, gözlənilən ziyanın ona tam həcmdə dəydiyini söyləmək olar.

V. İddia icraatı həyata keçirilmədən yekun hüquqi vəziyyətin önə çəkilməsi problemi

Müvəqqəti xarakterli müdafiə icraatının təbiətindən aydın olur ki, hakim bu icraat çərçivəsində iddia icraatının keçirilməsini mənasız edəcək qərar qəbul edə bilməz. Başqa sözlə, o, yalnız yekun qərarla dəyişdirilməsi hələ mümkün olan müvəqqəti, geri çağırılı bilən qərar qəbul edə bilər. Ona görə də məhkəmə İPM-in 41.2-ci maddəsinin 3-cü cümləsinə müvafiq olaraq, yekun hüquqi vəziyyət yaratmamaq üçün inzibati aktın icrasının müəyyən **şərtlərlə** dayandırılması

barədə də qərar qəbul edə bilər. Bu cür şərtlərin müəyyən olunması məhkəmənin diskresion səlahiyyətinə aid olan məsələdir. Bu zaman məhkəmə, bir tərəfdən ərizəçinin ərizəsini müəyyən mənada təmin etmək, digər tərəfdən isə, işin vəziyyətini son qərardan asılı vəziyyətdə saxlamaq üçün hansı şərtin (şərtlərin) məntiqi olmasını yoxlamalıdır. Məsələn, söhbət hər hansı bir pul məbləğinin ödənilməsindən getdikdə, hakim həmin məbləğdə pulun girov qoyulması barədə qərardad qəbul edə bilər. Uçma təhlükəsi qarşısında olan bir evin sökülməsi barədə qərarla bağlı işdə isə, məhkəmə inzibati aktın icrasını belə bir şərtlə dayandıra bilər ki, evə kimsənin daxil ola bilməyəcəyi təmin edilsin.

İPM-in 41.2-ci maddəsinin 3-cü cümləsinə əsasən məhkəmə şərti ilə bağlı **misal:**

İnzibati orqan ərizəçinin 10.000 manat məbləğində dotasiyanı geri qaytarması barədə inzibati akt qəbul etmişdir. O, ərizəçinin növbəti 10 gün müddətində məbləği geri ödəməyəcəyi təqdirdə inzibati aktı icra edəcəyi ilə bağlı (məsələn, iddiaçıya aid predmetləri girov qoydurmaqla) xəbərdarlıq etmişdir. Ərizəçi onun üçün əlverişsiz olan bu inzibati aktı qanunsuz hesab edir və ona qarşı mübahisələndirmə haqqında iddia qaldırır. Lakin işin faktiki hallarının çox mürəkkəb olması səbəbindən bu iddiaya dair məhkəmə qərarının qəbulu bir neçə ay çəkə bilər. Vəziyyətin ağırlaşma biləcəyindən narahat olan ərizəçi dotasiyanın geri ödənilməsi haqqında qərarın icrasının dayandırılması barədə ərizə ilə məhkəməyə müraciət edir. Məhkəmə

tərəflərin maraqlarını qiymətləndirdikdən sonra ərizəni təmin edir. Lakin o, inzibati aktın icrasının dayandırılması üçün şərt qismində müəyyən edir ki, ərizəçi dotasiya məbləğini girov qoymalıdır. Məqsəd, ərizəçinin dotasiya məbləğini hansısa bir şəkildə «gözdən uzaqlaşdıraraq» ödəniş qabiliyyətinə malik olmayan şəxsə çevrilməsinin qarşısını almaqdır.

Ərizənin daxil olduğu andan məhkəmənin bu ərizəyə dair qərar qəbul etməsinə qədərki müddət ərzində ərizəçinin hüquqi statusunun təmin olunması məqsədilə məhkəmə İPM-in 41.3-cü maddəsinə uyğun olaraq, inzibati orqanın üzərinə inzibati aktın icrasına yönəlmiş hərəkətləri etməkdən çəkinməyə dair öhdəlik qoya bilər. Bu, ən tez şəkildə telefon vasitəsilə həyata keçirilə bilər. İşin materiallarında bu barədə qeyd aparılması tövsiyə olunur.

VI. İkili təsirə malik inzibati aktlara qarşı müvəqqəti xarakterli müdafiə icraatı (İPM-in 42-ci maddəsi)

Bir çox hallarda bir inzibati aktın sanki iki tərəfi olur. Belə ki, o, eyni zamanda bir şəxs üçün əlverişli, digəri üçün isə əlverişsiz vəziyyət yarada bilər. İPM-in 42-ci maddəsində müəyyən edilir ki, başqa şəxsə ünvanlanmış və həmin şəxs üçün əlverişli olan inzibati akta qarşı üçüncü şəxslər də inzibati aktın icrasının dayandırılması və ya onların hüquqlarının qorunması məqsədilə digər təminat tədbirlərinin görülməsi barədə ərizə ilə məhkəməyə müraciət edə bilərlər. İkili təsirə malik inzibati aktlara qarşı müvəqqəti xarakterli

müdafiə adlanmasına baxmayaraq, İPM-in 42.2-ci maddəsinə əsasən, bu situasiyalarda da inzibati aktın icrasının dayandırılması haqqında qərardadın qəbulu ilə bağlı həmin Məcəllənin 41-ci maddəsində təsbit edilmiş müddəalar tətbiq olunur. Digər müdafiə tədbirlərinin həyata keçirilməsi zamanı hansı müddələrin tətbiq olunmasını isə İPM-in 42-ci maddəsi tənzimləmir. Lakin güman etmək olar ki, belə hallarda analogiya qaydasında İPM-in 43-cü maddəsi tətbiq oluna bilər.

Misal:

Bir şəxs 5 metr hündürlüyə malik evinin hündürlüyünü daha 5 metr artırmaq barədə tikintiyə icazə alır. Onun qonşusu buna heç də sevinmir, çünki bu vaxta qədər onun evindən Xəzər dənizinə açılan gözəl mənzərə qonşusunun evinin hündürlüyünün artırılması ilə yox olacaqdır. Tikinti ustaları divarları hörmək üçün işə başlayırlar. Qonşu bu tikintinin qarşısını almaq istəyir. O, bunu İPM-in 42-ci maddəsinə uyğun olaraq tikintinin sifarişçisinə verilmiş və onun üçün əlverişli olan tikinti icazəsinin icrasının dayandırılması barədə məhkəməyə ərizə verməklə edə bilər (bundan başqa o, mütləq bu iş üzrə mübahisələndirmə haqqında iddia da qaldırmalıdır. Çünki təkcə inzibati aktın icrasının dayandırılması haqqında ərizə verilməsi inzibati aktın qanuni qüvvəyə minməsinin qarşısını ala bilməz).

VII. Növbəti addımlar: iddia icraatı ilə əlaqə

Müvəqqəti xarakterli müdafiə icraatının həyata keçirilməsi və bununla bağlı qərar qəbul edilməsi hələ ərizəçinin məhkəmədəki fəaliyyətinin sona çatması demək deyil. Belə ki, o, inzibati aktın icrasının dayandırılması ilə bağlı icraatda yalnız müvəqqəti qərar əldə edir və bu qərarın davam edən iddia müddətinin axımına heç bir təsiri yoxdur. Əgər vətəndaş inzibati aktın mübahisələndirilməsi ilə bağlı müddəti buraxarsa, müvəqqəti xarakterli müdafiə barədə qərarın əhəmiyyəti itir. İPM-in 44.4-cü maddəsinə uyğun olaraq, müvəqqəti xarakterli müdafiə barədə qərardad ən gec inzibati aktın artıq mübahisələndirilə bilmədiyi gün öz qüvvəsini itirmiş sayılır.

VIII. İPM-in 41-ci və 42-ci maddələrinə əsasən müvəqqəti xarakterli müdafiə icraatında hüquqi müdafiə vasitələri

İPM-in 41.5-ci maddəsi inzibati aktın icrasının dayandırılması barədə ərizənin təmin edilməməsi (təmin edilməsi yox!) haqqında məhkəmə qərardadından şikayət vermə imkanını nəzərdə tutur. Yəqin ki, bu hüquq məhkəmənin İPM-in 44.1-ci maddəsinə əsasən müvəqqəti xarakterli müdafiə barədə qərardadı ləğv etdiyi hallara da şamil olunur.

Lakin inzibati aktın icrasının dayandırılması, yəni buna dair ərizənin təmin edilməsi barədə qərardadlardan şikayət verilməsi mümkün deyil. Bununla belə, görünür, apellyasiya məhkəmələrinin təcrübəsində bu normaya çox da ciddi yanaşılmır və İPM-in 83-cü maddəsinə əsaslanaraq inzibati aktın icrasının dayandırılması barədə qərardadlardan verilən şikayətlər də mümkün hesab olunur. Bununla bağlı qanun-

vericiliyə (Almaniyada olduğu kimi) dəyişiklik edilməsi tövsiyə olunur. Bundan başqa, İPM-in 41.5-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hüquqi müdafiə vasitələrinin məhdudlaşdırılması yəqin ki, təkcə iki tərəfin (iddiaçı və cavabdeh) mövcud olduğu hallara şamil olunmur. Belə ki, yuxarıda göstərilən misalda olduğu kimi, icraatda üçüncü şəxsin iştirak etdiyi halda məhkəmə qərarı ya qonşu, ya da inzibati aktın onun üçün əlverişli vəziyyət yaratdığı tikinti sahibinin maraqlarına mənfi təsir göstərəcəkdir. Bu kimi hallarda, yəni məhkəmə üçüncü şəxsin ərizəsi əsasında tikintiyə icazənin icrasını dayandırdıqda tikinti sahibinin də bundan şikayət vermək hüququ olmalıdır. Lakin qanun bunu aşkar şəkildə tənzimləmədiyindən qanunun analogiya qaydasında tətbiqi və ya qanunvericiliyin müvafiq qaydada dəyişdirilməsi barədə düşünmək lazımdır.

IX. İnzibati aktın icrasının dayandırılması barədə ərizənin yoxlanılma sxemi

Yuxarıda qeyd olunanları nəzərə alaraq inzibati aktın icrasının dayandırılması barədə ərizənin yoxlanılması üçün aşağıdakı növbəliliyə əsaslanan sxem təklif etmək olar. Bu sxemdə əksini tapmış şərtlərin əksəriyyəti ilə iddia icraatındakı şərtlər arasında fərq mövcud deyil:

1. Ərizənin mümkünlüyü

- Məsələnin, ümumiyyətlə inzibati məhkəmənin səlahiyyətinə aid olması;
- Ərizənin səlahiyyətli inzibati məhkəməyə verilməsi;

- Ərizədə tələbin irəli sürülməsi;
- Müvəqqəti xarakterli müdafiə icraatının yol verilən olması;
- Əlverişsiz (ağırlaşdırıcı) inzibati aktın mövcudluğu;
- lazım gələrsə, İPM-in 40.4-cü maddəsində təsbit olunmuş müddətə riayət edilməsi;
- İPM-in 35-ci maddəsindəki hüquqi yanaşmaya əsasən, subyektiv hüquqların pozulma imkanı;
- inzibati aktdan şikayət verilməsi imkanının aradan qalxmaması (məsələn, şikayət (iddia) vermə müddətinin keçməməsi);
- hüquqi müdafiə ehtiyacı (yəni inzibati aktın icra olunacağı gözlənildiyinə görə müvəqqəti xarakterli müdafiəyə ehtiyacın olması).

2. Ərizənin əsaslılığı

Ərizə o zaman əsaslı sayılır ki, işin faktiki və hüquqi hallarının səthi yoxlanılmasından sonra iş (iddia) üzrə icraatda mübahisələndirmə haqqında iddianın böyük ehtimalla uğurlu olacağı nəticəsinə gəlinsin. Beləliklə, bu zaman mübahisələndirmə haqqında iddianın prinsiplərinə əsasən, ilkin yoxlama baş verir.

3. Qəraradın nəticə hissəsi

İnzibati aktın icrasının dayandırılması haqqında İPM-in 80.2-ci maddəsinə əsasən daim əsaslandırılmalı olan qəraradın nəticə hissəsi belə olur:

Cavabdehin ərizəçiyə qarşı «Saray» restoranının bağlanması barədə 22 fevral 2010-cu il tarixli, iş nömrəsi ... olan inzibati aktının icrası dayandırılır.

Məhkəmə xərcləri ilə bağlı qərar.

və ya

Cavabdehin ərizəçiyə qarşı «Saray» restoranının bağlanması barədə 22 fevral 2010-cu il tarixli, iş nömrəsi ... olan inzibati aktının icrası o şərtlə dayandırılır ki, ərizəçi restoranı hər gün təmizləyəcək ayrıca bir işçi götürsün.

Prosessual xərcləri ödəmək vəzifəsi cavabdehin üzərinə qoyulur (inzibati aktın icrası müəyyən şərtlə (şərtlərlə) dayandırıldıqda xərcləri ödəmək vəzifəsi qismən cavabdehin üzərinə qoyula bilər).

Ç. Müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirləri barədə qərardad (İPM-in 40 və 43-cü maddələri)

I. Ümumi məsələlər

İnzibati aktın icrasının dayandırılması barədə ərizədə olduğu kimi, İPM-in inzibati məhkəmə icraatında mümkün olan ayrı-ayrı iddia növlərinin sadalandığı 2-ci maddəsində müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirləri barədə qərardad da əksini tapmamışdır. Əslində bu məntiqidir, çünki İPM-in 40-cı və ondan sonrakı maddələrində nəzərdə tutulmuş müvəqqəti xarakterli müdafiə icraatları iddia icraatları deyil, ayrıca icraatlardır. İnzibati aktın icrasının dayandırılması mübahisələndirmə haqqında iddianın qaydalarına əsaslandığı halda, müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirləri barədə qərardad öhdəliyin icrası, müəyyən hərəkətləri etməkdən çəkinmə və

məcburetmə haqqında iddialar üzrə icraatların yol verilən müvəqqəti xarakterli müdafiə icraatı kimi qruplaşdırılır.

İPM-in 40.3-cü maddəsinə əsasən, məhkəmə müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbiri qismində cavabdehin üzərinə müəyyən hərəkətləri etmək və ya müəyyən hərəkətləri etməkdən çəkinmək, yaxud müəyyən hərəkətlərə dözmək barədə vəzifə qoya bilər. Normanın bu redaksiyası inzibati orqanların istifadə edə biləcəyi istənilən fəaliyyəti əhatə edir (məsələn, inzibati akt qəbul etmək, müəyyən pul məbləğini ödəmək və ya tullantılara dözmək, yaxud mülkiyyətdən məhrum etməyə yönəlmiş hərəkətləri etməkdən çəkinmək). Beləliklə, İPM-in 41-ci maddəsinə əsasən, inzibati aktın icrasının dayandırılması əlverişsiz (ağırlaşdırıcı) inzibati aktlarla məhdudlaşdığı halda, müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirləri barədə qərardad inzibati orqanın qalan bütün digər davranış imkanlarını əhatə edir.

Burada xüsusi cəhət ondan ibarətdir ki, müvəqqəti xarakterli müdafiə icraatı çərçivəsində üçüncü şəxslərin üzərinə də vəzifələr qoyula bilər (bax: İPM-in 40.3-cü maddəsinin 2-ci cümləsi). Qeyd olunan normada nəzərdə tutulmuş mənada üçüncü şəxs dedikdə, inzibati orqanın davranışının hər hansı bir şəkildə təsir etdiyi şəxs başa düşülür.

Misal:

Dövlət bir torpaq sahəsinin üzərindən yol çəkilməsini planlaşdırır. Tikinti işlərinin ərizəçinin və onun qonşusu olan üçüncü şəxsin torpaqlarına nə vaxt çatacağı məlum deyil. Buna baxmayaraq, həm ərizəçi, həm də qonşusu olan üçüncü şəxs torpaqlarının dövlət ehtiyacları üçün

alınması ilə əlaqədar mülkiyyətlərindən məhrum olmaq təhlükəsi ilə üzbəüz qalıblar. Ərizəçi dolanışıq üçün pul qazanmaq məqsədilə mülkiyyətçisi olduğu torpaqdan daha bir mövsüm əkin sahəsi kimi istifadə etmək istəyir. Lakin o, eyni zamanda hesab edir ki, əkin və yığım vaxtı yetişəndə yol çəkmə işləri, yəqin artıq onun torpaq sahəsinə də gəlib çatacaqdır. Ona görə də ərizəçi yığım vaxtı başa çatana qədər ona məxsus torpaq sahəsində tikinti işlərinin qadağan edilməsi barədə qərardad qəbul edilməsi üçün ərizə ilə məhkəməyə müraciət edir. Üçüncü şəxs isə, bunun əksinə olaraq, tikinti işlərinin ona məxsus torpaq sahəsinə mümkün qədər tez bir vaxtda çatmasına səy göstərir. Belə ki, onun bu əraziyə artıq heç bir marağı yoxdur və mülkiyyətdən məhrum edilməsi ilə bağlı tezliklə ona kompensasiyanın ödənilməsini istəyir.

Əgər məhkəmə müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirləri barədə qərardadın qəbul edilməsinə dair ərizəni təmin edərsə, deməli, üçüncü şəxs mülkiyyətdən məhrum etmə və kompensasiyaya ödənilməsinə qədər gözləməli olacaqdır. Bununla da məhkəmə dolayı yolla üçüncü şəxsin üzərinə tikinti işlərini bir qədər də gözləmək vəzifəsi qoymuş olardı.

II. Mümkünlüyün yoxlanılması

İnzibati aktın icrasının dayandırılması və müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbir(lər)i barədə qərardadın qəbul olunması üçün nəzərdə tutulmuş şərtlər arasındakı mühüm fərq ondan ibarətdir ki, müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbiri barədə

qərardadın qəbul olunmasına dair ərizədə ərizəçi sadə, əsaslı olmayan **tələb** göstərməklə kifayətlənə bilməz. İPM-in 43.2-ci maddəsinə müvafiq olaraq, ərizəçi ilkin təcili tənzimləmənin zəruri olmasını və maddi tələbinin mövcud olması ehtimalını məhkəməyə aydın və əsaslandırılmış şəkildə təqdim etməlidir. Bu, o deməkdir ki, ərizəçi hüquqi müdafiə üçün iddia icraatının nəyə görə yetərli olmadığını, yəni «faktlar yaradılmamışdan» əvvəl nə üçün müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirlərinin görülməli olmasını təsvir etməlidir. Yəni sözügedən hallarda mövcud vəziyyətin dəyişəcəyi təqdirdə ərizəçinin hüquqlarının qorunmasının mümkün olmayacağı və ya xeyli dərəcədə çətinləşəcəyi təhlükəsi mövcud olmalıdır. Bir qayda olaraq, belə situasiyalarda vəziyyətin təcili olması səbəbindən ərizəçidən məhkəmədən əvvəl inzibati orqana müraciət etməyi tələb etmək mümkün deyil.

Misal:

Artur ona çox böyük ehtiyac duyduğu sosial yardımın veriləcəyi barədə qərar alır. Buna baxmayaraq, sosial təminat idarəsi ödəməni həyata keçirmir. Pul Artura təcili lazım olduğu üçün o, İPM-in 43-cü maddəsinə əsasən, müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirləri barədə qərardadın qəbuluna dair ərizə verə bilər. Həmin ərizəni o, İPM-in 43.2-ci maddəsinə uyğun olaraq aydın şəkildə əsaslandırmalıdır. Yəni Artur inzibati orqanın prinsip etibarilə ona sosial yardımın ödənilməsinə razılıq verdiyini, lakin ödənişi etməməsini və bu pula ehtiyacı olduğu üçün ona zərər dəydiyini bildirməlidir. Burada İPM-in 43-cü maddəsi ona görə tətbiq olunur ki, sosial

yardımın ödənilməsində söhbət hər hansı bir inzibati aktın qəbulundan deyil, inzibati orqanın İİQ-nin 1.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş mənada faktiki xarakterli fəaliyyətindən gedir. Məhkəmə Arturun iddia icraatında çox güman ki, öhdəliyin icrası haqqında iddia ilə qalib gələ bilib-bilməyəcəyini yoxlayır. Bu böyük ehtimalla mümkündür, çünki yuxarıda qeyd edilən və əlverişli olan inzibati akt Artura pulun ödənilməsini tələb etmək hüququ verir. İlkin təcili tənzimləmə zərurəti də mövcuddur. Qeyd olunanlara əsasən, məhkəmə müvəqqəti xarakterli müdafiə icraatı qaydasında sosial təminat idarəsinin üzərinə Arturun sosial yardımını ödəmək vəzifəsi qoya bilər.

Lakin məhkəmənin yekun qərar qəbul edə bilməməsinə görə inzibati orqanın üzərinə yalnız müəyyən bir vaxt üçün ödənişlərin həyata keçirilməsi öhdəliyi qoyula bilər. Yəni Artura yalnız iddia icraatı üçün zəruri olan müddət ərzində hüquqi ziyan vurulmamalıdır. Ona görə də ödənişlərin bir neçə həftə və ya ay üçün həyata keçirilməsi məqsədəuyğundur. Eyni qayda, mehmanxana tikintisi üçün Artura 10.000 manat məbləğində dotasiya ayrıldığı, lakin inzibati orqanın ödənişi həyata keçirmədiyi (inzibati icraat zamanı Arturun səhv məlumatlar verməsi səbəbindən inzibati aktı ləğv etmək istədiyinə görə) hallara da şamil olunur. Hazırda tikinti işlərinin aparılması üçün ən əlverişli vaxt olduğundan və Artur mehmanxananı bir neçə aydan sonra açmalı olduğuna görə (çünki yay ayları üçün mehmanxanada otaqlar artıq sifariş edilmişdir) o, elə indidən tikinti işlərinə başlamaq

istəyir. Məhkəmə müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirləri üzrə qərarı icraatında, əgər ərizənin ilkin yoxlanılmasından sonra inzibati orqanın dotasiyanı ödəməli olduğu baxımından böyük ehtimalın mövcud olması nəticəsinə gələrsə, inzibati orqanın üzərinə 10.000 manatın ödənilməsi haqqında öhdəlik qoya bilər. Bundan sonra Artur tikinti işlərinə başlaya bilər. Lakin iddia icraatının onun üçün uğursuzluqla nəticələnməsi də mümkün olduğundan tikinti işlərinin məhkəmənin iddia icraatı üzrə yekun qərarı çıxarılmasından əvvəl başlanılması Artur üçün həm də riskə getmək demək olardı.

Müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbiri barədə qərarı ərizəçiyə yekun hüquqlar vermədiyindən və artıq adından da göründüyü kimi, hüquq münasibətlərinə sadəcə müvəqqəti təsir göstərdiyindən ərizəçinin öz hüquqlarını iddia icraatında qorumaq imkanı var. Çünki müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbiri barədə qərarı söhbət, məhz müvəqqəti olaraq müəyyən edilən qaydadan gedir. Bununla belə, müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbiri barədə qərarın qəbuluna dair ərizənin verilməsi üçün, əgər məhkəmə hər hansı müddət müəyyən etməmişdirsə, **heç bir müddət** yoxdur. Çünki inzibati aktın icrasının dayandırılması barədə icraatdan fərqli olaraq, müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirinin tətbiqi barədə icraat zamanı ortada əlverişsiz inzibati akt olmur. İcraatı sürətləndirmək və qaydanın müvəqqəti xarakter daşmasını aydın şəkildə göstərmək üçün məhkəmənin müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirinin tətbiqini nəzərdə tutan qərarında eyni zamanda ərizəçinin iddia qaldırması üçün müddət təyin edilməsi məsləhət görülür. Əgər məhkəmə müddət təyin etməzsə, o, İPM-in 44.1-ci maddəsinə uyğun olaraq müvəqqəti

müdafiə barədə qərardadı ləğv də edə bilər (ərizəçi iddia qaldırılması üçün çox gözlədiyi və situasiyanın onun üçün artıq təcili olmadığı güman edilən hallarda). Bundan sonra nəinki ümumi hüquqi müdafiə ehtiyacı, həm də ərizənin əsaslı olması üçün lazım olan şərtlərdən biri də aradan qalxmış olur.

III. Ərizənin əsaslılığı

Məhkəmə ərizəçinin istəyini nəzərə almaqla ərizəni müəyyən bir iddia növünə aid etməlidir ki, sonradan müvafiq iddia növünün ehtimalla uğurlu olub-olmayacağını yoxlaya bilsin. Lakin, artıq qeyd olunduğu kimi, bu, yalnız məcburetmə və ya öhdəliyin icrası haqqında iddia ola bilər. Müəyyən etmə haqqında iddialarda isə, müvəqqəti müəyyən etmə haqqında qərardadların qəbulunu təsəvvür etmək çətindir.

Ümumi mümkünlük şərtlərinin mövcud olması zərurəti ilə yanaşı, müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbiri barədə qərardadın qəbuluna dair ərizə İPM-in 43.1.1, 43.1.2-ci maddələrinə əsasən, o zaman əsaslı sayılır ki, ərizənin səthi yoxlanılmasından sonra ərizəçinin maddi hüquq baxımından inzibati orqanın arzu edilən hərəkətini tələb etmək hüququnun olması (buna görə də iddia icraatında iddianın böyük ehtimalla uğurlu olacağı) ehtimal edilsin. Bu tələb hüququ əksər hallarda maddi hüquq normalarından irəli gəlir. Azərbaycanda maddi inzibati hüquq normaları yeni inzibati hüquqa hələ tam uyğunlaşdırılmadığından tələb hüququ müəyyən hallarda inzibati icraatın ümumi prinsipləri əsasında da yarana bilər. Ümumi olaraq tələb hüququnun İİQ-nin 17-ci maddəsində təsbit edilmiş mütənasiblik prinsipindən, 12-ci maddəsində

nəzərdə tutulmuş bərabərlik prinsipindən, yaxud bu qanunun digər mühüm prinsiplərdən irəli gəlməsi mümkündür. Qısa demək mümkündürsə, **iddia icraatı üzrə iddia böyük ehtimalla uğurlu olmalıdır.**

IV. Yoxlama sxemi

Müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbiri barədə qərardadın qəbulu üçün yoxlama ardıcılığı aşağıdakı kimidir:

– Mümkünlük

- ərizənin səlahiyyətli məhkəməyə verilməsi;
- ərizənin əsaslı olması və faktlara söykənməsi (bax: İPM-in 43.2-ci maddəsi);
- iddia qaldırmaq səlahiyyətinin olması. İPM-in 35-ci maddəsinin analogiya qaydasında tətbiqi (ərizəçinin inzibati orqandan tələb etdiyi fəaliyyətin həyata keçirilməsində subyektiv publik hüququnun olması mümkün olmalıdır);
- ilkin təcili tənzimləmənin zəruri olması (bax: İPM-in 43.1.1-ci maddəsi);
- hüquqi müdafiə ehtiyacının olması.

– Əsaslılıq

- ərizədəki məlumatların yoxlanılmasından sonra iddianın İPM-in 43.1.2-ci maddəsinə uyğun olaraq uğurlu olacağına dair böyük ehtimalın olması.

V. Qərardadın nəticə hissəsi

İPM-in 80.2-ci maddəsinə əsasən hər bir halda əsaslandırılmalı olan məhkəmə qərardadının nəticə hissəsi İPM-in 43.1-ci maddəsinə müvafiq olaraq aşağıdakı kimi ola bilər:

Müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirləri barədə qərardad qaydasında iki həftə ərzində qaldırılacaq iddia üzrə yekun qərar çıxarılanadək cavabdehin ərizəçinin torpaq sahəsi üzərində yol çəkmə işlərini davam etdirməsi müvəqqəti olaraq qadağan edilir.

və ya

Müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirləri barədə qərardad qaydasında cavabdehin üzərinə müvəqqəti olaraq 27 mart 2010-cu il tarixli qərarla ərizəçiyə ayrılmış 5000 manat məbləğində dotasiyanın bir hissəsini ödəmək vəzifəsi qoyulur.

və ya

Müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirləri barədə qərardad qaydasında cavabdehin üzərinə müvəqqəti olaraq ərizəçinin «Yeni yol» restoranını işlətməsinə dözmək vəzifəsi qoyulur.

Yuxarıda göstərilən bütün variantlardan sonra müvafiq olaraq prosessual xərclər məsələsi aşağıdakı cümlə ilə həllini tapır: «Prosessual xərcləri ödəmək vəzifəsi cavabdehin üzərinə qoyulur.»

VI. Hüquqi müdafiə vasitələri

İnzibati aktın icrasının dayandırılması haqqında icraatdan fərqli olaraq, müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirlərinin həyata keçirilməsi ilə bağlı normalarda məhkəmənin ərizəçinin ərizəsini rədd etməsi hallarında hansı hüquqi müdafiə vasitələrinin mümkün olması aydın şəkildə göstərilməmişdir. Lakin müvafiq qərardadların onlardan apellyasiya şikayətləri verməklə mübahisələndirilməsi İPM-in 81.1 və 83.1-ci maddələrindən irəli gəlir.

D. Müvəqqəti xarakterli müdafiə icraatında çıxarılmış qəraradların dəyişdirilməsi və ya ləğvi

Məhkəmə İPM-in 44.1-ci maddəsinə əsasən, müvəqqəti xarakterli müdafiə icraatı ilə bağlı qəraradları (buraya həm inzibati aktın icrasının dayandırılması (bax: İPM-in 41 və 42-ci maddəsi), həm də müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirləri barədə qəraradlar (bax: İPM-in 43-cü maddəsi) daxildir) xidməti vəzifəsinə görə hər an mübahisələndirilə bilinən qəraradla dəyişdirə və ya ləğv edə bilər. Lakin bu, yalnız o zaman mümkündür ki, bunun edilməsi üçün tərəflərə də məlumat verilməli olan ağılabatan əsaslar mövcud olsun. Məsələn, qəraradın ləğvi üçün belə bir əsas o halda mövcud ola bilər ki, məhkəmə iddia icraatı üzrə hüquqi mübahisənin gedişində müvəqqəti xarakterli müdafiə icraatında verilmiş proqnozun yanlış olduğunu müəyyən etsin. Xidməti vəzifəyə görə müvəqqəti xarakterli müdafiə barədə qəraradın dəyişdirilməsinə misal kimi isə, məhkəmənin müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbiri barədə qəraradına əsasən, sosial ödənişlər alan şəxsin yüksək əmək haqqı ödənilən iş yeri ilə təmin olunduğunun müəyyən edilməsini göstərmək olar. Məhkəmə müvəqqəti xarakterli müdafiə barədə qəraradı həmçinin o hallarda ləğv edə bilər ki, qəraradda ərizəçinin iddia qaldırması üçün müddət təyin edilmiş olsun və ərizəçi həmin müddət ərzində iddia qaldırmasın. Məhkəmə bu müddəti digər maraqlı şəxsin vəsatəti əsasında da təyin edə və bununla da, ərizəçini iş üzrə qəti qərar qəbul olunması məqsədilə addımlar atmağa məcbur edə bilər. Əgər ərizəçi iddianın qaldırılması istiqamətində heç nə etməzsə, təyin edilmiş

müddət bitdikdən sonra məhkəmə ərizəçinin müvəqqəti xarakterli müdafiəyə ehtiyacının (hüquqi marağının) aradan qalxdığına dair qənaətdən çıxış edəcəkdir.

İPM-in 44.2-ci maddəsi tərəflərə də işin hüquqi və ya faktiki hallarının dəyişməsi hallarında müvəqqəti xarakterli müdafiə barədə qərardadın ləğvi, yaxud dəyişdirilməsi haqqında vəsatət qaldırmaq hüququ verir. Məsələn, əgər evin sökülməsi barədə qərardan şikayət verildiyi hallarda mübahisə predmetini təşkil edən ev özü-özünə uçarsa və buna görə müvəqqəti xarakterli müdafiə icraatının predmeti ola bilməzsə, müvəqqəti xarakterli müdafiə barədə qərardadın əsası artıq aradan qalxmış olacaq. Belə halda proses iştirakçıları işin faktiki hallarının dəyişməsi səbəbindən qərardadın ləğv edilməsi ilə bağlı vəsatət qaldıra bilərlər.

İPM-in 44.4-cü maddəsinə müvafiq olaraq, müvəqqəti xarakterli müdafiə barədə qərardad ən gec inzibati aktın artıq mübahisələndirilə bilmədiyi gün və ya iş üzrə qəbul edilmiş qərarın qanuni qüvvəyə mindiyi gün öz qüvvəsini itirmiş sayılır. Məsələn, əgər iddiaçı əlverişsiz inzibati akta qarşı axımı davam edən iddia müddətini buraxarsa, müvəqqəti xarakterli müdafiə icraatı ilə bağlı qəbul edilmiş müsbət qərar da ona kömək etməyəcək.

Səkkizinci fəsil

MƏHKƏMƏ QƏRARININ QURULUŞU

A. Ümumi məsələlər: məzmun və forma

Məhkəmə qərarının məzmun və forması İPM-in 69-cu və 4.1-ci maddələri ilə müəyyən edilmişdir. Buraya aşağıdakılar aiddir:

- **giriş hissəsi** (bax: İPM-in 69.1.1 və 69.2-ci maddələri)

Məhkəmə qərarının giriş hissəsində onun qəbul edildiyi tarix və yer, qərarı qəbul etmiş məhkəmənin adı, qərarın qəbul edilməsində iştirak etmiş hakimlərin (hakimin) soyadı, adı, atasının adı, proses iştirakçılarının, onların qanuni və (və ya) səlahiyyətli nümayəndələrinin adı, soyadı, atasının adı, ixtisası və vəzifəsi, yaşayış yeri, habelə məhkəmə icraatında onların statusu göstərilməlidir.

- **təsviri hissə** (bax: İPM-in 69.1.2 və 69.3-cü maddələri)

Məhkəmə qərarının təsviri hissəsində mübahisənin predmeti və mübahisə ilə bağlı işin faktiki vəziyyəti yığcam şəkildə və mahiyyəti üzrə ifadə olunmalıdır.

Bununla bağlı ətraflı məlumat almaq üçün aşağıda «təsviri hissə» başlıqlı hissəyə bax.

- **əsaslandırma hissəsi** (bax: İPM-in 69.1.3-cü maddəsi və 69.4-cü maddəsinin 1-ci cümləsi)

Məhkəmə qərarının əsaslandırma hissəsində qərar qəbul edilərkən məhkəmənin əsaslandığı faktiki hallar və sübutlar,

istinad etdiyi normativ hüquqi aktlar və onların qiymətləndirilməsi göstərilməlidir. Bununla bağlı ətraflı məlumat almaq üçün aşağıda «əsaslandırma hissəsi» başlıqlı hissəyə bax.

- **nəticə hissəsi** (bax: İPM-in 69.1.4 və 69.5-ci maddələri)

Məhkəmə qərarının nəticə hissəsində məhkəmənin gəldiyi nəticə, prosessual xərclər və həmin qərara qarşı hüquqi müdafiə vasitələrindən istifadə qaydası və müddəti göstərilməlidir. Nəticə hissəsi qərarın icra edilməsi üçün əsasdır və ona görə də nəticə hissəsinin qüsursuz redaksiyada tərtib olunması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bununla bağlı ətraflı məlumat almaq üçün aşağıda «nəticə hissəsi» başlıqlı hissəyə bax.

- **hakimlərin imzaları.**

B. Təsviri hissə

Əvvəlcədən hazırlanmış iş materiallarından çıxarış (bununla bağlı ətraflı məlumat almaq üçün «İşin faktiki halları ilə iş» başlıqlı fəsilə bax) məhkəmə qərarının təsviri hissəsinin hazırlanması üçün istifadə oluna bilər. İPM-in 69.3-cü maddəsinə müvafiq olaraq, məhkəmə qərarının təsviri hissəsində proses iştirakçılarının mövqeləri nəzərə alınmaqla, mübahisənin predmeti və mübahisə ilə bağlı işin faktiki vəziyyəti **yığcam** şəkildə və mahiyyəti üzrə ifadə olunmalıdır. Təsviri hissə işin məhkəmə tərəfindən müəyyən edilmiş bütün faktiki hallarına əsaslanır. Qanunvericinin Məcəllədə mübahisə predmetinin və mübahisə ilə bağlı işin faktiki vəziyyətinin yığcam şəkildə ifadə edilməli olunmasını bildirməsi prosesə qənaət olunmasına xidmət edir. Belə ki, lüzumsuz yerə «aşıb-daşan» qərarlar işləri çox olan hakim üçün həddindən

artıq vaxt sərfi deməkdir. Müvafiq maddədə **mahiyyət** üzrə ifadə olunmanın vurğulanması da bununla əlaqədardır. Normanın bu cür redaksiyada verilməsi aydın şəkildə onu göstərir ki, təsviri hissə və əsaslandırma hissəsi arasında zəruri balansı yaratmaq məqsədilə qərarın təsviri hissəsində hüquqi qiymətləndirmə üçün əhəmiyyət kəsb edən bütün faktlar əksini tapmalıdır.

İPM-in 69.3-cü maddəsinin tələblərinə cavab vermək üçün məhkəmə qərarının **təsviri hissəsinin strukturunu** aşağıdakı qaydada təklif etmək olar:

- giriş cümləsi;
- işin faktiki halları (məhkəmə tərəfindən müəyyən edilmiş);
- iddiaçının izahatı (işin hüquqi və faktiki hallarına dair);
- iddiaçının tələbləri;
- cavabdehin etirazları;
- cavabdehin izahatı (işin hüquqi və faktiki hallarına dair);
- proses gedişatının tarixi.

1. Giriş cümləsi

Giriş cümləsi oxucunun bir neçə söz əsasında qərarın «mövzusu» barədə təəssürat əldə edə bilməsi baxımından məqsədəuyğun hesab olunur.

Məsələn: İddiaçı yaşayış evinin tikintisi üçün ona icazə verilməsini istəyir.

2. İşin faktiki halları

İşin faktiki halları hissəsində söhbətin artıq baş vermiş hadisələrdən getdiyini aydın şəkildə göstərmək üçün mətnin

axıçı üslubda və nəqli keçmiş zaman formasında yazılması tövsiyə olunur. Bu zaman tərəflərin məlumat verdiyi hadisələrin və iddia qaldırılana qədər inzibati icraat çərçivəsində atılmış addımların (məsələn, inzibati aktın qəbulu, inzibati şikayətin verilməsi, şikayət instansiyasının qərarı, inzibati aktların təqdim olunması, məhkəməyə qədərki hüquqi müdafiə vasitələrinin daxil olması) ümumiləşdirilmiş şəkildə qısa və xronoloji (tarixi) ardıcılıqla təsvir edilməsi məqsədəuyğun hesab olunur.

Misal:

Özünün «Azer-Food» adlı restoranında spirtli içkilər sata bilmək üçün lisenziya almaq istəyən iddiaçı bununla bağlı cavabdeh inzibati orqana müraciət etmiş və onun ərizəsi 3 iyul 2009-cu il tarixdə həmin inzibati orqana daxil olmuşdur. Cavabdeh 10 iyul 2009-cu il tarixdə qəbul etdiyi və iddiaçıya 11 iyul 2009-cu il tarixdə təqdim olunmuş qərarla iddiaçıya belə bir lisenziya verilməsindən imtina etmişdir. Qərarını əsaslandırmaq üçün cavabdeh əsasən bildirmişdir ki, iddiaçının davamlı xarakter daşıyan spirtli içki asılılığı insanların sağlamlığı üçün böyük təhlükə təşkil edir. Fikrini davam etdirərək, cavabdeh müvafiq qərarında daha sonra qeyd etmişdir ki, iddiaçı bu asılılıqdan irəli gələn məhdudiyətlərə görə spirtli içkilər satmaq icazəsi olan bir restoranı etibar ediləcək şəkildə idarə edə bilmək üçün münasib şəxs hesab olunmur. İddiaçı bu qərardan inzibati şikayət vermiş və həmin şikayət 15 iyul 2009-cu il tarixdə cavabdeh inzibati orqana daxil

olmuşdur. Şikayətinin əsaslandırma hissəsində iddiaçı neçə ildir ki, artıq spirtli içki içmədiyini və buna görə də ona arzu etdiyi lisenziyanın verilməsi üçün heç bir şübhənin olmadığını bildirmişdir. Cavabdeh 18 iyul 2009-cu il tarixdə qəbul edilmiş və iddiaçıya 20 iyul 2009-cu il tarixdə təqdim olunmuş qərarla iddiaçının şikayətini rədd etmişdir. Qərarını əsaslandırmaq üçün cavabdeh yenə də iddiaçı tərəfindən mübahisələndirilən ilkin qərarında əksini tapmış əsaslara istinad etmiş və bundan başqa qeyd etmişdir ki, iddiaçı bütün şəhərə məlum olan borcluluq vəziyyətinə görə də spirtli içkilər satışına icazə verən lisenziyadan etibar olunacaq və lazımı qaydada istifadə edəcək şəxs hesab olunmur.

3. İş materiallarının məzmununa göndəriş edilməsi

İş materiallarının tərkib hissələrinin məzmununun da qərarın təsviri hissəsinə daxil edilə bilməsi **vacibdir** (köçürmə və ya onların tamamilə unudulmasına yol verilmədən). İPM-in 69.3-cü maddəsinin 2-ci cümləsi bunu açıq şəkildə nəzərdə tutur. Həmin müddəaya əsasən, qərarın təsviri hissəsində mübahisənin predmetini və mübahisə ilə bağlı işin faktiki vəziyyətini kifayət qədər əks etdirən müvafiq sənədlərə istinad etmək zəruridir. Bu normanın özü də prosesə qənaət olunmasına xidmət edir. Belə ki, bu qayda da hakimi əlavə sənədlərin (qərarlar, tikinti sənədləri və s.) məzmununu qərara köçürməli olmaq öhdəliyindən qoruyur, lakin eyni zamanda, sənədlərin məzmununu hüquqi mübahisənin həll olunması işinə daxil edir.

Misal

İddiaçı planlaşdırdığı evin tikintisi üçün çertyojlar və statik şərtlər barədə rəy tərtib etmişdir. Bu sənədlərin məzmunu barədə ətraflı məlumat almaq üçün 13 may 2009-cu il tarixli çertyojun və statik şərtlər haqqında 5 iyun 2009-cu il tarixli rəyin məzmununa istinad edilir (iş materiallarının 6-8-ci və 11-13-cü səhifələri).

İşin hüquqi qiymətləndirilməsi üçün sənədlərin məzmunu əhəmiyyət kəsb etdikdə, onları qərarın təsviri hissəsində sadalamaq zəruridir. Lakin çertyojların məzmununu yazılı şəkildə təsvir etmək çətin olduğu və bu, çoxlu vaxt apara biləcəyi üçün iş materiallarının məzmununa göndəriş etmək məqsədəuyğun hesab olunur. Bu zaman oxucunun heç bir çətinlik olmadan müəyyən bir sənədlə tanış ola bilməsi üçün iş materiallarının müvafiq tərkib hissəsinin dəqiq (adı, tarixi və iş materiallarının neçənci səhifəsində yerləşməsi) göstərilməsi vacibdir.

4. Tərəflərin izahatları

Tərəflərin (nadir hallarda rast gəlinən) mübahisəli izahatları məhkəmənin onların faktlar barədə hansı baxımdan müxtəlif fikirdə olmalarını araşdırdığı ilkin yoxlama nəticəsində nizamlanmış olmalıdır. Məhkəmənin mübahisənin hüquqi həllini tərəflərin bildirdiklərindən asılı olmayaraq bilməsi şərt qismində müəyyən olduğu üçün tərəflərin **hüquqi baxışlarının** təsvir edilməsi yalnız o halda tövsiyə olunur

ki, bu, oxucunun tərəflərin izahatlarını başa düşməsinə kömək etsin (məsələn, inzibati hüquqda əksər hallarda olduğu kimi, tərəflər yalnız hüquqi baxışlar ətrafında mübahisə etdikdə).

Misal

İddiaçının fikrincə, o, spirtli içkilər satışı üçün lisenziyanın icrası ilə bağlı məsuliyyəti daşımaq iqtidarındadır. O iddia edir ki, ona qeyri-məhdud şəkildə etibar oluna bilər və hamı onu spirtli içkilərlə məsuliyyətli davranan bir şəxs kimi tanıyır.

Cavabdeh prosesdən əvvəl gətirdiyi dəlillərə istinad edir. O iddia edir ki, iddiaçı şəhərdə hamının tanıdığı, tamamilə borc içində olan bir əyyaşdır.

(İzah: Bu, cavabdehin istinad etdiyi və iddiaçının izahatından fərqlənən bir izahatdır. Ona görə də bu izahatın cavabdehin mübahisəli xarakter daşıyan izahatında təsvir edilməsi tövsiyə olunur).

5. Tərəflərin vəsatətləri

İPM-in 69.3-cü maddəsində qeyd olunmuş iddiaçının tələbi və cavabdeh tərəfin etirazı müvafiq olaraq tərəflərin verdiyi vəsatətlərə istinad edir. Bu vəsatətlər məhkəmə qərarının əsasını təşkil etdikləri üçün onları indiki zamanda ifadə etmək tövsiyə olunur. Bu zaman tərəflərin iş (iddia) üzrə icraatda verdikləri vəsatətlər həlledici əhəmiyyət kəsb edir. Məsələn, tərəflərin təqdim etdiyi sənədlərdə xərclər

barədə vəsatətlər ona görə vacib sayılmır ki, məhkəmə bu məsələni onsuz da xidməti vəzifəsinə görə həll edir. Əks təqdirdə, yəni xərclərin prosesi uduzmuş tərəfin üzərinə qoyulmasına dair vəsatətin verilməməsi belə bir nəticəyə gəlməyə əsas verərdi ki, tərəflərdən heç biri prosessual xərcləri ödəmək vəzifəsi daşımır. Beləliklə, prosessual xərclərin ödənilməsi təmin edilməli olduğu üçün məhkəmə bu məsələni tərəflərin vəsatət təqdim edib-etməmələrindən asılı olmayaraq həll edir.

Misal:

İddiaçı cavabdehin 10 iyul 2009-cu il tarixli qərarının 18 iyul 2009-cu il tarixli redaksiyada ləğv olunaraq ona «Azer-Food» adlı restoranında spirtli içkilər sata bilmək üçün lisenziya verilməsini tələb edir.

Cavabdeh iddianın rədd olunmasını tələb edir

6. Prosesin xronologiyası

İddianın məhkəməyə daxil olmasından (iddianın verilməsi, bax: İPM-in 45.1 və 45.4-cü maddələri) həyata keçirilən bütün prosessual hərəkətlər prosesin xronologiyası adlandırıla bilər. Onlar oxucuya daha yaxşı başa düşülmə məqsədilə iddiaçının iddianı nə vaxt qaldırması (bu müddətlərin hesablanması baxımından vacib məqamdır), hüquqi mübahisədə hansı dəyişikliklərin baş verməsi, üçüncü şəxslərin icraata cəlb olunub-olunmaması və məhkəmənin müəyyən faktların mövcudluğuna dair sübutları araşdırıb-araşdırmadığı barədə məlumat verir.

Həqiqətən də proses gedişatının tarixi barədə məlumat verilməsi yalnız o zaman zəruri sayılır ki, məhkəmənin qərarı əks təqdirdə anlaşılmasın (buna misal qismində iddianın dəyişdirilməsini göstərmək olar. Fərz edək ki, iddiaçı ilkin olaraq rüsum haqqında qərarın ləğvini istəmişdir. Lakin o, hər bir halda rüsum ödəməli olduğunu öyrəndikdən sonra iddiasını dəyişdirərək rüsum haqqında qərarın rüsum məbləğinin 70 manatı keçdiyi həddə ləğv olunması haqqında tələb irəli sürmüşdür) və ya bu, müddətlərin hesablanması baxımından zəruri olsun. Hüquqi mübahisənin əksər mərhələləri nə qərarın hüquqi qiymətləndirilməsi, nə də onun başa düşülməsi üçün əhəmiyyət kəsb etmir (məsələn, məhkəmə bildirişlərinin göndərilməsi, məhkəmənin yardım etmək vəzifəsinin həyata keçirilməsi və s.). Bu halların göstərilməsi qərarın təsviri hissəsini əslində ağırlaşdırır və oxucuda çəşqinliq yarada bilər. Ona görə də onların qeyd olunmaması tövsiyə edilir. Prosesin gedişatını məhkəmə qərarının elə hissələrində təsvir etmək məsləhət görülür ki, bu, oxucunun qərarı başa düşməsinə kömək etsin. Misal üçün, iddianın məhkəməyə daxil olması, elə təsviri hissənin giriş cümləsində də qeyd oluna bilər. İddiaya edilən dəyişikliklər isə, yaxşı olardı ki, aktual tələblərin təsvirindən əvvəl verilsin.

Misal

İddiaçı öz istəyini 23 iyul 2009-cu il tarixdə məhkəməyə daxil olmuş iddia ilə tələb etməkdə davam edir.

Məhkəmə sübutlar haqqında 25 iyul 2009-cu il tarixdə qəbul etdiyi qərardada müvafiq olaraq, yazılı ekspert rəyi əsasında sübutları araşdırmışdır. Sübutların araşdırılmasının nəticəsi ilə bağlı məhkəmə iclasının protokoluna (iş materiallarının səhifəsi) göndəriş edilir.

İddiaçının, əvvəlcə ... barədə tələb irəli sürməsindən sonra o, indi barədə tələb irəli sürür.

İddiaçı iddianın evin bacasının götürülməsi haqqında qərara dair hissəsini geri götürdükdən sonra barədə tələb irəli sürür.

Tərəflər müştərək bəyanatla hüquqi mübahisənin bacanın sökülməsinə münasibətdə nizamlanmışığını bəyan etdikdən sonra iddiaçı barədə tələb irəli sürür.

C. Əsaslandırma hissəsi

I. Ümumi məsələlər

Məhkəmə qərarının əsaslandırma hissəsinə olan tələblər əsasında Almaniyada qərar üslubu deyilən bir üslub təşəkkül tapmışdır ki, bu da hüquqi vəziyyətin prosesə qənaətedici, sistematik və həm tərəflər, həm də yuxarı instansiya məhkəmələri üçün anlaşılın şəkildə təsvir edilməsi üçün özünü doğrultmuş bir qayda sayılır. Təbii ki, bu üslub məcburi qüvvəyə malik deyil. Lakin o, qərarın strukturunu və anlaşılın olmasını sadələşdirməklə hüquqi dəlillərdən istifadənin istənilən növü ilə bağlı tətbiq oluna bilər.

Qərarın üslubunun əsasları aşağıda təsvir olunacaqdır. Qərarın əsaslandırma hissəsi qərarın bütün potensial oxucularına (məhkəmə tərkibindəki hakim həmkarlara, mübahisə tərəflərinə və şikayət verilən yuxarı instansiya məhkəməsinə) məhkəmənin qəbul etdiyi qərara necə gəldiyinin izah olunmasına xidmət edir. Məhkəmənin istinad etdiyi faktlar, sübutlar və hüquqi aktlar təsvir və izah olunmalıdır. Qərara aparıb çıxaran düşüncə yollarını tam və anlaşılan şəkildə göstərmək üçün əsaslandırma hissəsini yoxlamaların nəticəsindən çıxış edərək aşağıdakı şəkildə qurmaq tövsiyə olunur.

II. Baş cümlələr

Əsaslandırma hissəsi qərarın nəticə hissəsini ümumiləşdirən və əsaslandırma **baş cümlə** ilə başlayır. Bununla bağlı müxtəlif iddia növləri üzrə baş cümlələrin necə tərtib edilməsinə dair aşağıdakı nümunələrə nəzər yetirək.

1. Mübahisələndirmə haqqında iddialar

İddia mübahisələndirmə haqqında iddia kimi mümkün və əsaslı sayılır. Mübahisələndirilən inzibati akt qanuna ziddir və iddiaçının hüquqlarını pozur (İPM-in 70.1-ci maddəsi).

Yaxud:

İddia mübahisələndirmə haqqında iddia kimi mümkün sayılsa da, əsaslı deyil. Mübahisələndirilən inzibati akt qanunidir və iddiaçının hüquqlarını pozmur (İPM-in 70.1-ci maddəsi).

Yaxud:

İddia mübahisələndirmə haqqında iddia qismində mümkün sayılsa da, yalnız qismən əsaslıdır. Mübahisələndirilən inzibati akt 80 manata qədər rüsum ödənilməsi baxımından qanunidir, 80 manatdan çox olan hissədə isə iddiaçının hüquqlarını pozur.

Yaxud:

İddia mübahisələndirmə haqqında iddia qismində mümkün sayılır. O, 1-ci cavabdehə münasibətdə əsaslı deyil, 2-ci cavabdehə münasibətdə isə əsaslıdır.

2. Məcburetmə haqqında iddialar

İddia məcburetmə haqqında iddia qismində mümkün sayılsa da, əsaslı deyil. İddiaçı cavabdehdən arzu etdiyi tikintiyə icazənin verməsini tələb etmək hüququna malik deyil (İPM-in 73.1-ci maddəsi).

Yaxud:

İddia məcburetmə haqqında iddia qismində mümkün sayılır və əsaslıdır. Tikintiyə icazənin verilməsindən imtina olunması ilə iddiaçının hüquqları pozulmuşdur.

Beləliklə, əsaslandırma hissəsində qərarın məzmununu əvvəlcədən göstərdikdən sonra hüquqi yoxlama başlayır ki, bu da struktur baxımından əvvəlcə iddianın yoxlanılmasına, sonra isə xərclər barədə məsələnin həllinə həsr olunur.

Ardıcıl olaraq əsaslandırılmış qərar da baş cümlədən sonra gələn hər bir hissə (ən azı düşüncələrdə) «çünki», yaxud

«ona görə ki» və ya «və» bağlayıcısı ilə əvvəlki bölmə ilə əlaqələndirilməlidir. Hər bir hüquqi yoxlama aşağıdakı hissələrdən ibarət olur:

- nəticə, həlledici normanın göstərilməsi;
- normanın məzmununun açıqlanması;
- konkret işin faktiki hallarının normanın ayrı-ayrı dispoziisiya şərtlərinə tətbiq edilməsi.

Həlledici olan odur ki, düşüncə və yoxlama addımları arasındakı əlaqə aydın şəkildə göstərsin və qərar oxunulan zaman heç bir sual meydana çıxmasın. «Nə üçün?» və ya «Nəyə görə?» kimi istənilən açıq sualın yaranması əsaslandırma zəncirində hansısa bir aralıq addımın olmamasına işarə edir.

Bununla əlaqədar olaraq, İPM-in 73.1-ci maddəsinə əsasən, məcburetmə haqqında iddia üzrə çıxarılmış məhkəmə qərarına dair aşağıdakı mücərrəd misala nəzər yetirək:

İİQ-nin 67.3-cü maddəsinə müvafiq olaraq, iddiaçının məcburetmə haqqında iddia vasitəsilə cavabdehdən tarixli rüsumlar haqqında qərarın ləğvini tələb etmək hüququ var (çünki). Bu müddəyə əsasən, qanunsuz əlverişsiz akt ləğv olunmalıdır (və). Bu şərtlər mövcuddur (çünki). Cavabdeh tərəfindən qəbul edilmiş müəyyən hərəkətləri etməkdən çəkinməyə dair qərar ... maddəyə müvafiq olaraq qanuna ziddir (çünki). Həmin maddəyə uyğun olaraq, bu cür qərar yalnız mövcud olduqda qəbul edilə bilər (və). Lakin baxılan işdə bu şərtlər mövcud deyil (çünki). İnzibati aktın qanuna zidd olması şərti mövcud deyil... (çünki). Belə ki, inzibati akt yalnız o zaman qanuna zidd sayılır ki, o, hər hansı bir normanın dispoziisiya şərtlərini yerinə yetirməsin (və). Baxılan işdə isə, vəziyyət belə deyil (ona görə ki). Cavabdeh ...

maddəsinə müvafiq olaraq, iddiaçıya yoldan istifadə etməyi qadağan etmək səlahiyyətinə malik olmuşdur (çünki). Həmin müddəyə əsasən, küçədən istifadənin qadağan edilməsi mümkündür, əgər... (və)... Bu şərtlər mövcuddur (çünki)...

Müvafiq dispoziya şərtləri də bu formada yoxlanılır. Onların anlayışının verilməsi və işin faktiki hallarının həmin dispoziya şərtlərinə tətbiqi əsasında əvvəlcədən yazılan nəticə müəyyən olunur.

Beləliklə, hüquqi qiymətləndirmə (tövsif) aşağıdakı qaydada həyata keçirilir:

→ konkret hüquqi nəticə (iddiaçı təhlükəli sayılan itin saxlanılması üçün icazənin verilməsini tələb etmək hüququna malikdir) → mücərrəd norma; iddia tələbinin qanuni əsası (tələb hüququ maddə ...-dən irəli gəlir) → normanın məzmununun sadə sözlərlə verilməsi (bu müddəyə əsasən, əgər ... şərtləri mövcuddursa, təhlükəli sayılan itin saxlanılmasına icazə verilməsini tələb etmək hüququ mövcud olur) → aralıq müəyyən etmə (bu şərtlər mövcuddur) → birinci dispoziya şərtinin mövcudluğunun müəyyən edilməsi (iddiaçı it saxlayandır...) → birinci dispoziya şərtinin anlayışının verilməsi (it saxlayan o şəxsdir ki, o, heyvanın üzərində onun müqəddəratını təyinetmə hakimiyyətinə malik olsun və öz istəyi ilə itin xərclərini daşısın, itin ümumi dəyərindən özü üçün istifadə etsin və onun itmə riskini daşısın) → baxılan işin əsasında duran faktiki halın bu anlayış əsasında tövsif edilməsi (it iddiaçının evində yaşayır, iddiaçı itin qayğısına qalma, onun əhliləşdirilməsi və qidalanması xərclərini daşıyır) → ikinci dispoziya şərtinin mövcudluğunun

müəyyən edilməsi (iddiaçı it saxlayan qisimdə etibar oluna bilən şəxsdir) → ikinci dispoziya şərtinin anlayışının verilməsi (it saxlayan o şəxslər etibarlı sayılırlar ki, onlar başqa şəxslərin həyatı və ya sağlamlığı əleyhinə cinayət törətməyə görə məhkum edilməmiş olsunlar, yaxud itlərə işgəncə verməyə, yaxud onlarla başqa bir şəkildə pis rəftar etməyə görə barələrində məhkəmə qərarı çıxarılmamış olsun) → baxılan işin əsasında duran faktiki halın bu anlayış əsasında tövsif edilməsi və s.

Yuxarıda təsvir olunan bu struktur ilk baxışdan mürəkkəb görünə bilər. Lakin o, müvafiq normalar əsasında tək-cə hüquqi savadı olmayan oxucu üçün qərarın əsasında duran mülahizələrin yığcam və anlaşılın şəkildə ümumiləşdirilməsinə imkan verir. Təsvir olunan sistem həm də qərarı qəbul edən hakimə qısa zaman ərzində ümumi təsəvvür yaratmaq üçün yaxşı fürsət yaradır və qərarın əsasında dayanan fikirlərin gəlinmiş nəticəni əsaslandırır-bəsaslandırmadığını diqqətlə yoxlamağa yol verir. Qərarın yazılması zamanı onun bu formada əsaslandırılmasının mümkün olmaması müəyyən olunsaysa, bu, əvvəlcə düşünülmüş həll yolunun yanlış olması və nəticə barədə yenidən düşünülmənin zəruri olması demək olacaqdır.

İPM-in 69.1.3 və 69.4-cü maddələri nəzərə alınmaqla, əsaslandırma hissəsinin konkret olaraq necə qurulması təbii ki, daim konkret halın xüsusiyyətlərindən asılıdır. Təsviri hissədə olduğu kimi, burada da həlledici məsələ düşüncələrin anlaşılın, yəni hər hansı bir oxucunun nöqtəyi-nəzərindən məntiqi və başa düşülən şəkildə əks etdirilməsidir.

III. Əsaslandırma hissəsinin strukturu

1. Mümkünlüklə bağlı

Əgər **iddia mümkün sayılarsa**, baş cümlədə əksini tapmış müəyyən etmədən kənar, ayrı-ayrı mümkünlük şərtləri barədə yalnız iddia növünün yol veriləliyinə dair qeydlərin edilməsi zəruridir ki, bu da yalnız aşağıdakı hallarda baş verir:

- baxılan iş bir (və ya bir neçə) mümkünlük şərtinə dair xüsusiyyətlərlə səciyyələnsin (məsələn, iddianın dəyişdirilməsi, qismən geri götürülməsi, müəyyən iddia növlərinin mümkünlük şərtləri və s.);
- hər hansı bir mümkünlük məsələsi həqiqətən də problematik xarakter daşsın (məsələn, müddətlərlə bağlı məsələlərə görə);
- tərəflər arasında hər hansı bir mümkünlük məsələsi barədə mübahisə mövcud olsun.

Əgər iddia mümkün sayılmazsa, məhkəmə onun mümkün sayılmaması haqqında qərardad qəbul edir (İPM-in 35.3-cü maddəsi). Bu qərardad əsaslandırılmalıdır, çünki ondan şikayət verilə bilər. Əsaslandırma hissəsində məhkəmə yalnız iddianın mümkün sayılmaması fikrində olduğunu açıqlamalıdır. Bu o deməkdir ki, qərar üçün əhəmiyyət kəsb edən normadan çıxış edərək onun əlamətlərindən hansının nəyə görə mövcud olmaması əsaslandırılmalıdır. İddia mümkün sayılmadıqda, qərardadda bütün digər qeydlərin (xüsusilə, iddianın əsaslı olub-olmaması ilə əlaqədar) edilməsinə lüzum yoxdur.

2. Əsaslılıq

Əsaslılıqla bağlı işi yüngülləşdirmək məqsədilə müəyyən çərçivə modellərinə istinad edilə bilər. Həmin modellər bir-birindən ilk növbədə hansı nəticənin əsaslandırılmalı olması baxımından fərqlənir.

a) İddianı tamamilə təmin edən qərar

Əgər iddia tam həcmdə təmin olunursa, həm əsas, həm də əlavə (məsələn, hesablanmış faizlər, xərclər və s.) tələblər üçün əsaslandırma yalnız dispozişiya şərtləri mövcud olan iddia tələbinin qanuni əsasına münasibətdə həyata keçirilir. İddia tələbinin bir neçə mümkün qanuni əsası mövcud olduqda, əsaslandırma üçün bunlardan ən asanı seçilir. İddia tələbinin digər qanuni əsasları ilə bağlı şərtlərin mövcud olub-olmaması yoxlanılmaya da bilər. Belə ki, iddia tələbinin digər qanuni əsaslarının təfərrüatına varma məhkəmə qərarını lüzumsuz yerə uzada bilər.

b) İddianı tamamilə rədd edən qərar

İddiyanın tamamilə rədd olunduğu məhkəmə qərarında icraat materiallarına əsasən (ciddi olaraq) nəzərə çarpan iddia tələbinin bütün qanuni əsaslarına və səlahiyyətverici normalara (tərəflərin müvafiq sənədlərdə xatırlatmadıqları əsaslar da daxil olmaqla) münasibət bildirilməlidir. Lakin burada, iddianı təmin edən qərardan fərqli olaraq, hər bir əlamətin bir-bir tövsif edilməsinə ehtiyac yoxdur. Əksinə, prinsip etibarilə nəzərə çarpan hər bir iddia tələbinin qanuni əsası üçün yalnız ərizənin uğursuzluğuna səbəb olacaq

əlamətə münasibət bildirmək kifayət edir. Buna misal olaraq aşağıdakı halı göstərmək olar:

İddiaçı öz tələbini ... maddəsi ilə uğurlu şəkildə əsaslandırma bilməz.

§ X-dən tələb hüququ yaranmır.

Tələb hüququnu həyata keçirmək üçün zəruri olan ... şərti mövcud deyil.

Tələb hüququ § Y-dan da irəli gəlmir.

Baxılan işdə Y maddəsinin şərtlərinin mövcud olub-olmamasını yoxlamağa ehtiyac yoxdur. Çünki ... tələb etmək üçün şərt, hər bir halda olmasıdır. Bu isə, baxılan işdə mövcud deyil.

c) İddianı qismən təmin edən qərar

İddia yalnız qismən təmin edilərsə və qalan hissədə rədd olunarsa, bu cür qərarın əsaslandırma hissəsi, prinsip etibarilə iddianı tamamilə təmin və rədd edən məhkəmə qərarlarının təsviretmə formalarının kombinasiya edilmiş formasında tərtib oluna bilər.

Bu, o deməkdir ki, iddianın yalnız qismən təmin edildiyini bildirməli olan ümumi xarakterli baş cümlənin ardınca, bir qayda olaraq, əvvəlcə iddianın əsaslandırılmış, sonra isə, əsaslandırılmamış hissəsi ilə bağlı qeydlər gəlir. Təsviretmə konkret olaraq iddianı təmin və rədd edən məhkəmə qərarları ilə bağlı yuxarıda əks olunmuş qaydalara uyğun həyata keçirilir.

Hər hansı bir məhkəmə qərarının məntiqi və anlaşılan surətdə qurulması üçün həlledici meyar (bunu təsvir edilmiş

«çərçivə modellərində» də görmək olar) ondan ibarətdir ki, əsaslandırma üçün başlanğıc nöqtə **daim** qərarın qəbul edilməsi ilə bağlı əhəmiyyət kəsb edən hüquq normasıdır (yəni məcburetmə, mübahisələndirmə və öhdəliyin icrası haqqında iddialarda hər şeydən əvvəl inzibati orqanın fəaliyyəti üçün iddia tələbinin qanuni əsasının və ya səlahiyyətverici əsasın tətbiqinin qanuni olması). Ona görə də bu normanın adı müvafiq şərtlər dəqiq göstərilməklə çəkilməlidir.

Bundan əlavə, məntiq hər şeydən əvvəl qərarın əsaslandırma hissəsinin nəticə və təsviri hissələrə uyğun olmasını tələb edir. Əgər nəticə hissəsinə əsasən, iddia tam təmin olunursa, qərarın əsaslandırma hissəsində iddianın bir hissəsi əsaslandırılmamış qisimdə nəzərdən keçirilə bilməz.

Mübahisəli hüquqi məsələlər barədə gətirilən dəlillərin ətraflı olub-olmaması konkret işdə toxunulan məsələlərin əhəmiyyətindən çox asılıdır. Əgər söhbət yalnız akademik baxımdan müzakirə edilən bir məsələdən (məsələn, hər hansı bir hüququn təbiətindən) gedirsə, onda, təsvir hər bir halda bir neçə cümlə ilə məhdudlaşmalıdır. Yox, əgər tərəflərin izahatına əsasən, onlar müəyyən bir hüquqi məsələ barəsində mübahisə edirsə, onda məhkəmənin düşüncələr yolunu və qərarı necə qəbul etməsini onlara anlaşılan surətdə izah etmək üçün bu məsələlərə geniş toxunması məqsədəuyğun hesab edilir. Bu zaman «toxunmaq» dedikdə, hər hansı bir baxışın lehinə və əleyhinə olan mühüm dəlilləri qiymətləndirməklə rəy bildirmək başa düşülür.

ç) Xərclər və icra barədə qərarların əsaslandırılması

Bu cür qərarlara münasibətdə, bir qayda olaraq, qərarın söykəndiyi normaları (dəqiq abzas və cümlə göstərilməklə) sadalamaq yetərli sayılır. Normaların dəqiq göstərilməsi ona görə vacib hesab olunur ki, qərarın hüquqi savadı olmayan oxuyucusu da məhkəmənin xərclər və icra barədə qərarını hansı norma ilə əsaslandırıdığını qanunda tapa bilsin.

d) Xüsusi problem: sübutların qiymətləndirilməsi, sübutetmə vəzifəsi ilə bağlı qaydalar

Qərarın əsaslandırma hissəsində məhkəmə həm də sübutları qiymətləndirir. Bununla əlaqədar tətbiq olunan qaydalar, prinsip etibarilə mülki prosesdəki prinsiplərdən və qaydalardan fərqlənmir (sübutetmə vəzifəsinə dair maddi-hüquqi qaydalar istisna olmaqla, bax: İPM-in 14-cü maddəsi). Yəni inzibati prosesdə əlverişsiz inzibati aktın qəbulunu zəruri edən şərtlərin mövcudluğunu sübut etmək vəzifəsi, prinsip etibarilə inzibati orqanın, məcburetmə və öhdəliyin icrası haqqında iddialarda isə, sübutetmə vəzifəsi iddiaçının üzərinə düşür.

Misal

Əgər inzibati orqan restoran işlədilməsi üçün əvvəlcə verdiyi lisenziyanı sonradan ləğv etmək istəyirsə və bunu əsaslandırmaq üçün iddiaçı tərəfindən işlədilən restoranın gigiyena standartlarına artıq cavab vermədiyini iddia edirsə, bunu sübut etmək vəzifəsi inzibati orqanın üzərinə düşəcəkdir (gigiyena standartlarına riayət edilməməsi sübutların araşdırılması nəticəsindən irəli gəlməzsə).

Misal

İddiaçı kafe açmaq üçün ona lisenziya verilməsini istəyir. Lakin onun bu sahədə səriştəli olması, eləcə də etibarlılığı mübahisə doğurur. Səriştəlilik dispozisiya şərti, etibarlılığın olmaması isə, imtina üçün əsas sayılır. Ona görə də səriştəliliyi sübut etmək vəzifəsi iddiaçının, etibarsız olmanı sübut etmək vəzifəsi isə inzibati orqanın üzərinə düşür.

İnzibati məhkəmə icraatında formal sübutetmə vəzifəsi (məsələn, iddiaçının sübutetməyə dair vəsatət təqdim etməməsi səbəbindən iddianın rədd edilməsi) yoxdur, çünki bu icraat çərçivəsində işin hallarının araşdırılması məhkəmə üçün imperativ norma kimi müəyyən edilmişdir (bax: İPM-in 12-ci maddəsi).

Ç. Nəticə hissəsi

İPM-in 69.5-ci maddəsinə əsasən, məhkəmə qərarının nəticə hissəsində məhkəmənin gəlidiyi nəticə, prosessual xərclər və qərara qarşı hüquqi müdafiə vasitələrindən istifadə qaydası və müddəti göstərilir. Nəticə hissəsi məhkəmə qərarının qəlbidir və onun icrası buradan irəli gəlir. Nəticə hissəsinin tərtibi zamanı səhvə yol verilməsi qərarın icra oluna bilən məzmununa malik olmaması və bununla da, onun faydasızlığı ilə nəticələnmə bilər.

Qanunda qərarın nəticə hissəsində onun **icra qaydası və müddəti** ilə bağlı göstərişlərin də (qərarın icra qaydasının

və müddətinin müəyyən edildiyi hallarda) nəzərdə tutulması təsbit olunmuşdur. Bu qayda prosessual xərclərlə bağlı göstərişlərə də aiddir. Qərarın nəticə hissəsində onun icrası ilə bağlı göstərişlərin də əksini tapıb-tapmaması, əgər taparsa, bunun hansı qaydada təsvir edilməsi icra haqqında prosessual normalara əsasən müəyyən edilir.

Prosessual xərclər və qərarın icrası barədə məsələlərə dair ətraflı məlumat almaq üçün bu kitabın müvafiq fəsillərinə bax.

Qərarın nəticə hissəsində **hüquqi müdafiə vasitələri barədə məlumat** (hüquqi müdafiə vasitəsindən istifadə etmək imkanı, həmin vasitənin növü, hüquqi müdafiə vasitəsinin təqdim edilməli olduğu səlahiyyətli məhkəmə və ondan hansı müddət ərzində istifadə edilməli olması) mütləq göstərilməlidir.

Misal:

Bu qərardan onun təqdim olunduğu gündən 30 gün ərzində Bakı Apellyasiya Məhkəməsinə apellyasiya şikayəti verilə bilər. Apellyasiya şikayətində mübahisələndirilən məhkəmə qərarı dəqiq göstərilməlidir. Şikayət onun verilməsi ilə eyni vaxtda əsaslandırılmalı, yaxud şikayətin əsaslandırma hissəsi şikayətin təqdim edildiyi gündən ən gec 30 gün ərzində birbaşa Bakı Apellyasiya Məhkəməsinə verilməlidir. Şikayətin əsaslandırma hissəsində şikayət verən şəxsin tələbi, habelə şikayət üçün əsas olan faktlar və sübutlar göstərilməlidir (bax: İPM-in 85-ci maddəsi).

D. Hakimlərin imzaları

İPM-in 4.1-ci maddəsinə əsasən, məhkəmə qərarları yazılı şəkildə tərtib edilməli və hakim (işə kollegial qaydada baxıldıqda isə, məhkəmə tərkibinə daxil olan bütün hakimlər) tərəfindən imzalanmalıdır.

İPM-in 4.3-cü maddəsi işə kollegial qaydada baxılarkən hakimlərin hansı qaydada səs vermələrini tənzimləyir.

Doqquzuncu fəsil

QƏRARDADIN MƏZMUNU VƏ STRUKTURU

Yuxarıda artıq qeyd olunduğu kimi, qəraradların forması və məzmunu, prinsip etibarilə qanunla müəyyən olunmayıb və bu məsələ, məhkəmənin diskresion səlahiyyətinə aiddir. Almaniyada da qəraradların strukturu ilə bağlı yalnız müəyyən bir məhkəmə təcrübəsi mövcuddur.

A. Giriş

İcra oluna bilən məzmunu malik olmayan qəraradlarda (məsələn, İPM-in 50-ci maddəsinə əsasən qəbul edilən sübutetmə, iddianın məbləği və məhkəmə icraatına cəlb etmə barədə qəraradlar. Lakin həmin maddənin 50.0.2 və 50.0.3-cü maddələrinə əsasən qəbul edilən qəraradlar yuxarıda qeyd olunan qəraradlardan fərqli olaraq, icra edilə bilən məzmunu malikdirlər), prinsip etibarilə giriş hissəsinin (İPM-in 69.2-ci maddəsinin analogiya qaydasında tətbiqi əsasında) tərtib edilməsinə ehtiyac duyulmur. Bu baxımdan, qəraradın iş nömrəsini, tərəflərin soyadlarını, qəraradın məzmununu, eləcə də hakimin imzasını qəraradın mətninə daxil etmək kifayətdir. Bu cür yanaşma ona görə məntiqli hesab olunur ki, icra oluna bilməyən qəraradlarda tərəflərin şəxsi məlumatlarının tam şəkildə yazılmasını əsaslandırma biləcək heç bir əsas yoxdur. Məhkəmə qərarlarında olduğu kimi, tərəflərin şəxsi məlumatlarının tam şəkildə əksini tapmalı olduğu qəraradlara misal olaraq İPM-in 110.6-cı maddəsinə əsasən

qəbul edilən, tərəflərin müştərək bəyanatı əsasında hüquqi mübahisənin nizamlanması barədə qərarı göstərmək olar. Bu halda, işin mahiyyəti üzrə məhkəmə qərarı qəbul edilmədiyi üçün (hüquqi mübahisənin tərəflərin müştərək bəyanatına uyğun olaraq başa çatması səbəbindən) tərəflər xərclərlə əlaqədar qərardaddan irəli gələn tələbləri icra etməlidirlər.

B. Nəticə hissəsi

Nəticə hissəsinin hansı məzmununda olması qərardadın növündən asılıdır. Məsələn, İPM-in 50.0.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş **icraatın dayandırılması** haqqında qərardad aşağıdakı kimi çox qısa şəkildə tərtib oluna bilər:

İş nömrəsi

Qərardad

Əbilov Quliyevə qarşı hüquqi mübahisəsi üzrə işdə məhkəmə qərara alır:

İcraat dayandırılır.

Bakı, 13 iyun 2009-cu il. Hakimin imzası

Hüquqi mübahisənin tərəflərin müştərək bəyanatına əsasən nizamlanması zamanı İPM-in 110.6-cı maddəsinə əsasən qəbul edilmiş qərardadın nəticə hissəsi hüquqi nəticə baxımından fərqli olmalıdır. Belə bir qərardadın nəticə hissəsi, məsələn, aşağıdakı kimi tərtib oluna bilər:

İş nömrəsi

Qərardad

..... (İPM-in 69.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş tam giriş hissəsi)

Hüquqi mübahisə üzrə işdə tərəflər arasındakı mübahisənin aradan qalxmasına görə icraata xitam verilir. Prosesual xərclərin 40%-ni ödəmək vəzifəsi iddiaçının, 60%-ni ödəmək vəzifəsi isə, cavabdehin üzərinə qoyulur.

C. Əsaslandırma

Heç də bütün qəraradlar əsaslandırılmalı deyil. Barəsində şikayət verilə bilən məhkəmə qəraradları isə mütləq əsaslandırılmalıdır (bax: İPM-in 80.1-ci maddəsi). Bundan başqa, hüquqi müdafiə vasitəsinin mümkünlüyü məsələsinə dair qəraradlarda, eləcə də əsaslandırmanın qanunla birbaşa nəzərdə tutulduğu hallarda (məsələn, sübutların cəlb olunmasına dair şifahi məhkəmə iclasında qaldırılmış vəsatətin rədd edilməsi (bax: İPM-in 58.3-cü maddəsi) haqqında qərarad) əsaslandırma vacibdir. Yox, əgər qəraraddan şikayət verilməsi mümkün deyilsə, onun əsaslandırılmasına ehtiyac yoxdur (misal üçün, İPM-in 24.7-ci maddəsinə əsasən, buraxılmış prosesual müddətin bərpa edilməsi haqqında qərarad, yaxud İPM-in 55.5-ci maddəsinə əsasən, iddiadan imtina edilməsi haqqında qərarad).

Əsaslandırmanın hansı dərəcədə ətraflı olması müvafiq qəraradın növündən və məzmunundan asılıdır. Prinsip etibarilə mürəkkəb məsələləri həll edən qəraradlar məhkəmə qərarlarında olduğu kimi, ətraflı əsaslandırıla bilər. Bununla belə, İPM-in 110.6-cı maddəsinə müvafiq olaraq qəbul edilən qəraradlarda xərclərin tərəflər arasında bölünməsi ilə bağlı məhkəmə prosesini udma ehtimalının məhkəmə qərarındakı kimi ətraflı əsaslandırılmasına ehtiyac yoxdur.

Ümumiyyətlə, qəraradın quruluşu və məzmunu əsas etibarilə qərarın quruluşu və məzmununa bənzəməlidir (xüsusilə, təsviri hissə və hüquqi əsaslandırma hissəsindən ibarət olmalıdır).

İPM-də qəraradların strukturuna dair heç bir xüsusi göstəriş olmadığı və onlarda təsviri və əsaslandırma hissələrinin olması nəzərdə tutulmadığı üçün qəraradın əsaslandırma hissəsini elə bu cür başlıqla adlandırmaq və 1-ci hissədə prinsip etibarilə məhkəmə qərarının təsviri hissəsi kimi qurulan işin faktiki hallarını, 2-ci hissədə isə, məzmun baxımından məhkəmə qərarının əsaslandırma hissəsinə uyğun olan hüquqi mülahizələri yerləşdirmək tövsiyə olunur.

Xərclər məsələsinin həllinə dair xüsusi formalar iddiadan imtina olunan hallarda (bununla əlaqədar yuxarıya bax) və tərəflərin müştərək bəyanatına əsasən, icraata xitam verildikdə (bax: İPM-in 110.6-cı maddəsi) meydana çıxır.

Misal

K qanuna zidd inzibati fəaliyyətlərinə görə A və B şəhər icra hakimiyyətlərinin üzərinə ona 2000 AZN məbləğində kompensasiya ödəmək vəzifəsinin qoyulmasını tələb edir. İş üzrə çıxarılmış qərarın nəticə hissəsində deyilir: 1-ci cavabdehin üzərinə iddiaçıya 1000 AZN ödəmək öhdəliyi qoyulur. Qalan hissədə iddia rədd edilir. Bu halda proses iştirakçıları (bir iddiaçı və iki cavabdeh) arasında prosessual xərclər necə bölünəcək?

Onuncu fəsil
QANUNI QÜVVƏ

Qanuni qüvvə hüquqi sülhün bərqərar olmasına xidmət edir. Müəyyən bir andan etibarən məhkəmə qərarlarının mübahisələndirilməsi artıq mümkünsüz olmalıdır. Qanuni qüvvənin iki növü var: 1) **formal-hüquqi** qanuni qüvvə; 2) **maddi-hüquqi** qanuni qüvvə.

A. Formal-hüquqi qanuni qüvvə

Formal-hüquqi qanuni qüvvə məsələsi İPM-in 79-cu maddəsində təsbit edilmişdir. Formal-hüquqi qanuni qüvvə məhkəmə qərarının qanunla yol verilən vasitələrlə mübahisələndirilməsi mümkün olmadıqda yaranır. Müddətin keçməsinə baxmayaraq, tərəflərdən biri qərardan şikayət verdikdə də, vəziyyət dəyişmir, çünki müvafiq qərar artıq qanuni qüvvəyə minmiş olur.

B. Maddi-hüquqi qanuni qüvvə

Maddi-hüquqi qanuni qüvvəyə minmə isə, qərarın məzmun baxımından məcburiliyini nəzərdə tutur və İPM-in 78-ci maddəsində əksini tapmışdır. Yalnız formal-hüquqi qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarları maddi-hüquqi qanuni qüvvəyə minmək iqtidarındadırlar. Başqa sözlə, maddi-hüquqi qanuni qüvvəyə minmə müvafiq qərarın əvvəlcə formal-hüquqi baxımdan qanuni qüvvəyə minməsi ilə şərtləndirilir. Maddi-hüquqi baxımdan qanuni qüvvəyə minmə, bir tərəfdən,

qərarın onun əsasında dayanan faktiki hallara və mübahisə predmetinə təsirini əhatə edir. Digər tərəfdən, o, qərarın hansı şəxslərə münasibətdə hansı məcburi qüvvəyə malik olması məsələsini tənzimləyir. Maddi-hüquqi qanuni qüvvəyə minmə qərarın mübahisələndirilə bilməsi mümkün olmadığından sonra hüquqi sülhün bərqərar olmasına xidmət edir. Heç bir məhkəmə eyni tərəflər arasında eyni mübahisə predmeti barəsində bir neçə dəfə qərar qəbul etməməlidir. Qeyd olunanlar qüsurlu məhkəmə qərarlarına da aiddir. Yəni onlar da formal-hüquqi baxımdan qanuni qüvvəyə mindikdən sonra təbii ki, maddi-hüquqi qanuni qüvvəyə də minirlər.

İPM-in 78-ci maddəsinə əsasən, maddi-hüquqi baxımdan qanuni qüvvəyə minmə yalnız proses iştirakçıları və onların hüquqi varisləri üçün məcburidir. Faktiki olaraq, bu məcburilik məhkəməyə də şamil olunur. Çünki o, tərəflərin və mübahisənin eyni olduğu hallarda mahiyyət üzrə yeni qərar qəbul edə bilməz. Əksinə, o, artıq bir qərarın mövcud olması və buna görə də yeni bir qərarın qəbul edilə bilməməsi vəziyyətinə riayət etməlidir. Əgər məhkəməyə eyni tərəflər arasında eyni mübahisə predmetinə dair yeni iddia ərizəsi daxil olarsa, bu iddia artıq ona dair qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarının olması səbəbindən mümkün sayılmayacaqdır. Bu kimi hallarda yeni iddia yalnız o halda mümkün sayılır ki, qərarın qanuni qüvvəyə minməsindən sonra işin faktiki və hüquqi halları dəyişmiş və bununla da yeni mübahisə predmeti yaranmış olsun. Hər hansı bir hüquqi məsələyə dair yuxarı məhkəmələrin təcrübəsinin dəyişməsi qanuni qüvvənin aradan qalxması ilə nəticələnmir.

Maddi-hüquqi qanuni qüvvəyə minmə yalnız mübahisə predmeti barədə qərara aiddir. Bu o deməkdir ki, məhkəmənin

qərarın qəbul edilməsi ilə əlaqədar ilkin və ya aralıq məsələlər üzrə etdiyi qeydlər hüquqi qüvvə əldə etmir. Belə ki, məhkəmə bəzən mübahisə predmetinə dair qərarın qəbulu üçün özü-özlüyündə zəruri olmayan məsələlərə də toxunur. Yəni məhkəmə müəyyən hallarda iddiaçının tələb hüququnun mövcud olub-olmadığı barədə qərar qəbul etmək üçün digər məsələlərə də aydınlıq gətirməlidir. Misal üçün, əgər iddiaçı hüquqi mübahisədə tikintiyə icazə alınmasına səy göstərsə və bu zaman onun tikintinin aparılacağı torpaq sahəsinin mülkiyyətçisi olub-olmaması ilkin məsələ qismində aydınlaşdırılmalıdırsa, məhkəmə bu məsələni də cavablandırmalıdır. Lakin bu işdə mübahisənin predmetini yalnız iddiaçının tikintiyə icazə almaq hüququna malik olub-olmaması təşkil edir. Başqa sözlə, yalnız bu yoxlamanın nəticəsi qanuni qüvvə əldə edir. İddiaçının mülkiyyətçi olub-olmaması onun tikintiyə icazə almaq hüququna malik olub-olmaması sualını cavablandırmaq üçün zəruri olan ilkin və ya aralıq məsələ hesab olunur və məhkəmə öz qərarında buna dair də qeydlər bildirməlidir. Lakin həmin qeydlər hüquqi qüvvə əldə etmir. Bu o deməkdir ki, bu qeydlər söhbətin həmin ilkin məsələdən getdiyi başqa bir hüquqi mübahisə çərçivəsində işə baxan məhkəmə üçün məcburi qüvvəyə malik deyil və bu məhkəmə mülkiyyətçi olmaqla bağlı sualı fərqli şəkildə də cavablandırma bilər.

Qanuni qüvvə hüquqi mübahisə üzrə iddiaçı və cavabdeh, eləcə də zəruri prosesual həmişətrakçılar üçün məcburidir, bir şərtlə ki, işin mahiyyəti üzrə qərar qəbul edilsin. Adi prosesual həmişətrakçılar isə, başqa prosesual iştirakçıların xeyrinə və ya ziyanına çıxarılmış qərarın qanuni qüvvəsinin təsiri altına düşməzlər, çünki onlara münasibətdə müxtəlif

qərarlar çıxarılması mümkündür. Cavabdeh tərəfdə isə, qanuni qüvvə bütün inzibati orqan və şikayət instansiyası üçün məcburi xarakter daşıyır. Qanuni qüvvə icraata cəlb edilmiş üçüncü şəxslərə o halda şamil olunur ki, iddiaçı və cavabdeh arasındakı münasibəti tənzimləyən qərar onlar üçün də məcburi qüvvəyə malik olsun. Mübahisələndirmə haqqında iddianı təmin edən qərar çıxarıldıqda, inzibati aktın iddiaçıya münasibətdə qanuna zidd olması və buna görə də ləğv edilməsinə dair nəticə icraata cəlb edilmiş üçüncü şəxs üçün də məcburi qüvvə əldə edir. Bununla da, barəsində söhbət gedən inzibati akt icraata cəlb edilmiş üçüncü şəxsə münasibətdə də hüquqi cəhətdən mövcud olmur.

Qanuni qüvvənin təsiri **hüquq varislərinə**, yəni vərəsələrə, torpaq sahəsinin sonrakı mülkiyyətçilərinə (tikinti işlərində) və ya hüquqi şəxslərin hüquq varislərinə, yaxud inzibati orqanlarda vəzifəli şəxslərin yerinə gəlmiş şəxslərə də şamil olunur. Kimin hüquqi varis olması maddi hüququn müddəalarına əsasən müəyyən edilir.

Qanuni qüvvə yalnız müstəsna hüquqi müdafiə vəsitələrindən (məsələn, İPM-in 100-cü və ondan sonrakı maddələrinə əsasən, yeni açılmış hallarla bağlı ərizə əsasında) istifadə edildikdə, yaxud Konstitusiya Məhkəməsinə fərdi şikayətlə müraciət olunduqda aradan qalxa bilər. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə şikayətlə müraciət olunması isə, qərarın qanuni qüvvəsinin aradan qalxması ilə nəticələnmir, çünki qeyd olunan məhkəmə şikayətin uğurlu olacağı təqdirdə yalnız Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının müvafiq maddəsinin (maddələrinin) pozulduğunu müəyyən edir.

On birinci fəsil

QƏRARIN İCRA EDİLƏ BİLƏN OLMASI

A. Ümumi məsələlər

İPM-də icra ilə bağlı ayrıca sistem nəzərdə tutulmayıb. İPM-in 116-cı maddəsində məhkəmə qərarlarının icrası ilə əlaqədar MPM-in və «İcra haqqında» Qanunun müddəalarına istinad edilir (bax: İPM-in 116.1-ci maddəsi). Məhkəmə qərarlarının icrası ilə bağlı bir sıra situasiyalar üçün İPM-in 118-120-ci maddələrində ayrıca normalar təsbit edilmişdir. İPM-in 118.1-ci maddəsi İİQ-nin 81-ci və ondan sonrakı maddələrinin məzmununa göndəriş edir.

İPM-in 116.2-ci maddəsi **məhkəmə qərarının icrasını təmin edən məhkəmə** qismində birinci instansiya məhkəməsi-ni nəzərdə tutur. İcra səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Bu, konkret icra sənədindən asılı olaraq, ya icra məmuru, ya da qərarın icrasını təmin etməli olan məhkəmə ola bilər.

İPM-in 117-ci maddəsində məhkəmə qərarlarının icra olunması üçün əsas qismində çıxış edə bilən **icra sənədləri** məhdudlaşdırıcı şəkildə sadalanmışdır. Buraya, qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarları, qərardadları və məhkəmə qərardadı ilə təsdiq edilmiş bəzi sənədlər daxildir.

İcra edilə bilən məhkəmə qərarlarına xas olan ümumi cəhət odur ki, **onların hamısında icra edilmək keyfiyyətinə**

malik məzmun olmalıdır. Hər hansı bir vəziyyətin dəyişdirilməsi predmetinə malik iddialar (məsələn, mübahisələndirmə haqqında iddialar) və müəyyən etmə haqqında iddialar üzrə çıxarılmış qərarlarda belə bir məzmun olmur. Başqa sözlərlə, bu növdən olan iddialar üzrə çıxarılan qərarlar yalnız xərclərə münasibətdə icra edilmək qabiliyyətinə malik olurlar. Bundan başqa, icra sənədləri müəyyən edilə bilən olmalıdır. Yəni onlar prosesdə iştirak edən tərəflər, eləcə də icra predmetinin növü və həcmi baxımından birmənalı surətdə təyin edilə bilmək keyfiyyətinə malik olmalıdırlar. Əgər bu şərtlər mövcud olmazsa, icra sənədi əsasında heç bir icra hərəkəti həyata keçirilə bilməz. Çünki bu cür hallarda icra orqanı kimə qarşı hansı icranı həyata keçirməli olduğunu kifayət qədər dəqiqliklə bilməyəcəkdir.

B. Məhkəmə qərarlarının icrası (İPM-in 117-ci maddəsi)

İcra ilə bağlı prinsip İPM-in 79.1-ci maddəsində təsbit edilmişdir. Həmin müddəaya əsasən, məhkəmə qərarları qanuni qüvvəyə mindikdən sonra icra edilir. Bu qaydadan istisnaya yalnız o halda yol verilir ki, qanunla məhkəmə qərarının dərhal icra edilməsi nəzərdə tutulmuş olsun. Beləliklə, formal-hüquqi qanuni qüvvənin yaranması məhkəmə qərarının icrası üçün zəruri şərt hesab olunur.

Məhkəmə qərarı o zaman formal-hüquqi qanuni qüvvəyə minir ki, həmin qərardan şikayət verilməsi daha mümkün olmasın. İPM-in 117.1.1-ci maddəsi bütün qərarlara və qərar-dadlara şamil olunur, bir şərtlə ki, onlar İPM-in 117-ci maddəsinin digər müddəalarında sadalanmamış olsunlar.

İPM-in 117.1.2-ci maddəsi həmin Məcəllənin 40-cı və ondan sonrakı maddələrinə müvafiq olaraq qəbul edilmiş qəraradları, yəni **müvəqqəti xarakterli müdafiə icraatında qəbul edilmiş** qərarları əhatə edir. İPM-in 117.1.3-cü maddəsi məhkəmə qərarı ilə təsdiq edilmiş **barışıq sazişinin** icrasını tənzimləyir. Bu o deməkdir ki, tərəflər arasında məhkəmədən kənar bağlanan barışıq sazişi deyil, yalnız İPM-in 66-cı maddəsinə uyğun olaraq məhkəmə tərəfindən təsdiq edilmiş barışıq sazişi icra sənədi sayılır. Digər icra sənədlərində olduğu kimi, barışıq sazişini nəzərdə tutan icra sənədi də icra edilə bilən məzmununa malik olmalıdır. İPM-in 117.1.4-cü maddəsi prosessual xərclərin müəyyən edilməsi haqqında məhkəmə qərarının icrasını tənzimləyir. Xərclərlə bağlı istənilən qərar (məsələn, İPM-in 111.3-cü maddəsinə müvafiq olaraq, şikayət geri götürüldüyü halda prosessual xərclərə dair qəbul edilən qərar) icrası xüsusi bir müəyyən-ləşdirməyə ehtiyac olmadan icra edilə bilər.

İcra məhkəmə qərarının giriş və nəticə hissələrinə əsasən həyata keçirilə bildiyi üçün müvafiq tərəfə qərarın yalnız bu hissələrinin (yəni təsviri və əsaslandırma hissələri olmadan) verilməsi kifayətdir (bax: İPM-in 117.2-ci maddəsi). Lakin bu, məhkəməni qərarı tam şəkildə tərtib etmək vəzifəsindən azad etmir. Burada, söhbət sadəcə tam şəkildə tərtib edilmiş məhkəmə qərarının təqdim edilməsini gözləməli olmayan tərəf üçün icra icraatının sürətləndirilməsindən gedir.

İcra ilə bağlı ayrıca qaydalar icranın dövlətin xeyrinə və ya ziyanına həyata keçirilib-keçirilməməsi əsasında fərqləndirilir.

C. Dövlətin və ya bələdiyyələrin xeyrinə icra (bax: İPM-in 118-ci maddəsi)

İPM-in 118-ci maddəsi icranın dövlətin, bələdiyyənin və ya ümumi hüququn başqa subyektlərinin xeyrinə həyata keçirildiyi halları tənzimləyir. Məcəllənin 118.1-ci maddəsində icranın növü və hansı qaydada həyata keçirilməsi ilə əlaqədar «İnzibati icraat haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun VIII fəslinə (daha dəqiq desək, həmin Qanunun 82-ci və ondan sonrakı maddələrinə) göndəriş edilir. Bu göndəriş məntiqlidir, çünki İİQ-də tənzimlənən paralel situasiya da inzibati orqanın vətəndaşa qarşı həyata keçirdiyi icranı nəzərdə tutur. Fərq yalnız icra orqanının müəyyənləşdirilməsindədir. İİQ-də nəzərdə tutulan icra orqanından fərqli olaraq, İPM-ə görə birinci instansiya məhkəməsində mübahisə ilə bağlı işə baxan hakim və ya məhkəmə tərkibinə sədrlik edən hakim icra orqanı sayılır (bax: İPM-in 118.2-ci maddəsi). O, məcburi icra tədbirlərini müəyyən etmək və onların həyata keçirilməsinə nəzarət etmək səlahiyyətinə malikdir (bax: İPM-in 118.4-cü və 118.5-ci maddələri). Sədrlik edən hakim icra tədbirinin həyata keçirilməsinə müvafiq inzibati orqanı və ya icra məmurunu cəlb edə bilər.

Faktiki olaraq, İİQ-nin VIII fəslinin bütün normaları (onların daşdıqları məna və məqsəd baxımından) tətbiq edilə bilməz, çünki onların məhkəmə qaydasında həyata keçirilən icraya köçürülməsi mümkün deyil. Buna misal olaraq, İİQ-nin 81-ci maddəsində təsbit edilmiş qaydaları göstərmək olar.

Pul tələblərinin icra edilməsi ilə əlaqədar İİQ-nin 82.1-ci maddəsi «İcra haqqında» Azərbaycan Respublikasının

Qanununa göndəriş edir. İİQ-nin 82.3-cü maddəsinə müvafiq olaraq, icranın həyata keçirilməsi üçün şərtlər aşağıdakılardır:

- borclu tərəfindən pul tələblərinin ödənilməsinə nəzərdə tutan icra sənədinin olması;
- pul tələblərinin ödənilməsi üçün müəyyən olunmuş icra müddətinin bitməsi;
- icranı təmin etməli olan inzibati məhkəmə tərəfindən borcluya edilmiş xəbərdarlıqdan sonra, xəbərdarlığın elan olunduğu gündən sonrakı 5 gün müddətində borclunun ödəməni həyata keçirməməsi.

Hərəkətlərin, müəyyən hərəkətlərə dözmənin və ya müəyyən hərəkətləri etməkdən çəkinmənin icrası məhkəmə qaydasında icra üçün əhəmiyyət kəsb etmir, çünki məhkəmə, əslində yalnız məhkəmə xərclərini icra edir. Bununla əlaqədar olaraq yeganə istisna barışıq sazişlərinin icra edilməsi zamanı yarana bilər. Lakin İPM-ə əsasən tətbiq edilən İİQ-nin normaları inzibati orqan tərəfindən həyata keçirilən icra üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir, çünki inzibati orqanlar müəyyən hərəkətlərin edilməsi ilə bağlı qərarlarını özləri icra edirlər. Məcburi icra tədbirlərinin tətbiq edilməsi haqqında qərardan şikayət verildiyi hallarda (bax: İİQ-nin 88-ci maddəsi), məhkəmə icra ilə bağlı müddəalara riayət olunub-olunmadığını da yoxlaya bildiyi üçün, müvafiq situasiya yarandıqda, məhkəmənin bu müddəaları məzmun baxımından qısaca izah etməsi tövsiyə olunur.

İnzibati orqanlar tərəfindən həyata keçirilən icraya dair normalar birbaşa tətbiq edilir.

Ç. Dövlətə və ya bələdiyyələrə qarşı icra

Dövlətə və ya bələdiyyələrə qarşı icra İİQ-yə əsasən həyata keçirilmir. Qanunda bununla bağlı göndəriş, yaxud konkret qaydalar nəzərdə tutulmadığı üçün İPM-in 116.1-ci maddəsinə əsasən, bu cür hallarda MPM-in və «İcra haqqında» Qanunun müvafiq müddəaları tətbiq olunur.

Pul tələblərinin icrası tələbkarın ərizəsinə əsasən və ya xidməti vəzifəsinə görə icranı təmin etməli olan birinci instansiya məhkəməsinin qərarı əsasında həyata keçirilir. Məhkəmə icra hərəkətlərini müəyyən edir və həmin tədbirlərin həyata keçirilməsini səlahiyyətli orqana tapşırır. Səlahiyyətli orqan həmin tapşırığı (icra tədbirlərini) məhkəmə qərarlarının icrası ilə bağlı qüvvədə olan qanunvericiliyə uyğun olaraq yerinə yetirmək vəzifəsi daşıyır (bax: İPM-in 119.1-ci maddəsi).

Müvəqqəti xarakterli müdafiə barədə qəraradların icrası istisna olmaqla, məhkəmə icra haqqında qərarı qəbul etməzdən əvvəl müvafiq dövlət və ya bələdiyyə orqanını, yaxud ümumi hüququn başqa subyekti məcburi icra haqqında yazılı şəkildə məlumatlandırılmalıdır (bax: İPM-in 119.2 və 119.4-cü maddələri). Bu zaman o, məcburi icranın həyata keçirilməsinin qarşısını almaq üçün cavabdeh müddət təyin etməlidir. Həmin müddət məlumatın daxil olduğu gündən hesablanmaqla 15 gündən çox ola bilməz (bax: İPM-in 119.2-ci maddəsi). Lakin müddət yalnız icra sənədi təqdim olunduqdan sonra təyin edilə bilər. Bu müddət ərzində cavabdeh məcburi icra həyata keçirilmədən məhkəmə qərarından irəli gələn öhdəliyi yerinə yetirib-yetirməyəcəyini yoxla-

maq imkanına malik olmalıdır. Çünki bu yoxlama vasitəsilə onun müvafiq öhdəliyi yerinə yetirməsi və bununla da, məcburi icranın qarşısını alması mümkündür. Məcburi icra haqqında məlumatlandırmadan sonra cavabdeh təyin edilmiş müddət ərzində icradan irəli gələn vəzifələrini yerinə yetirərsə, icra icraatı başa çatır. Əks təqdirdə, birinci instansiya məhkəməsi icranın necə və hansı predmetlərə münasibətdə həyata keçirilməsini müəyyən edir. Bu zaman nəzərə alınmalıdır ki, İPM-in 119.3-cü maddəsində sadalanmış və ümumi maraqlara xidmət edən əşyalar icranın predmetini təşkil edə bilməzlər. Bu cür əşyaların müəyyən edilməsi zamanı sual yarandığı hallarda, yalnız inzibati orqanın fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün zəruri olan əşyalar ümumi maraqlara xidmət edən əşyalar kimi qiymətləndirilə bilər.

D. İnzibati orqanların üzərinə qoyulmuş öhdəliklərin icra edilməsi

Burada söhbət, misal üçün, inzibati aktların qəbul edilməsi və ya ziyan vurmaqdan çəkinmə ilə bağlı faktiki fəaliyyətdən gedir. Burada da icra orqanı qismində birinci instansiya məhkəməsi çıxış edir. O, proses iştirakçısının ərizəsinə əsasən və ya xidməti vəzifəsinə görə inzibati orqana icra üçün müddət təyin edir və icranın həyata keçirilməyəcəyi təqdirdə, cərimə tətbiq olunacağı barədə ona xəbərdarlıq edir (bax: İPM-in 120.1-ci maddəsi). Görünür, bu müddədə nəzərdə tutulmuş müddətlərə əvvəlki maddələrdə təsbit edilmiş 15 günlük maksimal müddətlə bağlı qayda tətbiq

olunmur. Çünki öhdəliyin (vəzifənin) həcmindən asılı olaraq, onun yerinə yetirilməsi üçün daha uzun müddətlər tələb oluna bilər. Bununla belə, İİQ-nin 52-ci maddəsində əksini tapmış 90 günlük müddət aşılmamalıdır. Müəyyən edilmiş müddətdə inzibati orqan tərəfindən onun üzərinə qoyulmuş öhdəliklər icra olunmadıqda, məhkəmə İPM-in 120.3-ci maddəsi ilə müəyyən edilmiş hədlərdə cərimə təyin edir və İPM-in 119-cu maddəsinə əsasən onu icra edir. Məhkəmə bu barədə qərardad qəbul edir. İnzibati orqan cərimənin icrasından sonra da öhdəliyini yerinə yetirməkdən imtina edərsə, məhkəmə bir neçə dəfə cərimə (lazım gələrsə, İPM-in 120.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş maksimal məbləği aşmadan cərimə məbləğini hər dəfə artırmaqla) təyin edə və məcburi qaydada tuta bilər (bax: İPM-in 120.4-cü maddəsi). Məhkəmə dinlənilmə hüququ prinsipinə əsasən, tələbkəri bütün icra tədbirləri barədə məlumatlandırılmalıdır. Bu halda, tələbkər üçüncü şəxs statusu əldə edir (bax: İPM-in 28-ci və ondan sonrakı maddələri) və İPM-in 29.1-ci maddəsinə uyğun olaraq, müstəqil şəkildə məhkəmənin onu əlverişsiz vəziyyətə salan davranışına qarşı mümkün hüquqi vasitələrdən istifadə edə bilər. O, misal üçün, məhkəmənin icra sənədinin icra edilə bilən olmamasını əsas gətirərək icradan imtina etdiyi hallarda şikayət verə bilər.

E. İcra icraatında hüquqi müdafiə vasitələri

Məcburi icra tədbirlərinə qarşı hüquqi müdafiə vasitələri İPM-in 121-ci maddəsində tənzimlənmişdir. Bu müddəaya əsasən, icranın əsasında dayanan məhkəmə qərarının qanuni

qüvvəyə minməsindən sonra da məcburi icra tədbirlərinin müəyyən olunması haqqında məhkəmə qəraradları mübahisələndirilə bilər. Predmet baxımından belə şikayətlərə baxılması müvafiq apellyasiya instansiya məhkəməsinin səlahiyyətinə aiddir. O, şikayət yazılı icraat qaydasında baxaraq qərar qəbul edir. Şikayət təmin edilmədikdə və ya qismən təmin edildikdə, bu barədə məhkəmə qəraradından Ali Məhkəməyə şikayət verilə bilər. Ali Məhkəmənin qəraradı qətidir (bax: İPM-in 121.2 və 121.3-cü maddələri).

Şikayət yalnız icra tədbirlərinə qarşı yönəldiyi halda, mümkün sayılır. Çünki icra tədbirlərinin əsasında dayanan məhkəmə qərarı artıq qanuni qüvvəyə mindiyindən ondan şikayət vermək mümkün olmur. İcra sənədinin icra mümkünlüyündən (məsələn, icra sənədinin icrasının onun məzmununun aydın olmaması səbəbindən mümkün olmaması), təyin edilmiş cərimənin məbləğindən və ya icra ilə bağlı şərtlərə riayət edilməməsindən (məsələn, icra sənədinin təqdim olunmaması) şikayətlərin verilməsi mümkündür. Şikayətçi öz fikrini, misal üçün, onunla əsaslandırma bilər ki, o, icranı artıq həyata keçirmişdir və icra orqanı qismində çıxış edən məhkəmə icraya dair qanunda nəzərdə tutulmuş müddəaları nəzərə almamışdır. İPM-in 121.4-cü maddəsinə uyğun olaraq, apellyasiya və kassasiya icraatına dair müddəalar icra icraatında analogi qaydada tətbiq edilir.

On ikinci fəsil

YENİ AÇILMIŞ HALLAR ÜZRƏ İCRAAT

A. Ümumi məsələlər

Yeni açılmış hallarla bağlı icraatın təzələnməsi barədə ərizəyə Almanıyanın hüquq təcrübəsində çox nadir hallarda rast gəlinir. O, qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə qərarının qəbul edilməsi ilə başa çatmış inzibati məhkəmə icraatının təzələnməsi ilə səciyyələnir. Ərizə təmin olunacağı təqdirdə, bu, müvafiq məhkəmə qərarının **qanuni qüvvəsinin aradan qalxması** ilə nəticələnmə bilər. Yeni açılmış hallar üzrə icraatın məqsədi ondan ibarətdir ki, ilkin qərarın əsasını təşkil edən mühüm əsaslardan biri aradan qalxdıqda və ya həmin qərar yeni sübutlar və faktlarla ziddiyyət təşkil etdikdə, ərizəçi yenidən öz hüquqlarını müdafiə etmək imkanı əldə etsin.

Yeni açılmış hallar üzrə icraat məhkəmə qərarlarına və mübahisələndirilə bilinən qərardadlara şamil olunur.

B. Şərtlər

Yeni açılmış hallar üzrə icraatın başlanması üçün şərt ondan ibarətdir ki, məhkəmə qərarının qanuni qüvvəyə minməsindən sonra yeni sübutlar və ya hallar aşkar olunsun və həmin sübutlar və ya hallar ərizəçinin təqsiri olmadan ilkin icraat zamanı təqdim oluna bilməsin (bax: İPM-in 100-cü

maddəsi). Yeni açılmış hallar üzrə icraatların sayını məhdudlaşdırmaq məqsədilə **təqsirlə bağlı tələbi** nəzərə almaq vacibdir. Ərizəçinin yalnız hüquqi mübahisənin gedişində (şikayət instansiyasındakı icraat da daxil olmaqla) təqdim edə bilmədiyi sübutlar və hallar sözügedən normanın tətbiqi dairəsinə aid edilir. İstənilən yüngül bir ehtiyatsızlıq ərizəçinin ziyanına təfsir olunur. Eyni qayda, həmçinin o zaman tətbiq olunur ki, ərizəçinin hüquqi mübahisə üzrə icraat zamanı diqqətli olacağı təqdirdə, həmin sübutları və halları araşdırıb tapa bilməsinin mümkünlüyü güman edilsin.

Normanın mətnindən və mənasından görünür ki, burada, söhbət ya artıq ilkin icraatın gedişində mövcud olan, lakin əldə edilməsi mümkün olmayan, yaxud sonuncu instansiyada icraatın başa çatmasından sonra meydana çıxan, lakin bitmiş mübahisənin predmetinə aid olan faktiki halları təsdiq (müəyyən) edə biləcək sübutlardan və *hallardan* getməlidir.

Yeni ərizəyə və fərqli, əhəmiyyətli faktiki hallara söykənən yeni mübahisə predmeti ilə bağlı ərizəçi istənilən vaxt yeni inzibati icraatın başlanması üçün addımlar ata bilər. Bu, İİQ-nin 35-ci maddəsindən irəli gəlir.

Hüquqi müdafiə vasitələrində olduğu kimi, burada da ilkin qərarın ərizəçini əlverişsiz vəziyyətə salmış olması zəruridir. Əgər ilkin qərar onun xeyrinə çıxarılıbsa, onun tərəfindən hüquqi mübahisənin təzələnməsi üçün heç bir hüquqi müdafiə marağı mövcud olmayacaqdır.

Yeni icraat materialları fərqli, ərizəçi üçün əlverişli olan nəticəyə nail olmaq üçün münasib olmalıdır. Bu zaman yaranan sual yeni təqdim olunmuş halların və sübutların məhkəməyə ilkin icraatın gedişində məlum olacağı təqdirdə,

məhkəmənin öz qərarını ərizəçinin xeyrinə qəbul etməli olub-olmayacağından ibarətdir. Sübutun dəyəri bilavasitə yeni sübut etmə vasitəsindən irəli gəlməli və onun həlledici əhəmiyyəti əlavə izahat(lar)la birləşmədən asılı olmamalıdır.

İcraatın təzələnməsi barədə ərizə formal baxımdan **hüquqi müdafiə vasitəsi** deyil. Çünki bu halda, hüquqi mübahisə qərarına qarşı icraatın təzələnməsi barədə ərizə ilə müraciət edilmiş məhkəmədə davam etdirilir (bax: İPM-in 101-ci maddəsi). Burada, «məhkəmə» dedikdə, sonuncu məhkəmə qərarını qəbul etmiş məhkəmə tərkibi nəzərdə tutulur (amma icraatın təzələndiyi vaxtda həmin tərkibdə başqa hakim(lər)in fəaliyyət göstərməsi halları da yarana bilər). **Yeni açılmış hallar üzrə icraatın iştirakçıları** ilkin icraatın iştirakçıları olmuş şəxslərdir (bax: İPM-in 102-ci maddəsi).

C. Müddət və ərizə

Yeni açılmış hallarla bağlı icraatın təzələnməsinə dair ərizənin verilməsi üçün Məcəllədə **müddət** məhdudiyətləri müəyyən edilmişdir (bax: İPM-in 103-cü maddəsi). Ərizə sübutların və ya halların ərizə verən şəxsə məlum olduğu gündən 3 ay müddətində verilə bilər. Mübahisə edilən qərarın qanuni qüvvəyə mindiyi vaxtdan 3 il keçdikdən sonra yeni açılmış hallarla bağlı icraatın təzələnməsinə yol verilmir. Bu qayda hüquqi sülhün bərqərar olunmasına xidmət edir. 3 illik müddətin keçməsindən sonra icraatın təzələnməsinə dair ərizə yalnız o halda mümkün sayılır ki, ilkin icraat zamanı inzibati məhkəmənin istinad etdiyi ittiham hökmü ləğv edilsin. Bu, misal üçün, o halda baş verə bilər ki,

inzibati məhkəmə iddiaçının restoran xidməti göstərməyə uyğun olmadığına görə lisenziyadan məhrum edilməsi ilə bağlı qərarında onun restoran xidməti göstərərəkən etibardan sui-istifadə etməsi ilə bağlı cinayət işi üzrə məhkəmənin ittiham hökmünə istinad etmiş olsun. İttiham hökmü ləğv olunarsa (məsələn, iddiaçıya sonradan bəraət verilməsinə görə), iddiaçı inzibati məhkəmənin qərarının qanuni qüvvəyə mindiyi vaxtdan 3 il keçdikdən sonra da icraatın təzələnməsinə dair ərizə verə bilər. Əgər sonradan ləğv edilmiş ittiham hökmü inzibati məhkəmənin qərarı üçün yeganə əsaslandırma qismində çıxış etmişdirsə, bu halda, məhkəmə bəraət almış ərizəçinin restoranı işlətməyə uyğun olmadığına əsaslanma bilməyəcək.

Yeni açılmış hallar üzrə icraatda proses iştirakçısının təqsiri olmadan müddət buraxıldığı hallarda da İPM-in 24-cü maddəsinə əsasən **prosessual müddətin bərpasına** yol verilmir (bax: İPM-in 103.3-cü maddəsi).

İPM-in 104-cü maddəsinə uyğun olaraq, ərizəçi **icraatın təzələnməsinə dair ərizədə** hansı məhkəmə qərarını mübahisələndirdiyini, icraatın təzələnməsi üçün əsasları, məhkəmə qərarının hansı hissədə və ya həcmdə mübahisələndirdiyini göstərməli və ən vacibi, İPM-in 103.1-ci və 103.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş müddətlərə riayət olunduğunu sübut etməlidir. Ərizəyə yeni sübutlar və hallar barədə sənədlərin, habelə başqa müvafiq sənədlərin əsli və ya surəti əlavə olunmalıdır.

İcraatın təzələnməsinə dair ərizə qanuni qüvvəyə minmiş ilkin məhkəmə qərarının icrasını dayandırmır. Bununla belə, ərizəçi İPM-in 41-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş müvafiq

qaydalar tətbiq olunmaqla, məhkəmə qərarının icrasının dayandırılması ilə bağlı vəsatət verə bilər (bax: İPM-in 105-ci maddəsi).

Ç. İcraat

Məhkəmə **icraatın təzələnməsinə dair ərizəyə baxarkən** yeni izahatdan kənara çıxma bilməz. Başqa sözlərlə, o, yalnız ərizənin hədləri çərçivəsində qərar qəbul edə bilər. Yeni açılmış hallar üzrə icraatda məhkəmə əvvəlcə ərizənin mümkünlüyünü, yəni İPM-in 104-cü maddəsində göstərilmiş məlumatların və sənədlərin mövcud olub-olmadığını yoxlayır. Bundan başqa, o, ümumi prinsipə istinad edərək qarşı tərəfin dinlənilmə hüququnu təmin edir. Bu şərtlər mövcud olmadıqda, məhkəmə ərizənin mümkün sayılmaması nəticəsinə gələ bilər. Əgər iddiaçı formal tələbləri yerinə yetirirsə, məhkəmə ərizəçinin bildirdiklərinə əsasən, İPM-in 100-cü maddəsində icraatın təzələnməsi üçün nəzərdə tutulmuş əsaslardan (əvvəllər məlum olmayan) birinin mövcud olub-olmadığını və icraatın təzələnməsi üçün əsasın məhkəmə qərarının (bu vaxta qədər səhv əsasa söykənməsi səbəbindən) ləğvi ilə nəticələnmə bilib-bilməyəcəyini yoxlayır. İddiaçı icraatın təzələnməsi üçün əsasları təsvir və sübut etmək vəzifəsi daşıyır. Başqa sözlə, bu əsaslar məhkəmənin işin hallarını araşdırması vəzifəsinin tətbiqi dairəsinə aid deyil. İcraatın təzələnməsi üçün heç bir əsas təqdim edilməyibsə və ya icraatın təzələnməsi üçün ərizəçi tərəfindən bildirilən əsas mövcud deyilsə, məhkəmə şifahi məhkəmə baxışı keçirmədən ərizənin rədd edilməsi haqqında qərardad qəbul edir (bax: İPM-in 106.3-cü maddəsi).

İş materiallarına əsasən, icraatın təzələnməsi üçün əsas(lar) mövcud olarsa, məhkəmə **şifahi məhkəmə iclası** üçün vaxt təyin edir və hüquqi mübahisəni mübahisələndirilən qərarın qəbulundan əvvəl mövcud olmuş vəziyyətdə davam etdirir. Lakin bu, yalnız yeni açılmış hallar üzrə icraatın mümkün olduğu hədlər daxilində həyata keçirilir. Bu zaman məhkəmə İPM-in 107.1-ci maddəsinə uyğun olaraq, yeni halları və sübutları nəzərə alır. Yeni icraatdan sonra mübahisələndirilən qərara münasibətdə heç nə dəyişməzsə, məhkəmə yeni qərarla ilkin qərarını təsdiqləyir. Bu qərar ilkin qərarı əvəz edir (bax: İPM-in 107.2-ci maddəsinin 1-ci cümləsi).

D. Qərar

Yeni açılmış hallar üzrə icraatda çıxarılan məhkəmə qərarının nəticə hissəsi aşağıdakı kimi olur:

İnzibati-İqtisadi məhkəmənin tarixli, iş nömrəsi ... olan qərarı dəyişdirilmədən saxlanılır.

Əgər yeni qərar ilkin qərardan tamamilə və ya qismən fərqlənərsə, məhkəmə ilkin qərarı ləğv edir və nəticə hissəsini tamamilə yeniləyir. Yeni **nəticə hissəsi** aşağıdakı kimi olur:

İnzibati-İqtisadi məhkəmənin tarixli, iş nömrəsi ... olan qərarı ləğv edilir.

Cavabdehin üzərinə, onun 1 fevral 2009-cu il tarixli, iş nömrəsi ... olan qərarı ləğv edilməklə, iddiaçıya, barəsində 1 yanvar 2009-cu il tarixli ərizə ilə müraciət etdiyi «Bakı» restoranını (dəqiq ünvan:...) işlətmək üçün icazə vermək öhdəliyi qoyulur.

İlkin qərar qismən dəyişdirildikdə isə, yeni qərarın nəticə hissəsi belə olur:

Cavabdehin üzərinə, onun 1 fevral 2009-cu il tarixli, iş nömrəsi olan qərarı ləğv edilməklə, iddiaçıya, barəsində 1 yanvar 2009-cu il tarixli ərizə ilə müraciət etdiyi, iki mərtəbəli yaşayış binasının (dəqiq ünvan:....) tikilməsi üçün icazə vermək öhdəliyi qoyulur. Bu səbəbdən İnzibati-İqtisadi Məhkəmənin tarixli, iş nömrəsi ... olan qərarı (qismən) ləğv edilir. Qalan hissədə qərar dəyişdirilmədən saxlanılır.

Qərardad icraatı təzələndikdə, yeni qərar qərardad formasında qəbul edilir.

Yeni qərarın nəticəsi ilkin qərarın qanuni qüvvəsinin yeni, fərqli qərarın aid olduğu həcmdə aradan qalxmasıdır. Hüquqi mübahisə yenidən məhkəmə icraatına qəbul edilmiş sayılır. O, ilkin qərarın verilməsindən əvvəlki formada davam etdirilir. İPM-in 107.2-ci maddəsinə əsasən, ilkin qərarı əvəz etdiyinə görə yeni qərar ümumi **hüquqi vasitələrlə** mübahisələndirilə bilər.

Məhkəmə yuxarıda qeyd olunanlara əsasən, həm də prosessual xərclərlə bağlı yeni qərar qəbul edir. Ümumi prosessual xərcləri nəzərdə tutan qaydalara əsasən, uğursuz olan yeni açılmış hallar üzrə icraatla bağlı xərclər ərizəçinin üzərinə düşür.

On üçüncü fəsil
APELLYASIYA İNSTANSIYASI
MƏHKƏMƏSİNDƏ ŞİKAYƏT
ÜZRƏ İCRAAT

Apellyasiya instansiyası məhkəmələri növbəti instansiya məhkəməsi qismində şikayətlərə baxmaqla yanaşı, müstəsna hallarda, həmçinin birinci instansiya məhkəməsi qismində fəaliyyət göstərirlər. Buna misal olaraq, normativ xarakterli aktların qanunauyğunluğunun mübahisələndirilməsinə dair iddialar üzrə icraatı göstərmək olar. Bu halda, birinci instansiya məhkəməsində icraat zamanı qüvvədə olan prinsiplər tətbiq olunur.

A. Məhkəmə qərarlarına qarşı şikayət üzrə icraat
(bax: İPM-in 81-89-cu maddələri)

İPM-in quruluşu elədir ki, onun I-IX fəsillərini əhatə edən ümumi hissəsində inzibati mübahisələr üzrə bütün instansiyalarda aparılan icraatlara şamil olunan ümumi müddəalar təsbit olunmuşdur (bu şərtlə ki, İPM-in X və XI fəsillərində bu instansiyalarda icraatla bağlı fərqli qaydalar nəzərdə tutulmasın).

İPM-in 81.1-ci maddəsinə müvafiq olaraq, birinci instansiya məhkəmələrinin qərarlarından və qəraradlarından apellyasiya şikayəti verilə bilər. İPM-in 83.1-ci maddəsinə əsasən, yalnız bu Məcəllədə müstəqil mübahisələndirilməsi nəzərdə tutulmuş

qərardadlardan şikayət vermək olar. Müstəqil mübahisələndirilməsi Məcəllədə nəzərdə tutulmamış qərardadlara misal olaraq, buraxılmış prosessual müddətin bərpa edilməsi haqqında qərardadı (bax: İPM-in 24.7-ci maddəsi), yaxud iddiadan imtina olunan hallarda qəbul olunan qərardadı (bax: İPM-in 55.5-ci maddəsi) göstərmək olar. Apellyasiya şikayətlərinə baxmaq **səlahiyyəti** müvafiq apellyasiya məhkəmələrinin inzibati-iqtisadi kollegiyalarına məxsusdur. İPM-in 84-cü maddəsinə uyğun olaraq, apellyasiya şikayəti üzrə məhkəmə icraatının iştirakçılara şikayətçi və birinci instansiya məhkəməsində icraatın iştirakçıları olmuş digər şəxslər aiddir.

İPM-in 81.2-ci maddəsinə əsasən, inzibati məhkəmə icraatının iştirakçıları yalnız o hallarda apellyasiya şikayəti vermək hüququna malikdirlər ki, birinci instansiya məhkəməsində onların tələbləri təmin olunmasın. Bu norma hüquqi müdafiə ehtiyacının başqa bir formada ifadəsidir. Əgər proses iştirakçısı birinci instansiya məhkəməsində onsuz da qalib gəlibsə, belə bir ehtiyac təbii ki, mövcud olmayacaqdır. Başqa sözlə, ona birinci instansiya məhkəməsində qalib gəldiyi təqdirdə də şikayət vermək imkanının verilməsi mənasız olardı.

Misal:

İddiaçı məcburetmə haqqında iddia qaydasında iki mərtəbəli evin tikintisinə icazə verilməsi ilə bağlı tələb irəli sürmüş və birinci instansiya məhkəməsində qalib gəlmişdir. Belə bir vəziyyətdə onun qərardan şikayət verməsinin heç bir mənası olmazdı. Çünki o, artıq tələbində irəli sürdüyü hər şeyi əldə edib.

I. Mübahisələndirilə bilən qərarlar

Məhkəmə qərarlarının mübahisələndirilməsinin mümkünlüyü İPM-in 83-cü maddəsindən irəli gəlir. Həmin normada məhkəmə qərarının xərclər hissəsi ilə bağlı müstəqil (ayrıca) şikayət verilməsinin mümkünsüzlüyü müəyyən edilmişdir. Bu müddəə İPM-in 115.1-ci maddəsi ilə üst-üstə düşür. Xərclərlə bağlı qərar işin mahiyyəti üzrə yekun qərardan irəli gəldiyi və məhkəmə icraatı ilə bağlı xərcləri, bir qayda olaraq, mübahisəni uduzan tərəfin ödəməli olduğu üçün qərarın xərclərlə bağlı hissəsinin yekun qərarla birlikdə mübahisələndirilməsi məqsədəuyğun hesab olunur. Yuxarıda qeyd olunanlar qərarın əsaslandırma hissəsinə də aiddir (yəni ondan da ayrıca şikayət verilməsi mümkün deyil).

İPM-in 83.3-cü maddəsi orada sadalanmış qərardadlara qarşı şikayət vermək imkanını istisna edir. Burada, söhbət məhkəmə prosesinin aparılmasına aid olan və müstəqil mübahisələndirildikləri halda, hüquqi mübahisənin əsassız olaraq uzadılmasına gətirib çıxara biləcək qərardadlardan gedir. Lakin həmin qərardadlara qarşı şikayət vermək imkanının istisna edilməsi heç də müvafiq tərəfin hüquqi müdafiədən məhrum olunmuş vəziyyətə salındığını bildirmir. Belə ki, bu cür qərardadlardan məhkəmənin yekun qərarı ilə birlikdə şikayət verilə bilər (bax: İPM-in 83.4-cü maddəsi).

II. Apellyasiya şikayətinin verilməsinə dair tələblər

Apellyasiya şikayətinin verilməsinə dair tələblər İPM-in 85-ci maddəsində əksini tapmışdır. Əgər şikayət birinci instansiya məhkəməsinin *qərarından* verilsə, o, müvafiq məhkəmə qərarının tam formada təqdim olunduğu gündən

30 gün **müddətində** birinci instansiya məhkəməsi vasitəsilə verilir (bax: İPM-in 85.1-ci maddəsi). Birinci instansiya məhkəməsi apellyasiya şikayətini işin materialları ilə birlikdə müvafiq apellyasiya məhkəməsinə göndərir. Şikayət vermə müddəti axımının məhkəmə qərarının tam formada təqdim olunma günündən başlaması onunla bağlıdır ki, tərəf yalnız tam məhkəmə qərarı əsasında məhkəmənin nə cür qərar çıxardığı barədə təsəvvür əldə edə və şikayət verib-verməyəcəyini müəyyənləşdirə bilər. Şikayətçi apellyasiya şikayətini, əvvəlcə, **əsaslandırma hissəsi** olmadan da təqdim edə bilər. Bu hallarla bağlı İPM-in 85.2-ci maddəsinin 2-ci cümləsində nəzərdə tutulmuşdur ki, əsaslandırma hissəsi şikayətin təqdim edildiyi gündən 30 gün ərzində birbaşa apellyasiya instansiyası məhkəməsinə verilməlidir. Bu qayda onunla bağlıdır ki, birinci instansiya məhkəməsi şikayətə özü baxmadığı üçün şikayətin əsaslandırma hissəsinin mütləq surətdə ona təqdim olunmasına da zərurət yoxdur.

Şikayətçi şikayətində **hansı qərarı və hansı həcmdə** mübahisələndirdiyini, qərarın, onun fikrincə, **nə üçün** yanlış olduğunu aydın şəkildə təsvir etməlidir (bax: İPM-in 85.2-ci maddəsi). Eyni zamanda, şikayətçi konkret olaraq hansı tələbi irəli sürdüyünü də şikayətində bildirməlidir.

Misal:

1 sayılı Bakı İnzibati-İqtisadi Məhkəməsinin 15 fevral 2010-cu il tarixli, iş nömrəsi.... olan qərarına qarşı apellyasiya şikayəti.

Şikayətin tam giriş hissəsi:

Mən, 1 sayılı Bakı İnzibati-İqtisadi Məhkəməsinin 15 fevral 2010-cu il tarixli, iş nömrəsi.... olan qərarının ləğv olunmasını və iddianın rədd edilməsini tələb edirəm.

III. Apellyasiya şikayəti üzrə işə yenidən baxılmasının hədləri

Apellyasiya instansiya məhkəməsi işə tamamilə yenidən baxır və bu zaman tərəflərin faktiki hallarla bağlı yeni izahatlarını, eləcə də yeni sübutları nəzərə alır. Lakin İPM-in 82-ci maddəsində təsbit olunmuşdur ki, apellyasiya instansiya məhkəməsi hüquqi mübahisəyə **yalnız** apellyasiya şikayətinin həddində yenidən baxır. Bu o deməkdir ki, şikayətçi öz şikayətini məhdudlaşdırma və birinci instansiya məhkəməsi qərarının müəyyən hissələrini qəbul da edə bilər. Bunun üçün şərt müvafiq qərarın hissələrə ayrılma bilindəsidir. Əgər şikayətçi onun üçün əlverişsiz olan məhkəmə qərarının müəyyən hissələrindən şikayət verirsə, bu o deməkdir ki, həmin qərarın mübahisələndirilməyən hissələri qanuni qüvvəyə minir.

Misal:

İddiaçı cavabdeh inzibati orqandan ona ödənilmiş dotasiyanın müəyyən hissəsinin geri qaytarılması haqqında qərar alır. Həmin qərara əsasən, iddiaçı dotasiyanı məqsəduyğun şəkildə istifadə etmədiyi üçün onun 2000 manatını geri qaytarmalıdır. İddiaçı

bu qərarı mübahisələndirmə haqqında iddia vasitəsilə mübahisələndirmiş, lakin birinci instansiya məhkəməsi işə baxaraq iddiaçının həmin məbləği ödəməli olması haqqında qərar qəbul etmişdir. İddiaçı həmin qərardan apellyasiya şikayəti verir və yalnız 1000 manatın geri qaytarılmasını mübahisələndirir (apellyasiya şikayətinin yalnız bu həddə uğurlu olacağını güman etdiyindən).

İddiaçının apellyasiya şikayətindəki tələbi, birinci instansiyada olduğu kimi, məhkəmə tərəfindən həyata keçirilən yoxlamanın çərçivəsini müəyyən edir (bax: İPM-in 52-ci və 82-ci maddələri). Başqa sözlə, məhkəmə yuxarıda göstərilən misalda bu tələbdən kənara çıxma və inzibati aktı tamamilə ləğv edə bilməz.

B. Məhkəmə qəraradlarına qarşı şikayət üzrə icraat

Məhkəmə qəraradlarından apellyasiya şikayəti də eyni qaydalara uyğun olaraq verilir. Fərq yalnız ondadır ki, şikayət məhkəmə qəraradının elan olunduğu gündən 10 gün müddətində verilməlidir. Məcəllədə apellyasiya şikayətinin verilməsi üçün məhkəmə qərarları və qəraradları ilə bağlı fərqli müddətlərin nəzərdə tutulmasının səbəbi göstərilməmişdir. Bu, yəqin ki, onunla əlaqədardır ki, qəraradlara qarşı şikayətlər daha çox müvəqqəti xarakterli müdafiyyə dair icraatlarda verilir və buna görə də şikayətin verilib-verilməyəcəyinə dair qərar verməyin özü təcili xarakter daşıyır. Lakin sözügedən müddədə söhbət, çox güman ki, qəraradın

əsaslandırma hissəsinin də elan olunduğu hallardan gedir. Çünki tərəf, yalnız qərardadın qəbul edilmə əsasları barədə məlumat əldə etdikdən sonra həmin qərardadı mübahisələndirib-mübahisələndirməyəcəyini müəyyənləşdirə bilər.

Qanunda qərardadlara qarşı şikayətlər üçün xüsusi bir icraat qaydası nəzərdə tutulmamışdır. Faktiki olaraq, şikayət icraatı üzrə bir sıra qaydalar yalnız məhkəmə qərarlarına qarşı şikayət verilərkən əhəmiyyət kəsb edir. Bu, xüsusilə İPM-in 87.5-87.7-ci maddələrinə aiddir, çünki həmin normalarda şikayətin predmeti qismində yalnız «qərarlar»dan söhbət gedir.

C. İcraat

Şikayət məhkəməyə daxil olduqdan sonra **icraatın gedişatı** İPM-in 86-cı maddəsində əksini tapmışdır. Birinci instansiya məhkəməsi, ilkin olaraq şikayətə dair qərarın qəbulu üçün zəruri olan formal şərtlərin mövcud olub-olmadığını yoxlayır. Lakin o, həmin formal şərtlərə riayət olunmadığı hallarda şikayəti geri qaytara və ya apellyasiya məhkəməsinə göndərə bilməz. Əksinə, bu cür hallarda birinci instansiya məhkəməsi mövcud xətalara şikayətçinin nəzərinə **çatdırmalı** və onların aradan qaldırılması üçün nə edilməli olduğunu ona **bildirməlidir**. Bu baxımdan, şikayətdə yol verilən formal xətalарın aradan qaldırılması üçün İPM-in 86.3-cü maddəsində əksini tapmış müddət (həmin müddəaya əsasən, birinci instansiya məhkəməsi şikayətin daxil olduğu vaxtdan beş gün müddətində həmin şikayəti mübahisə ilə bağlı işin materialları ilə birlikdə müvafiq apellyasiya məhkəməsinə göndərməlidir) real hesab olunmur.

Apellyasiya məhkəməsi şikayətin və ona əlavə olunmuş sənədlərin surətlərini (şikayətin və ona əlavə olunmuş sənədlərin surətləri şikayətçi tərəfindən təqdim olunur. Bax: İPM-in 45.2-ci maddəsi) rəy bildirmək üçün digər proses iştirakçılarına göndərir. Birinci instansiya məhkəməsi şikayətin verilməsi ilə bağlı formal tələblərə riayət edilib-edilmədiyini yoxladığı halda, apellyasiya məhkəməsi (görünür yenidən) apellyasiyanın mümkünlüyünü (bax: İPM-in 87.2-ci maddəsi) və bu çərçivədə şikayətin **bunun üçün nəzərdə tutulmuş müddət** ərzində verilib-verilmədiyini, **qərarın mübahisələndirilməsinin mümkünlüyünü** və şikayətçinin **şikayət vermək səlahiyyətinə** malik olub-olmadığını yoxlayır. Şəxs o vaxt şikayət vermək səlahiyyətinə malik olan sayılır ki, o, hüquqi mübahisə üzrə icraatda tərəf və ya cəlb edilmiş üçüncü şəxs olsun və birinci instansiya məhkəməsinin qərarı onun üçün əlverişsiz şərait yaratsın. Apellyasiya məhkəməsi şikayətin mümkünsüzlüyünü müəyyən edərsə, o, bununla bağlı fikrini proses iştirakçılarının diqqətinə çatdırır və onlara buna dair mövqelərini bildirmək üçün şərait yaradır (bax: İPM-in 87.4-cü maddəsinin 2-ci cümləsi). Yalnız dinlənilmə hüququ təmin edildikdən sonra apellyasiya məhkəməsi, əgər **mümkünlüklə bağlı xətalər** mövcud olmaqda davam edərlərsə, şikayətin mümkün sayılmaması haqqında qərardad qəbul edir (bax: İPM-in 87.3 və 87.4-cü maddələri). Əgər iddia mümkündürsə, apellyasiya məhkəməsi bu barədə də qərardad qəbul edir (bax: İPM-in 87.4-cü maddəsinin 1-ci cümləsi). Bu qərardadlar şifahi məhkəmə iclası keçirilmədən qəbul edilir.

Apellyasiya şikayəti mümkün sayılarsa, məhkəmə İPM-in 48-ci və ondan sonrakı maddələrində təsbit olunmuş

hazırlıq tədbirlərini görür (bax: İPM-in 87.1-ci maddəsi) və **şifahi məhkəmə iclası** üçün vaxt təyin edir. Məhkəmə baxışının şifahiliyi prinsipi apellyasiya məhkəməsindəki icraatda da tətbiq olunur (bax: İPM-in 16-cı və 87.5-ci maddələri). Şifahi məhkəmə baxışının gedişatına dair qaydalar birinci instansiya məhkəməsində şifahi məhkəmə baxışındakı kimidir.

Apellyasiya məhkəməsi apellyasiya şikayətini irəli sürülmüş tələblər çərçivəsində yoxlayır. Apellyasiya şikayətinin əsaslı (texniki cəhətdən bu, birinci instansiya məhkəməsində həyata keçirilən yoxlama ilə eynidir) olub-olmadığını yoxladıqdan sonra apellyasiya məhkəməsi birinci instansiya məhkəməsinin qərarını dəyişdirilmədən saxlaya bilər, dəyişdirə bilər və ya ləğv edərək (tam və ya qismən) yeni qərar qəbul edə bilər (bax: İPM-in 87.6-cı maddəsi). Apellyasiya məhkəməsi qərarının nəticə hissəsinin hansı qaydada tərtib edilməsi verilmiş iddianın növündən asılıdır.

Ç. Şikayətlə bağlı qərar

Apellyasiya instansiyası məhkəməsi, bir qayda olaraq, mübahisə ilə bağlı işə **mahiyyət üzrə baxaraq yekun qərar qəbul edir** (bax: İPM-in 87.7-ci maddəsi). Bu qayda, həmçinin o hallarda tətbiq olunur ki, növbəti aydınlaşdırmalara və ya sübutların araşdırılmasına zərurət olsun. Bu o deməkdir ki, apellyasiya məhkəməsi işi yalnız **müstəsna hallarda** yenidən baxılmaq üçün birinci instansiya məhkəməsinə göndərə bilər. Bu dar müstəsna hallar İPM-in 87.7.1 və 87.7.2-ci maddələrində əksini tapıb. Buraya, misal üçün,

ciddi prosesual pozuntuların (məsələn, dinlənilmə hüququnun təmin edilməməsi) baş verdiyi, yaxud birinci instansiya məhkəməsinin işin mahiyyəti üzrə qərar qəbul etməyib iddianın mümkün sayılmaması haqqında qərar qəbul etdiyi hallar aiddir. Qeyd olunan müddəaların məqsədi ondan ibarətdir ki, birinci instansiya məhkəmələri icraatı hüququayğun və məqsədəuyğun şəkildə aparsınlar və qərar qəbul edərkən tələsikliyə yol verməsinlər. Yəni onlar açıq-aşkar zəruri xarakter daşıyan sübutların araşdırılmasını həyata keçirmədən işi apellyasiya məhkəmələrinə göndərə bilməzlər. Belə yanlış davranış tərəflərə də zərərli təsir göstərir. Çünki təkcə apellyasiya instansiyasında məhkəmənin işlə kifayət qədər məşğul olması tərəf üçün faktiki olaraq bir instansiyanın itirilməsi (aradan qalxması) deməkdir. Belə ki, o, əslində artıq birinci instansiya məhkəməsində hüquqi dövlət qaydalarına uyğun keçirilən icraat və bu cür icraat əsasında çıxarılmış qərar görməli idi.

Apellyasiya məhkəməsi də öz qərarını əsaslandırmalıdır. Lakin o, şikayəti əsassızlıq səbəbi ilə təmin etməkdən imtina etdikdə, prosesə qənaət prinsipinə uyğun olaraq birinci instansiya məhkəməsinin qərarına istinad edə bilər. Bununla belə, apellyasiya məhkəməsi çıxardığı qərarın **əsaslandırıcı hissəsində** tərəflərin dəlillərinə hər bir halda münasibət bildirməli və özünün hüquqi mövqeyini izah etməlidir (bax: İPM-in 87.8-ci maddəsinin 2-ci cümləsi).

İPM-in 87.9-cu maddəsində əksini tapmış qayda (həmin qaydaya əsasən, apellyasiya instansiya məhkəməsinin şikayətlə bağlı hüquqi mövqeyi birinci instansiya məhkəmələri üçün məcburidir) bir qədər çaşqınlıq doğurur. Bu müddəada

konkret olaraq şikayətə istinad edildiyi üçün o, yalnız işin İPM-in 87.7-ci maddəsinə əsasən, yenidən baxılmaq üçün birinci instansiya məhkəməsinə göndərildiyi hallarda mənə kəsb edir.

İPM-in bir qədər qeyri-adi şəkildə ifadə olunmuş 87.10-cu maddəsinin mənası ondan ibarətdir ki, məcburetmə haqqında iddia üzrə apellyasiya şikayətini təmin edən qərar çıxarıldıqdan sonra yenidən mübahisə yarandıqda da birbaşa apellyasiya məhkəməsinə müraciət edilsin (əgər apellyasiya məhkəməsi çıxarılmış müsbət (şikayəti təmin edən) qərarın müəllifidirsə). Normanın məqsədi ondan ibarətdir ki, apellyasiya məhkəməsinin qərarının nəticəsi olaraq müvafiq inzibati orqanın qəbul etdiyi yeni inzibati aktdan şikayət verildikdə, apellyasiya məhkəməsi şikayətə baxmaq üçün predmet baxımından daha yaxın məhkəmə hesab edildiyindən apellyasiya məhkəməsinin çıxartdığı qərar əsasında qəbul edilmiş inzibati aktın apellyasiya məhkəməsinin qərarına uyğun olub-olmadığına dair məsələyə birinci instansiya məhkəmələri baxmalı deyil. Əgər məcburetmə haqqında iddia birinci instansiya məhkəməsi tərəfindən təmin edilərsə və bunun əsasında inzibati orqan yeni qərar qəbul edərsə, bu inzibati aktdan verilmiş şikayətə baxan səlahiyyətli birinci instansiya məhkəməsi inzibati orqan tərəfindən yeni inzibati akt qəbul edilərkən İPM-in 73.1 və ya 73.2-ci maddələrinə uyğun olaraq məhkəmənin hüquqi mövqeyini nəzərə alıb-almadığını yoxlayacaqdır.

Şikayətçi dispoitivlik prinsipinə əsaslanaraq apellyasiya instansiyası məhkəməsinin qərarı qanuni qüvvəyə minənədək şikayəti geri götürə bilər. Şikayətçi apellyasiya şikayətini

apellyasiya instansiyası məhkəməsinə göndərilənədək geri götürərsə, birinci instansiya məhkəməsi şikayətlə bağlı icraata xitam verilməsi haqqında qərardad qəbul edir (bax: İPM-in 86.4-cü maddəsi). Apellyasiya şikayətinin **geri götürülməsi** ilə bağlı digər qaydalar birinci instansiya məhkəməsində icraat zamanı iddiadan imtina edilməsi ilə bağlı İPM-in 55-ci maddəsində müəyyən edilmiş qaydalarla uyğunluq təşkil edir. Fərq yalnız ondadır ki, İPM-in 55.3-cü maddəsində nəzərdə tutulan iddianın **geri götürülmüş sayılması** institutu apellyasiya şikayətinin geri götürülməsinə münasibətdə tətbiq olunmur.

Apellyasiya instansiyası məhkəməsi qərardadlara qarşı şikayətlər üzrə qərardad, qərarlara qarşı şikayətlər üzrə isə, qərar qəbul edir. Apellyasiya məhkəməsinin qərar və ya qərardadından kassasiya şikayəti verilmədiyi və ya şikayətin yazılı qaydada geri götürüldüyü hallarda, **apellyasiya məhkəməsinin qərarı** onun təqdim olunduğu gündən 30 gün, **apellyasiya məhkəməsinin qərardadı** isə 10 gün keçdikdən sonra qanuni qüvvəyə minir. Lakin İPM-in 89-cu maddəsinin 2-ci cümləsi şikayətin geri götürülməsi haqqında bəyanatın hansı məhkəmədə verilməsi məsələsini açıq saxlayır.

On dördüncü fəsil

KASSASIYA İNSTANSİYASI MƏHKƏMƏSİNDƏ İCRAAT

A. Ümumi məsələlər

İPM-də ən son hüquqi müdafiə vasitəsi qismində kassasiya şikayəti (bax: İPM-in 90-99-cu maddələri) nəzərdə tutulmuşdur ki, həmin şikayətə baxmaq səlahiyyəti də Ali Məhkəmənin inzibati-iqtisadi kollegiyasına məxsusdur (bax: İPM-in 90.1-ci maddəsi). Apellyasiya şikayətində olduğu kimi, kassasiya şikayətinin verilməsi üçün də hüquqi müdafiə ehtiyacı yalnız o halda mövcud olur ki, aşağı instansiya məhkəməsinin çıxartdığı qərar şikayətçinin tələblərini təmin etməsin. Kassasiya şikayətinin verilməsi ilə bağlı xüsusi qaydalarla yanaşı, İPM-də nəzərdə tutulmuş ümumi qaydalar da tətbiq olunur (bax: İPM-in 90.3-cü maddəsi). Məcəllənin kassasiya instansiyası məhkəməsində şikayət üzrə icraatı tənzimləyən hissəsində nəzərdə tutulmuş müddələrin əksəriyyəti apellyasiya icraatını tənzimləyən normalarla uyğunluq təşkil edir. Ona görə də bu fəsildə yalnız kassasiya instansiyası məhkəməsindəki icraat üçün səciyyəvi olan xüsusiyyətlərə toxunulacaqdır.

Üçüncü instansiya, digər instansiyalardan fərqli olaraq, **sırf hüquqi məsələləri** yoxlayan instansiyadır. Bu o deməkdir ki, kassasiya məhkəməsi işin faktiki hallarını yenidən araşdırmır və sübutları tədqiq etmir. Apellyasiya instansiyası məhkəməsində müəyyən edilmiş faktlara söykənərək, Ali

Məhkəmə yalnız həmin məhkəmə tərəfindən maddi və prosesual hüquq normalarının düzgün tətbiq edilib-edilmədiyini (bax: İPM-in 91-ci maddəsi) və müvafiq normaların qanuna zidd tətbiqinin iddiaçının hüquqlarını pozub-pozmadığını (məhkəmə qərarının normanın pozulmasına əsaslanması səbəbindən) yoxlayır. Bu **səbəbli əlaqə** kassasiya instansiyası məhkəməsi tərəfindən həyata keçirilən yoxlama üçün çox vacibdir. Yoxlamanın məqsədi aşağı instansiya məhkəməsinin maddi və prosesual hüquq normalarını düzgün tətbiq etmiş olduğu halda da eyni nəticəyə gəlib-gəlməyəcəyini müəyyən etməkdir. Səbəbli əlaqənin olmadığı təqdirdə, hüquq pozuntusunun olub-olmaması qərar üçün əhəmiyyət kəsb etməyəcək və belə olan halda, mübahisələndirilən qərarın ləğvinə və ya dəyişdirilməsinə ehtiyac qalmayacaq (İPM-in 96.7-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hallar mövcud olduqda).

Yalnız İPM-in 92-ci maddəsində sadalanmış **prosesual pozuntular** mövcud olduqda, aşağı instansiya məhkəməsinin qərarı mütləq surətdə şikayətçinin xeyrinə ləğv olunmalı və iş yenidən baxılmaq üçün aşağı instansiya məhkəməsinə göndərməlidir. Çünki həmin xətaların mövcud olduğu hallarda, məhkəmə qərarının normanın yanlış tətbiqi nəticəsində səhv (qüsurlu) olduğu **güman edilir**. Buna görə də nəticə etibarilə qərarın, ola bilsin ki, düzgün olmasından asılı olmayaraq, müvafiq qüsurlar mövcud olarsa, həmin qərar ləğv olunmalıdır. İPM-in 94-cü maddəsində kassasiya şikayətinin verilməsinə dair təsbit edilmiş tələblər, eləcə də kassasiya şikayəti daxil olduqdan sonra apellyasiya məhkəməsinin hərəkətlərini tənzimləyən İPM-in 95-ci maddəsi apellyasiya şikayəti ilə bağlı İPM-in 85-ci və 86-cı maddələrində nəzərdə tutulmuş müvafiq qaydalara oxşardır.

İPM-in 96-cı maddəsinə əsasən, kassasiya şikayətinin mümkünlüyünün yoxlanılmasına dair müddəalar da İPM-in 87-ci maddəsinə müvafiq olaraq, apellyasiya şikayətinin mümkünlüyünün yoxlanılması haqqında əks olunmuş qaydalara uyğundur. Əgər kassasiya şikayətinin yoxlanılması nəticəsində onun mümkünsüzlüyü müəyyən olunarsa, Ali Məhkəmə proses iştirakçılarının dinlənilmə hüququnun təmin edilməsindən sonra onu İPM-in 96.3-cü maddəsinə uyğun olaraq, əsaslandırılmalı olan qərardadla qəbul etməkdən imtina edir. Mübahisələndirilən qərara qarşı kassasiya şikayətinin qəbulundan imtina olunmasından və beləliklə, bütün hüquqi müdafiə vasitələrinin tükənməsindən sonra həmin qərar **qanuni qüvvəyə minir**. İPM-in 99-cu maddəsində sadalanmış, barəsində kassasiya şikayətinə yol verilməyən qərardadlar Məcəllənin 83.3-cü maddəsində sadalanmış qərardadlara oxşardır.

B. İcraat və qərar

Kassasiya şikayəti mümkün sayıldıqda, kassasiya məhkəməsi, bir qayda olaraq işə özü baxıb qərar qəbul edir. Bu qaydadan istisna qismində İPM-in 96.5.1 və 96.5.2-ci maddələri ciddi prosesual pozuntuların mövcud olduğu halları nəzərdə tutur. Lakin həmin pozuntular, İPM-in 92-ci maddəsində sadalanmış mütləq əsaslardan fərqli olaraq hər bir halda mübahisələndirilən qərarın ləğvinə səbəb olmur. İPM-in 96.6-cı maddəsinə əsasən, işin təkrar baxılmaq üçün müvafiq apellyasiya məhkəməsinə göndərilməsinə dair qayda məhkəmə qərardadlarına qarşı verilmiş şikayətlərə şamil olunmur, bir şərtlə ki, onlar məhkəmənin qərardad formasında

qəbul etdiyi yekun qərarı olmasınlar. Ali Məhkəmənin hansı qərar qəbul etmək imkanları və bu qərarların forması ilə bağlı qaydalar (İPM-in 96.8-ci və ondan sonrakı maddələri) apellyasiya icraatındakı müvafiq qaydalarla (bax: İPM-in 87.6-cı, 87.8-ci maddələri) üst-üstə düşür. Kassasiya məhkəməsi ən yuxarı məhkəmə instansiyası olduğundan **onun qərarının mübahisələndirilməsi mümkün deyil** (bax: İPM-in 98.1-ci maddəsi).

C. Birgə palata

Ən yuxarı instansiya məhkəməsi olan Ali Məhkəmənin vahid məhkəmə təcrübəsi yaratmasını təmin etmək üçün onun inzibati-iqtisadi kollegiyasının məhkəmə tərkibləri eyni hüquqi məsələyə dair fərqli qərarlar qəbul etmək istədikləri halda, İPM-in 98.2-ci maddəsinə müvafiq olaraq, **birgə Palata** yaratmağa borcludurlar. İşə baxan müvafiq məhkəmə tərkibi mübahisəli hüquqi məsələni yazılı təqdimat formasında Palataya göndərir. Palatanın mübahisəli hüquqi məsələyə dair qərarı Ali Məhkəmənin inzibati-iqtisadi kollegiyasının bütün məhkəmə tərkibləri üçün məcburidir. Məhkəmə tərkiblərindən hansısa biri Palatanın məcburi qüvvəyə malik qərarından fərqli qərar qəbul etmək istədiyi hallarda, hüquqi mübahisə ilə bağlı iş həll olunması üçün yenidən Palataya göndərməlidir. Birgə Palatanın tərkibi İPM-in 98.6-cı maddəsində müəyyən edilmişdir. Buraya, Palataya sədrlik edən Ali Məhkəmənin sədri ilə yanaşı, inzibati-iqtisadi kollegiyanın sədri və hakimləri daxildir. Qərar səsvermə yolu ilə qəbul olunur. Səslərin sayı bərabər olduqda, sədrlik edənin səsi həlledici sayılır (bax: İPM-in 98.2-98.6-cı maddələri).

On beşinci fəsil

**ƏLAVƏ: MƏHKƏMƏ QƏRARLARININ
NƏTİCƏ HİSSƏSİ İLƏ BAĞLI
KAZUSLAR**

Məhkəmə qərarının nəticə hissəsinin aydın və düzgün tərtib edilməsi onun icrası üçün vacibdir. Aşağıda ayrı-ayrı inzibati mübahisələrə dair standart xarakter daşıyan icraatlar üzrə məhkəmə qərarlarının nəticə hissəsinin yazılma imkanlarının təsvir olunmasına cəhd göstəriləcəkdir. Kazuslarda söhbət, əgər onlarda bu barədə fərqli məlumat verilməmişdirsə, Bakıda yerləşən bir inzibati orqanın 15 mart 2010-cu il tarixli inzibati aktından və şikayət instansiyasının müvafiq inzibati akt üzrə 15 aprel 2010-ci il tarixli qərarından gedir.

1-ci kazus:

Şikayət instansiyasındakı icraat şikayətçi üçün uğursuz nəticələndikdən sonra o, inzibati orqanın 2.000 AZN məbləğin geri qaytarılması haqqında qərarına qarşı mübahisələndirmə haqqında iddia ilə inzibati məhkəməyə müraciət etmiş və məhkəmə onun iddiasını təmin etmişdir.

Bu cür hallarda məhkəmə qərarının nəticə hissəsi aşağıdakı kimi olacaqdır:

Cavabdehin 15 mart 2010-cu il tarixli, iş nömrəsi ... olan qərarı və şikayət instansiyasının (bu orqan dəqiq göstərilmə-

lidir) 15 aprel 2010-cu il tarixli, iş nömrəsi ... olan qərarı ləğv edilir.

Məhkəmə icraatı ilə əlaqədar yaranmış xərcləri ödəmək vəzifəsi cavabdehin üzərinə qoyulur.

2-ci kazus:

Fərz edək ki, yuxarıdakı kazusda iddiaçının iddiası təmin olunmur.

Bu cür hallarda məhkəmə qərarının nəticə hissəsi aşağıdakı kimi olacaqdır:

İddia rədd edilir.

Məhkəmə icraatı ilə əlaqədar yaranmış xərcləri ödəmək vəzifəsi iddiaçının üzərinə qoyulur.

3-cü kazus:

İnzibati orqan 15 mart 2010-cu il tarixli qərarı ilə iddiaçının torpaq sahəsində bir ailənin yaşaması üçün nəzərdə tutulan ev tikməsinə icazə verməkdən imtina etmişdir. İddiaçı bu qərardan yuxarı inzibati orqana inzibati şikayət versə də, şikayət təmin olunmamışdır. Bundan sonra o, məcburetmə haqqında iddia ilə inzibati məhkəməyə müraciət etmiş və inzibati məhkəmə onun iddiasını təmin etmişdir.

Bu cür hallarda məhkəmə qərarının nəticə hissəsi aşağıdakı kimi olacaqdır:

Cavabdehin 15 mart 2010-cu il tarixli, iş nömrəsi ... olan qərarı və şikayət instansiyasının 15 may 2010-cu il tarixli, iş nömrəsi ... olan qərarı ləğv edilir.

Cavabdehin üzərinə iddiaçının torpaq sahəsində (torpaq sahəsinin yerləşdiyi ünvan dəqiq göstərilməlidir) bir ailənin

yaşaması üçün nəzərdə tutulan ev tikməsi üçün ona icazə vermək öhdəliyi qoyulur.

Məhkəmə icraatı ilə əlaqədar yaranmış xərcləri ödəmək vəzifəsi cavabdehin üzərinə qoyulur.

(Məcburetmə haqqında iddialarda inzibati orqanın imtinəedici qərarları yalnız hüquqi aydınlıq yaratmaq üçün ləğv olunur. Belə ki, onlar mübahisənin predmetini təşkil etmirlər).

4-cü kazus:

Miqrasiya xidməti əcnəbi vətəndaşın ölkədə yaşayış icazəsinin alınmasına dair ərizəsini rədd etməklə ona bu icazəni verməkdən imtina etmiş və əcnəbinin bu qərardan yuxarı inzibati orqana verdiyi şikayət təmin olunmamışdır. Bundan sonra o, inzibati orqanın üzərinə ona yaşayış icazəsinin verilməsi öhdəliyinin qoyulmasına dair iddia (məcburetmə haqqında iddia) ilə inzibati məhkəməyə müraciət etmişdir. Məhkəmə işə baxaraq belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, əcnəbiyə yaşayış icazəsinin verilməsindən imtina haqqında qərar diskresion səlahiyyətdən yanlış istifadə edildiyinə görə qanunsuz olsa da, əcnəbinin ona yaşayış icazəsinin verilməsini tələb etmək hüququ yoxdur.

Bu cür hallarda məhkəmə qərarının nəticə hissəsi aşağıdakı kimi olacaqdır:

Cavabdehin 15 mart 2010-cu il tarixli, iş nömrəsi ... olan qərarı və şikayət instansiyasının 15 aprel 2010-cu il tarixli, iş nömrəsi ... olan qərarı ləğv edilir.

Cavabdehin üzərinə iddiaçının ölkədə yaşayış icazəsinin verilməsinə dair ərizəsinə məhkəmənin hüquqi mövqeyi

nəzərə alınmaqla yenidən baxmaq öhdəliyi qoyulur. İddia qalan hissədə rədd edilir.

Məhkəmə icraatı ilə bağlı yaranmış xərclərin 2/3 hissəsinin ödənilməsi vəzifəsi cavabdehin, 1/3 hissəsinin ödənilməsi vəzifəsi isə iddiaçının üzərinə qoyulur.

5-ci kəzəs:

İddiaçı öhdəliyin icrası haqqında iddia ilə inzibati məhkəməyə müraciət edərək Bakı şəhər icra hakimiyyətinin ona 5.000 AZN ödəməsini tələb edir. Belə bir iddia təmin olunduqda, məhkəmə qərarının nəticə hissəsi aşağıdakı kimi olacaqdır:

Cavabdehin iddiaçıya 5.000 AZN ödəməsi qərara alınır.

Məhkəmə icraatı ilə əlaqədar xərcləri ödəmək vəzifəsi cavabdehin üzərinə qoyulur.

İddia rədd edildikdə isə məhkəmə qərarının nəticə hissəsi aşağıdakı kimi olacaqdır:

İddia rədd edilir.

Məhkəmə icraatı ilə əlaqədar yaranmış xərcləri ödəmək vəzifəsi iddiaçının üzərinə qoyulur.

6-cı kəzəs:

İddiaçı mübahisələndirmə haqqında iddia ilə qonşusuna verilmiş tikintiyə icazəni mübahisələndirir. İnzibati məhkəmə tikintinin sifarişçisini icraata cəlb edir (İPM-in 28-ci və ondan sonrakı maddələrinə müvafiq olaraq). Həm tikintinin sifarişçisi, həm də cavabdeh inzibati orqan iddianın rədd

olunmasını tələb edirlər. İnzibati məhkəmə iddianı əsaslı olmayan hesab edir.

Bu cür hallarda məhkəmə qərarının nəticə hissəsi aşağıdakı kimi olacaqdır:

İddia rədd edilir.

Məhkəmə icraatı ilə əlaqədar yaranmış xərcləri (cəlb edilmiş şəxsin xərcləri də daxil olmaqla) ödəmək vəzifəsi iddiaçının üzərinə qoyulur.

7-ci kəzəs:

İnzibati orqanın iddiaçının evinin sökülməsi haqqında qərarına qarşı qaldırılmış mübahisələndirmə haqqında iddia icraata qəbul edildikdən sonra baş vermiş zəlzələ nəticəsində ev uçur. İddiaçı İPM-in 72-ci maddəsinə müvafiq olaraq, inzibati orqanın onun evinin sökülməsi haqqında qərarının qanunsuz sayılmasına dair vəsatət qaldırır. Məhkəmə bu vəsatəti təmin etdiyi hallarda onun qərarının nəticə hissəsi aşağıdakı kimi olacaqdır:

Cavabdehin 15 mart 2010-cu il tarixli, iş nömrəsi ... olan qərarının (şikayət instansiyasının 15 aprel 2010-cu il tarixli, iş nömrəsi ... olan qərarının redaksiyasında) qanunsuz olduğu müəyyən edilir.

Məhkəmə icraatı ilə əlaqədar yaranmış xərcləri ödəmək vəzifəsi cavabdehin üzərinə qoyulur.

8-ci kəzəs:

Evdə müəyyən tikinti dəyişikliklərinin aparılmasına icazə alınması ilə bağlı məcburetmə haqqında iddianın məhkəmənin icraatına qəbul olunmasından sonra zəlzələ baş vermiş və ev

uçmuşdur. İddiaçı İPM-in 72-ci maddəsinə əsasən, ona tikinti icazəsinin verilməsini tələb etmək hüququna malik olduğunun müəyyən edilməsinə dair vəsatət təqdim edir. Bu cür hallarda məhkəmə qərarının nəticə hissəsi aşağıdakı kimi olacaqdır:

Cavabdehin iddiaçıya tikinti işləri üçün icazə vermək öhdəliyi daşdığı müəyyən edilir.

Məhkəmə icraatı ilə əlaqədar yaranmış xərcləri ödəmək vəzifəsi cavabdehin üzərinə qoyulur.

9-cu kazus:

İddiaçı 800 AZN məbləğində rüsum ödənilməsi barədə qərarın ləğv olunması tələbi ilə inzibati məhkəməyə müraciət edir. Məhkəmə inzibati aktın 200 AZN məbləğindən yuxarı olan hissəsini qanunsuz sayır və bununla da hesab edir ki, inzibati akt hissələrə ayrıla bilər. Bu cür hallarda məhkəmə qərarının nəticə hissəsi aşağıdakı kimi olacaqdır:

Cavabdehin 15 mart 2010-cu il tarixli, iş nömrəsi ... olan rüsumlar haqqında qərarı və şikayət instansiyasının 15 aprel 2010-cu il tarixli, iş nömrəsi ... olan qərarı 200 AZN-dən çox rüsum müəyyən edən hissədə ləğv olunur. Qalan hissədə iddia rədd edilir.

Məhkəmə icraatı ilə əlaqədar yaranmış xərclərin ..%-ni ödəmək vəzifəsi iddiaçının, ..%-ni ödəmək vəzifəsi isə cavabdehin üzərinə qoyulur.

10-cu kazus:

Fərz edək ki, 9-cu kazusda barəsində söhbət gedən qərar diskresion səlahiyyət əsasında qəbul edilmiş qərardır. Məhkəmənin fikrincə, 800 AZN məbləğində rüsum çox

yüksəkdir və konkret halda, ən çoxu 300 AZN rüsum ödənilə bilər. Bu cür hallarda məhkəmə qərarının nəticə hissəsi aşağıdakı kimi olacaqdır:

Cavabdehin 15 mart 2010-cu il tarixli, iş nömrəsi ... olan rüsumlar haqqında qərarı və şikayət instansiyasının 15 aprel 2010-cu il tarixli, iş nömrəsi ... olan qərarı ləğv edilir.

Məhkəmə icraatı ilə əlaqədar yaranmış xərcləri ödəmək vəzifəsi cavabdehin üzərinə qoyulur.

Qeyd: Diskresion səlahiyyət əsasında qəbul edilmiş inzibati aktların, əgər onlar mütənasiblik prinsipini pozarlarsa, məhkəmə tərəfindən hissələrə (yəni mütənasib hissə və qeyri-mütənasib hissə) bölünməsinə və mütənasiblik prinsipini pozan hissədə ləğv edilməsinə yol verilmir. Çünki belə olan təqdirdə, məhkəmə inzibati orqana məxsus diskresion səlahiyyəti özü həyata keçirmiş olardı. Bu cür hallarda iddia əksinə, tamamilə uğurlu olmalıdır.

11-ci kasus:

İddiaçı mübahisələndirmə haqqında iddianın verilməsi üçün Məcəllədə nəzərdə tutulmuş müddəti buraxdığına görə prosesual müddətin bərpa olunmasına dair ərizə ilə məhkəməyə müraciət etmişdir. Məhkəmə prosesual müddətin bərpasına dair ərizəni əsaslı hesab etsə də, iddianın özünü əsaslı olmayan hesab etmişdir. Bu cür hallarda məhkəmə qərarının nəticə hissəsi aşağıdakı kimi olacaqdır:

İddia rədd edilir.

Məhkəmə icraatı ilə əlaqədar yaranmış xərcləri ödəmək vəzifəsi iddiaçının üzərinə qoyulur.

Qeyd: Prosesual müddətin bərpaşına dair ərizəyə dair məsələ qərardad vasitəsilə deyil, məhkəmə qərarının əsaslandırıcı hissəsində həll edilir. Prosesual müddətin bərpaşısı qərarın nəticə hissəsinə aid olan bir hissə deyil.

12-ci kazuş:

Fərz edək ki, məhkəmə prosesual müddətin bərpaşısı haqqında ərizəni təmin etmək istəmir (ərizənin gec təqdim olunması səbəbindən). Bu halda məhkəmə qərarının nəticə hissəsi aşağıdakı kimi olacaqdır:

İddia rədd edilir.

Məhkəmə icraatı ilə əlaqədar yaranmış xərcləri ödəməklə vəzifəsi iddiaçının üzərinə qoyulur.

Qeyd: 11-ci kazuşda olduğu kimi, prosesual müddətin bərpaşısı haqqında ərizənin həlli məhkəmə qərarının əsaslandırıcı hissəsindən irəli gəlir.

13-cü kazuş:

Bakı şəhər icra hakimiyyəti A və B inzibati aktlarını qəbul edir. A inzibati aktına dair iddiaçının qaldırdığı mübahisələndirmə haqqında iddia icraatında proses iştirakçıları şifahi məhkəmə baxışının gedişində müştərək bəyanatla aralarında hıquqi mübahisənin başa çatdığını bəyan edirlər (inzibati orqanın icraat gedişində inzibati aktı ləğv etdiyinə görə). B inzibati aktına münasibətdə isə, iddiaçı həmin aktın ləğv olunmasını tələb etməkdə davam edir. Məhkəmənin fikrincə, B inzibati aktı qanunidir. Bu cür hallarda məhkəmə qərarının nəticə hissəsi aşağıdakı kimi olacaqdır:

Tərəflərin müştərək bəyanatla hüquqi mübahisənin başa çatdığını bəyan etdikləri hissədə icraata xitam verilir. Qalan hissədə iddia rədd edilir.

İcraatın aradan qalxmış mübahisə hissəsi ilə bağlı xərcləri ödəmək vəzifəsi cavabdehin, qalan hissədə isə, iddiaçının üzərinə qoyulur.

Qeyd: Tərəflərin müştərək bəyanatına əsasən, mübahisə predmetinin bir hissəsi üzrə icraata xitam verildiyi hallarda məhkəmə mübahisənin aradan qalxmış hissəsi barədə qərardad qəbul etmir (bax: İPM-in 110.6-cı maddəsi). Çünki mübahisənin aradan qalxmış hissəsi üzrə xərclərin bölüşdürülməsi mümkün deyil. Əlbəttə, məhkəmə mübahisənin aradan qalxmış hissəsi üzrə icraata xitam verilməsi barədə qərardad qəbul edə bilər (buna zərurət olmadığına baxmayaraq), lakin belə bir qərardad yalnız deklarativ xarakter daşıyacaqdır. Prinsip etibarilə məhkəmə bu cür hallarda xərclər məsələsini vahid şəkildə həll edir. Belə ki, məhkəmə belə vəziyyətlərdə yekun qərarında mübahisə predmetinin qalan hissəsinə dair xərclər barədə vahid qərar qəbul edəcək və bu qərar, mübahisənin aradan qalxmış hissəsinə də aid ediləcəkdir. Bu halda məhkəmə, öz qərarında tərəflərin mübahisənin hansı hissəsi üzrə icraata müştərək bəyanatla xitam verdiklərini və hansı hissəsi üzrə yekun qərar qəbul etdiyini aydın şəkildə göstərməlidir. İPM-in 110.6-cı maddəsinə əsasən, qərardad yalnız o hallarda qəbul edilir ki, tərəflər müştərək bəyanatla hüquqi mübahisənin bütövlükdə aradan qalxdığını bildirsinlər.

14-cü kasus:

Məhkəmə inzibati orqanın hərəkətsizliyi səbəbindən tikintiyə icazənin verilməməsinə görə hərəkətsizliyə qarşı

iddianı əsassız hesab edir. Lakin onun fikrincə, inzibati orqan iddia qaldırılmasından əvvəl müvafiq ərizəyə baxıb qərar qəbul edə bilərdi. Bu cür hallarda məhkəmə qərarının nəticə hissəsi aşağıdakı kimi olacaqdır:

İddia rədd edilir.

Məhkəmə icraatı ilə əlaqədar yaranmış xərcləri ödəmək vəzifəsi iddiaçının üzərinə qoyulur.

15-ci kazu:

İddiaçı əvvəlcə mübahisələndirmə haqqında iddia qaldırmış, lakin inzibati aktın icra olunması (aradan qalxması) səbəbindən müştərək bəyanatla hüquqi mübahisənin nizama salındığını bəyan etmişdir. Lakin cavabdeh inzibati aktın icra edildiyinə (aradan qalxdığına) etirazını bildirir, çünki onun fikrincə, inzibati akt icra olunmamışdır (aradan qalxmamışdır). Məhkəmə isə, iddiaçının mövqeyini düzgün sayır. Bu cür hallarda məhkəmə qərarının nəticə hissəsi aşağıdakı kimi olacaqdır:

Hüquqi mübahisənin başa çatdığı müəyyən edilir.

Məhkəmə icraatı ilə əlaqədar yaranan xərcləri ödəmək vəzifəsi cavabdehin üzərinə qoyulur.

16-cı kazu:

Fərz edək ki, kazu yenə də 15-ci kazuudur. Fərq yalnız ondadır ki, inzibati akt faktiki olaraq icra olunmayıb (aradan qalxmayıb). Bu cür hallarda məhkəmə qərarının nəticə hissəsi aşağıdakı kimi olacaqdır:

İddia rədd edilir.

Məhkəmə icraatı ilə əlaqədar yaranmış xərclərin ödənilməsi vəzifəsi iddiaçının üzərinə qoyulur.

On altıncı fəsil
**AYRI-AYRI İDDIA NÖVLƏRİNİN
YOXLANILMASI SXEMİ**

**A. Mübahisələndirmə haqqında iddianın
yoxlanılması sxemi**

İPM-in 2.2.1-ci maddəsinə əsasən, əlverişsiz inzibati aktlara (bax: İİQ-nin 2.0.2 və 2.0.11-ci maddələri) qarşı qaldırılan mübahisələndirmə haqqında iddia aşağıdakı ardıcılıqla yoxlanılır.

İddianın mümkünlüyünün yoxlanılması (bax: İPM-in 32, 35, eləcə də 45.1-ci maddələri):

- Mübahisənin inzibati məhkəmələrin səlahiyyətinə aid olması (bax: İPM-in 1.1-ci maddəsi (inzibati hüquq münasibəti), İİQ-nin 1.1-ci maddəsi);
- İİQ-nin 2.0.2-ci, 2.0.11-ci, habelə 57-ci və ondan sonrakı maddələrinə uyğun olaraq əlverişsiz inzibati aktın mövcud olması;
- İddianın verilməsi müddətinə riayət edilməsi (bax: İPM-in 38.1-ci maddəsi. Bəzi hallarda İPM-in 24.1-ci maddəsinə əsasən, prosessual müddətin bərpası imkanı mövcud ola bilər);
- İPM-in 35.1-ci maddəsinə əsasən hüquq pozuntusunun iddia edilməsi;

- Müəyyən hallarda İPM-in 32.1-ci maddəsinin 2-ci cümləsinə əsasən əlavə ərizənin verilməsi imkanı.

Yuxarıda sadalanan məsələlərin yoxlanılmasından sonra iddia mümkün sayılmazsa, şifahi məhkəmə baxışı keçirilmədən iddianın mümkün sayılmaması haqqında qərardad qəbul edilir (bax: İPM-in 35.3-cü maddəsi)

Yox, əgər iddia mümkün sayılarsa, iddianın yoxlanılması aşağıdakı qaydada davam etdirilir.

İddianın əsaslılığının yoxlanılması: (bax: İPM-in 70.1-ci maddəsi: İnzibati aktın qanuna zidd olması və bunun nəticəsində iddiaçının hüquqlarını pozması)

- *İnzibati aktın formal-hüquqi baxımdan qanuniliyi*
 1. İnzibati orqanın səlahiyyətli olması (bax: İİQ-nin 4-cü maddəsi)
 2. İnzibati aktın forması ilə bağlı tələblərə riayət olunması (bax: İİQ-nin 57.1 və 59-cu maddələri)
 3. İnzibati aktın İİQ-nin 61.1 və 61.2-ci maddələrinə əsasən əsaslandırılmış olması. Diskresion səlahiyyət əsasında qəbul edilmiş qərarlarda həmçinin İİQ-nin 61.3-cü maddəsinə riayət olunması (həmçinin İİQ-nin 61.5-ci maddəsində sadalanmış halların aradan qalxmasından sonra).

4. İnzibati icraatın qüsursuz həyata keçirilməsi, xüsusilə bu zaman İİQ-nin 21.2-ci maddəsinə (dinlənilmə hüququ) riayət edilməsi (bəzi hallarda İİQ-nin 21.3-cü maddəsində göstərilmiş hallar aradan qalxdıqdan sonra da buna riayət edilməsi yoxlanılmalıdır).

• *İnzibati aktın maddi-hüquqi baxımdan qanuniliyi* (inzibati akt İİQ-nin 11.1 və 11.2-ci maddələrinə əsasən qanuna uyğundurmu?)

1. X maddəsinin dispozisiya şərtləri mövcuddurmu (X = a, b, c mövcud olan zaman)?

a, b, c mövcuddurmu?

(Burada, inzibati orqanın diskresion səlahiyyəti olmur və məhkəmə yoxlamayı ciddi surətdə aparır.)

İstisna hal: inzibati orqan tərəfindən yoxlama aparılması ilə qəbul edilmiş inzibati aktlar (buraya, məsələn, İPM-in 73.3.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş qiymətləndirmə azadlığından istifadə olunmaqla qəbul edilmiş inzibati aktlar aiddir). a, b və c tövsif olunarkən, İİQ-nin 12, 13 və 17-ci maddələrində təsbit olunmuş prinsiplər nəzərə alınmalıdır.

2. İnzibati aktda qanunun X maddəsində nəzərdə tutulmuş hüquqi nəticəyə də riayət olunubmu?

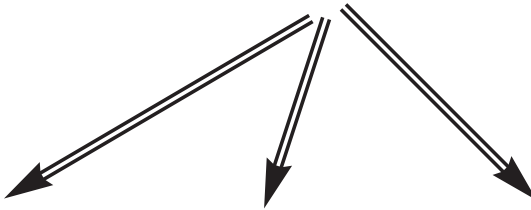
1. Normada məcburi olaraq bir qərarın qəbul edilməsi imkanı (məsələn, «etməlidir», «sökülməlidir», «çıxarmalıdır» və s.) nəzərdə tutulubsa, inzibati aktda həmin qərar əksini tapıbımı?

2. Normada qərarın qəbulu ilə bağlı inzibati orqana diskresion səlahiyyət verilibsə (məsələn, «edə bilər», «sökmə bilər», «çıxara bilər» və s.), inzibati orqan bu diskresion səlahiyyətdən düzgün istifadə edibmi (bax: İİQ-nin 16.2-ci maddəsi)?

Məhkəmə diskresion səlahiyyətin həyata keçirildiyini yoxlayır (bax: İPM-in 74-cü maddəsi).

– Bu zaman ilk olaraq, inzibati orqanın normada diskresion səlahiyyətin nəzərdə tutulduğunu sezib-sezmədiyi və ondan istifadə edib-etmədiyi yoxlanılır. (Bununla bağlı İİQ-nin 61.3-cü maddəsinə əsasən inzibati aktın əsaslandırılmalı olması ilə bağlı normaya nəzər yetir);

– əgər inzibati orqan normada diskresion səlahiyyətin nəzərdə tutulduğunu görübsə və ondan istifadə edibsə, bu zaman diskresion səlahiyyətin məzmun baxımından düzgün həyata keçirilməsi yoxlanılır (bax: İPM-in 74-cü maddəsi).

İnzibati aktın qəbulu zamanı diskresion səlahiyyətin hədlərinə riayət edilibmi?

İnzibati aktın qəbulu zamanı İİQ-nin 12, 13 və 17-ci maddələrindəki diskresion səlahiyyətlə bağlı prinsiplər nəzərə alınmışdır?

İnzibati akt diskresion səlahiyyəti nəzərdə tutan normadakı məqsədi güdürmü?

Diqqət: Əgər bu şərtlərə əməl edilibsə, hakim inzibati orqanın həyata keçirdiyi diskresion səlahiyyəti qəbul etməlidir. Başqa sözlə, hakim inzibati orqanın diskresion səlahiyyəti həyata keçirməsini ona (hakimə) daha məqsədəuyğun görünən başqa həll variantı ilə əvəz edə, yaxud diskresion səlahiyyətin həyata keçirilməsinə məqsədəuyğun olmama səbəbindən etiraz edə bilməz.

NƏTİCƏ: Əgər qanunla verilmiş səlahiyyətin dispozisiya şərtlərinə və hüquqi nəticəsinə riayət olunubsa, deməli, inzibati akt qanunidir. Ona görə də mübahisələndirmə haqqında iddia rədd olunacaqdır.

Yox, əgər qanunla verilmiş səlahiyyətin dispozisiya şərtləri və ya hüquqi nəticəsi mövcud deyilsə, deməli, inzibati akt qanunsuzdur və ləğv olunacaqdır (bax: İPM-in 70.1-ci maddəsi). Müəyyən hallarda İPM-in 70.2-ci maddəsinə uyğun olaraq, inzibati akt dəyişdirilə, yaxud İPM-in 70.3-cü maddəsinə əsasən, əlavə qərar qəbul oluna bilər.

Bu cür hallarda, bir qayda olaraq, iddiaçının hüquqları da pozulmuş sayılır (bax: İPM-in 70.1-ci maddəsi).

Nadir hallarda belə bir istisna da ola bilər: Qanunsuz inzibati akt iddiaçının hüquqlarına toxunmur (məsələn, qonşu qəsəbədə verilmiş tikinti icazəsinə qarşı mübahisələndirmə haqqında iddia qaldırıldıqda).

Xüsusi hal: Elə hallar ola bilər ki, konkret hüquqi mübahisə ilə bağlı müvafiq məsələləri tənzimləyən qanun hələ mövcud olmasın. Bu cür hallarda inzibati aktın maddi hüquq baxımından qanuniliyinin yoxlanılması üçün onun ən azı İİQ-nin 10-18-ci maddələrində təsbit edilmiş ümumi prinsiplərə uyğun olub-olmadığı müəyyən edilməlidir.

B. Məcburetmə haqqında iddianın yoxlanılma sxemi (İPM-in 2.2.2-ci, 33-cü və 73-cü maddələri)

İddianın mümkünlüyünün yoxlanılması (bax: İPM-in 33-cü maddəsi)

- Mübahisənin inzibati məhkəmələrin səlahiyyətinə aid olması (bax: İPM-in 1.1-ci maddəsi (inzibati hüquq münasibəti), İİQ-nin 1.1-ci maddəsi);
- İddianın məqsədi: əlverişli inzibati aktın (bax: İPM-in 2.0.10-cu maddəsi) qəbul edilməsi;
- İddianın qaldırılmasından əvvəl inzibati orqana ərizə ilə müraciət etmə (bu tələb, İPM-in 33.1-ci maddəsindən irəli gəlir);
- İnzibati orqana ərizə ilə müraciət edildikdə:
 - ya inzibati orqanın imtinaedici qərarı qəbul edilir ki, buna qarşı iddianın İPM-in 38.2-ci maddəsində təsbit olunmuş müddət (30 gün) ərzində verilib-verilməməsi yoxlanılmalıdır,
 - ya da inzibati orqan hərəkətsizlik göstərə bilər ki, buna qarşı iddianın İPM-in 39-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş müddət (35 gün) başa çatdıqdan sonra verilib-verilməməsi yoxlanılmalıdır;
- İPM-in 35.1-ci maddəsinə əsasən hüquq pozuntusunun təsvir edilməsi;

Yuxarıda sadalanan məsələlərin yoxlanılmasından sonra iddia mümkün sayılmazsa, şifahi məhkəmə baxışı keçirilmədən iddianın mümkün

sayılmaması haqqında qərardad qəbul edilir (bax: İPM-in 35.3-cü maddəsi)

Yox, əgər iddia mümkün sayılırsa, iddianın yoxlanılması aşağıdakı qaydada davam etdirilir.

İddianın əsaslılığının yoxlanılması: (əgər inzibati aktın qəbulunu tələb etmək hüququ olarsa, məcburetmə haqqında iddia əsaslı sayılır. Bax: İPM-in 73.1-ci maddəsi)

İddia tələbinin qanuni əsasının axtarılması (məsələn, X maddəsi).

- a, b və c dispozisiya şərtlərinin mövcudluğunun xidməti vəzifəyə görə tam həcmdə yoxlanılması (bax: İPM-in 12-ci maddəsi);
- İstisna hal: İmtahanlarda qiymətləndirmə azadlığından (bax: İPM-in 73.3.2-ci maddəsi) istifadə olunmaqla qərar qəbul olunduqda (İPM-in 73.2-ci maddəsi də bu cür hallarda əlaqəli qisimdə tətbiq olunur);
- İstisna hal: məhkəmə tərəfindən araşdırmaların həyata keçirilməsi mümkün olmadıqda (bax: İPM-in 73.3.3-cü maddəsi), məhkəmə İPM-in 73.2-ci maddəsinə əsasən qərar qəbul edir.
- İnzibati aktda X maddəsində göstərilən hüquqi nəticənin əksini tapması;
- Normada məcburi olaraq bir qərarın qəbul edilməsi nəzərdə tutulduqda, bu, məcburi olaraq inzibati aktda əksini tapmalıdır. Əgər inzibati orqan bu cür davranmayıbsa, məcburetmə haqqında iddia təmin olunacaqdır.

Yəni imtinaedici inzibati akt ləğv edilərək inzibati orqanın üzərinə yeni inzibati akt qəbul etmək barədə öhdəlik qoyulacaqdır (bax: İPM-in 73.1-ci maddəsi);

- Normada inzibati orqan üçün diskresion səlahiyyət nəzərdə tutulduqda, inzibati aktın qəbulundan imtina edilməsi yuxarıda göstərilən qaydada yoxlanılmalıdır;

Diskresion səlahiyyətdən düzgün istifadə edildikdə, iddia rədd ediləcəkdir;

Diskresion səlahiyyətdən düzgün istifadə edilmədikdə, aşağıdakı variantlar mümkündür:

a. məhkəmənin İPM-in 73.2-ci (73.3.1-ci) maddəsinə əsasən qərar qəbul etməsi;

b. İstisna hal: Diskresion səlahiyyətin yalnız bir (müsbət) qərarın qəbulunadək ixtisar edilməsi (yəni diskresion səlahiyyətin «0»-a enməsi). İPM-in 73.1-ci maddəsinə əsasən iddianın təmin olunması.

C. İnzibati aktın qəbul edilməsi ilə əlaqədar olmayan müəyyən hərəkətlərin edilməsinə dair iddiaların (öhdəliyin icrası haqqında iddiaların) yoxlanılması sxemi (İPM-in 2.2.3-cü, yaxud 2.2.7-ci və 34-cü maddələri)

İddianın mümkünlüyünün yoxlanılması

- Mübahisənin inzibati məhkəmələrin səlahiyyətinə aid olması (bax: İPM-in 1.1-ci maddəsi (inzibati hüquq münasibəti), İİQ-nin 1.1-ci maddəsi);

- İddianın məqsədi: inzibati aktın qəbulu deyil, İİQ-nin 1.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş faktiki xarakterli hərəkətin (məsələn, pul ödənilməsi, məlumat verilməsi) edilməsi;
- İddianın qaldırılmasından əvvəl inzibati orqana ərizə ilə müraciət etmə.

Bu iddia növünün qaldırılması ilə bağlı müddət məhdudiyyəti yoxdur.

İddianın əsaslılığının yoxlanılması:

- İnzibati orqandan faktiki xarakterli hərəkətin edilməsini tələb etmək hüququ varmı?

İddia tələbinin mümkün qanuni əsası qismində qanun, konstitusiya və ya inzibati akt (məsələn, dövlət qulluqçusu təyin edilmə haqqında) çıxış edə bilər.

Ç. Müəyyən hərəkətləri etməkdən çəkinməyə dair iddianın yoxlanılması sxemi (İPM-in 2.2.4-cü, eləcə də 34.2 və 34.3-cü maddələri)

Müəyyən hərəkətləri etməkdən çəkinməyə dair iddianın mümkünlüyü və əsaslılığı aşağıdakı şərtlər əsasında yoxlanılır:

- ümumi mümkünlük şərtlərinin mövcud olması;
- inzibati orqanın barəsində iddia qaldırılan fəaliyyətinin qanunsuz olması;
- bu fəaliyyətin qanunsuz olması nəticəsində iddiaçının hüquqlarının pozulması.

Qəbul edilməsi gözlənilən inzibati akta qarşı qabaqlayıcı iddia qaldırılarkən aşağıdakı şərtlər yoxlanılır:

- Mümkünlüklə bağlı xüsusi şərtə (bax: İPM-in 34.3-cü maddəsi) riayət edilməsi. Qalan məsələlərdə mümkünlük və əsaslılıq bu bəndin birinci abzasında göstərilən qaydada aparılır.

D. Müəyyən etmə haqqında iddianın yoxlanılması sxemi (İPM-in 2.2.5-ci və 36-cı maddələri)

1-ci variant: İPM-in 36.1-ci maddəsi – hüquq münasibətinin müəyyən edilməsi.

İddianın mümkünlüyünün yoxlanılması:

- Mübahisənin inzibati məhkəmələrin səlahiyyətinə aid olması (bax: İPM-in 1.1-ci maddəsi);
- Xüsusi müəyyən etmə marağının olması (bax: İPM-in 36.3-cü maddəsi);
- İddianın subsidiar xarakter daşması (bax: İPM-in 36.4-cü maddəsi).

İddianın əsaslılığının yoxlanılması: Hüquq münasibətinin yoxlanılması.

2-ci variant: İPM-in 36.2-ci maddəsi – icra olunmuş inzibati aktın qanunsuz sayılması.

İddianın mümkünlüyünün yoxlanılması:

- Mübahisənin inzibati məhkəmələrin səlahiyyətinə aid olması (bax: İPM-in 1.1-ci maddəsi);

- İnzibati aktın icra olunması (bax: İPM-in 36.2-ci maddəsi);
- Xüsusi müəyyən etmə marağının olması (bax: İPM-in 36.3-cü maddəsi);
- İddianın subsidiar xarakter daşması (bax: İPM-in 36.4-cü maddəsi).

İddianın əsaslılığının yoxlanılması: İnzibati aktın qanunsuzluğunun mübahisələndirmə haqqında iddiada olduğu kimi yoxlanılması.

3-cü variant: İPM-in 36.1-ci maddəsi – inzibati aktın etibarsızlığının tanınması.

İddianın mümkünlüyünün yoxlanılması:

- Mübahisənin inzibati məhkəmələrin səlahiyyətinə aid olması (bax: İPM-in 1.1-ci maddəsi);
- Xüsusi müəyyən etmə marağının olması (bax: İPM-in 36.3-cü maddəsi).

İddianın əsaslılığının yoxlanılması: İnzibati aktın İİQ-nin 65.1-ci maddəsinə əsasən etibarsız olub-olmadığının yoxlanılması.

MÜNDƏRİCAT

NAŞİRİN ÖN SÖZÜ	4
MÜƏLLİFİN ÖN SÖZÜ	6

GİRİŞ

Prinsipial məsələlər: Publik (ümumi) və xüsusi hüquq arasında fərqləndirilmənin aparılması	10
I. İştirakçılar	11
II. Spesifik inzibati orqan hərəkəti	12
III. Hakimiyyət yönümlülüüyü	13
IV. Maraqlar və məqsədlər	13
Misallar	13

Birinci fəsil

İPM – PRİNSİPİAL MƏSƏLƏLƏR (tətbiq dairəsi və prosesual prinsiplər)

A. İnzibati Prosesual Məcəllənin tətbiq dairəsi	17
I. Ümumi məsələlər: Publik, yoxsa mülki hüquq?	17
II. «Köhnə» işlərlə bağlı keçid müddəaları	19
B. İPM-ə əsasən inzibati məhkəmə icraatının prinsipləri	21
I. İşin hallarının araşdırılması prinsipi (İPM-in 12-ci maddəsi)	21
II. Dispozitivlik və prosesin gedişinə sərəncam vermək prinsipi (İPM-in 15-ci maddəsi)	25
III. Məhkəmə baxışının şifahiliyi prinsipi (İPM-in 16-cı maddəsi)	26
IV. Məhkəmə baxışının aşkarlığı prinsipi (İPM-in 17-ci maddəsi)	27
V. Bilavasitəlik prinsipi (İPM-in 58-ci maddəsi)	29

VI. Dinlənilmə hüququnun təmin edilməsi	30
VII. Sübutların sərbəst qiymətləndirilməsi prinsipi (İPM-in 68-ci maddəsi)	31
VIII. Konsentrasiya prinsipi və icraat müddəti	31
IX. Məhkəmənin yardım etmək vəzifəsi (İPM-in 13 və 48-ci maddələri)	35
X. Hakimlərin müstəqilliyi prinsipi (İPM-in 10-cu maddəsi)	36
XI. Qanun və məhkəmə qarşısında bərabərlik prinsipi (İPM-in 11-ci maddəsi)	37

İkinci fəsil

İDDİA İCRAATI VƏ ONUN GEDİŞATI

A. İddia ərizəsi	38
B. İddia ərizəsinin daxil olmasından sonrakı addımlar	41
I. Məhkəmənin səlahiyyətli olmasının yoxlanılması	41
II. İşin digər məhkəməyə göndərilməsi ilə bağlı məsələlər	45
III. Xüsusi problem: Qərəzlilik	49
C. Şifahi məhkəmə baxışına qədər icraat	54
I. Ümumi məsələlər	54
II. İşin mahiyyətinə xidmət edən vəsatətlər (İPM-in 48-ci maddəsi)	56
III. Bir neçə tələbin bir iddiada birləşdirilməsi. Yardımçı tələblər	60
IV. İddiadan imtina edilməsi	62
V. Tərəflərin müştərək bəyanatına əsasən icraata xitam verilməsi	64
VI. Xüsusi hal: İcraatın dayandırılması	65
VII. İşin hallarını və mübahisənin vəziyyətini müzakirə etmək üçün tərəflərlə görüş və hazırlıq tədbirləri	70
VIII. Məhkəmə iclasının vaxtının təyin edilməsi	74
1. Təqdimetmə	75
2. Müddətlər	79

3. Məhkəmə bildirişləri	84
4. Prosesual müddətlərin bərpa olunması	88
Ç. Şifahi məhkəmə baxışı	92
I. Protokolla bağlı məsələlər	92
II. Məhkəmə iclasına rəhbərliyin həyata keçirilməsi	93
III. İşin faktiki və hüquqi tərəflərinin müzakirəsi	95
IV. Şifahi məhkəmə baxışının təzələnməsi	98
D. Xüsusi prosesual məsələlər	99
I. Barışıq sazişi	99
II. İddianın dəyişdirilməsi	105
1. İddianın obyektiv dəyişdirilməsi	108
2. İddianın subyektə görə dəyişdirilməsi	112
III. Prosesual həmişəliklik	115
IV. Üçüncü şəxslərin iştirakı: Cəlbətmə	118

Üçüncü fəsil

MƏHKƏMƏNİN FƏALİYYƏT FORMALARI

A. Məhkəmə qərarı	131
B. Qərardad	131
C. Sərəncam	133

Dördüncü fəsil

İDDIANIN MÜMKÜNLÜYÜ MƏSƏLƏSİ

A. Ümumi məsələlər	136
B. İddianın mahiyyəti üzrə qərar qəbul edilməsi üçün məhkəmə ilə bağlı şərtlər	140
C. İddianın mahiyyəti üzrə qərar qəbul edilməsi üçün tərəflərlə bağlı şərtlər	141
Ç. İddianın mahiyyəti üzrə qərar qəbul edilməsi üçün mübahisə predmeti ilə bağlı şərtlər	143

Bəşinci fəsil
İDDİA NÖVLƏRİ VƏ ONLARIN XÜSUSİ
«YOXLANMA PROQRAMI»

A. Ümumi məsələlər.....	145
B. Mübahisələndirmə haqqında iddia (İPM-in 2.2.1, 32 və 70-72-ci maddələri)	147
I. Əsas məsələlər	147
II. Mübahisələndirmə haqqında iddianın xüsusi mümkünlük şərtləri	151
1. İddia qaldırmaq səlahiyyəti (İPM-in 35-ci maddəsi)	151
2. İddianın verilməsi müddəti	158
III. Əsasılığın yoxlanılması	159
1. Cavabdehin düzgün seçilməsi	160
2. İnzibati aktın qanuniliyi	160
a. İnzibati aktın formal-hüquqi baxımdan qanuniliyi	161
aa) Aidiyyət	162
ab) Lazımi qaydada həyata keçirilən inzibati icraat	165
ac) İnzibati aktın forması	166
aç) Forma ilə bağlı qüsurların aradan qaldırılması	166
b. İnzibati aktın maddi-hüquqi baxımdan qanuniliyi	168
ba) Qanuni əsas	168
bb) Xüsusi hallar: Qiymətləndirmə azadlığı	169
bc) Hüquqi nəticə hissəsinin yoxlanılması	173
(1) İnzibati orqan tərəfindən məcburi olaraq qəbul edilən qərarlar	173
(2) İnzibati orqanın diskresion səlahiyyəti və onun məhkəmə tərəfindən yoxlanılması	174
3. İddiyanın hüquqlarının pozulması (İPM-in 70-ci maddəsi) ..	187
4. Mübahisələndirmə haqqında iddialar üzrə çıxarılan məhkəmə qərarlarının nəticə hissəsi	189

a) Bir qayda olaraq baş verən hal	189
b) Xüsusi hal (İPM-in 70.2-ci maddəsi)	190
c) İnzibati aktın icrasının dönüşü (İPM-in 71-ci maddəsi)	192
C. Məcburetmə haqqında iddia (İPM-in 2.2.2, 33, 73-cü maddələri)	193
I. Ümumi məsələlər	193
II. Xüsusi şərtlər	195
1. İnzibati orqana ərizə verilməsi	195
2. Üçüncü şəxslərin xeyrinə/ziyanına olan inzibati akt	197
3. Xüsusi problem: Məcburetmə haqqında iddia, yoxsa qismən mübahisələndirmə?	199
4. İddia qaldırmaq səlahiyyəti (İPM-in 35-ci maddəsi)	200
5. İddia müddəti (İPM-in 38.2-ci maddəsi)	200
III. Məcburetmə haqqında iddianın əsaslılığı	200
1. İddia tələbinin qanuni əsası	201
2. İddia tələbinin qanuni əsasında dispoziisiya şərtlərinin mövcudluğu	203
3. İnzibati orqan tərəfindən məcburi olaraq və ya diskresion səlahiyyət əsasında qəbul edilən qərarlar	204
a) Məcburi olaraq qəbul edilən qərar (İPM-in 73.1-ci maddəsi)	204
b) Diskresion səlahiyyət əsasında qəbul edilən qərar (İPM-in 73.3.1-ci maddəsi)	205
c) Qiymətləndirmə azadlığı (İPM-in 73.3.2-ci maddəsi)	211
4. İnzibati orqan tərəfindən işin faktiki hallarının kifayət qədər araşdırılmaması	212
5. Həlledici an	214
6. Məcburetmə haqqında iddialar üzrə çıxarılan məhkəmə qərar- larının nəticə hissəsinin yazılması	214
Ç. Hərəkətsizliklə bağlı iddia (İPM-in 33.3-cü maddəsi)	216
I. Ümumi məsələlər	216
II. Xüsusiyyətlər	218
1. İddia müddəti	218

2. İcraatın gedişatı	219
3. İnzibati orqanın hüquqi mübahisə zamanı qərar qəbul etməsi	
III. Hərəkətsizliklə bağlı iddiaya dair məhkəmə qərarı	221
1. Qərarın qüvvəsi	221
2. Hərəkətsizliklə bağlı iddialara dair məhkəmə qərarının nəticə hissəsi	223
D. Öhdəliyin icrası haqqında iddia (İPM-in 2.2.3, 2.2.7 və 34-cü maddələri)	223
I. Ümumi məsələlər	223
II. Xüsusi hal: Öhdəliyin icrası haqqında iddiada inzibati orqan iddiaçı qismində	225
III. Öhdəliyin icrası haqqında iddiaların işin qiymətləndirilməsi ilə bağlı xüsusi şərtləri	227
IV. İddianın əsaslılığının yoxlanılması	228
E. Müəyyən hərəkətləri etməkdən çəkinməyə dair iddia (İPM-in 2.2.4, 34.2 və 34.3-cü maddələri)	229
I. Ümumi məsələlər	229
II. Xüsusi hal: Müəyyən hərəkətləri etməkdən çəkinməyə dair qabaqlayıcı (preventiv) iddia	230
III. Xüsusi hal: İnzibati orqanların qanunsuz qərarları və ya hərəkətləri (hərəkətsizliyi) nəticəsində vurulmuş ziyanın əvəzinin ödənilməsinə dair iddia (İİQ-nin 89-cu maddəsi, İPM-in 2.2.7-cü maddəsi və İPM-in 34.1-ci maddəsinin 2-ci cümləsi)	232
1. Ərizə	233
2. İnzibati orqanın hərəkəti	234
3. İnzibati orqanın daşdığı vəzifəni pozması	234
4. İnzibati orqanın hərəkətinin qanunsuz olması	235
5. Maraqlı şəxs	235
6. Zərər və səbəbli əlaqə	236
7. Sübutetmə vəzifəsi	238
8. İnzibati orqanın daşdığı vəzifəni pozmasına görə yaranan məsuliyyətin hüquqi nəticəsi	239

9. Rəqres tələbi ilə bağlı məsələlər	239
Ə. Müəyyən etmə və ya tanınma haqqında iddia (İPM-in 2.2.5, 36 və 72-ci maddələri)	240
I. Ümumi məsələlər	240
II. Xüsusi mümkünlük şərtləri	242
1. Hər hansı bir hüquq münasibətinin mövcud olub-olmamasının müəyyən olunması (İPM-in 36.1-ci maddəsinin 1-ci yarımcümləsi)	243
2. Müəyyən etmə marağı	244
III. Müəyyən etmə haqqında iddianın əsaslılığının yoxlanılması	249
IV. Müəyyən etmə haqqında iddia üzrə çıxarılan qərarın nəticə hissəsi	250
F. Hər hansı bir inzibati aktın etibarsızlığının tanınması (İPM-in 36.1-ci maddəsinin ikinci yarımcümləsi)	250
I. Ümumi məsələlər	250
II. İnzibati aktın etibarsızlığının tanınmasına dair iddia üzrə qərarın qəbulu üçün xüsusi mümkünlük şərtləri	253
III. Əsaslılığın yoxlanılması	254
IV. Qərarın nəticə hissəsi	254
G. İddianın məhkəmənin icraatına qəbul edilməsindən əvvəl (İPM-in 36.2-ci maddəsi) və sonra (İPM-in 72-ci maddəsi) aradan qalxmış inzibati aktlarla bağlı müəyyən etmə	254
I. Ümumi məsələlər	254
II. İnzibati aktın işin məhkəmə icraatına qəbul edilməsindən əvvəl icra olunması (İPM-in 36.2-ci maddəsi)	255
III. İnzibati aktın işin məhkəmə icraatına qəbul edilməsindən sonra icra olunması (İPM-in 72-ci maddəsi)	257
IV. Subsidiarlığın tələb olunmaması	258
V. Müəyyən etmə haqqında iddiaya dair məhkəmə qərarının nəticə hissəsinin tərtib edilməsi	259
Ğ. Qarşılıqlı iddia	259

Altıncı fəsil
**NORMATİV XARAKTERLİ AKTLARIN
QANUNAUYGUNLUĞUNUN
MÜBAHİSƏLƏNDİRİLMƏSİNƏ DAİR
İDDİALAR ÜZRƏ İCRAAT
(İPM-in XV fəslə)**

A. Ümumi məsələlər	261
B. Daha ətraflı qeydlər	262
C. Normativ xarakterli aktların qanunauyğunluğunun mübahisələndirilməsinə dair iddianın yoxlanılma sxemi	266
1. İddianın mümkünlüyü	266
2. İddianın əsaslılığı	267
Ç. Konstitusiyə Məhkəməsinə sorğu göndərmək vəzifəsi	268

Yeddinci fəsil
**MƏHKƏMƏ QAYDASINDA TƏTBİQ EDİLƏN
MÜVƏQQƏTİ XARAKTERLİ
MÜDAFİƏ TƏDBİRLƏRİ
(İPM-in 40-cı və ondan sonrakı maddələri)**

A. Fərqləndirmə və icraatla bağlı ümumi məsələlər	269
B. Müvəqqəti xarakterli müdafiə haqqında ərizələrə dair məhkəmə qərarlarına aid formal məsələlər	276
C. İnzibati aktların icrasının dayandırılması (İPM-in 41-ci maddəsi)	277
I. Ümumi məsələlər	277
II. Ərizənin verilməsi anı	278
III. İcranın dayandırılması haqqında ərizə	279
IV. Yoxlamanın həcmi (proqnoz)	279
V. İddia icraatı həyata keçirilmədən yekun hüquqi vəziyyətin önə çəkilməsi problemi	282

VI. İkili təsirə malik inzibati aktlara qarşı müvəqqəti xarakterli müdafiə icraatı (İPM-in 42-ci maddəsi)	284
VII. Növbəti addımlar: iddia icraatı ilə əlaqə	286
VIII. İPM-in 41-ci və 42-ci maddələrinə əsasən müvəqqəti xarakterli müdafiə icraatında hüquqi müdafiə vasitələri ...	286
IX. İnzibati aktın icrasının dayandırılması barədə ərizənin yoxlanılma sxemi	287
1. Ərizənin mümkünlüyü	287
2. Ərizənin əsaslılığı	288
3. Qəraradın nəticə hissəsi	288
Ç. Müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirləri barədə qərarad (İPM-in 40 və 43-cü maddələri)	289
I. Ümumi məsələlər	289
II. Mümkünlüyün yoxlanılması	291
III. Ərizənin əsaslılığı	295
IV. Yoxlama sxemi	296
V. Qəraradın nəticə hissəsi	296
VI. Hüquqi müdafiə vasitələri	297
D. Müvəqqəti xarakterli müdafiə icraatında çıxarılmış qəraradların dəyişdirilməsi və ya ləğvi	298

Səkkizinci fəsil

MƏHKƏMƏ QƏRARININ QURULUŞU

A. Ümumi məsələlər: Məzmun və forma	300
B. Təsviri hissə	301
1. Giriş cümləsi	302
2. İşin faktiki halları	302
3. İş materiallarının məzmununa göndəriş edilməsi	304
4. Tərəflərin izahatları	305
5. Tərəflərin vəsatətləri	306
6. Prosesin xronologiyası	307

C. Əsaslandırma hissəsi	309
I. Ümumi məsələlər	309
II. Baş cümlələr	310
1. Mübahisələndirmə haqqında iddialar	310
2. Məcburetmə haqqında iddialar	311
III. Əsaslandırma hissəsinin strukturu	315
1. Mümkünlüklə bağlı	315
2. Əsaslılıq	316
a) İddianı tamamilə təmin edən qərar	316
b) İddianı tamamilə rədd edən qərar	316
c) İddianı qismən təmin edən qərar	317
ç) Xərclər və icra barədə qərarların əsaslandırılması	319
d) Xüsusi problem: sübutların qiymətləndirilməsi, sübutetmə vəzifəsi ilə bağlı qaydalar	319
Ç. Nəticə hissəsi	320
D. Hakimlərin imzaları	322

Doqquzuncu fəsil

QƏRARDADIN MƏZMUNU VƏ STRUKTURU

A. Giriş	323
B. Nəticə hissəsi	324
C. Əsaslandırma	325

Onuncu fəsil

QANUNİ QÜVVƏ

A. Formal-hüquqi qanuni qüvvə	327
B. Maddi-hüquqi qanuni qüvvə	327

On birinci fəsil

QƏRARIN İCRA EDİLƏ BİLƏN OLMASI

A. Ümumi məsələlər	331
B. Məhkəmə qərarlarının icrası (İPM-in 117-ci maddəsi)	332

C. Dövlətin və ya bələdiyyələrin xeyrinə icra (bax: İPM-in 118-ci maddəsi)	334
Ç. Dövlətə və ya bələdiyyələrə qarşı icra	336
D. İnzibati orqanların üzərinə qoyulmuş öhdəliklərin icra edilməsi	337
E. İcra icraatında hüquqi müdafiə vasitələri	338

On ikinci fəsil

YENİ AÇILMIŞ HALLAR ÜZRƏ İCRAAT

A. Ümumi məsələlər	340
B. Şərtlər	340
C. Müddət və ərizə	342
Ç. İcraat	344
D. Qərar	345

On üçüncü fəsil

**APELLYASIYA İNSTANSİYASI MƏHKƏMƏSİNDƏ
ŞİKAYƏT ÜZRƏ İCRAAT**

A. Məhkəmə qərarlarına qarşı şikayət üzrə icraat (bax: İPM-in 81-89-cu maddələri)	347
I. Mübahisələndirilə bilən qərarlar	349
II. Apellyasiya şikayətinin verilməsinə dair tələblər	349
III. Apellyasiya şikayəti üzrə işə yenidən baxılmasının hədləri	351
B. Məhkəmə qəraradlarına qarşı şikayət üzrə icraat	352
C. İcraat	353
Ç. Şikayətlə bağlı qərar	355

On dördüncü fəsil

**KASSASIYA İNSTANSİYASI MƏHKƏMƏSİNDƏ
ŞİKAYƏT ÜZRƏ İCRAAT**

A. Ümumi məsələlər	359
B. İcraat və qərar	361
C. Birgə palata	362

On beşinci fəsil

**ƏLAVƏ: MƏHKƏMƏ QƏRARLARININ NƏTİCƏ
HİSSƏSİ İLƏ BAĞLI KAZUSLAR**

1-ci – 16-cı kazuslar363

On altıncı fəsil

**AYRI-AYRI İDDİA NÖVLƏRİNİN
YOXLANILMASI SXEMİ**

- A. Mübahisələndirmə haqqında iddianın yoxlanılması sxemi ...373
- B. Məcburetmə haqqında iddianın yoxlanılma sxemi
(İPM-in 2.2.2-ci, 33-cü və 73-cü maddələri) 378
- C. İnzibati aktın qəbul edilməsi ilə əlaqədar olmayan müəyyən
hərəkətlərin edilməsinə dair iddiaların (öhdəliyin icrası
haqqında iddiaların) yoxlanılması sxemi (İPM-in 2.2.3-cü,
yaxud 2.2.7-ci və 34-cü maddələri)380
- Ç. Müəyyən hərəkətləri etməkdən çəkinməyə dair iddianın
yoxlanılması sxemi (İPM-in 2.2.4-cü, eləcə də 34.2 və 34.3-
cü maddələri)381
- D. Müəyyən etmə haqqında iddianın yoxlanılması sxemi (İPM-
in 2.2.5-ci və 36-cı maddələri)382

«Hüquq ədəbiyyatı» nəşriyyatının kompüter mərkəzində yığılaraq
səhifələnməmiş və çap edilmişdir. Formatı 60×90 1/16.
Şərti çap vərəqi 25. Sifariş 30. Tirajı 1000.

«Hüquq ədəbiyyatı» nəşriyyatı,
Ünvan: Bakı şəhəri, Yasamal rayonu, 3-cü Yasamal küç.,
3147-ci məhəllə. **Tel. 434-76-06.**